

કાવ્ય માધુર્ય.

—

દિ. ગ. અંબાલિયા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૨૪૩૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ કાવ્યમાયુષ્ય^૯

વિષય ૪- ૧૨૧

કાવ્યમાધુર્ય.

એટલે

આધુનિક (ઇ. સ. ૧૮૮૫ થી ૧૯૦૬ સુધીના સમ-
યમાંના) લેખકોના કાવ્યોમાંથી ઉત્તમ
કાવ્યોનો સંગ્રહ.

(સક્ષિપ્ત માર્ગદર્શક ટિપ્પણ તથા લઘુ શબ્દકોષ સહિત)

સંગ્રહ કરનાર

હિન્નતલાલ ગણેશભાઈ અબ્દુલરિયા. એમ એ, એલએલ બી.

Poetry gives treasures 'more golden than gold,'
leading us in higher and healthier ways than those
of the world, and interpreting to us the lessons of
nature

F T Palgrave.

મુખ્ય એજન્ટસ—એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

મુબઈ

વિ સવત ૧૯૮૧

ઈ સ ૧૯૨૫.

હિન્નત રૂા ૨-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અ.ન.દા.વા.દ ૧૨૪૪૩
ગુજરાતી ગ્રંથીશાલ્ય સંગ્રહ
૬-૧૨૧

મુદ્રક—ભાદવજી ખીતાબર ઠક્કર, લેડી નોર્થકોટ હિંદુ ઓર્ફનેજ
૬. એન સેલર પ્રેસ, ૭૭-૭૯, ચોપાદી રોડ,
મુંબઈ, નં. ૭.

પ્રેકટ કરનાર

હિમ્મતલાલ ગણેશજી અ.બ.રિયા,
ભૂલેશ્વર મારકીટ, કાલબાદેવી, મુંબઈ
(સર્વ હક્ક સ્વાધીન)

પહેલી આવૃત્તિ, ૧૯૦૩.
બીજી આવૃત્તિ, ૧૯૦૬.

રી છપાઇ ૧૯૧૦, ૧૯૧૬, ૧૯૨૦ બાન્ધુઆરી,
તથા સપ્ટેમ્બર, અન ૧૯૨૫

અર્પણ.

ગુજરાતી સાહિત્ય તરફતે હૃદયે કંઈક ઓછું કરી તેના
ગુપ્ત ભંડારમાંથી કંઈ કંઈ, જગતના પ્રકાશમાં લાવવાની નમ્ર
વિનંતિ સાથે મારા હૃદયે—ગુર્જર ગ્રાન્થયુગ્મેટોને સપ્રેમ
અર્પણ કરું છું

સવત ૧૯૬૦

હિ. ગ. અબ્દારિયા

પ્રસ્તાવના.

આ સંગ્રહનો જે સ્વીકાર થયો છે તે ઉપરથી પહેલી આવૃત્તિ વખતે રખાયેલી આશા સારે અંશે પૂર્ણ થયાનો સતોપ થાય, અને તે જાતની પ્રવૃત્તિ આગળ વધારવા પ્રેરણા મળે એ સ્વાભાવિક છે. ઈ સ ૧૮૮૫ થી ઈ સ ૧૯૦૯ સુધીની જે સમય મર્યાદામાં રહી આ સંગ્રહનું સ્વરૂપ સાચવી રાખવામાં આવ્યું છે તે સમય પછી પણ એટલા બધા નવા કાવ્યો રચાયા ચૂક્યા છે કે હવે કા તો આ સંગ્રહને મોટા કરવો જોઈએ અગર તેની અનુપૂર્તિ તરીકે બીજો સંગ્રહ તૈયાર કરવો જોઈએ આ સબધમાં ઈ સ ૧૯૧૬ ની આવૃત્તિ વખતે જે ધોરણ પસંદ કરવામાં આવ્યું છે તે ધોરણનેજ વળગી રહી, સર્વપ્રિય થઈ પડેલા સંગ્રહના સ્વરૂપને બદલાવવાના કરતા, અનુપૂર્તિ રૂપે બીજો સંગ્રહ ઇલાયદી રીતેજ તૈયાર કરવો એ વધારે યોગ્ય માન્યું છે તે અનુસાર ઈ સ ૧૯૦૯ પછી પ્રકટ થયેલા અગર લખાયેલા કાવ્યોમાંથી પસંદગી કરી ‘કાવ્ય માધુર્ય-અનુપૂર્તિ’ ગુજરાતને ચરણે ધરવા વિચાર થઈ ચૂક્યો છે તે વિચાર જલદી અમલમાં મૂકવાની અનુકૂળતા પ્રભુ આપો એવી પ્રાર્થના છે પ્રભુ ઇચ્છા હશે તો સવત ૧૯૮૨ ના પ્રારંભમાંજ અનુપૂર્તિ તૈયાર થઈ જશે.

આ આવૃત્તિ છાપવામાં કે એન સેલર પ્રેસના ઉત્સાહી કાર્ય-વાહકોએ અને મેસર્સ એન એમ ત્રિપાઠીની કંપનીએ હંમેશા પ્રમાણે સહલાવપૂર્વક મદદ કરી છે તેમના ઉપકાર જાહેર રીતે માનવાની આવશ્યક કરજા બળવતા આનંદ થાય છે.

આહિ પુસ્તકો છાપાવનારાઓને જેવી અગત કાળજી રાખવી પડે છે તેવી કાળજી કેટલાક અનિવાર્ય કારણોને લીધે રાખી શકાય એમ નહોતું તેવા સમયમાં રા. રામપ્રસાદ બક્ષીએ જે દેખરેખનું કામ ઉપાડી ન લીધું હોત તો આ આવૃત્તિને પ્રકટ થવામાં કેટલો વધારે વિલંબ થાત એ કહી શકાતું નથી તે વખતસરની મદદ માટે રા. બક્ષીનો તથા સોપેલું કામ શ્રમ લઈને જલદી પાર પાડવામાં રાખેલી કાળજી માટે રા. શશુલાલ બેચરલાલ દવેનો ઉપકાર થયો છે.

“ પ્રભુ કૃપા ”, લક્ષ્મીનગર,

મુ સાન્તાક્રુઝ, મુબઈ

સવત ૧૯૮૧ શ્રાવણ સુદ ૧

તા ૨૧ જુલાઈ ૧૯૨૫.

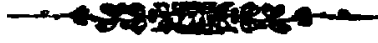
હિ. ગ. અબરિયા.

૧૯૧૬ની આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તક તરફ ગુજરાતી પ્રજાનો સહુલાવ એટલો સતોષકારક છે કે તેને ફરી છપાવવાનો પ્રસંગ થોડે થોડે અતરે મળ્યા કરે છે હમણા ફરી છપાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થયો કે તેના સ્વરૂપમા ફેરફાર કરી, વર્ષોના વહેવા સાથે ગુજરાતી કવિતામા ભજેલા નવા પ્રવાહોમાથી નવી નવી પ્રસાદી ઉમેરવી કે નહિ ? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામા એક જ વિચારને વળગી રહ્યો, અને તે એ કે પરિચિત પુસ્તકના સ્વરૂપમા વારંવાર ફેરફાર કરવાથી તેના વાચક અને પ્રશ્ન સક મડળને દર વખતે નવી આવૃત્તિ લેવાની ફરજ પડે છે અને એમ પણ અને કે એકવાર રચિકર થયુ તેમા ફેરફાર થવાથી કદાચ માઠી અસર પણ થાય તેથી ઉત્તમ એજ કે રચિકર નીવડેલુ સ્વરૂપ જ કાયમ રાખવુ અને નવા ઉમેરા માટે નવી પ્રવૃત્તિને અવકાશ રહેવા દેવા એ વિચાર પ્રમાણે આ સંગ્રહની ખીજ આવૃત્તિ વખતનુ તેનુ જ સ્વરૂપ હતુ તેજ લગભગ કાયમ રાખ્યુ છે, એકાદ એ ફેરફાર બહુ સ્વરૂપ ફેરવી નાખનારા નહિ મનાય એવી આશા રાખી છે

કવિતાના ટુકા અવલોકનમા, સક્ષિપ્ત ટીપ્પણુમા, અને શબ્દકાષમા થોડાક ફેરફાર-આવશ્યક હતા તેટલા-ક્યાં છે, પરંતુ ઘણે લાગે ઉપરનું ધોરણુજ રાખવામા આવ્યુ છે

પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાંથી થોડુંક પ્રરીથો.

સ્વલિખિત પુસ્તકમાં લેખના ઉદ્દેશ તથા હેતુ જણાવવા પૂરતી તક હોય તોપણ પ્રસ્તાવનાના એ એક કહેવાની રીત સર્વમાન્ય યર્થ પડી છે, તો પછી જેને અન્યના લેખનો સંગ્રહ કરવાનો હોય તેને તો તે પ્રયાસના પ્રયોજન તથા પ્રારભ વિષે પ્રસ્તાવ લખવો પડે એ આવશ્યક છે.

લખાણ વખતે જાણ છે, પણ જીદગીની અવધિ વધતી નથી, એટલે સર્વને બધું વાચી જવા અવકાશ રહે જ નહિ, તેથી સારા લેખકોના લેખોમાંથી રસમય ચુટણી કરી એકત્ર સંગ્રહ કરવાનો પ્રયાસ સમય થયા પ્રચલિત થયો છે, અન્ય દેશોમાં તેમ આ દેશમાં પણ ગૂંતા ભક્ત કવિઓના પદ, આખ્યાન વગેરે ધણી છપાયા છે તેમાંથી ‘શામળ સતસર્પ’ ‘કાવ્યનિમજ્જન’ વગેરે ચુટણી થઈને પણ છપાયા છે લગભગ એ વીંશી થયા તદ્દન નવી જાતની કવિતા ગુજરાતીમાં લખાતા લાગી છે તેના વાચકો થોડા હોઈ વધારવાના હેતુથી પુસ્તક રૂપે કે અન્યથા છપાયેલી કે નહિ છપાયેલી કવિતાઓમાંથી યથાશક્તિ ચુટણી કરવાનું કામ ધણી વખત થયા અનેક વાચકોના મનમાં ઘોળાતું હતું- તે ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાને મને તક મળી તેથી કૃતાર્થ થયો છું.

ગુજરાતી ભાષાઓમાંથી જે ભણેલાઓ વિદેશી કવિઓના કાવ્યથી મોહિત થાય છે તેવામાંથી ધણી તો ગુજરાતી કવિતા માટે તદ્દન બેદર-કર જ માલમ પડે છે આ ચુટણી તેવાઓ માટે ખાસ થયેલી છે.

*

*

*

જ્યારે મારા આ પ્રયાસ વિષે બીજાઓએ જાણ્યું ત્યારે તેઓએ અંગ્રેજી જોડતી ટૂંકરી જેવું આ પુસ્તક થશે એવી આશા બતાવી પરંતુ

અધે અરે તેમ થવું આ સમયે સભવતું નથી અગ્રેજી કવિયોની જન-
સમાજને પિછાન હતી, તેની કદર થયેલી હતી, તેના કેટલાક કાવ્યખંડો
અહુજ લોકપ્રિય થઈ સર્વવ્યાપી જેવા થયા હતા તેવા અધાને ભેગા કરવાનું
કામ-લોકપ્રિય થયેલામાથી ક્યા સર્વને સરખી રીતે ગ્રાહ્ય અને પ્રિય થશે
એટલુંજ જોવાનું કામ ગોડડન ટ્રેઝરીના સગ્રહ કરનારનું હતું અહિં
મિથિનિ તેથી જુદી છે લેખકોની જનસમાજને પિછાન નથી-તેમની કદર
નથી-અહાર પડેલ પુસ્તકો થોડા છે-તે તેની કવિતાના વાચકો પણ ગણ્યા
ગાણ્યાજ છે તેથી આ સગ્રહ કરનારનો ઝંઝડ ઉદ્દેશ કવિની ઓળખ આપ-
વાનો, ગુજરાતી કવિતામા દાખલ થયેલ નવીન રસ બતાવવાનો, કવિતાને
લોકપ્રિય કરવાનો અને ભણેલાઓને ગુજરાતી માટે ચર્મ ગયેલો તિન્નકાર
ઝંઝડ દૂર કરવાનો છે

*

*

*

ઠહેવાની જરૂરિયાત નથી કે આમા જે છે તે અધુ ખીજનુંજ છે
ટિપ્પણુ વગેરેમા પણ જ્યાં સુધી ખીજના વિચાર ને ખીજની મદદ મળી શકેલ
છે ત્યાં સુધી પોતાપણુ જુસાડવાનું યોગ્ય લાગ્યું જ નથી તોપણુ
ઠહેવું જોઈએ કે તેને માટે જવાબદારી મારી પોતાની છે

પોતાના લેખો છપાવવાની પરવાનગી આપવા માટે સર્વ લેખકોનો
ઉપકાર થયો છે પ્રોફેસર બળવતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોરે પોતાના
વ્યવસાયો વખતમાથી પણ અવગણ મેળવી વારંવાર જે સૂચના અને
ઉપદેશ આપેલ છે તે ખાતર તેમનો સવિશેષ ઉપકાર થયો છે.
રા રા રણજીતરામ વાવાભાઈ, જેની સાથે આ પ્રસંગને લઈનેજ મારે
પ્રથમ પિછાન માત્ર પત્રથીજ થયેલી છે, તેમણે પણ અનન્ય સહાય
આપી છે તે માટે તેમનો તથા રા રા નરસિંહરાવ હરિલાલ ક્રુવ,
રા ગ રમણભાઈ, રા રા મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ વિગેરેએ કરી
દીધેલી સરળતા ખાતર તેમનો પણ ઉપકાર થયો છે

તે ઉપરાત મારા રત્નેશી અને સખધી રા રા સાડરલાલ મોતી-
લાલ, બી એ, રા રા રતિલાલ મગનલાલ અતાણી, બી એ, રા
રા જ-મશકર મહાશકર બુચ (લલિત,) તથા રા રા પ્રભુલાલ છોટાલાલ
બુચ, તેઓએ વખતો વખત આપેલ ઉમગલર સહાય માટે તેમને
ઉપકાર થયો છે

પોષ, સવત ૧૯૬૦

ગોડળ-ઢાઠિયાવાડ

}

અનુક્રમણિકા

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
અગતિ ગમન .	૧૨૭	ઉષા ...	૧૮
અતિશાન ..	૨૪૩	ઉડી રજની ..	૮૦
અનન કુદડી ...	૭૮	એક અમળાની વિનંતિ .	૧૧૨
અભાનોર્મિ ...	૧૫૬	એક આગિયાને	૧૦૨
અમર આશા ..	૮૪	એક ધરુણ ...	૧૯૪
અમારા પીઠન	૧૨૨	એક ધા ..	૧૨૦
અમે ...	૧૨૩	એક ચિત્ર ...	૬
અમો મન્તાન ...	૧૧૦	એક ચિત્રદર્શન	૩૭
અનરણ્ય	૨	એક પત્ર ...	૧૨૪
અવમાન ...	૨૬૧	એક મહાત્માનુ અમરણ્ય	૨૪૭
અત્રપ્રભાવ	૧૮૪	એક સેનાપતિનું મધ્ય રાત્રિયે	
અચિત્ર ને ચિત્ર પ્રેમ	૧૫૦	ચિત્રન ..	૮૧
અસ્વસ્થ ગૃહિણી	૨૩૭	એકાંત ...	૧૦૭
અહાલેડ .	૨૫૭	ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા	૩
આઠાશ	૫૨	કલમ કરનાર વનમાળીના	
આત્મબોધ ...	૧૦૮	ઉદ્ગાર -	૨૬૦
આપની યાદો ...	૧૬૬	કલાપીને વિશ્વાપના .	૨૪૯
આરોહણ .	૨૭	કલાપીને સમ્બોધન	૨૫૦
આલેક ..	૨૫૧	કલ્પના ને કર્તુરીમૃગ	૧૨૭
આશાદેવીનું ગાન	૮૭	કવિ નર્મદનું મંદિર ..	૨૪૮
આશા પખીડુ	૮૫	કિસ્મત ...	૧૦૩
આસ્વાદોર્મિ . .	૨૫૪	કુમુદસુંદરીનો પત્ર ...	૧૨૧
ઉત્તરા ને અભિમન્યુ	૨૧૫		

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
કૃતક્ષતા	...	૯૮ દિવ્ય રથ	૧૪૬
કોઝિલ ગાન	૬૯	દિવ્ય સુન્દરીઓની ગામી	૬૪
કોઝિલાને	૬૭	દેવયાની	૨૧૯
ક્યમ ના મોહુ	૧૪૧	ધણુ	૨૨
ગિરનારને ચરણે	...	૩૨ નદા	...
ગોપિડા	૨૧	નાયડનુ પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૬૮
ગ્રામ્ય માતા	૯૫	નિદોષ બાળ	...
ચક્રવાટ મિથુન	૨૩૨	૫ ખીડાને	...
ચક્રવાટી	૯૦	૫ ખેર ' જા જન ઉડી	૭૪
ચંદ્ર	...	૫ શ્રાતાપ	...
ચંદ્રને એક પ્રશ્ન	૫૯	પ્રભાતની વાદળોને	૧૯
ચંદ્રિડા વિભૂતિ	૫૮	પ્રભુમય જીવન	૨૫૫
ચાલ સખિ ! ઉડિયે	૧૦૪	પ્રાથના (રેનાડ)	૧૭૯
ચિત્ર સંસાર	૮૩	પ્રાથના (પ્રભો,)	૨૫૮
ચેતન	૧૯૫	પ્રિયતમની ઉક્તિ	૧૪૧
જન્મભૂમિનુ જયમગ્ન	૧૨૫	પ્રેમ અને સત્કાર	૧૨૬
ટેકરાઓમા એક સાઝને		પ્રેમવિદાસ	૧૩૩
સમય	૮૧	પ્રેમસ્વરૂપ	...
તન્કાળ મહિમા	...	પ્રેમીની મૂર્તિપૂજા	૧૩૮
તુલસી	૧૯૮	પ્રેમી હૃદયની વાજના	૧૪૦
	૧૭૪	પ્રેયસી લીલા	૧૩૭
ત્યાગ	૧૦૩	પુલના સાથે રમત	૭૩
ત્રિખંડ ત્રિવેણી	૧૬	કૌયસાગર	...
થોડક છેડે મળતી ચિતા	૧૯૨	બન્ધો હુ પ્રેમનો બદો	૧૪૩
દિવ્ય મંદિર તથા લેખ	૧૯૬	મારજો પુકાર	૨૫૨

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય.	પૃષ્ઠ
ખાહુક	૨૦૭	લાવણ્યમયી	૧૧૬
બોધ	૧૦૯	વદાય	૧૭૧
ભણુકારા	૯૩	વધામણી	૧૬૯
ભરત વીર-જાગૃતિ	૧૧૮	વનપર્ણા	૨૭
મગ્ન કયા જે ?	૧૦૦	વરવહુ અમે	૧૪૬
મહુલી	૨૧૧	વર્ષાવર્ણન	૩૯
મણિમય મેથી	૯૪	વસનગીત	૭૫
મધ્યગત્રિયે કાચલ	૭૦	વસત વિજય	૧૬૧
મન પખીને	૧૪૫	વિદરાળ વીર કેસરી	૧૧૪
મહેમાનોને	૨૫૯	વિક્રમ મૃગ	૧૮૨
મગળાચરણ	૧	વિધવા બેન બાબાને	૧૮૦
માનસ સર	૯૨	વિનય ગાન	૮
માળીને ઉપાવલ	૧૭૮	વિપ્રયોગ	૧૭૨
મૃગધીને	૧૮૫	વીણાને આવાહન	૭
મત્યુવશ મૃગ	૧૮૬	વીણાનો મૃગ	૧૫૨
મેધને	૪૬	વીરાગના	૧૧૧
મેમાનને વિનનિ	૨૫૮	વૃષ્ટિ	૪૩
મહારા મયૂરને	૧૮૩	જ્ઞાનાઓને ઉપદેશ	૧૯૩
ચુદ્ધ સગીત	૧૧૦	ગિટારને	૧૯૦
રમણીયતાજ્ઞાન શોક	૭૯	શ્રાવણી અમાસ	૫૪
રાત્રિ	૫૭	સખા પ્રત્યે ઉક્તિ	૧૯૬
રાત્રિ વર્ણન અને મધુરાદાશર્ણન	૫૮	સમુદા બે ભિન્ન રાત્રિયોનું દર્શન	૫૬
રેખાશન્યતા	૧૭૬	સરખાતીને	૯૧
લાગટ હેલી ઉવડતી		સરિસગમ	૧૯૧
વખતની ગ્યતા	૪૪	સરાગ	૨૬

કાવ્ય	પૃષ્ઠ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
સર્ગદર્શન . .	૪૬	સ્મરણાળલિ	૨૪૬
સહસ્રલિંગ તળાવના કાઠા		સ્વપ્ન વાટિકા ...	૧૭૩
ઉપરથી પાટણુ ...	૧૦	સ્વર્ગીય ગાન	૫
સયોગજન્ય રતિ .	૧૩૪	સ્વર્ગીય સંગીત	૧૬૭
સાગર અને શશી ...	૨૫	હિન્દુ ઐતિહાસિક	
સારસી	૧૫૭	સિંહાવલોકન . .	૧૧
સ્નેહનિદાન	૧૩૧	હુ છુ શકર	૧૭૬
સ્નેહનુ સ્વપ્ન	૨૨૪		

ગુજરાતી કવિતાના વિકાસનું દુકામાં અવલોકન.

ગુજરાતની ભાષાની ઉત્પત્તિ અને તેના ઇતિહાસ વિષે જોઈએ તેટલું હજી લખાયું નથી કમભાગ્યે જે ભણેલાઓ તે કામ સાથે લેવાને અધિકૃત ગણાય તેમથી ધણા તો તેને માટે લેશ માત્ર પછી દરકાર રાખતા ન હોય તેવું લાગે છે પરંતુ વીશમી સદીનો ઉત્સાહક પવન તેની સાથે કંઈક નવીન જુસ્સો લાવ્યો હોય એમ લાગે છે, જેને પરિણામે કંઈ નવો આવેશ ગુજરાતી ભાષાઓમાં રેડાયો હોય તેમ તે ઉપેક્ષિત વિષય તરફ આજ કાલ વિશેષ ભાવ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, આશ્ના છે કે તે વિજ્ઞાન ક્ષેત્રની શોધમાં હળવે હળવે વધારે મુસાફરો નીકળી પડશે

આજ સુધીમાં તે વિષય તરફ પ્રયાણ તદ્દન નથી થયું એમ નથી કવિશ્રી નર્મદાશ્વ કરે કરેલી શરૂઆત અનેક રીતે જારી રહી છે ખરી બૃહતકાવ્યદોહનમાં અપાયેલા કવિજીવનો, તથા પ્રાચીન કાવ્ય માળાના અકમાના પ્રથવિવેચન તથા કવિચરિત્રો ઉપરાંત જુદી જુદી સભાઓમાં વચાયેલા નિબંધો તથા માસિકોમાં આવેલા લખાણો ધણા થયા છે અને હજી થતા જાય છે, તો પછી હજી સુધી તે વિષય પર એકે સ્વતંત્ર સંપૂર્ણ પ્રથ લખાયેલો માલમ પડતો નથી

• અગ્રજીમાં *Milestones of Gujarati Literature*, નાનના એક સ્વતંત્ર પ્રથ રા રા કુલ્લકાલ મોહનલાલ ઝવેરીએ ઈ સ ૧૯૧૫ મા પ્રગટ કર્યો છે તોપણ ગુજરાતી માટે તો ઉપરની ટીકા હજી જેવીને તેવીજ છે, જે કે પહેલી, ત્રીજી અને પાંચમી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખોના ભાષણો, અને પરિષદ નિમિત્તે લખાયેલા કોઈ કોઈ નિબંધો કાંઈક વિશેષ પ્રકારે આપનારા પ્રગટ થયા છે ખરા ‘સાહિત્ય પ્રવેશિકા’ નામે એક લઘુ પ્રથ આ લેખક તરફથી પ્રગટ થયેલ છે તેમ જ મો ઝવેરી દ્વારા અગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાતર પછી થયું છે

આ કાવ્યમગ્રહને સીધી રીતે તેના કશા ઉપાદ્ધાતની આવશ્યકતા છે જ નહિ, તમ સમ્રહ કરનારનો ઉદ્દેશ પણ અહીંયા તે સમયે વિસ્તારથી લખવાનો નથી તોપણ આપણી ભાષા કેળવતા કેળવતા કેનાં ને કેટલા રૂપ રંગ બદલતી ચાલી, તથા તેની કાવિતામાં પણ કેવી નવીન મીઠાન અને નવું સૌરભ ઉદ્ભવ પામતા ગયા તે બતાવવું એવો ડહડ હેતુ છે અને તેમ કરવા જતા જરાતરા સિદ્ધા પ્રલોકન કરવું પડે તો તેમાં અતિ પ્રિયારનો દોષ આરોપવામાં નહિ આવે એવી આશા છે

ઝોગણસમી સુની શરૂઆત સુની તો કવિતા અને ભાષા બન્નેનો ઇતિહાસ ઇલે અશે સરખા છે, કારણ ભાષામાં કવિતા સિવાય બીજી કશું લખાતું નહિ ત પછી ભાષામાં અનેક જાતના લખાણો વધ્યા, તો પણ અહીંયા તો કવિતા સમયે જ મોલવાનું હોય માત્ર કવિ અને કવિની ભાષા વિષે જ દુકામાં બેસનાર રહેશે

બહુ લખાણ પિના ઇષ્ટ હેતુ બર લાવના માટે પ્રારબ્ધી તે આજ મુધીના વખતના ચાર ભાગ પાડવા યોગ્ય લાગ્યા છે તે અઢેક ભાગને તે ને સમયના વિગિષ્ટ કવિનો યુગ એવું નામ આપ્યું છે ૧ નરસિંહ મહતાનો, ૨ પ્રેમાનંદનો ૩ નવ નાશકર તથા દત્તપત રામનો, અને ૪ નવીન યુગ આપણી ભાષાના આઘ કવિ* નરસિંહ મહેતો ગણાય છે

તે પહેલા કવિતા નહિ થતી હોય તેમ માનવાને કશું પ્રમણ નથી પ્રત્યુત, ભાલણુ કવિ તેની પણ પહેલા થઇ ગયા એમ નિદિત છે, છતાં આઘ કવિ નરસિંહ મહેતો જ ગણાય છે

ભાલણુની કવિતામાંનો મુખ્ય ભાગ ભાષાતર કે રૂપાતરનો છે

* આઘ કવિ નરસિંહ મહેતો ગણાય છે અને ગણાશેજ પરંતુ તેની પહેલા થયેલામાંથી કાંઈ કાંઈ હળવે હળવે બહાર આવતા જાય છે

તેણે કાદમ્બરીનું ભાષાતર કર્યું છે વચ્ચેના ગાળામાં સંસ્કૃત પુસ્તકો વિષે એટલું બધું અજ્ઞાન વ્યાપી રહ્યું હતું કે કાદમ્બરીના ભાષાતરના એક લહિયાએ કાદમ્બરીને બદલે કાદમ્બરીની વાર્તા એમ લખેલું છે ભાલણે દશમસ્કંધ, નળાખ્યાન વગેરે લખેલા છે અને રામ કૃષ્ણ વિષે છુટક પદો પણ લખ્યા છે 'ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથ'વાળાં કેટલાક છુટક પદો પ્રચલિત પણ રહ્યા છે પણ એકદરે જોતા ભાલણના લખાણ સમસ્ત પ્રગમમાં બહુ ટકી રહ્યા નહોતા તેનું એક સારું પર્ણિણામ એ આવેલું છે કે ભાલણના વખતની ભાષા વણે ભાગે મળી સ્વરૂપે જળવાઈ ગઈ છે હાલના સમયમાં અગ્રેજી ત્રથોના અનુકરણ ડરનાર વિદ્વાનોના લેખની જેવી સ્થિતિ છે તેવી જ તેની કવિતાની પણ હતી

નરસિંહ મહેતાએ તો પોતાના હૃદયના સ્વયંભૂ વિચારો જ પદ્યમાં બહાર કાઢ્યા—જગતકર્તાના મહિમાના ગુણુમાં જ તે મસ્ત હતા તેની કવિતામાં ભકિત અને રસ ભજેના હોઈ તે જનવૃદ્ધમાં એટલી મધી પ્રસરી રહી છે કે નવા સુધારાના ઝળહળતા તેજના આડગ અમ્મારમાં પણ તેની કવિતાનો પ્રકાશ જરા પણ ઝાંખો પડ્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ વિદ્વાનો ને સાદારોની સાથે ઇતર વર્ગમાં પણ તેની પિછાન અને કદર સારી પેઠે થયાજ, કરે છે તે ધર્માત્મા મહાપુરુષના પદોમાં ભકિતભાવના સંપૂર્ણપણા સાથે હૃદયની અંતરભાવનાનો ઉદ્ગમ એવી ચિંતાકર્ષક નીતે થયેલ છે કે વાચનારનું હૃદય સમાન સ્વરનો રણકાર ઝીલી વઈ તન્મય બને છે આ હૃદયના ગાનની સાથે ભાષાની સર્વજની સરળતા અને મોહભરી મીઠાશ જળવાયી તે પદો વાચકને વાંચતાવેતજ સચોટ હૃદયસર કરે છે

તેનું જીવન ઇશ્વરપરાયણ જ હતું જ્ઞાત, જાત, સર્ગાસંબધી, રીત રિવાજ તથા માણસોએ કરેલા ભાગ વિભાગની ગણનાને તેના હિંદર હૃદયમાં સ્થાન હતુંજ નહિ તેને તો 'સખી ભૂમિ ગોપાલકી'

અને વસ્તુચૈષ કુટુમ્બક હતુ, તથા જ્યાં ઇશ્વરના સ્મરણ કીર્તન થતા તે જ સ્થળ તેને મન વ્યાજ્ઞી રીતે રહેવા લાયક હતુ તેના સરકારી હૃદયમા ઇશ્વરભક્તિમા ખલેલ પહોચાડનાર સર્વ વસ્તુ શલ્યની પેઠે સાબતી અને પોતાની પત્નીને સ્વર્ગલોકમા વાસ થતા 'બલુ થયુ ભાગી જ જાળ, હેતે બજથુ શ્રી ગોપાળ' એવા શબ્દો નીકળ્યાનુ સર્વ કાષ્ટને વિદ્ધિત છે આ મહાત્માના ગુણસંઘનુ વિવેચન કરવાનુ આ સ્થાન નથી—ઐહિક જીવનની અસારતાનુ તથા અસારના વિકટ રસ્તાઓનુ તેનુ જ્ઞાન, તેમથી સફળતાથી પસાર થવા માટે આપેલો બોધ, ભક્તિની સાધેલી ઉત્તમતા, અને ખાસ પ્રેમભક્તિમા તેની તન્મયતા, અને આ બધા સાથે 'જ્યા લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્થે નહિ' ઇત્યાદિ પદોમા ખતાવેલી જ્ઞાનની પરા ક્રોટિ, તથા પોતાના અનન્ય જીવનથી પામર પ્રાણીઓને આપેલુ એક અત્યુત્તમ દષ્ટાંત આ અને એવા ખીજ અનેક ગુણોનુ વિશિષ્ટ વિવેચન અતિ ઇષ્ટ છે ખરૂં, પણ અહિં તો તે પ્રસંગ અસ્થાને હોઇ માત્ર તેની કવિતા વિષે જ બે બોલ કહેવાનુ રહે છે તેની કવિતા ગુજરાતી ભાષામા—અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષામા—જુનામા જુની અને સર્વ કાળે સર્વને અતિ પ્રિય થાય તેવી છે નરસિંહ મહેતા આપણા આઘ કવિ છે અને ખીજ દેશના આઘ કવિઓની માફક તેની કવિતા સરળ છતાં મહીર અર્થવાળી, હૃદયના ઉદ્ગારોને સચોટ રીતે કહાડનારી, ધણીજ સાદા પણ ઉત્તમ અલ કારોથી શણગારાયેલી અને અનતકાળ સુધી ટકશે તેની છાપ સજ્જડ રીતે પાડનારી છે

મહેતાના વખતમા માન પામતી ભાષા સંસ્કૃત ને હિંદી હતી. તોપણ તેને તો ખીજના માન કે વખાણની કશી પરવા નહિ હોવાથી તેણે તો સ્વભાષામા જ પોતાના ઇષ્ટદેવનાં ગુણકીર્તન ગાયા કર્યાં પોતાના જ સંતોપને માટે હોઇ તેની કવિતા અમુક અ સૌ સ્વાનુભવથી જ લખાયેલી છે અને તેથી તેમા હૃદયની ખરી ભાગણી ઠેકાણે ઠેકાણે ઉજળતી ઉભરાતી માલમ પડે છે,

નરસિંહ મહેતાનો હેતુ વાલ્મીકિની પેઠે કદાચ લખવાનો હતો જ નહિ—તેણે તો ભકિતરસમા મગ્ન રહી, મસ્ત થઇ, માથુ, ગાતાં ગાતાં અનલુતા પણ ઉત્તમ કાર્ય આરબ્યુ, અને ગુજરાતી ભાષાના આઠ કવિતુ પદ મેળવ્યુ

કાઠિયાવાડ જે ખરી રીતે જ નવી અને જુની કવિતાના આઠ* કવિ ઉત્પન્ન કરવાનું અભિમાન ધરાવે છે ત્યાં જ્યારે મહેતા ભકિતની ધુનમા મગ્ન રહ્યા હતા ત્યારે શરૂઆતમા ખીજ જગ્યાએ, પણ પાછળથી તો કાઠિયાવાડમા ગિરિધરના ગુણનાં ગાન કરતા મીરાબાઈ ગિરિધારીના સ્વરૂપમા તન્મયતાને પામવા અપૂર્વ મનોબળથી મગ્ન રહ્યા હતા મીરાબાઈના પદો ધણા ખરા હિંદીમા છે અને કેટલાક ગુજરાતીમા પણ છે

નરસિંહ મહેતાના પદોમા સેવકની અને પૂજારીની સેવ્ય તથા પૂજ્ય તરફ હોય તેવી ખરી લાગણી દેખાઈ આવે છે, ત્યારે મીરાબાઈના પદોમા તેથી પણ એક ડગલુ આગળ લરાયું છે પોતે સ્ત્રી હોઈ, કૃષ્ણને વરેલી હોઈ, પતિપત્ની વચ્ચે જે અનન્ય સંબંધ બધાઈ રહે છે તેવા સંબંધનાં ગાન તેના પદોમા થયાં છે પતિ-પત્નીના જીવનની અભિનતાથી જે ઐક્યની ગાઠ તે વચ્ચે બધાઈ રહે છે તેવી ગાઠ ખીજ એક સંબંધથી બધાતી નથી, અને તેવીજ રીતે મીરાબાઈનાં પદોમા જે પ્રેમ, જે ઐક્ય, જે ભકિત અને જે રસ વ્યાપી રહ્યો છે તે ખીજ પુરૂષ ભકતોમા લાગ્યેજ મળી શકે છે અલખત, પુરૂષો જ્યારે ગાય છે ત્યારે ખરા ભાવથી ઉદ્ગાર પામતા ખરા ઉભરા ધણા જ અસરકારક બની રહે છે, તોપણ સ્ત્રીની કામજતા અને સ્ત્રીની મોહભરી નરમાશની તેમાં કદાચ અશ્વેષે તો ખોટ રહે છે જ મીરાબાઈના પદોમાં આ કામજતા અને હૃદયમાં તીવ્ર પેઠે સંયોગ અસર કરે તેવું મોહક સામર્થ્ય સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે 'પ્રેમની

* જુની કવિતાના આઠ કવિ નરસિંહ મહેતા તથા 'જુનીને નવી વચ્ચેના પૂલના જેવા' દલપતરામ બંનેને જન્મ આપવાનું માન કાઠિયાવાડને છે

પ્રેમની પ્રેમનીરે' 'કાતુકો ન જાણે મોરી પ્રીત,' 'સત્યભામાતુ રસણુ' ઇત્યાદિ પદો જેણે જેણે સાંભળ્યા હશે તેને તો આ ભકતઆર્ષના ઉભરાતા ભાવ અને તેના જોમભર્યા ગાનનો અતુલ્ય થયો હશે.

પ્રથમ યુગના આ બે મહાન લેખકો હતા બીજામંથી ભાણુની કૃતિ હળવે હળવે પ્રકાશમાં આવતી જાય છે શૌધ્ધિઓને પરિણામે બીજા પણ જાણુમાં આવતા જશે પરંતુ તેમના સ્વર આ બેના ઘોષમાં વિલીન થઈ ગયા છે અને સાંભળનારને કાને તો માત્ર આ બે 'ધ્વનિઓ જ પડી રહ્યા છે આ યુગ ભકિતનો હતો ભાકિત શુદ્ધ, નિસ્વાર્થી અને હૃદયના ખરા ઉમળકાથી ઉડી નીકળેલી રતી, તથા કામળ, અસરકાંક, અને પરવશ કરી નાખે તેટલી બધી મોહકતાથી ભરેલી ભાષામાં, સરળ અને સ્વભાવજન્ય નિર્મળતાથી ઉભરાતી બાનીમાં, અને ફળવણી કે કળાના આતુર વિનાની, પણ ઉત્તમ શુદ્ધી ભરેલી શૈલીમાં આવીભાવ પામી હતી.

પ્રથમ યુગના બે ભકતો પછી અનેક ભકતોએ જુદા જુદા ભાગમાં પોતપોતાના ઇષ્ટદેવના સ્તોત્રો ગાયા કર્યા અને દ્વિતીય યુગ ધીમે ધીમે એકાંત ભકિતમાં તે દેવના અદ્ભુત પ્રસાદમય વર્ણન તથા તેના ગુણોનું વિસ્તારથી કથન થવા લાગ્યા આમ આખ્યાનનું રૂપ દાખલ થવા પામ્યું જ્યારે તેમ થયું ત્યારે લખાણમાં કંઈક કળા આવવા લાગી, કંઈક શાસ્ત્રીય જ્ઞાનની આકાંક્ષા થઈ અને કંઈક સ્વાર્થ પણ બળવા લાગ્યો.

લગભગ દોઢ મૈકા સુધી આવા પ્રયાસ થયા કર્યા ભાષાની સુધારણા ખાતર અથવા તો તેને ફળવવા માટે કે તેમાં લખાણો વધારી રસકસવાળી કરવા માટે આ પ્રયાસો થતા ન હતા હજી વિદ્વાનોની ભાષા તો સરસ જ ગણાતી હતી, અને કવિતા હિંદી ભાષામાં જ થાય એવી માન્યતા સર્વોત્કૃષ્ટ હતી પરંતુ ભકિત માટે તો મોલાતી ભાષા જ વધારે માન્ય હતી, તેથી જુદે જુદે રૂપે હરિગુણકીર્તન તો તેમાં જ થયા કર્યા.

ધણી વખત સુધી આમ ચાલ્યા પછી પ્રેમાનંદના વખતમાં ભાષા માટે લાગણી ઉત્પન્ન થઈ કવિતા માટે હિંદી, તથા ધર્મવિષય આગ્રહાનો માટે સમૃદ્ધ જ, એવી જે માન્યતા થઈ પડી હતી તે પ્રેમાનંદના સ્વભાષાભિમાની હૃદયને ગમ્યુ નહિ અને ભાષાની કેળવણી માટે તેમાં નવી પદ્ધતિ નવો ગ્ન તથા નવું જ્ઞાન ભરવા માટે તેણે પ્રયાસ શરૂ કર્યા પોતાના શિષ્યોમાંથી જુદા જુદાને જુદી જુદી ગીતની કવિતા રચવાનું કામ સોંપ્યું અને આવી રીતે દરેક ભાષાના સદ્ગુણો લેવા માટે મરણ પર્વનત ખર્ચ જગરથી તેણે શ્રમ લીધા કયો પરિણામ એ આવ્યું કે નિરાળી ભકિત માટે જ શુભાતીમાં કાવતા થતી, તે ઉપરાંત હવે બીજા વિષયો પણ ચર્ચાવા લાગ્યા પ્રેમાનંદના આગ્રહને તથા 'કાવ્યો ભાષાના ઉત્કર્ષ' માટે કરાયેલા અમિત પ્રયાસના પ્રત્યક્ષ નમુના છે

પ્રથમ ભકિતભાવ કેમળતાર્થ, દીનપણ્ય, એવંભાવથી પ્રદર્શિત થતો અને તેથી ભાષા પણ પ્રેમળ હૃદયના ઉદ્ગારોને નમ્રતાથી જણાવનાર તથા સ્વમતેપાર્થે જ પ્રેરાયેલી હતી પરંતુ હવે ભકિત સાથે આગ્રહાનો જલ્યા તેથી તેમાં દર્શાવાતા અનેક રસ અને અનેક ભાવ ભાષામાં દાખલ થયા શગર, વીર, કડલા તથા કોઈ કોઈ કડાણે હાગ્ય અને રોદ્ર એ બધા રસો કેળવાના લાગ્યા અને તેની ભાષામાં પણ તેવા સુધારા વધારાને લાંબે નવા શબ્દો દાખલ થતા ગયા તેમાં બધે ભાગે સરકૂન ને થોડે ભાગે હિંદી તથા દારૂની શબ્દોનો પણ ઉમેશ થયો પહેલા, પદો, લખનાર યા ગાનાર મટેજ, અને બહુ તો સમાનચુકી ભકિતાને માટે લખાતા પણ હવે આગ્રહાનો, બીજા માટે લખાવા લાગ્યા ત્રોતાજનને રસ ઉત્પન્ન કરાવવો, તેઓને આનંદ આપવો, આનંદ સાથે જ્ઞાન આપવું, જ્ઞાન સાથે ભાષા તરફ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરાવવી

૧ તેના નામથી પસાર થતા નાટકો ખરેખર તેના દર્શિત છે એમ માની શકાય નથી જ્યાં સુધી ચોગ્ય પુરાવો મળે નહિ ત્યાં સુધી માત્ર તેના નામથી પ્રગટ થયા માટે તેના એમ માની લેવાની જરૂર લાગતી નથી

વમેરે વમેરે હેતુ પ્રધાન ગણાવા લાગ્યા, પરંતુ એકદર જોતાં હજી જનસમાજ અશિક્ષિત અને અસ હોય તેમને રજન કરવાનું ધ્યાનમાં રાખતાં વખતે યોગ્યતા તરફ લક્ષ રહેતું નહિ અને પ્રેમાનંદના લખાણમાં પણ કોઈ કોઈ ટુકાણે અશ્વિકર અતિશયોક્તિ મળી આવે છે.

પહેલાં યુગમાં છુટક છુટક પદો અથવા તો નહાના નહાના પ્રસંગોનાં ટુકડાં વર્ણનો લખાતા હતા તેને બદલે હવે સ્વલ્પવાળાં મોટા આખ્યાનો રચાવા લાગ્યાં એ નો કહેવાય ગયું છે આવા આખ્યાનના લખનારાઓમાં પ્રેમાનંદ પ્રથમ અને ઉત્તમ સ્થાને મિરાળે છે, પરંતુ આખ્યાનો ઉપરાંત પ્રેમાનંદે કાવ્યો પણ લખેલા છે કાવ્યો ગુજરાતી ભાષામાં વર્ણન આપ્યું તથા રચનાવેદગ્રંથ દાખલ કરવા માટે તથા આખ્યાનો, જનસમાજને માટે લખાયેલા લાગે છે તેની કવિતામાં જુદા જુદા રસોની જમાવટ સારી થયેલી છે, એટલું જ નહિ પણ તે લખવા માટે તેણે ખરા જીગરથી અભ્યાસ કર્યો હોય એમ દેખાય આવે છે તેનો ભાષા ઉપરનો કાણુ ખરેખર અજબ જ હતો તેણે જે કે પોતાના લેખોના વસ્તુ, સંસ્કૃત ઉપરથી લીધેલા છે, તોપણ પ્રસંગ અને સમયને અનુકૂળ સુધારાવધારા કરી, ભાષામાં હમેશાં માટે રહે એવા લેખો દાખલ કર્યા છે અલબત્ત, આજની સુધરેલી નજરથી અને કુળવાપલી રસદષ્ટિથી જોતાં તેમાં કાંઈ કાંઈ ન્યાયિકતા લાગે એ સ્વાભાવિક છે, પણ આપણે ભુલી જવું ન જોઈએ કે લેખકોને તે જ સમયમાં લખતા હોય તેની અસર એટલી બધી થાય છે કે તેનાં સરકારી હૃદય પણ તેની સત્તાથી ન્યાય થઈ શકતા નથી અને તેથી તેવા લેખકોની કદર કરતાં તે સમયની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ, તેવે વખતે તેઓ કેવું કરી શક્યા તે જ જોવું જોઈએ, અને પોતાના સમયના જનસમાજને તે જોટલા સુધારી શક્યા હોય તેના પ્રમાણમાં તેઓના જીવનસાક્ષ્યની કિંમત કરવી જોઈએ આવી રીતે જોતાં પ્રેમાનંદની કવિતાએ ગુજરાતના મોટા ભાગને મોહથી સાંકળી લીધો હતો તે બાજીએ છીએ ત્યારે જ તેની

કવિતામાં રહેલી અસરનું આપણને યથોચિત જ્ઞાન થાય છે જેવા શ્રાતાઓ માટે તે લખતા હોય તેવાજ વિચાર, તેવીજ શૈલી, તેવીજ ભાષા અને તેવાજ રસ કવિતામાં દાખલ કરતા જ્યારે આપણે તેને જોઈએ ત્યારે તેની કલમની સર્વશક્તિમતાનું આપણને જ્ઞાન થાય છે, અને ત્યારેજ તેની ખરી ઉત્તાદીની આપણને ખાત્રી થાય છે

આવી રીતે સર્વ જાતના લેખોમાં સફળ પ્રયાસ કરી કવિતામાં તેણે સુધારો તથા વધારો કર્યો દરેક જાતના રસને સ્થાન આપવા સાથે જુદી જુદી જાતની શૈલી પણ દાખલ કરી—સસાર વ્યવહારના જુદા જુદા પ્રસંગો લઈ તેને સમજાવવા તથા તેમાંથી બોધ લેવાનું ઉત્તમ કાર્ય કવિતાદ્વારા બળવ્યું ભાષા માટે અભિમાન ઉત્પન્ન કરાવ્યું, વિદ્વાનોએ તણ દીધેલી યુર્જરી ગિરાને અનેક રત્નોથી વિભૂષિત કરી, સર્વનું લક્ષ તે તરફ ખેંચ્યું, અને આવી રીતે ભાષાની અને દેશની એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ સેવા બળવી પોતાનો જન્મ સફળ કર્યો

જ્યારે પ્રેમાનંદ, આવી રીતે વિદ્વાનો તથા મધ્યમ વર્ગને કાવ્ય અને આખ્યાન લખી, ભાષા તરફ ભાવ અને જ્ઞાન તરફ પ્રયાસ કરાવતા હતા ત્યારે શામળભટ્ટ તદ્દન અજ્ઞાન લોકોમાં પોતાની વાર્તાઓ સંભળાવી કવિતાને પ્રસાદ આપતા હતા માત્ર હરિના નામ સાથેજ કવિતાની વ્યક્તિ થઈ હતી તેમાંથી કાંઈ કાંઈ ન્હાનાસુના લેખક જરાતરા વિચલન તો કર્યું હતું, પરંતુ તે રસ્તો મુકી ધીટ રીતે બીજે રસ્તે ચઢવાનું સામર્થ્ય તો શામળભટ્ટજી દાખવ્યું હતું પ્રેમાનંદે આખ્યાન માટે વસ્તુઓ પુરાણોમાંથી લીધેલ ને તેથી ધર્મ સાથે તેને સંબંધ હતો શામળભટ્ટ તો વસ્તુ પણ મરજીમાં આવે ત્યાંથી લેવાની શરૂઆત કરી વાર્તામાં દાખલ કરવા પડતા ભાવના અને રસના ચિત્રો પાડવા માટે તેણે ઠેકઠેકણેથી યોગ્ય શબ્દોની ચુંટણી કરી યુજરાતી ભાષાને અમૂલ્ય શબ્દભંડોળ આપ્યો છે

તેની કાવતામાં અકકલની ઝીણવટ અને વ્યાવહારિક નીતિના પ્રયોગોનું સમાધાન કરવાના પ્રયાસ માનુષ પડે છે સામાન્ય વર્ગની અકકલ હુશિયારી ચકાસવા તથા કેળવવા શમશ્યાઓ ખુબી ભરેલી રીતે દાખલ કરેલ છે તેની કવિતામાં ઉપદેશ તથા વ્યાવહારિક ચતુરાઈ સમાયેલા છે અને ઉપદેશાત્મક કવિતાની શરૂઆત કકક અરે તેણે કરી એમ કહિયે તો ખોટું નહિ કહેવાય તેની પાતાંએ 'પર્વાનુભવસિક' કહી શકાય ખરી, પણ હાલ 'સર્વાનુભવસિક' કવિતામાં જે જે ગુણોના સમાવેશ થાય છે તેવા ગુણોના તેની કવિતામાં આશા રાખવી એ વસતની મનહર ખુબીની આશા શીતળ ગિશિરમાં ખખખ જેવું છે

આમ જ્યાં પ્રેમાનંદે કવિતા માટે ભક્તિને રૂપાંતર આપી આખ્યાન રૂપે લખી અને શામળે તેને માટે તદ્દન નવું જ ક્ષેત્ર શોધી કાઢ્યું ત્યારે અખાએ જ્ઞાનને પણ કવિતામાં ઉતાર્યું અખાનો ઉદ્દેશ કવિતા લખવાનો નહિ એટલું જ નહિ પણ પોતાના કવિ નામ અપાય તે પણ તેને યોગ્ય લાગતું નહિ પોતાના વિચાર દર્શાવવાને હજી સુધી ખીજે એકે ન્તો ખુદ્દો હતો નહિ, તેથી તદ્દન જ્ઞાન વિષય પણ કવિતામાં જ ઉતાર્યો ગદ્ય લખાણની શરૂઆત થઈ હાત તો તે પદ્ય લખતો જ નહિ તેની કવિતા પણ કવિતા કરતા ગદ્ય લેખને વધારે મળતી આવે છે લખાવટ ટુકડી સંક્ષિપ્ત અને ગૂઢ એ તથા તેમાં ખીજની ટીકા એટલી બધી તીક્ષ્ણતાથી રચેલી છે કે તે ઇષ્ટ અસર એકદમ કરે છે તેના શબ્દો કહ્યેન પેઠે સદાને માટે ભાષામાં ધર કરી રહ્યા છે વેદાંતના પારિભાષિક શબ્દો તેણે દાખલ કર્યા છે તથા હૃદયમાં ઝાઝો અર્થ સમાઈ જાય તેવી સંકુચિત પણ સચોટ શૈલી એ તેની કવિતાનું વિશિષ્ટ લક્ષણ થઈ રહ્યું છે

આ ત્રણ મુખ્ય લેખકોની એકત્ર થયેલી અસર સામટી કરીએ તો તેને ગુજરાતી કવિતાના વિકાસને ખીજે યુગ કહી શકાય

આ ખીજનું યુગ કવિતાનું ક્ષેત્ર વચ્ચાળતર થયું, ભાષામાં

શબ્દભાંડોળ વધ્યો, વિપયોતુ આહુદ્ય સ્વીકારાયુ, તથા ત્રેતાબનને જ્ઞાન આપવા તેમ જ રજન કરવાના આશયનો અગીકાર થયો ભાષાને ફળવી ખીજ ભાષાઓ સાથે સરખામણીમાં પાછી ન પડે તેવી તેને કરવાની અભિમાન વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ, સહેતુક પ્રયાસ થવા લાગ્યા, અને ભાષોદ્ધારનું કામ ઉત્ક્રાંતી, ઉત્સાહથી અને ઉદ્યમથી થવા લાગ્યું પરંતુ તે ખળભળાટ જગાડનાર મહાન આત્માઓ સસારમાંથી મુક્તિ પામતા ધણા કાળ સુધી સમર્થ પુરૂષની ખોટ રહી લખાણો તો વધ્યે જતા હતા પણ તે બધામાં અનુકરણ અને પુનરુક્તિ જ થયા કરતી થઈ ગયેલ ત્રણ મહા સમર્થ લેખકોથી આગળ કોઈ વધી શક્યું નહિ અને પ્રેમાનંદ તથા અખાતા અનુયાયીઓ, ગુરૂના વચનનો વિસ્તાર કરવામાં અથવા તો અનુકરણ કરવામાં જ મગ્ન રહેતા

આવી રીતે કવિતાની સરિતા રસજળતી રસજળતી પ્રારભમાં કામળ, કર્ણપ્રિય, મધુરા ઝકારથી દિશાઓને ભરી દેતી, વખતે ખારામાં કે રણમાં ઉંડી ઉતરી અદૃશ્ય થતી, વળી પાછી વહેને વધારતી આવેજ અને પ્રકૃતિમાં ફેર કરતી કેટલોક વખત વહેતી વહેતી પાછી અદૃશ્ય જેવી થઈ ગઈ

ઝળહળતી નવીનતાના તેજ વિનાના અધિકારમાં કોઈ કોઈ તારો, જરા બહાર પડતા ચળકાટથી ચમકારા કરતો, પણ ચિરસ્થાયી નામના પામ્યા વિના, તે થોડી વારમાં ખરી પડતો

કેટલોક સમય આમ વિત્યા પછી ઓગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં દયારામ થયા અને તેણે કવિતામાં કાંઈ નવો જુસ્સો, નવો આલેશ નવો રસ અને નવું જોશ ઉમેર્યા તેનું લખાણ હરિકીર્તનનું જ હતું, તોપણ તેના કીર્તનમાં ફળવણીનો પટ લાગ્યો હતો ગુજરાતી ભાષાને અને કવિતાને આટઆટલા વખત થયા જે ફળવણી મળી હતી, તે ફળવણીની છાયા દયારામની કવિતામાં દેખાઈ આવે છે તેની ગરબીઓ અને તેના મીઠા. (દયારામ પોતાના પદને

‘કડવા’ નહિં પણ ‘મીઠા’ કહે છે તે) હૃદયના ભાનની ઉડી
જાપ પાડી રહે છે તેની કવિતા ઝગુરાજ વસતના ઉત્સાહક સમીરની
પેઠે વાચકના મનને રસથી સિંચી ઉદ્દીપ્ત કરે તેવી છે ‘રંગીલા છંદલ,
ફાંકડા, લાલાજી કવિ’ની કવિતા વિદ્વાતાભરી, રસભરી અને કેટલેક ઠેકાણે
તો ફાંકડી અને રંગીલી જ છે એમણીસમી સદીમા પ્રવર્તવાના નવા
યુગની કેમ જાણે આગમ વાણી હોય તેવી તેની કવિતા, પાછળથી થયેલી
વિદેશી કવિતાની અસર વિનાની પણ આગળ થયેલા સર્વ સુધારાવધારાની
જાપથી અકાયેલી છે

આજ સુધી દેશમાં ખળભળાટવાળો મામલો જન્મ્યા કરતો ઉદર
પોપણુ અને જનમાલના રક્ષણની ચિંતા હૃદયને ચીમળ
ત્રીજો યુગ વતી, અને તેથી કવિતાના વિષયમા જેવો ઉત્સાહ હોવો
જોઈએ તેવો હતો નહિ પરંતુ એમણીસમી સદીની
અસ્વાતથી દેશની સ્થિતિ ફરી મંદ હતી મુસલમાનોના ધર્મના જીરુસાથી
કરતર થતા હુમલાઓ અટક્યા હતા, મરાઠાઓના ધનલોભથી દોરાતા
સિંપાઈઓનો ત્રાસ બધ થયો હતો, અને દેશમાં સર્વત્ર શાંતિ અને
સુખની શીળા ઊંચ પ્રસરી રહી હતી તદ્દન જૂદી જ જાતના લોકો-
વિચારે ને આચારે જૂદા, વિદ્યામા અને જ્ઞાનમાં જૂદા, રીતરિવાજો અને
ધારાધોરણોમા જૂદા, અને ધર્મ, સંસાર તથા વ્યવહારની ભાનનામાં
પણ તદ્દન જૂદા જ લોકો-ગુજરાતમાં સર્વોપરિ થયા હતા

આ સધિમા ઈ સ ૧૮૨૦ મા કવિશ્રી દલપતરામનો અને ઈ સ
૧૮૩૩ મા કવિશ્રી નર્મદાશ કરનો જન્મ થયો હતો

નવા પ્રવર્તેલા યુગમાં તે બે મહાન વ્યક્તિઓએ દેશ સુધારણા
માટે ખરા જીગૃહી અને અડગ ધીરજથી મહાભારત પ્રયાસ કરેલ છે
દેશની ફરી ગયેલી સ્થિતિ જોઈ તેમાં સફળ થવા માટે ગુર્જર પ્રજાને
કયો ભાગ સરજા અને લાભકારક થશે તે દીર્ઘ દૃષ્ટિથી બનેએ
વિચાર્યું હતું બનેનો ઉદ્દેશ એક જ હતો — ભાષાસાહિત્યની કેળવણી

વધારી દેશનો રંગ ફેરવેલો અને નવા રાજકર્તાઓના નવા સમયમાં જરૂર લાગે તેવા નવા સુધારાવધારા કરી દેશને બીજાની સાથે ટકકર ઝીલે તેવા કરવેલો, તે હેતુની સિદ્ધિ માટે એકે જ્ઞાત બુદ્ધિથી અવલોકન કરી, બ્યવહારોપયોગી બોધ લેવાનું વિનવી, સામાના મનને ગ્રભીરતાથી અસર કરી શ્રેતાઓના મનના વિકાસ પર તથા તેમની પવિત્રતાપર લક્ષ લગાડી, ગુજરાતને સુખકર, જ્ઞાત અને સમયોચિત રસ્તો લેવા બોધ આપેલો છે, ત્યારે બીજાએ તો તદ્દન નવી જ રીત ગ્રહણ કરી છે અગ્રેજી તનમનાટ તેની રજેરમમાં બ્યાપી રહેલો છે સ્પાર્ટામાં જન્મેલ બાળમાં જેમ શૌર્ય, હિમ્મત અને જુસ્સો એ સ્વભાવથી જ ઉદ્ભવતા, તેમ આ કવિને પણ અગ્રેજી પુસ્તકોનો નવો સહવાસ થયાથી તેનામાં તેનો જ જુસ્સો રેડાયો હતો, અગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનથી, તેના વિજ્ઞાન સાહિત્યભાડારમાં પ્રવેશ મળ્યાથી, અને અગ્રેજોના આવેશ તથા જુસ્સાનાં ચિત્રો વાચવાથી તેના હૃદયમાં કંઈ અનેરો ક્ષોભ બ્યાપી રહ્યો હતો, અને જેમ અગ્રેજો જ્યાં જ્યાં ત્યાં પોતાપણ ધુસાડવાના અભિલાષી—આગ્રહી—હોય છે તેમ આ કવિએ પણ પોતાના જ હૃદયને ઉભરાવી, પોતાપણ બધામાં રેડવા સમર્થ પ્રયત્ન કરેલ છે

આ બે મહાન કવિવરોએ ગુજરાતી ભાષાને અને કવિતાને તદ્દન નવું જ સ્વરૂપ આપ્યું છે દલપતરામ ‘જુની ને નવી ‘રકુલ’ વચ્ચેની સયોગી કડી’ જેવા છે, તેનામાં જુના કવિઓની અસર દેખીતી છે અને બીજા બધા કરતા શ્રામળની છાયા પૂરેપૂરી છે તેની લેખન શૈલી હિન્દીને અનુસરતી છે તેઓ તે ભાષાના પણ સારા વિદ્વાન હતા. અને તે ભાષાની ઝડઝમક, શબ્દરચનાનું સૌંદર્ય, અને લેખ પ્રવાહની ઝપટ એ એનામાં વિશિષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે આ સાથે અગ્રેજ સરદારો સાથે સારી પિજાન હોઈ, વિદેશી રીતરિવાજ, હુનરકળા, નીતિશાસ્ત્ર, સ સારશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર આદિ વિષયો તથા તેમની રહેણીકરણી વચ્ચે જાણવાનો તેમને લાભ મળેલો હતો. આમ તેમનામાં જુના નવા તત્ત્વોનું યોગ્ય સંમીલન થયેલું હતું અને

તેની કવિતામાં તેની અસર સંપૂર્ણપણે માલમ પડે છે. આથી ઉલટું નર્મદાશંકરમાં જુના કોષ્ટ કવિની ઝાંચ પછી વિશિષ્ટપણે માલમ પડતી નથી. અલગત, શામળની પેઠે વાર્તાઓ લખવા તેમણે પ્રયાસ કરેલ છે. ખરો, તોપણ તેમની લખાવટમાં તો તદ્દન નવીનતાજ દેખાઈ આવે છે. જેમ શામળે વાર્તા લખવાની શરૂઆત કરી ગુજરાતી કવિતાને માટે વિશાળ ક્ષેત્ર આપ્યું તેમ કવિશ્રી નર્મદાશંકરે પણ તદ્દન નવજન ક્ષેત્ર ખતાવી, તેના વાસેલા દરવાજા ઉઘાડ્યા અને તેમાં પોતે પણ થોડું ધણું પુખ્ત થયા. તેની કવિતામાં અધેય નવું નવું લાગશે જે વિચાર, જે રીત, જે જીવન, જે ઉત્સાહ, જે રંગ, અને જે ઉમંગ ગુજરાતી ભાષાઓમાં આગળ કદી પણ જણાયેલા નહિ. તે તેણે જગાડ્યા, લલિત્યને માટે નવા રસ્તા ખતાવ્યા, અને આખા ગુજરાતમાં નવીન જાનના વિચાર, આચાર અને આવેશ રેડવા, મરણ પર્યંત, સચેત ભાષામાં તેણે લખ્યાં કયું.

આપણે આદિ ગુજરાતી કવિતા વિષે યત્નિચિત્ કહેવાનું હોય, કવિશ્રી નર્મદાશંકરે ગુજરાતમાં શા ૫ નવા તત્ત્વો લખ્યાં કર્યાં તે વિષે વિવેચન કરી લખાણ કરવાની આવશ્યકતા નહીં. પણ મન વાચકને એટલું તો માલમ હશેજ કે આ જમાનામાં જે જે નવા વિચારો, સાહિત્યમાં કે સંસારમાં, દ્રષ્ટિગોચર થાય છે તે ગદ્યાને પ્રથમ જન્મ આપનાર તેજ કવિ હતા.

કવિશ્રી નર્મદાશંકરે જ્યારે પદ્ય અને ગદ્ય બંનેમાં લખી પોતાના વિચારોને ધીટપણે બહાર કાઢ્યા ત્યારે કવિશ્રી દલપતરામે ઘણે ભાગે કવિતાનેજ પોતાના વિચારનું વાહન કરી ગદ્યમાં લખના જેવા નિમિષો પણ તેણે કવિતામાં લખ્યાં, તેની કવિતામાં એવું તો સામર્થ્ય હતું કે લક્ષ્ય કદી ચુકતીજ નહિ. ગમે તેવો સામાન્ય વિષય હોય તો પણ સર્વ સમજી શકે ને કદર કરી શકે તેવી રીતે તે કવિ તે વિષયને આશ્ચર્યકારક રીતે કવિતામાં ઉતારતા તેણે કવિતાને અધ્યાય ઉમંગે વાંચી શકે તેવું, ધણજ સરળ, સુલભ અને વ્યવહારકુશળ રૂપ આપ્યું.

છે તેની કવિતામાં આવેશનો ઉન્માદ કે લખાવટની આજુબાજી તીવ્રતાના ચિન્હ રરખા પણ મળે તેમ નથી શાંતિથી, વિવેકથી, અસરકારક રીતે સુભોધ આપવામાં તેણે કશી કચાશ રાખી નથી તે પોતાને માટેજ લખતા નથી, પણ સાબળનારને માટે લખે છે—
અમુક હંતુ તરફ લક્ષ રાખી લખે છે સામાની સમજની કાટિ જાણી લઈ, તેને જરાક ઉચે લેવા, ગમત સાથે જરાક બોધ આપી વધારે સારો કરવા, તથા અમુક સ્થિતિએ મુકી પોનાના સર્વ વિચારો તેને રંગે રંગે ઉતારી દેવાને પ્રયત્ન કરે છે અને તેમાં તે બહુધા સફળ થાય છે ક્ષોભ કરવો કે ઉથલપાથલ કરવી, કે બીજના મનને અચ્ચલુ લાગે તેવું બોતવું એ તેને મન પાપ છે તેનો ઉદ્દેશ—

“પ્રીત ધરે પરબલપદે, વળી નીતિ ધરે સુધરે નર નારી,
તેમ જ જેમ વહેમ તજે, વળી સ પ જો સમજી સુખકારી,
સર્વ પ્રકાર સુખપ્રદ થાય સ્વદેહ તણી સુધરે સ્થિતિ સારી,
પુસ્તક એજ પ્રયોજનથી રચવા રચના ચિત વાત વિચારી”

આવો છે, અને તે તેણે વણી સફળતાથી, સાધ્યો છે જન-સમાજને કંઈક ઉચે લાનવામાં, વહેમ દૂર કરી સત્યનું શુદ્ધ સ્વરૂપ બતાવવામાં મનુષ્ય જાતિના પ્રસંગે પ્રસંગે બદલાતા સ્વરૂપની પિછાન આપવામાં, તથા અનેક નવાં જ્ઞાસેના મૂળતરવોનું જ્ઞાન સરળતાથી સહેલાઈથી, અને રસભરી રીતે આપવામાં તેણે ખરેખર દેશની ઉત્તમો તમ સેવા બજાવી છે અને કવિતાને સરળ, શુદ્ધ, અડઅડકવાળી, અને અર્થવ્યાપ્તિવાળી મનાવી છે

આમ જ્યારે દલપતરામની કવિતા જનવૃદ્ધને ઉચે લેનારી છે, ત્યારે નર્મદાશ કરની કવિતા કંઈક સારા અને સુધરેલા કહેવાતા દેશીએ આજળ ઉચ્ચતર આશયો ખઠા કરનારી છે દલપતરામ શ્રોતા પર લક્ષ રાખી લખતા, જ્યારે નર્મદાશ કર પોતાની જ લામણી દર્શાવવા લખતા તેનું સાંભળવા તેના જેવા થઈ રહેવું જોઈએ, તેની કાટિએ

પહોચવું જોઈએ, અને તેના રસ સાથે મળવું જોઈએ તેના ઉદ્દેશો, મહા કાર્ય માટે પ્રવૃત્ત થયેલા ઉન્નત હૃદયનાં આવેશભર્યા વચનો છે સામાની લાગણીની તેને ઝાઝી દરકાર નથી તે પોતે તો પોતાને જે ખરૂં લાગ્યું તે જણાવવામાં જ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે સ્વતંત્રતા, શૌર્ય, પ્રેમ અને દેશાભિમાનથી તેનું હૃદય ઉભરાઈ ગયું છે, અને ઉઠેલા મગજમાંથી શાંતિની વાણી નીકળવી એ અસંભવિત જ છે ગુજરાતી ભાઈઓના હૃદયના વિચારોને ટકારો મારી બહાર આણે છે ને તેને માટે જોઈતા જીવંતો તે રહે છે

નર્મદાશ્વ કરે તદ્દન નવું જ ક્ષેત્ર શોધી કહાડ્યું અંગ્રેજી વિદ્યાનો લાભ તેણે ખીજીને સારી પેઠે આપ્યો અંગ્રેજી કવિતાના છુટક છુટક કાવ્યખંડોનું ભાષાંતર કરી તેનો રસ પણ ઉતારવા પ્રયત્નો કર્યા વિદેશી કવિ તથા કવિતાનું અધ્યયન, દેશની બદલાયેલી સ્થિતિ, અને પોતાની નૈસર્ગિક સ્વતંત્ર ને શુદ્ધ વૃત્તિ એ ત્રણેનો લાભ લઈ તેણે ગુજરાતી કવિતાની એક નવી જ “સ્કૂલ” સ્થાપી

દલપતરામની શૈલીનું અનુકરણ કરનારા પણ ઘણા થયા છે તેઓમાં સમયૌચિત્યના અભાવને લીધે તથા ભણેલાઓ જ્ઞાનમાં, વિચારમાં અને વૃત્તિમાં વધી ગયેલ હોવાને લીધે તે સાદી, સરળ, સ્ખારજની અને તત્ક્ષણ જ વિનોદદાયિની શૈલીવાળી સ્કૂલ, હાલમાં પોતાની મૂળ સ્થિતિ જાળવી શકી નથી

આ યોગણીસમી સદીની શરૂઆતમાં દયારામ, તથા ખીજી ને ત્રીજી પચ્ચીસીમાં નર્મદાશ્વ કરને દલપતરામ, એ ત્રણ મોટા કવિઓ થયા અને નર્મદાશ્વ કરે ને દલપતરામે ગુજરાતી કવિતાને તદ્દન નવું જ રૂપ આપ્યું

આ યુગને ત્રીજે યુગ કહી શકાય તેમાં પ્રેમાનંદ તથા શામળના પ્રવાસથી કેળવણી પામેલી ભાષા વધારે કેળવાઈ કવિતામાં માધુર્ય, રચના આદ્ય, તથા સરળ અને મનમતી બાની અને જીવંતો

સૌચનો ઉકળાટ દેશદાઝની લાગણી, હૃદયની વૃત્તિઓને સચેતન કરી ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરનાર તનમનાટ એ નર્મદાશ્વ કરે જગાઓ કલ્પના એ કવિતાનું જીવન છે એમ મનાવા લાગ્યું, અક્ષલ હુશિયારીના છદ્મદ પ્રત્નોત્તર, ધર્મ આખ્યાનના ગાણા તથા જે કાર્મ મવાય તે કવિતા એવી માન્યતામાં ફેર થયો, અને કવિતાના ખરા સ્વરૂપના જ્ઞાન તરફ પ્રયાણ થવા લાગ્યું 'કવિતા' કહિયે કલ્પના જનમનર જન જાણુ'—એમ કવિતાની વ્યાખ્યા આપનાર દલપતરામભા ઉચ્ચી જાતની કલ્પનાના ખરા તત્ત્વો દષ્ટિ-ગોચર થતાં નથી અર્થાતરન્યાસ, ઉપમા, રૂપક કે એવા અલંકારોને માત્ર બંધેસતા આણુવા તેને આજની દુનિયાં 'કવિતા' નહિ કહે

આ યુગમાં, ત્યારે, જે નવીનતા દાખલ થઈ તે કલ્પનાની જાગૃતિની—કલ્પના એ જ કવિતાનું જીવન છે એવી માન્યતાની—હતી તેની સાથે સાથે રસવૃત્તિ કેળવાઈ, તરંગવૃત્તિને જન્મ મળ્યો અને શબ્દચાતુર્ય કે અર્થસમસ્યાના કરતા શબ્દની સરળ તથા અસરકારક મિલાવટ, અર્થનું ગૌરવ અને વૃત્તિઓની રસિકતા તરફ વધારે વલણ થયું.

આ ઉપરાંત બીજો ફેર કવિતાની રચનાનો થયો અગાઉ જે પદો લખાતાં તે મંથરના ગુણનાં જ્ઞાન ખાતર અથવા તો ઓષ ખાતર જ તે સિવાય તો મોટા આખ્યાનો કે કાવ્યો લખાતા હવે અમુક લાગણી કે અમુક પ્રસંગનું સુંદર સંપર્ક જ્ઞાન આવી જાય તેવા ન્હાના ન્હાના લેખો વધ્યા

વળી, પહેલાં સંગીતવિદ્યાના રાગરાગણીઓમાં કવિતા થતી ન હતી. પ્રભાતીયા, દાળ કે દેશીમાં જ કવિતા લખાતી તેમાં ફેર થયો અને જુદે જુદે પ્રસંગે શોભે તેવા જુદા જુદા રાગોમાં લખાણ શરૂ થયા, તથા હૃદય પશુ વધારે લખાવા શરૂઆત આ યુગમાં સંગીતની મીઠાશ જોડે જોડાઈ તેવી દાખલ થઈ ન હતી તોપણ તે તરફ વલણ થવા લાગ્યું હતું

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે વિકાસ પામતી કવિતા જ્યારે નર્મદાશકર તથા દલપતરામના હાથમા આવી ત્યારે તેના સ્વરૂપમા ને સૈદ્ધર્થમા, તેની કળામા ને છટામા, તેની શૈલીમા ને બાનીમા તથા તેના હેતુમા ને લક્ષમા, એક તરેહનો ફેરફાર થઇ ગયો આથી પણ વધારે ફેરફાર થવાનો તેને માટે બાકી હતો નર્મદાશકરે અંગ્રેજીના જુરસો ને જોમ એ ગુણો બતાવ્યા હતા, પણ તેનો ઉચ્ચ વર્ણનશક્તિની, મોહક તરંગ વૃત્તિની, તથા રસભરી સુદરતાની છાપ તે સંપૂર્ણપણે પાડી શક્યા નથી નવા પ્રવર્તેલા યુગમા અંગ્રેજીનો અભ્યાસ વધ્યો હતો, અને અંગ્રેજી સાહિત્યના શિક્ષણે સંસ્કૃત સાહિત્યનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો હતો તથા ફારસી ભાષાના સાહિત્ય સાથે પણ ગુજરાતી ભાષાઓની પિછાન વધારી હતી આમ નર્મદાશકરે ગજવી મૂકેલ ગુજરાતમા નવો વા વાતો હતો વિદ્યા વધી, જ્ઞાન વધ્યું માણસોના મનનો વિકાસ જુદી તરેહનો થવા લાગ્યો પરંતુ એક સાથે જુદી જુદી જાતના જ્ઞાનનો પ્રચાર થતા, વાચન વધી ગયું અને ખજાનાગાદી ઘર્ષ રહ્યા, પણ પરિણામમા સતતપ્રવાહી ધોન વહી શક્યો નહિ, તોપણ ભિન્ન ભિન્ન રસે પરિપૂર્ણ ગેવા મીઠા ઝરણા વહેવા મળ્યા ખરા

આગળીસમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીસીમા આ પ્રમાણે અનેક સાક્ષરો પોતાના હૃદયના ઉદ્ભારો કાઢી ગયા હતા, અને ભાષાને નવન યુગ વિચારને શૈલીને અને વિષયોને નવું રૂપ આપી રહ્યા હતા જેમ કોઈ બાળક આશ્ચર્યથી પ્રકાશતે ચહેરે પોતાને મળેલા નવા રમકડાની ભાગફેડ કરી રહે તેમ આ નવા યુગમા ગુર્જર ભાષાના નવા સાક્ષરો પણ ભાષા પર પડેલા નવીન પ્રકાશથી મોહિત થઈ, જેને જેમ રૂચે તેમ તેને નવે રૂપે ધટાવવા લાગ્યા

એ વખતે ધણે અંશે અંગ્રેજીની ને સંસ્કૃતની, તથા થોડે અંશે ફારસીની અસર થઇ છે કવિતામા વિચાર અને વસ્તુ, અંગ્રેજી

* કયા રાગો ક્યારે ક્યારે હાખલ થયા તેનો ઇતિહાસ ખરેખર આનંદભર્યો થઈ પડે.

કવિશૈથી સુચિત થયેલ છે, તથા શબ્દો ને રચના ધણા સસ્કૃતમાથી અને ઘોઘ દારસીમાથી લેવામાં આવેલ છે

તેની અસર તરીકે પહેલાં તો ભાષાતરો થવા લાગ્યાં અંગ્રેજી-માથી છુટક છુટક કાવ્યખડોનાં થયાં છે, તથા સસ્કૃતમાથી તો નાટકો ને કાવ્યો આવે આખા ગુજરાતીમાં ભાષાતર પામ્યા છે તે બધામાં સ્વ મણિભાઈ નણુભાઈ તથા સા શ્રી કેશવ હર્ષદ ધ્રુવના ભાષાતરો હમેશાંને માટે ઉત્તમ સ્થાને વિરાજી રહે તેવાં છે * દારસીની ગઝલો ને તે દ્વારા તેના શબ્દો ધણા દાખલ થઈ ગયા છે, પણ તેના ભાષા તરો તો માત્ર એક જ જોઈ જ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું

સામાની આતર જ કવિતા લખી એ ઉદ્દેશ હવે ફરી મયો હતો કવિતામાં તો પોતાની લાગણી, પોતાના બુદ્ધિ, પોતાના ઉન્નત વિચાર અને પોતાના હૃદયના ભાવ જ દર્શાવવા જોઈએ એમ મનાના લાગ્યું જે કવિતામાં હૃદયનો ઉભરો વધારે જોરદાર, વધારે પ્રમાણિક અને વધારે અસરકારક હોય તેજ કવિતા ઉત્તમ નર્મદાશ કરે આ સિદ્ધાંત દાખલ કર્યો અને તેના પડીના યુગમાં તો તે જ વિચારની કેળવણી થઈ છે

દલપતરામની શિક્ષણદાયક કવિતામાં જેવું કવિત્વ હતું તેવું કવિત્વ ત્યાર પછી થનારામાં ન રહ્યું—તેણે કવિતાને બોધ આપનારી—સીધી રીતે ઉપદેશ આપનારી અને અમ નહિ ને આમ કરવું એમ ગુરૂ પેટે કહેનારી કરી હતી દલપતરામમાં કલાચાતુર્ય હતું, રચનાવૈદગ્ધ્ય હતું, ઉચ્ચઆદ હતો અને તેથી તે જેવા તેવા પ્રસંગો પર પણ કવિતા લખી, વિનોદે વાચી શકાય તેવું રૂપ તેને આપી શકતા પરન્તુ તે રીતિમાં આગળ વધતા કવિતા માત્ર બીજાના ગુણ ગાવાને કે બીજાને સજી કરવાને પણ લખાય એવો વિચાર દાખલ થયો ને તેથી તેની

* સ્વ કલાભાઈ ધનસામના ભાષાતર પણ મૂળ રચનો મોઢાં જરી રાખે તેવા અને રસભર્યાં છે

સ્કુલવાળાઓ તો હવે માત્ર જોડકણાં કરનારા જ ગણાઈ રહ્યા છે પરંતુ નર્મદાશ કરની સ્કુલનો પાથો નવીન યુગની નવીન રીતિ પર બંધાયો હતો. અંગ્રેજી સાહિત્યનો પટ તેને લાગેલો હતો અને ભાવિ રૂપનું દર્શન તે કરી શક્યા હતા, તેથી તેની સ્કુલ વધી, અને કવિતામાં કલ્પના, તરંગચિત્ત, નસ અને નિર્દોષ વિલાસ લખાઈ થયા.

આમ ફરેલા રૂપમાં જે જે લખનારાઓ થયા તે બધા વિદ્વાન જ છે તેઓએ પદ્ધતિસર શિક્ષણ લઈ અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત કે ફારસીનો સાવધાન અભ્યાસ કરેલો છે, અને તે તે ભાષામાં કવિઓની કદર કરેલ છે પરંતુ આ નવીન યુગના વિદ્વાન લખનારાઓનું લખાણ જોતા તેમને કવિ કહેવા કે કેમ એ મોટો સવાલ થઈ પડે છે આ સવાલ આજ કાલ સર્વ હૃદયમાં ઉઠે છે કલાપી પોતાના પત્રમાં તે વાત ચર્ચે છે અને કવિના આવશ્યક ગુણોનું સ્પષ્ટ કથન કરતા લખે છે કે “કવિતા અવશ્ય કળા સાથે જ હોય, જે કળા હાલ અત્ર નથી. “‘કવિ’ અને કવિતા લખનાર’ એ જુદાજ પ્રાણીઓ છે હૃદયના “અશુભ સવ પ્રકારે ઉત્તેજનને પાત્ર છે, પરંતુ એ હૃદયનાં અશુભેટલાં “વધારે ઉદાર હોય તેટલા કવિતામાં ગણવાને વિશેષ પાત્ર થાય *** “કવિ, કાવ છે કેમકે ઉદાર છે હાલ અત્ર કવિતા નથી કેમકે “હાલ અહિં ઔદાય’ નથી હું આમ કહું છું ત્યારે આપ કદાચ “અમકશો, પણ આપ જાણી શકશો કે ડેન્ડી કે બ્લેક હાલ અહિં “જન્મના નથી આપણી હાલની સારામાં સારી કવિતા શુ સંસ્કૃત કે “યુરોપના કવિઓ જે ત્રીજા વર્ષના કવિઓ ગણાય છે તેની સાથે “મુકી શકાય તેવી છે!” (લલિતને પત્ર, તા ૨૮-૨-૯૮) તેને છેવટેનો નિર્ણય તાજેતરમાં સાક્ષર લેખકોને “રસિક” નામ આપ્યાથી કરાયો છે તે વાસ્તવિક છે એરીસ્ટોટલ કહે છે કે ‘A man is virtuous when virtue is a continuous activity’ તેમ જોણે કવિતાને જ પોતાનું જીવન સમર્પણ કરેલ છે તેને જ કવિ કહેવામાં આવે તો તો હાલના લેખકોમાંથી કોઈને ‘કવિ’ ઉપનામ આપવું ઠીક

ન લાગે તોપણ 'તેથી કાઈએ નાઉમેદ થવાની જરૂર નથી જે માણસ એક સારી લીટી લખી શક્યો છે તેને વધારે લખવાનો હક્ક મળી જ ગયો છે' (ડા.પી, લલિતને પત્ર, તા ૨૮-૨-૯૮) અને આપણે પણ તે જ નિર્ણય સ્વીકારી આ નવી જાગૃતિમાં કેવા કેવા તરવો લાગ્યા છે તેનું ચર્ચિત્વ અવલોકન * કરિયે

ઉપર કહ્યું તેમ † હાલની કવિતામાં ત્રણ અસર મુખ્યત્વે કરીને દેખાય છે તેમાંથી અગ્રેણ કવિતાની પ્રતિચ્છાય પાડવામાં અત્યાર સુધીમાં પ્રથમ પદ સા શ્રી નરસિંહરાવને આપવું જોઈએ 'કુસુમમાળા'માં અગ્રેણ કવિઓના છુટા છુટા નહ'ના નહાતા કાવ્યોનાં અસલ ડાપ પડી રહેલી છે મૃદ્ધિવર્ણનમાં નવીનતા ઉમેરાય છે અને આજ સુધી નહિ અપાયેલા એવા સુદર અને તદ્રુપ ચિત્રો પાડવામાં આવ્યા છે પુરાણમાંથી પ્રસંગ લઈ પોતાની સમર્થ કલમથી રસમય વાર્તાઓ લખાઈ છે અને તે બધામાં પણ અગ્રેણ ખડકાઝ્યોની ડાયા તદાકાર માલમ પડે છે 'કુસુમમાળા'ના કાવ્યોમાં વિલાસ, વિનાદ, હર્ષ અને સંતોષ છવાઈ રહ્યા છે અને 'ચદા' જેવાં રમતીયાળ કાવ્યોનાં દિલ્લચમન તરંગવૃત્તિ સર્વ વાચકને મોહ પમાડે છે ત્યાર પછીના 'હૃદયવીણા'માં હૃદયને કશું જાવથી આર્દ્ર કરી નાખે તેવા પ્રસંગો ધણા છે તેમાં કદપના ઉચ્ચગામી થયેલી છે, તરંગવૃત્તિનું વિલાસીપણું મધુ છે, અને 'કુસુમમાળા' માં વ્યાપી રહેલ સુખવાદ ખસી ગયો છે, પણ તેને સાટે ગભીરતા આવી ગઈ છે 'કુલની સાથે રમત' માં જણાવેલ કુખવાદ 'હૃદયવીણા' માં કંઈક પ્રધાનપણે જમ્યો છે અને 'દિવ્ય-ગાયકગણ' અને 'કવિહૃદય' સિવાયના બીજા લખાંખરાં બધા કાવ્યો

* જેઓ હજી લખે છે તેઓ સંબંધે છેવટનો નિર્ણય આપવો એ અશક્ય છે તોપણ જે જે સંપૂર્ણપણે પ્રકાશમાં આવ્યું છે, તેનું વલણ તપાસી પગબદ થયેલી નવી પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ કરવું એ કદાચ લાગતા આંદો તેમ જુઓ છે.
† કહેવું જોઈએ કે હાલમાં પણ કવિતાની 'જે રકુલ' પ્રચલિત છે તેમાંથી એક જ સુલની કવિતાનો અર્ધ સંગ્રહ થયો છે

મા થોડે ધણે અઠો લાગણીનો વિષાદ, સાંસારિક સ્થિતિનો ખેદ અને ઔદિક સુખ સાથે પણ ભળી રહેલ દુ ખવાદની માન્યતા માલમ પડે છે

જો કે સા શ્રી નરસિંહરાવ તરફથી કુસુમમાળા તથા હૃદયવીણા ઉપરાંત આપણા કાવ્યપુસ્તક બહારમા બીજી કાંઈ *લઘુ નથી તોપણ તેટલાથી પણ આપણને તે કાવ્યના લખનારની કવિત્વશક્તિ વિષે ઉંચો મત આપ્યા વગર ચાલે તેમ નથી તેના લેખો ખરેખર નવીનતાથી જ ભરેલા છે શબ્દો પણ નવા, રચના પણ નવી, લેખનપદ્ધતિ પણ નવી, ભાવનું આલેખન પણ નવીજ તરફનું આમ તે કવિતામા બધું નવું જ નવું માલમ પડે છે નર્મદાશકરે જે નવો યુગ પ્રવર્તાવવા ચત્ન કરેલ તેનો પુષ્પકાળ હોય એમ ધારી શકાય તેવી આ કવિતાઓ છે સૃષ્ટિના બુદ્ધા બુદ્ધા પદાર્થો અને તેની રચના પર દ્રષ્ટિ પડતાં સરકારી હૃદયમા ભાવોમિ' ઉછળવા લાગે છે અને તે ભાવોને યથાર્થત રીતે, મૂળ સ્વરૂપમા, આકર્ષક રીતે જણાવવા તેમાં જ કવિતાનું સામર્થ્ય રહેલું

નવીન તેજના પ્રકારમા નહિ અન્યલ એવો અંક સમુદાય આ નવીન સુખમા કવિતા ગાઇ રહ્યો છે તેની નોંધ લેવાનું પણ ચુકવું જોઈએ નહિ 'સુધારા'ના નામથી ઓળખાતા ધર્મ, નીતિ અને રીતિમા ચાલેલા વિપર્યયથી અલગ રહી એક વર્ગ એવો નીમળ્યો છે કે તે હિંદુ ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોનું અનુરુદ્ધ પૂર્ણ ભાવથી અને વિવેકથી કર્યા કરે છે આ વર્ગ એક સાધક અધિકારી વર્ગને નામે પ્રસિદ્ધ છે તેના મૂળ રથાપક શ્રી મહાનૃસિંહાચાર્ય હતા અને હાલ તેના લખનારામા રા પંડાલાલ, રા નમીનદાસ સઘવી, તથા રા કૌશિકામ વિદ્યહરારામ છે તેમની કવિતાઓમા જો કાંઈ નવીનતા પેસવા પામી હોય તો તે રામરાગણીની છે, અને તે તો એટલે સુધી કે વેદાંતના ગભીર વિષયને નાટ્યના રાગમા ઉતારેલ દેખાય છે વિષયની પસંદગીમા નહિ પણ શૈલીમા, વિષયની હકેલમા, વિચારોની સરણીમા તથા લખવાની છકામા, આ વર્ગ કવિ દલપતરામની રકુલને બળવી રહ્યો હોય એવું લાગે છે

* "નૃપરાજકર" નામનો ત્રીજો સંગ્રહ અને ત્યારપછી 'સ્મરણસહિતા' નામનું કાવ્ય એ બે પુસ્તકો તેમના તરફથી ગુજરાતને મળ્યા છે

છે. પોતાના હૃદયના આદેશનનો ખીજને અનુભવ કરાવવો તેટલું જ નહિ પણ એવા પરમ આનંદ આપનારાં આદેશનનો વાંચનાર પણ ભોક્તા થાય એ કવિનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ નહાના નહાના કાવ્યખંડોમાં આવા આદેશનનો આધાર સરળ છે અને જેય પદ્યમધ ઉપર પણ રહે છે, અને ભાવોમિનાં નર્તનને અનુકૂળ પડી જાય તેવા છે અને પ્રસંગાનુસાર રાગમદ્ધ પદ્યમધ દાખલ કરી સર્વ રીતે સમર્થ અને મોહક કાવ્યખંડો લખવામાં હજી સુધી આ લેખક જેટલો જય કામ્યે મેળવ્યો નથી એમ કહેવામાં અતિશયોકિતનો દોષ નહિ આવે એવી ખાતરી છે.

અગ્રેજી અસર જે થોડે ધણે અશી તો હાલના સર્વ લેખકોમાં વ્યાપી ગઈ છે, તે જ્યારે સા શ્રી નરસિંહરાવમાં વિશિષ્ટપણે દસ્યમાન થાય છે ત્યારે સા શ્રી ગોવર્ધનરામમાં અગ્રેજી અસર સાથે સંસ્કૃત કાવ્યોના સરકાર પણ ભળ્યા છે સંસ્કૃત કાવ્યો તથા નાટકોના વિશિષ્ટ અધ્યયનથી વિચારની પ્રોત્થતા, અર્થાંતુ ગૌરવ, અને શૈલીની ભવ્યતા તેમાં આવી રહેલા છે જગત વણુ ન ઉચા પ્રકારનું છે અને તેમાં બોધનો અત પ્રવાહ સવેગ વહી રહ્યો છે એકાંત વિનોદ આપવાનો કે તરંગવૃત્તિના ઉર્ણુનેથી કલ્પનામય સૃષ્ટિમાં જ વાચકને પ્રવાસ કરાવવાનો પ્રયાસ થયેલ નથી, પરંતુ સત્યની શોધ, સ્વરૂપનું વણું અને આનંદપ્રદ વણુંનો સાથે ઉપદેશનું દાન એ ઉદ્દેશ બહુધા રખાયેલો છે.

આમ એકે અગ્રેજી ને બીજાએ સંસ્કૃત સાહિત્યના ભંડારમાંથી કેવી રીતે લાભ લેવો તે બતાવ્યું છે, તેમ ફારસી ગઝલો દાખલ કરી ગતાયુ સા શ્રી મલિલાલભાઈએ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ ઉમેરો કરેલો છે.

તેમણે કવિતા ધણી થોડી લખી છે અને લખેલીમાંની ધણી ખરી બધી આત્મજ્ઞાન સળધતી જ છે, તોપણ રાગગણીમાં અને સર્વથી મવાઈ કહે તેવી ગઝલોમાં તે કવિતાઓ લખાયેલી હોવાને લીધે ‘આંખ ભરે’ શુ થાય,’ ‘આંસુડાં મારા લુવે’ ‘હી જા તુ ગફિલ માહરા,’ ‘દુગ રસભર મોરે દિલ ખામ રહી’ જેટલી ગવાતી સાબળિયે છીએ તેટલી ભાવ્યે જ નવી કવિતામાંથી ખીજ કાઢ ગવાતી હશે તેની ગરબી, તેની ભજનની ધુનની

કવિતા, ને તેની અમર આજ્ઞા તેનાં થોડાં (અથા મળી ૫૦ થી ૬૦) જાણે વધારે થતાં હોય તો) કાવ્યોમાથી પણ લગભગ અથા બહુ જ સારી રીતે પ્રસરેલા છે તેના બે કારણો છે એક તો તેનું જેયત્વ અને બીજું તેનો વિષય મૂળ વિષય જો કે આત્મજ્ઞાનનો જ છે તોપણ દ્વિઅર્થી ભાવના હોવાથી કેટલાક પહોંલી સટે ભૂલ ખાઈ વાંચે, સાલજે ને લેખકની સરળતા ને મોહકતામા પછી ફસાઈ જાય આવી રીતે તેની કવિતા પ્રસરી ને પ્રસરવા સાથે ગઝલનો પણ ફેલાવ થયો. ફારસી ગઝલોમાં ફારસી શબ્દો દાખલ કરી ગઝલોનો જુરસો ને તેની મસ્તી કાયમ રાખેલ છે

સા મણિલાલે ‘આત્મનિમજ્જન’ ઉપરાંત ‘કાંતા’ નામનું સ્વતંત્ર નાટક લખ્યું છે, જેમાની કવિતા, કવિતા તરીકે તો ઉચી યોગ્યતા ધરાવે છે આ ઉપરાંત માલતીમાધવ તથા ઉત્તરરામચરિતનાં ભાષાંતર પણ તેઓએ કરેલ છે સંસ્કૃતની મળ જો કેાઈ ભાષાંતરે સંખ્યાગ જળજી રાખેલ હોય તો તે આ જ છે એમ ખુશીથી કહી શકાય તેવું છે ‘જય જય મરવી ગુજરાત’ એ લાવણીના અનુકરણથી એવી સુદર કવિતાઓ લખાઈ છે કે ને લાવણીને હવે મણિલાલની અગર તો ઉત્તરરામચરિતની લાવણી, એનું નામ મળી ચૂક્યું છે

ફારસી ભાષાની ગઝલ તથા જોષતા શબ્દો દાખલ કરવાનું કામ સા મણિલાલે કયું છે, પણ તે ભાષાની ખરી મીઠાશ અને તેની મસ્તી-જે અગ્રેજી કે સંસ્કૃતમા મળી શકે જ નહિ તે દાખલ કરવામાં સ્વર્ગસ્થ ગ રા બાલાશ કરે બહુ લાગ લીધો છે

તેણે પશ્ચાત કાવ્યોનાં ભાષાંતરનું કામ આરંભ્યું હતું પશ્ચાત-માધી પ્રસંગો ને વસ્તુ ઉપરાંત ગઝલો પણ દાખલ થઈ હતી, ને તેની સાથે અનેક નવા શબ્દો પણ દાખલ થયા હતા, પરંતુ હજુ સુધી તેના ભાષાંતરનું કોઈએ વિચારું નહોતું તે કામ તેઓએ લીધું, પરંતુ કમલાબે તે કામ તેની સાથેજ અવસાન પામ્યું રા બાલાશ કરનું લખાણ ઘણું થોડું છે ને તે પણ હાલમા મળી શકે તેવું નથી પણ જેના વાંચવામા હૃન્નિમિત્તપદ્ધતી આવેલ હશે તે તો જાણતા

જ હશે કે ફારસી ગઝલની મીઠાશ, તેની મસ્તી, અને તેની તન્મયતા, તેના લેખમા કેટલે સપૂર્ણપણે દાખલ થઈ ગયા હતાં હાલમાં સરકૂતનો આગ્રહ વધતાં પસંદની કદર ગઈ છે ને એનો અભ્યાસ પણ મદ પડી ગયો છે તોપણ એ સમર્થ પુરુષોએ દાખલ કરેલ અસર રહી ગઈ છે, અને સર્વ લેખકોમા કંઈ ને કંઈ અત્રે તેના સરકાર ચોટી ગયા છે

આ ચાર લેખકો ઉપરાંત ગયા જમાનામાં થઈ ગયેલા લેખકોમાંથી રા હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ, રા બીમરાવ તથા સ્વ ભોળા નાથભાઈની પણ નોંધ લેવી જોઈએ રા હરિલાલ ધ્રુવે પોતાની કવિતાનો સમૂહ ‘કુબ્જિહાર’ નામનાં પુસ્તકમાં કરેલો છે રા હરિલાલની લેખનપદ્ધતિ કાંઈ આર જ તરેહની હતી તેની વિચાર દર્શાવવાની શૈલી, શબ્દોની ચુટણી અને રચનાની ખુબી કાંઈ વિચિત્ર રીતનાં જ એ જ્યાં કાંઈ ઉંડો વિચાર કે નવો ભાવ ન હોય ત્યાં તો તેનું લખાણ કાંઈ બહુ અસર કરે કે નવું લાગે તેવું માલમ પડતું નથી, પણ જ્યાં કાંઈ નવું જ હોય છે ત્યાં તો તેની વિચિત્રતામાંથી જ કાંઈ અજબ પ્રદેશ ઉઘાડો થઈ જાય છે, તેના વિલાસ તો કાંઈ અદ્ભુત નૃત્ય કરતો માલમ પડે છે, તેના જીવસાના ઉછાળા પણ અનુપમ જોરથી મારપછાડ કરી રહે છે અને તેના વિચારો એક પછી એક એમ નવા ને નવાં જ ક્ષેત્રમાં ફેરી જાય છે શૈયં ઉદ્દીપ્ત કરે તેવા લેખ પણ તેણે લખેલા છે જો કે તેના બધાય લેખોમાં ઉચ્ચ ગુણો સર્વને માલમ ન પડે તોપણ તેની કવિતામાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે ઝળહળતો પ્રકાશ કે ઉકળતો જીવસો કે અનુભવવાળા વિચારો દ્રષ્ટિગ્રાસ્ય થાય છે એમા તો ના પડાય તેવું નથી

પણ સ્વ શ્રી હરિલાલનો પોતાનો, લેખો કરતાં ગુજરાતી કવિતા ઉપર ખીજી જાતનો ઉપકાર થયો છે, અને તે એ કે ‘ચદ્ર’ ના ત્રી તરીકે તેઓએ અનેક નવા લેખકને જન્મ આપ્યો હતો લેખકો તરફ સંસ્થાવ, નવા લખનારાને જોઈએ તેવું યોગ્ય ઉત્તેજન, સરકારી

જણાતા હોય તેવાને પ્રથ સામર્થ્ય નિમત્રણ અને નવાનવાને ગુજરાત કવિતા તરફ દોરવાના ઉપાયો પણ તેઓએ ધણા યોગેલા હતા. જો કે એમ કહેવાય છે કે હાતમા ગુજરાતી કવિતામાં નવા વિચાર કે નવો ભુસ્સો કે નવું જીવન લામતુ નથી, તેથી તેને ઉત્તેજન આપવા જેવું જ નથી, તોપણ એટલું તો કહેવું જોઈશે જ કે શરૂઆતમાંથી બધા મુશ્કેલી દેખાતા નથી નાનપણમાંથી હજીવે હજીવે કેળવાતાં મોટાપ આવે છે ને તેવી કેળવણી કે ઉત્તેજન ન હોય તો કોઈ દિવસ ભવિષ્યમાં સારાની આશા રખાય જ નહિ. રા હરિલાલ આ વાત સારી પેઠે જાણતા અને તે પ્રમાણે વર્તતા. તેમણે વાવેલાં બીજનાં કંઈકે કંઈકે ફળ આજે દેખાત, પણ કમભાગ્યે બીજે કોઈ તેવો ઉત્તેજન આપનાર નીવડ્યો નહિ અને તેથી તે વખતના નવા લખનારામાંથી ધણાએ હરિલાલભાઈના અવસાન સાથે પોતાની કલમ પણ છોડી દીધી એટલે તેના અમના ફળ આપણે જોઈ શકતા નથી. તોપણ તેમણે કરેલા પ્રયત્ન તેટલા માટે ભૂતવા જોઈએ નહિ.

સ્વ ભોળાનાથ ભાઈના નામથી કોઈકજ ગુજરાતી-ભણેલો ગુજરાતી-અજાણ્યો હશે તેમની ઈશ્વર પ્રાર્થનામાળા એવા ઉંચા ભક્તિ-કાવ્યોથી ગુથાયેલ છે કે જે કોઈ ભાવિક તે નાચે તે પ્રયત્ન વાચીને જ તેના ભક્તિભાવથી માનચકિત થઈ તેનો હમેશ્વરનો વાચક બની જાય છે.

સંસ્કૃત મહાકાવ્યના સારા અનુકરણ તરીકે ઇન્દ્રજીતવંશ કાવ્યની નોંધ લેવી ઘટે છે. રા દોલતરામ કૃપારામ પડ્યાનું તે કાવ્ય, સંસ્કૃત પદ્ધતિને અનુસરતું છે અને એક અભ્યાસ કરના લાયક કાવ્યગ્રંથ તરીકે ભાષાસાહિત્યના વિદ્યાર્થીઓએ જોઈ જવા જેવો તે ગ્રંથ છે. તે લેખકનો સુમનગુરુજી નામનો એક કાવ્યસંગ્રહ વાચકોમાં પ્રિય થઈ પડેલો છે.

ઉપર કહેલી ત્રણ ભાષામાંથી પૃથક પૃથક અસર નવીન રીતે થઈ અને ત્યારપછી થોડે વખતે તે અસરથી રસભોગ થયેલ હૃદય-માંથી ગુજરાત ભાષામાં નવાં નવાં સ્વરૂપના ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં.

૧૯ મી સદીના છેલ્લા દશકામાં છુટક છુટક કાવ્યોનાં લખાણુ વધ્યાં ચોપાનિયાઓ-માસિક ને ત્રિમાસિક સાહિત્યની ફળવણીને અર્થે વધવા લાગ્યા અને તેમાં કવિતાના લેખો પણ વધતા ગયા માસિક મારફત લખાતી કવિતાના લેખકોમાં 'કાંત' 'કલાપી' 'મકરંદ' 'સેહેની' 'પ્રેમભક્તિ' 'લલિત' 'સુમત' એઓના નામ વિશિષ્ટ-પણે ગણાવા લાગ્યાં તેમાં કાંતે' કવિતામાં કુમળી સરળતા અને મોહક માધુર્ય બતાવ્યા તેના કાવ્યોમાં પ્રધાન ગુણ સંગીતની મોહકારી મીઠાશનો છે સૈકાના પ્રારંભમાં દયારામે જે મીઠાશ દર્શાવ કરી હતી તે મીઠાશ પાછી તે જ સૈકાના અંતમાં સપૂર્ણ સ્વરૂપમાં પ્રકાશી નીકળી સ્ખલનકુદનનો લેશ માત્ર પણ અનુભવ થયા વિના તેનાં સંગીતના મધુર ધ્વનિથી પ્રભેદ પામી, ઉચ્ચ આકાશમાં નિરકુશ્ક વિહાર કરતી તેની માદવભરી મીઠી મળ અનુભવતા જાણે આપણે પણ ઉડીએ છીએ અને ધડીબર તો સસારની કર્કશતાને વિસારે પારીએ છીએ

આમ જ્યારે 'કાંતે' કવિતામાં સંગીતની મધુરતાને ખીલવી છે— પકવી છે, ત્યારે 'કલાપી' એ લાગણીને ફળવી છે તેનું નરમ કોમળ અને ઉદાર દિલ લાગણીઓથી સહજ વારમાં અદિલિત થાય છે અને તે લાગણીઓ સરળ અને સ્વચ્છ શૈલીમાં ઉદ્ગાર પામે છે જુદા જુદા પ્રસંગોથી હૃદયમાં થતા ખળભળાટનો અભ્યાસ થયો છે સસારમાં અનુભવાતી લાગણીઓને સત્યપણે જાણવામાં આ ઉદ્ગારો બહુ સહાયકારક થઈ પડે તેવા છે, જે જે પ્રસંગો શોધાયા છે તે બધાને સપૂર્ણ સ્વાનુભવથી, પરમ કૌશલથી અને સાર્વધાન કળાવિધાનથી વર્ણવવામાં આવ્યા છે તે વર્ણનમાં તન્મયતા અને તેજ એવા માલમ પડે છે કે વાચક પણ તે જ અનુભવનો આસ્વાદ લેતા મડી જાય છે તે લેખકનાં કાવ્યો હમણાં જ પ્રકાશમાં આવ્યાં છે અને આશા છે કે જે પ્રેમયુગ્મેટ બાઈઓ ગુજરાતી કવિતા નીરસ અથવા તો કટાણા બનેલી ગણતા હશે તેનું પણ ચિત્ત એ 'ફેરવ' ખેંચશે *

* કલાપીની શૈક્ષમિયતા હવે તો સિદ્ધ થઈ ચુકી છે

પ્રારભમાં ‘સેહેની’ નામે લખનાર ગ્રોફેસર મલવતરાય કલ્યાણુ રાય ઠાકોરના લખાણુ આ બન્ને વ્યક્તિથી ભિન્ન પદ્ધતિનાં જ છે તેમના લખાણુમાં કુદરતવર્ણનના આબેહુબ રસભર્યા ચિત્રો અને તેટલા સંક્ષિપ્ત શબ્દોમાં પણ સુદર રીતે પાડવામાં આવ્યા છે વાણીની મિઠાશ કરતા શૈલીની મિતાક્ષરતા તથા સચોટતા તરફ વધારે વલણ છે, વિચારો ગૂઢ રહસ્યભેદક તથા ‘તલરપશી’ છે પણ તત્ત્વજ્ઞાન કે સત્યશોધનના પટથી તે અસ્પૃશ્ય છે તેના કાવ્યોમાં કલ્પનાના ઉર્ચન સાથે વિચારનું સમેલન એવું થયું છે કે પહેલી વાર વાંચતા તો તે કેટલાકને અમમ્યજ લાગે છે પરંતુ જરા પ્રયાસ કરી તેના વિચારમાં તદ્દુપ થયા પછી તેની શ્રેષ્ઠતા પામી શકાય છે અને કાવ્યકળાનું સાધન અધ્યયન થયેલું માલમ પડે છે તેમના લખાણુ ઘણા થોડા છે, પણ જે લખાયું છે તે બધું ત્રણે ભાગે સંપૂર્ણતાથી અક્ષિત છે વિચારને બહુ જ ટુકામાં, ન આલે તેટલા જ શબ્દોથી બનાવવાના પ્રયાસમાં કેટલીક વાગ્ સરળતાનો ભોગ અપાય છે ખરો, પણ તેથી કાવ્યોમાં કાંઈ જાતની અશુદ્ધિ કે અપૂર્ણતાનો આરોપ થઈ શકે તેવું નથી

‘મકરદ’ ના ઉપનામથી લખનાર સુવિખ્યાત મહીપતરામભાઈના વિદ્વાન ચિરંજીવીના લખાણુ પણ ઉપર જણાવેલા વિદ્વાન રસિક લેખકો- માથી ગ સેહેનીનાં લખાણુને કાંઈક વધારે મળતા આવે છે, અલગત તેથી તેના જેવા જ છે એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી, કારણુ તેમનું પણ વ્યક્તિત્વ સ્ફુટ જ છે પરંતુ રિષય, વિચાર અને વર્ણન પરત્વે બીજાના કરતાં રા. સેહેનીના કાવ્યોના જેવા લાગે છે માત્ર તેમની શૈલી એટલી બધી સંક્ષિપ્ત નહિ હોઈ વધારે સહેલાઈથી અમજી શકાય છે, તેની લખાવટ શુદ્ધ અને રસભરી હોવા સાથે સરળ અને સુમમ્ય છે લખાણુમાં લાગણીની છાપ કાંઈક વધારે પડેલી છે અને બીજા બધા કરતા ઇશ્વરગુણજ્ઞાનમાં વધારે પ્રવૃત્તિ લાગે છે

‘પ્રેમભક્તિ’ નામે લખનાર કવિશ્રી દલપતરામના કવિપુત્રની કવિતા બધાથી કાંઈ ન્યારી જ પ્રતિની છે હૃદયનું નિખાલસપણું અને

શક્તિનું વિલાસોપણ તેનામાં પહે પહે દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, પરંતુ તેની કલ્પના બમણા એટલા ઉંચાં ને ફરતાં છે કે સહવાસ વગર તેની સાથે ઉડવું બારે થઈ પડે છે તેની લખાવટમાં કોમળતા, સહૃદયતા અને મધુરતાનું સાર સમિશ્રણ થયું છે, તથા કવિત્વના ઉબમાળાં આશાભર્યા ચિન્હો દેખાઈ આવે છે તેની કવિતા માટે કેળવાયેલા વર્ગમાં પણ બારે મતભેદ ફેલાઈ રહ્યા છે કે જ્યાંકે તે તેના લેખોને ‘નીરસ’ કહેવા સુધી પણ હિમ્મત ધરે છે તોપણ સાક્ષર વિદ્વાનોમાં તેની કદર નથી થઈ તેમ નથી સાધારણ સપાટીથી જરા વધારે ઉચ્ચગામી કલ્પના અને લેખનપદ્ધતિ હોવાથી સામાન્ય વર્ગના વાચક મડળને તેમાં રસ ન પડે તેમાં કાંઈ વિસ્મય જેવું નથી પરંતુ સસારના અટપટા વ્યવહારની ધમાલમાં મગ્નગુલ થઈ રહેલા સામાન્ય જનને કોઈના સરકારી આત્માની ઉચ્ચ કલ્પનાના ઉન્નત ઉર્જાનો આનંદ ન આવે તો તેમાં કોઈનો દોષ કાઢવાપણું નથી *

આ ઉપરાંત ‘બુલબુલ’ના લેખક અને સાખીગઝલની શરૂઆત કરનાર રા દેરાશ્રયી, જટિલ (જી લ દવે), લલિત (જનમશકર મહાશકર બુચ), સુમત, મદગાકાર વગેરે અનેક લખનારાઓ પૈકી કોઈ લખે છે ને કોઈએ લખવું પુરું કીધું છે દુકા અવલોકનમાં બધાની અવિસ્તર નોંધ લેવાનું બની શક્યું નથી કહેવાની જરૂર નથી કે રા. લલિતમાં કલાપી તથા રા. ગોવર્ધનરામબાઈના યોગ્ય સમિશ્રણથી થયેલી વિષાદમય અને લબ્ધ છાંય પડી રહી છે હૃદયને અસર કરી એકદમ કવિતાની મીઠાશ આપવાનો દુઃખાપ્ય ગુણ તેનામાં સુવ્યક્ત છે તથા અંગ્રેજ કવિ ‘શેલી’ ના જેવી ‘રોતા રામની મૂર્છના’ તેના સર્વ કાવ્યોમાં વ્યાપી રહી છે માત્ર માસિકોમાં જ અને તે પણ બહુ લાંબે અંતરે આવવાને લીધે અને પ્રાકૃતજનને મોહ પમાડે તેવા આજીવન અભકારો મેળવવામાં બેનસીય હોવાને લીધે તેનું નામ ધણું ચોક્કસ જ

* રા. ન્હાનાલાલ-પ્રેમભક્તિ-ના પુસ્તકોથી અજ્ઞાત હવે તો એટલું બધું પરિચિત છે કે તે પુસ્તકોના નામ યજ્ઞવાળી પણ જરૂર રહેલી નથી

જાણ્યતા હશે, અને તેથી તેને સબધે વિશેષ વિવેચન આદિ' ઇષ્ટ ગણ્યા
ખર, પરંતુ ખીજાં કેટલાંક કારણોને લઇને હાલ તેમ કરવું યોગ્ય ન લાગતાં
વાચકો તેના કાળોમાથી જ અનુમાન બાધે એ બહેતર ધાયું છે

રા સુમતે તો થોડું લખી હવે કવિના લખવાનું મુકી દઈ
નવો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે સાહિત્યની સેવા તો જે કે તે રસ્તે પણ
થશે અને ગુજરાતી ભાષાએ તેની શક્તિનો લાભ તે દ્વારા પણ મળશે,
પરંતુ કવિતાના ક્ષેત્રમાથી જેના પર આજ્ઞા બધાય તેવો જાણુ નિવૃત્ત
શાય એ કવિતાના વાચકોને દીલગીરી આપનાર છે

આવી રીતે હાનના લેખકો દ્વારા અગ્રેજી, સંસ્કૃત તથા ફારસીની
અસર ગુજરાતી કવિતામા સારી રીતે થઇ છે અને તે ઉપરાંત તે ભાષાએની
નવીન પદ્ધતિયો થયેલા અભ્યાસને થીધે કવિતામા કળા ભેળવવાનો પણ
સારો પ્રયાસ થયો છે

એક પુટનોટમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હાલમા કવિતાની એ સ્કૂલો પ્રચલિત
છે, તે તેમાની એક નવીન—શુદ્ધ નવીન—વિષે જ આદિ થોડું કહ્યું
છે કારણ ખીજાના લખનારા હવે થોડા થતા જાય છે ને ભવિષ્યના
લખનારા જેને “ નવીન ” નામ આપ્યું છે તે સ્કૂલમા જ ભળશે એવી
આશા રખાય છે તોપણ અહિ ખીજા સ્કૂલની એક નવીન શાખા વિષે
નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી, અને તે શાખા પારસી લેખકોની છે જે કે
પારસીભાષાએ ધણા કાળથી આપણી સાથે હળીભળી રહ્યા છે, ને આપણી
નિશાળોમાં ગુજરાતી જ શીખના આન્યા છે, છતાં શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાના
સાહિત્ય તરફ તેઓની પ્રવૃત્ત બહુ હતી નહિ એતો ને ગણેલા લખનાર
ધણા થયા હશે, છતાં કહેવું જોઈશે કે તે કવિતા શુદ્ધ ગુજરાતી કહી
શકાય તેવી નથી ‘ નીતિવિનોદ ’ બહાર પડ્યું ત્યારથી ગુજરાતી ભાષાએને
પણ લાગ્યું કે બધી પ્રવૃત્તિમાં સાથે કામે લાગેલા અને કેટલીકમા તો

† ૨૧ લલિતના બે સંગ્રહ હવે તો ગુજરાતને સુપરસજિત છે—‘ લલિતનાં
કાવ્યો ’ તથા ‘ વડોદરાને વહલે ’

આગળ પડી કાયદુરા વહન કરનારા આપણા ઉત્સાહી પારસીભાઈઓ હવે સાહિત્ય વિકાસમા ભાગ લેવા માડ્યા છે

‘નીતિવિનોદ’ ના જ લખનારા આપણા માનવતા મી મલબારી તરફથી ‘અનુભવિકા’ અને ‘સ સારિકા’ નામની બે ન્હાની ચોપડી બહાર પડી છે, જે બતાવી આપે છે કે પારસીભાઈઓ પણ ગુજરાતીમાં—શુદ્ધ ગુજરાતીમાં—ધણુ સારૂ લખી શકે છે તેઓ પછી હમણા બહાર આવેલા જુવાન મી ખમરદાર પણ ધણુ સારૂ ગુજરાતી લખે છે એમા કોઇથી ના કહેવાય તેવુ નથી તેવુ ‘કાવ્યરસિકા’ બહાર પડ્યા પછી હમણુ ‘વિલાસિકા’ બહાર પડ્યુ છે અને તેની અદર તે ઉમતા કવિની પાંખ કવિત્વના વિશાળ રસમય પ્રદેશમા ઉચે ઉચે ઉડવાના પ્રયાસમાં સફળ થતી આપણને લાગે છે હાલના સમયના નવીન લેખકોનો કેટલા રસથી અને કેટલા કાયદથી તેમણે અભ્યાસ કર્યો છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાઇ આવે છે, અને આશા છે કે હજી પોતાના અભ્યાસમાં જરૂરી રહી આપણા કમાળ ભંડારમા મહત્વભર્યો ઉમેરો કરના તે સમય થાય ! *

એ ઉપરાંત બીજા પારસી ભાઈઓમાંથી મી ભેદવાર, મી દાદી તારાપોરવાળા, મી પાંચમકોટ પણ ગુજરાતી ભાષામા લખવાનો સૌખ્ય ધરાવે છે

આમ જુદા જુદા લખનારાઓએ જુદા જુદા અલ કારોથી ગુજરાતી ગિરાને અલ કૃત કરી છે અને કોઇએ વિચારગૌરવ, કોઇએ સંગીતમાધુર્ય કોઇએ લાગણીનો પરિપાક, કોઇએ કલ્પનાના મજેદાર ઉર્જાનો તથા કોઇએ રચનાઆતુર્ય ભેગવી ગુજરાતી કવિતામા જે કળાની ખોટ હતી તે કળા કે ઇકે અરો દાખલ કરવા સમર્થ પ્રયત્નો કર્યા છે

આટલુ છતાં હજી પણ વિશિષ્ટ લેખો માત્ર મધ્યાગ્નિકાજ છે, અને નૈસર્ગિક કક્ષિતો સપૂણુ પ્રકાશ ઉદયમાન થયો જણાતો નથી; તોપણ રા મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટની (કાત) સાથે આપણે પણ

* તેમણે પણ ‘મહારિકા’ તથા ‘ભારતનો હકાર’ નામના લઘુ ગુજરાતી આપ્યા છે

આજ્ઞા રાખવી કે કાંઈ કવિ તો ગુજરાતને અને હિન્દુસ્તાન સુદાને
ચોડા વખતમા દર્શન આપશે '

આવી રીતનું ઉપર ઉપરનું વિવેચન કરી અતિ આવતાં ઉપ-
સહાર કરીએ ગુજરાતી કવિતાના પાડેલા ચાર યુગમાં
ઉપસહાર પહેલામાં પ્રભુભક્તિ અને પ્રભુપ્રેમનાજ ગાન થયાં છે
તેમાં ખરો ભાવ ચિત્તાકર્ષક શૈલીમાં અસરકારક રીતે
પ્રદર્શિત થયેલો છે કવિતા કરવા માટે જ પ્રયાસ થયો હોય તેવું
નથી તેમ કવિતા એક કળા છે ને તેને માટે સત્રમ પ્રયત્ન આ-
વશ્યક છે એવી માન્યતા ઉદ્ભવ પશુ પામી નથી—માત્ર મનુષ્યની
પ્રેરણાશુદ્ધિ, તેને કિસ્તારનાં ગાન કરવાનું સુઝાડે છે ને ભાવમય પ્રેમ-
મય, ભક્તિમય હૃદયો તે સચન ઝીલી લઇ પોતાના જ તાનમાં
ભક્તિની ધુનમાં મગ્ન રહી ગાય છે બીજા યુગમાં ભાષાનું અભિમાન
જન્મ પામ્યું છે કવિતા તો માત્ર પરભાષામાં જ થાય ને સ્વભાષા
તો 'ધર કુકડી' ની ગણાય એવી માન્યતાથી લાગણીવાળાં હૃદય
કુખ પામે છે ઇશ્વરની કથા પણ સંસ્કૃત પુરાણોમાં જ વચાય તે
નિયમને લીધે અભણ બ્રાહ્મણોથી થતા વિપરીત આચાર તરફ સમગ્ર
લોકોનો તિરસ્કાર વખ્યો અને તેથી તેવાં કથાનકોને સ્વભાષામાં ઉતા-
રવાની જરૂરીઆત જણાઇ આમ સ્વભાષાની ગણાતી નિરૂપયોગિતાથી
ખિન્ન થયેલ પુરુષોએ સ્વભાષાના ઉદ્ધાર માટે સમર્થ પ્રયત્નો કર્યા
આખ્યાન, વાર્તા અને જ્ઞાન કવિતામાં ઉતારી શકાય ને ગુજરાતી
ભાષા પણ બીજી ભાષાઓ જેવીજ અર્થભરી, ગૌરવભરી ને સૌમ્યતા-
ભરી કરી શકાય એમ સિદ્ધ થવા લાગ્યું

આ બે યુગમાં કવિતાનો વિષય ભાષાના ઇતિહાસથી બહુ જુદો
પડે તેમ નથી, કારણ, ભાષામાં કવિતા સિવાય બીજું કંઈ લખાયું
જ નહોતું હવે પછીના યુગમાં કવિતા એ ભાષામાંનાં લખાણોનું
ભલે વિશાળ તોપણ એકજ અમ ગણવા લાગ્યું, અને તેથી ત્રીજા
યુગમાંથી કવિતાની કળવણી જુદી રીતે થયેલી માલમ પડશે જે કંઈ

ખીજી રીતે સમજવી શકાય તે ખીજી રીતે લખાના લાગ્યું વાર્તા વગેરેમાં ગણનું લખાણ કવિશ્રી નર્મદાશ કરના યુગથી શરૂ થયું તેથી હવે કવિતા લાખાનો માત્ર એકજ ભાગ થઈ રહેતો છે

હિન્દીની અસર શામળના વખતથી દાખલ થઈ હતી તે કવિશ્રી દલપતરામમાં પણ સારી પેઢે વિકાસ પામી હતી તે પછીના લેખકો-માથી ફેટલાકમાં પણ તે પ્રત્યક્ષ થાય છે ખરી, પરંતુ તે અસર હવે નાણુદ થવા આવી છે તેના કરતા વધારે બળવાન, વધારે પ્રતિભાવાન અને વધારે પ્રકાશવાન લાખા દેશમાં સીખાવા લાગી અને તેથી તેની અસરમાં ખીજી બધી સમાઈ ગઈ કવિશ્રી નર્મદાશ કર્યા આના ચિન્હો શરૂ થાય છે, તે આજના વખતમાં દરેક લેખકના હૃદયમાં સપૂર્ણપણે દાખલ થઈ ગયાં છે

આમ અંગ્રેજીના અધ્યયનથી તેની સાથે સંસ્કૃતની ફરી પિછાન નવા તેજથી થઈ અને પશ્ચાતની મીઠાશ તથા મસ્તી પણ દાખલ થવા લાગ્યા પ્રારંભના લેખકોમાં તે અસર પ્રમળપણે માલમ પડે છે તેને પરિણામે ફેટલાક નાટકો તથા કોઈ કોઈ કાવ્યના લાખાતર થયા છે પ્રથુરાજ રાસા તથા ઇન્દ્રજીતવધ કાવ્ય એ એ સંસ્કૃત મહાકાવ્યના અનુકરણમાં લખાયા છે આટલા ઉપરાંત સામાન્ય અસર તો એટલી બધી પડી ગઈ છે કે પછીના લેખો તદ્દન નવે રૂપે જ આવિર્ભાવ પામે છે ને કવિતામાં અનન્ય નૂતનત્વ દર્શાવે છે લાખામાં સંગીતની મજી મીઠાશ લાવવાના, હૃદ પ્રાસના બંધનને જરા દૂર કરી, નિર્ણીત હોદામાં પણ રસિક ફેરફાર કરી, તેને નવું રૂપ આપવાની રજાહરી પદ્ધતિ દાખલ કરવાના, તથા વર્ણનોમાં કુદરતના નિકટ સહવાસમાં આવી તેના સત્ત્વે સંક્ષિપ્ત પણ ઉત્કૃષ્ટ રીતે અતાવવાના સફળ પ્રયાસ થવા લાગ્યા, હૃદયના ભાવ તથા લાગણીને અને અત-કરણના ઉડાં તળીઆમાં થતા ધમસાણોને સ્વાનુભવની જોરદાર લેખનીય રાગરાગણીમાં લખવાના પ્રયત્ન થવા લાગ્યા અને યુગરાતી કવિતા ખરેખર મનોરમણીય અને સરકારબધું રૂપ ધારણ કરવા

લાગી કવિતામાં જોઈતી કામળતાની તથા સરળતાની કળાનો એક સફળ અભ્યાસી, કલાપી, ફેકારવના પડવા સર્વ રસિકના કાનમાં ઘુમતા રાખી અનતતામાં ભળી ગયો છે, અને તેથી તે ભાગની ફળવણીની પરાકાષ્ટાએ પહોંચનાર કોઈ ખીજો નીકળશે ત્યારે વાત ખીજા લેખકો હજી ગુર્જર ગિરાને ખીલવવા-શુભાગારવા-મહા સમર્થ પ્રયત્નો કરશે એવી આશા સાથે ગુર્જરી ગિરાનો ઉત્કર્ષ દિનપરદિન વૃદ્ધિને પામતો રહેો એવી પ્રાર્થનાથી આ લઘુ લેખ સંપૂર્ણ કરીશું

તા. ૦ ૬૦ આ હક લેખ પ્રથમ તો બહુ વર્ષો પહેલા લખાયા હતા તેમાં જરૂર પુરતા જ મુદ્દાના વધારા કરવા હપરાત વિશેષ ફેરફાર કરવામાં આવે તો એક પરિચિત લેખ અપરિચિત થઈ જાય એવી ધાસ્તીથી તે લેખો છે તેવા ને તેવા— માત્ર અત્યંત આવશ્યક મુદ્દાગ વધારા સાથે—આ પુસ્તક સાથે રાખવામાં આવ્યો છે હમણા હમણા ગુજરાતી કવિતાના લખનારાઓ અને તેમના તરફથી બહાર પડેલા પુસ્તકોની સંખ્યા સાંઘી માલમ પડે છે એટલે તે પુસ્તકોની મર્યાદા નાવ હપથોગી થઈ પડત ખરી, પરંતુ તે કામ તો ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યની એક સ્વતંત્ર ગ્રંથિકા લખનારને માટે જ મુલતવી રાખવામાં કહાપણ માન્ય છે

સાક્ષર સંપત્તિ

(જુની પદ્ધતિથી લખનાર, હિન્દી ભાષાનો સરકારી લેખક નવી પ્રવૃત્તિને કેવા વિચારથી વધાવી લે છે તે જાણવામાં આ 'સાક્ષર સંપત્તિ' કંઈક માર્ગદર્શી થશે એમ માની અહિં તેને સ્થાન આપવું યોગ્ય લાગ્યું છે)

૧

(શિખરિણી)

અલકારો અ ગે ધરી અવનવા, આસ્ય ખુલતી,
કટાક્ષેથી જોતી, ધ્વનિત સરસા અ ગ કુલતી,
મતિ લેતી ઝાલી, અગણિત જનોની ક્ષણગણી,
નિહાળી શું નારી ? નહિ, નહિ, સુવણી 'હરિતણી !
સુચર્ણે શોભતી, અભિનવ કલા અ ગ ધરતી,
સુહાવે હાવેથી, અનુભવ લલા ભાવ ભરતી,

સુરીતિવાળી એ, પિયુષ ઝરણી કલ્પેશહરણી,
નિહાળી શું નારો ? નહિ, નહિ, સુવાણી હરિતણી !
સુઅગી, રંગીલી, મુદ્દભરણી આમોદસદની,
રહી રાગે રાચી, શુભગુણવતી પૂર્વ પદની,
અદોષી ઓચિન્તિ નજરપથ આવી બહુ બણી,
નિહાળી શું નારો ? નહિ, નહિ, સુવાણી હરિતણી !

૨

મીઠું બોલી મહાર, મનહરણ કીધું પલકમા
રહી રાગે રાચી, યુથનુ ભર આતે અલકમા,
કહી વાણી કાઠં કુદરત ભરો શૈલ વનની,
મળી'તી શું મધ્યા ? નહિ નહિ, કવિતા ? કુસુમની ?

૩

(હરિગીત—)

અતિ કષ્ટપ્રિય ઉચ્ચાર ચાલે, ચરણમાં ધ્વનિ ધારતી,
પ્રતિ વાક્યમા વરસાવતી, રસ ગુણભરી, લક્ષણવતી,
પ્રીતિ મહિ પરિપકવ રીતિ શુભ થહે અણુમૂલની,
હાલા વખાણે બહાલીને ? ના, બોલી આ બુલબુલ ^૨ તણી !

૬

ઝીલી રહી આનહદ રસે, મદછક બનેલી માનિની,
શોભ અલકારે ખચ્યાથી, ચોગુણી ચન્દ્રાનની,
પ્રીતિ ભરેલા પ્રસવતી આનન્દ કેરા ઉભરા,
આનન્દસ મોહા પ્રિયા ? ના, બાલ ^૩ મરત વણી ગિરા !

૧. કુસુમ માળાના કર્તા રા નરસિંહરાવ.

૨ 'બુલબુલ' ના લેખક રા શ્રી ડાહ્યાભાઈ પીતામરદાસ દેશાસરી.

૩ રા 'બાલાસકર ઉદલાસરામ કન્યારિયા

(ભાલિની-)

સરસ સરલ વાક્યે, ચોરતી ચિત્ત ખ્યારી,
ચરણ સુવરણોથી સોગુણી કાંતિ ધારી,
સુગુણવતી સુરૂપા, સુરૂતિવાન શાશ્વી,
નવ ત્રિય ? નહિ, ભાળી, ૧ કાન્તની શાન્ત વાણી !

(શિખરિણી-)

ધરે છે શૃંગારો, પણ ન વધતી ભા તનતણી,
જણાયે છે રાગી, પણ અતિ વિસગી મનતણી,
મિકાઇને માટે વદતી કુગિરા મ્લેચ્છ ભણિતિ,
વિલોકી શુ વદ્ધા ? નહિ, નહિ, સખા વાણિ ૪ મણિની !
ઘડી માહિ રાગી, ઘડી મહિ વિરાગી બનિ જતી,
ઘડી સ્વીયા સાથે, ઘડિક પરકીયા તણિ ગતિ,
રસે ભીની ભેઈ, ઘડિક રસહીની રહી બની,
શુ દેખી સામાન્યા ? નહિ, નહિ, સખા વાણિ રમણિની !

(હરિગીત)

તોડી વછોડી ભૂવણો, કરી દૂર સર્વ સુવર્ણને,
રસ રાગ ભેડી ખોઈ, ખુબ કઠોર ક્રીધા ચણને,
સૂતી છુપાવી મુખ, હુ બણીએ ન જોયુ અમ ભણી,
શુ મિત્ર ! માનવતી પ્રિયા ? ના, ગિરા ગોવર્દન^૩ તણી !

નથુરામ સુદરણ કવિ.

૧ રા. મણિય કર રતન ભટ

૨ રા. મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી

૩ રા. રા. ગોવર્દનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી

કાવ્ય માધુર્ય.

૧

મ ગળાયરણુ

સુન્દર શિવ મ ગળગુણ ગાઉં ઇશ્વરા,
વિભુવર ભવભયહારક, નમુ મહેશ્વરા—સુન્દર૦ મુવ.
મધુર કુસુમ વિશે રમે ગ ધ સુન્દરા,
કૌમુદી મુદપ્રદા, ઉષા મનોહરા,
મૃદુલક ઠંડોકિલરવ શ્રવણસુખકરા,—
સહુમા વસતી હસતી
પ્રતિક્ષિતા—શી લલિતા—સુન્દરતા—

તુજ જગદ્ધરા .સુન્દર૦

વિપ્રલ ભી વિષયમોહની મધુસ્વરા,
દિવ્યધામપથ જતા આવી વિષધરા
વિપથ દોરવા મથે, અહો દયાકરા!
ક્ષણુ તે, હૃદયે, બળ દે,
કર ધરી આ—પરિહરવા—મધુરરવા—

મોહનીસુરા .સુન્દર૦

વિમલ સાધુ હૃદય વિશે વિપદજલધરા,
વ્યાપી દમે સત્ય દષ્ટિ ધનતિમિરકરા,
તે સમે વિશુદ્ધ પ્રેરી જ્ઞાનરવિકરા,
કરૂણા ધરીને, ફરીને,
હરી તમને, સદય મને, મનગગને,

શાંતિ દે સ્થિરા સુન્દર૦

નરસિંહરાય.

૨

૨

અવતરણ.

(તોટક)

રમતા ભમતા કદી દિવ્ય વને,
કુલડા જડિયા રૂડલા મુજને,
બહુ વેળ રહ્યા પડી મુજ કને,
ગૂથી આજ દઉં રસિકો ! તમને.

* * * *

મૃદુ ગંધ મનોહર કોઇ વિશે,
વળી ઉત્કટ ગંધ બીજે વિલસે,
વળી કો મહિ ગંધ ગભીર સુવે,
ગણિયા નહિ જાય અહિ સહુ એ
વળી રંગ અનેક, ઝીણા, કુમળા,
વળી દીપ્ત, ગભીર અને વિમળા,
રમતા વિવિધે કુલડે સમળા,
મળી નેન દિયે સુખ તે રસિકા.

* * * *

સહુ રંગ બળે અનુકૂળ રીતે,
વળી ગન્ધવિરોધ કહિ ન પીડે,
ત્યમ એ કુસુમોત્પન્ન આજ દિને,
ગૂથી માળ દઉં રસિકો ! તમને

નરસિંહશાવ.

ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો !

(હરિગીત)

ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો !
 સૂર જીવનમાં જિતારજો તમ વેણુ ને વીણાતણો,
 'કુદરત-કલા' પ્રિય કોકિલા તમ આત્મમન્દિર પાળજો,
 દ્રવી દિવ્ય કૂજન, અમીરસે અમ અ તરો અજવાળજો.
 મનુજ-નુડા બન્દી પડયા, અધાર કારાગાર આ
 સ સારપક અપાર, કેવલ કલેશવિષયાગારમાં,
 પ્રકટો હૃદયરશ્મિ તમે, વિકસો વિમલ ઉદ્યોત ત્યા,
 હણી ખેડી બન્ધનતણી, જીવન વિલસાવજો આનંદમાં
 ઓ મત્યંભુમિના ફિરસ્તા ! હુ ખદાવાનજ બધે,
 હુનિયા મહિ, ચોતરફથી ભલભડ દહન્ત દીસે, ખરે !
 વિષવહ્નિ ખાળે, ઉડડયન અમ વ્યોમ ખાળે, ઉદરો,
 અમ જીવિત, વાસલડી વિરલ તમ વાઘ વિશ્વ સુધા ભરો
 ઉરવાસળાના સૂર જિડા સૃષ્ટિસિન્ધુ ઉલ્લેખતા,
 અવકાશ—અવનિ અમલ મળુલના ભર્યા કરી મહાલતા,
 રવિકિરણુતન્તુના શુથી તખૂર ગભીર ગાજતા,
 અથવા વહન્તા ઇન્દુમન્દિર મન્દ સુન્દરતા ભર્યા,
 આકાશની રૂપેરી આન્તર કુજકુળે કૂજતા,
 કઈ દેવદૂતો-ધૂમકેતુ જ્યોતિ ઝળઝળ ઝૂઝતા,
 પુરી ભાગ' મણિમય મોતીડાથી ફર ઘુતિ વિસ્તારતા,
 તે સહ સુનન્દન મન તરંગ સરન્ત રસપૂરે ભર્યા,
 સજી રંગબેરંગી વસન આહ્લાદ-મદભર માનિની,
 આલાપ અદ્ભુત ઝમટી સુખકર વાદળી ગજગામિની,
 ક્ષણ, તિમિરપટ નભ ઇન્દિરા સ'કેલી શ્મિતમય સુદરા,

ઘન ગગનગજ્જનમા ઝબુકતી ભવ્ય ગાન પ્રભાત્યા,
 ગૃહ-તારલા કંઈ ગીત મીઠલાડા સુરસ મ્હસ રેલ-ા,
 નભગગ ઉજ્જવલ રંગ, મગીત રમ્ય ધ્વનિ જ્યા ખેલતા,
 ગિરિ, નર, નરિતા, નિર્ઝરો, સ્વર અવનવીન ઝકારતા,
 વનવલ્લરી, તરૂપલ્લવો, સ્વ સિચ્ચતા પ્રીતિભર્યા,
 કુમુમસુગન્ધ અમન્દ મનુલ કુજકંઠર ખોળતા,
 અનુપમ વિહગમ હૃદય-‘સારીગમ’ ગ્સે જગ રોળતા,
 સૌરભવિ-ન અનિલ નીલ નપુદ્ગઉર્મિ સ્ફુરાવતા,
 સજી લલિત, મધુરી શીત લહની શા ત સુખસારે ભર્યા,
 નટવ્યોમ, ઇન્દ્રધનુ સુરમ્ય રચન્ત, સૂર મધુઝરા,
 કુદરતનાણા તે શુ ઝાણા ભરી, મદમીણા કર લે વીણા,
 નાયતી પૃથ્વી નાયિકા, રજ- પુરન્તી તાલ, ને
 સન્ધ્યા-ઉષા મળી, વિશ્વમડળ વાઘરવ રેલી રહે
 કેકિલસુકુન્નની સુર, ખુલ્ખુલની વાણીતણી સુધા,
 સારંગી તબ્લે ને મૃદંગ અગ મગીતના બધા,
 દિવ્યાગનાના કંઠ કેમળ, નિર્મળા ગાયન કવે,
 એ નિત પ્રણયમય તમ જીવનમા કાવ્યરસગીતા દ્રવે
 થતી મધુર કવિવર મયૂર ! ગાયક આતકો ! રસવૃષ્ટિએ,
 તમકાજ માત્ર ! પિપાસિતા તમ સાથ આખી સૃષ્ટિ છે,
 ખુલ્લા મૂકી દો મન સદન છે સતત અર્પા ઝરણા ઝરે-
 અન તૃષાપીડયા દૃઢ્યહરણા સ્નાનપાન ત્યહા કરે
 ઉછળન્ત ઉચા તાર ચિત્તસતારમા ઉડા શમે,
 ચિન્તા અનન્ત, તિમિર, નિરતર શોક જે અતઃ દમે,
 પળવાર તમ સ્પર્શીન, હૃદયલ્લીન તમમય ધર્મ અમે,
 આશા નિરાશા, દુખ મુખ, વિજય પરાજય ભૂલિયે
 મનુલ ઝીલન્તી મજરા પ્રીતિ ભક્તિ પદ તાનો મીઠા,
 ત્યા મૂર્તિમય મનુહૃદય મોહિની તમથી સર્વ થતા દીઠા,

મજુલ વહન્ટી વેણુ, મોરલી રવ લવન્ટી નવનવા,
કહો ક્યાથી, પશુ ખગ પ્રાણી તહેમા, વશ કરન્ત સૂરો પુર્યા ?
વીણા વિધુરી, પ્રણયપુરી, રસભરી વાગન્ત જ્યા,
તમ હૃદય કેરી, કઈ અનેરી લહરીઓ જગત ત્યા
રસખસ થયેલી મુરવ-હેલીમા જગત તરતુ રહે,
લીલી જીવનવેલી, જગપિતાતરને વીટેલી ઉચે રહુડે
ગતિમાન ગાનવિમાન તમ ઉચા ઉડે ગગનાગણે,
કવિતાની કમનીય, કનકમય, પ્રભ પાખપર પ્રભુખારણે,
રસ પ્રેમ-કોકિલ ખુલ્ખુલે સ્વર્ગીય સંગીત જ્યા લણે,
અમ આત્મય ખી ત્યા વહુવે, પથ રહુડાને તમતણે

સુમન્ત

સ્વર્ગીય ગાન.

(હરિતિ)

હે પુત્રી કુદરતની લલી ! માતા અહો આનહની !
હે દિવ્ય નારી ! દોરનારી મકળ સૃષ્ટિવૃદ્ધની !
હે વિમળ રધુરા પ્રેમકેરી હે સયોગીકડી !
હે ગાન ! તહાની જ્ઞાનની રે કોણને ખુટી જડી ?
પ્રભુતા ખરી તુ ઇશની ! તહારે રહસ્ય અગમ્ય છે !
તુજ લવ્યતા બ્રહ્માત્મા પૂજા પ્રતાપી રમ્ય છે !
આજ્ઞા ન કોઈ તુજ ઉથાપે, તેજ એવુ દૃષ્ટિમા,
તુજ આગળી પર નાયતુ રમતુ દિસે સૌ સૃષ્ટિમા !
આ ઉભય રવિ ને ચંદ્ર તા થઈ લીન તહારી લેહમા,
આકાશમા ધ્રુમતા ફરે છે નિત્ય નિર્મળ નેહમા,
તુજ મોહક અદૃશ્ય તહી તે મારિયો એવો અરે,
અગણિત વર્ષ થયા હજી ફરતા નહિ અટકે ખરે !

વળી આ અસ ખ્યજ તારલા ને શહ દીપે નભમા ફરી,
 તે એકતાન ખની રમે તુજ ધ્વનિ વિશે લગની ધરી;
 નહિ' કો ચળે તુજથી, સુષ્ણે રજની બધી સૌ ચકચકી,
 તે તુજ હાલરડા થકી દિવસે રીઝી સૂએ નકી !
 રજની વિશે સૌ તારલા એ દેખતા એકાતમા,
 તુજ શક્તિ કળવા ઉરતરગો જાય છે નભ પ્રાતમા !-
 તુજ કાવ્યપોથીનું હશે શુ પાન આ ઉઘાડિયું,
 જેમાં પવિત્રજ અલકતુ ધ્વનિ-ચિન આ તુજ પાડિયું ?
 કે તુજ મુખથી કે મધુર ધ્વનિ-બુદ્ધ અરતા અડપીને,
 તેજસ્વી આ નભમા જડયા શુ કામદેવે તલપીને ?-
 એવા તરગો આવી આ મુજ હૃદયને ઉછળાવતા,
 હે ગાન ! તોપણ મર્મ તુજ ઉકેલવા નહિ ફાવતા !
 તે કેક કવિવર જગતમા ઉપજાવી ઉછેર્યા અરે,
 ને તેમના ઉરસ્વગમા સ્વરધાર તુજ રેડી ખરે,
 એ ધારના ઉભરા થકી ઉદ્ગાર ફૂટી નીકળ્યા,
 જે જગતને તુજ મોહમા ઘસડી પૂઠે પથે પળ્યા,
 એ સર્વ કવિ, રવિને લખાવે નવલ દિને રચી એહવો,
 હે ગાન ! ઘસડાઈ ગયા તુજ તાણુમા ભવના ભવો !
 નહિ પાર પામ્યા કોઈ તુજ, કે પામશે નહિ કો કદી !
 બલિહારી તહારી એવી ભારી, શુ શકે જગ સૌ વહી !
 આ જગતમા દુ ખશોકની નહીએ ભરાઈ ઉભાય છે,
 તેના તરગો આવી આ મુજ હૃદયતટ અથડાય છે,
 તે વેળ તો હે ગાન ! તુજ ઉડા ધ્વનિ મુજ કાનમા,
 ઉતરી ઉઠાવી તરગ એ, ઉર રીઝવે તુજ તાનમા !
 છે તુજ અલૌકિક શક્તિ એવી, કામકામે વ્યાપતી !
 તુજ સ્મરણવિદ્યુત માત્ર જનકુ ખતિભિર તોડે કાપતી !
 જન આત્મપર તુજ શીતળ છાયા છે સદા પથરાયલી,

તો દેહબધ રહી શકે આ આત્મ તુજ આશે બલી !
 રે પારણામા ઝુલતુ બાળક ન જગને બાણતુ,
 હસવુ ગુલાબી હોઠ પર દીસે અકારણ આણતુ,
 તે આત્મ તેનો મધુર ત્હારા સ્વર સુણીને રીઝતો,
 કે આશ મધુરી બાવિકેરી તુજ કૃપાથી સિચતો !
 હે ગાન ! તુજ ઝીણા સ્વરો જે આજ નહિં સુણિયે અમે,
 તે કોઈ વધુ દીપતા દિને સુણીશુ વધુ રસથી શમે,
 તુજ ધ્વનિજ અહિંથી માર્ગ અમને સ્વર્ગનો દેખાડશે,
 ને ત્યા સદાય અનંત નિજ રસરેલમાહિ રમાડશે !
 આ સિન્ધુના ઘોઘાટમા કે પવનની મૃદુ ચાલમા,
 ઉઠા અનંતાકાશમા કે પૃથ્વીમાં, પાતાળમાં—
 જ્યાં જોઈ ત્યાં હે ગાન ! તુજ અસ્તિત્વ તો મુજને મળે,
 સૌ જગતને તું રીઝવે તુજ સર્વવ્યાપકતા-બળે !
 હે ગાન ! હું આ જગતમા ભુખ્યો છું તુજ આશીષનો,
 તું તો અરે છે સત્ય શાસ જ સર્વવ્યાપક ધરાનો !
 તો તુજ વિના આ સૃષ્ટિકેરી કાય કેમ નીલી શકે !
 નિશ્ચિન મને તું કરે ઝુલતો દિવ્ય ત્હારે હીચકે !
 રે તારલા તુજ ધ્વનિ વિશે આ ધ્યાન નિજ પ્રોઈ રહ્યા,
 ને એકતાન બની સહુ જ્યમ લીન આ તુજમા થયા,
 હા, ત્યમ નિમગ્ન રહી જ, હે સ્વર્ગીય ગાન ! તણાઉં હું,
 તુજ મધુર ધ્વનિના સ્વપ્નમા આ જગતથી સરી જાઉં હું !

ખખરહાર.

૫

વીણાને આવાહન

(વસંતતિલકા)

જે આદ્ય દિવ્ય સહુ વાદની કયા તું વીણા !
 રાગે ભર્યા મધુર તે સુર આપી ઝીણા,

ખેલવી વસી સુતનું નારદકંઠ રાગે,
 આવી પછી સુર સમાન જ લોક ભાગે
 તે કયા દિસે મધુરવાદિની રમ્ય વીણા !
 તારા વિભાવ સઘળા પ્રણયચ્છબીના,
 કે તુ રહી લટકતી વનવૃક્ષ ડાળે,
 બેસી તળે વિરતવાદિતને નિહાળે !
 તે કયા વસે સ્મિત કરી ફરતી જ વીણા ?
 કે વાર તે મઢભરી, વળી કાઈ દીના,
 કેવાર ભાવ ધરી નાચતી માતી વેરે,
 અન્ય કાણે સદય તે થઇ આસુ રેડે
 ગા તુ ફર અતુલ ગાયન એક વેળા,
 હે દિવ્યવાદિનિ ! તુને અમરો વરેલા
 પૂરા સુગ્રામ તહિ આજ સુરો સતીના,
 તે થાય શુ લય હતી નહતી થતી ના ?
 માટે તુ ગા ફીથી એક જ વાર રડુ,
 કેવી પ્રસન્ન ! તુજમા રતિરૂપ ઉંડુ
 આખી ગતાશ તુજ પ્રેમતણા પ્રભાવે,
 ગા તુ ફરી, રહિજ લકિત તુ મા સ્વભાવે

ભીમરાવ

ચિનશ્વર ગાન

(જય જય ગંગા ગુજરાત અલય)
 બન્ધુ હો ! ગાન સુખી તે સાજ,
 હૃદય સુજ દીન બન્ધુ સહસા જ,
 મધુરતા-હૃદયે જનમ્યા બાળ,—
 હર્ષ ને શોક, ઉભય—તે કાળ,

અને મુજ હૃદય કરી રણભૂમિ,
 બાળ એ સબળ રહ્યા તહિ ધૂમિ -
 “મૌન સનાતનમા મધુર આ રવ થશે વિલીન !
 ને શું કરી નવ મહે સુણવો એ ?” એમ વિચારે દીન
 બની હું સ્તબ્ધ ગ્યો ક્ષણવાર,
 ગાન સુણ્યું ઉંડું અવર તે ઠાર બન્ધુ હો !
 વિરમતા ગાન વિરમી સહુ જાય,
 મધુરતા એ નવ સાચી રખાય,
 મધુરતા અનુપમ કેરો સાર,
 વિનશ્વર કેમ કયો ? કરતાર !
 કવિતપદ મુજ ટકશે કંઈ કાળ,
 ગાન તુજ શમશે શમતા વાર,
 વિનશ્વર આત્મા સ્થાયિ શરિર,-
 જોઈ અન્યાય થયો હું અધીર
 તરંગ એવા મન વિશે ઉછળી ઉપની આશ,-
 ગાન મધુરતા તાણુ સનાતન, પામે ન કદિ વિનાશ,
 વાસ કરી અનન્તતાને દ્વાર,
 કવિત, સંગીત વસો ચિરકાળ બન્ધુ હો !
નરસિંહરાવ

એક ચિત્ર

(લાવણી)

મધુર કંઈ મદ મદ રવ વાય,
 વીણા ઉર અશુભી નાચતી જાય,
 રમણી રસપૂર્ણ સુકોમલ ગાય,
 વિમલ પરિમલમય કુજની છાંય,

જીવનવન કલકોકિલ મલકાય,
 મદુલ અનુપમ 'સરિગમ' છલકાય,
 સુખદ સૂરગન્ધ સુગન્ધ સુહાય,
 ઉછળી લળી ઉર્મિ લલિત લહકાય,
 હૃદયમા પ્રણયરવો રેલાય,
 મિઠલડા સ્મરણુઝરણુ શુ ન્હાય,-
 અનિલ અહિ ગાનવિલીન, ચન્દાય,
 અમીદ્રવ, આત્મ સુરસભર છાય

સુમન્ત

૮

સહસ્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણ.

(રોળાવૃત)

અહિયા સહસ્રલિંગ તળાવ વિશાળુ હૂતુ
 અહિયા પાટણ જીનુ અહિ આ લાણુ સૂતુ,
 અહિયા રાણીવાવતણા આ હાડ પડેલા,
 મ્હેટા આ અહિ ધુરજ મળ્યા માટીના ભેળા.
 એમ દઈ દઈ નામ કરવી રહી વાતો હાવા,
 પાટણપુરી પુરાણુ ! હાલ તુજ હાલ જ આવા !
 ગુજરાતનો પૂત રહી ઉભો આ સ્થળમા,
 કોણે એહવો જેહ નયન ભીજ્યા નહિ જળમા ?
 જળ નિર્મળ લઈ વહે કુમારી સરિતા પેલી
 નહાસે, પાસે ધસે, લાડતી લાજે ઘેરી,
 ઇશ્વર કરૂણા ખરે, વહી આ નદી સ્વરૂપે,
 સ્મિત કરી પ્રીતિભરે, ભરે આલિંગન તુપે,
 તુપે પાટણ ! દયા ધરતી એ સૂચવતી,
 ભલે કાળની ગતિ મનુષ્યતિને ધૂંલવતી,

મુજ પ્રેમસરિતપૂર વહુ જાશે અણખૂટયુ,
 છો ધન વિભવ લૂટાય, ઝરણુ મુજ જાય ન લૂટયુ
 તોડી પર્વતશૃંગ મનુજ મહભરિયો મહાલે,
 જાણે નિજ કૃતિ અમર, ગળે કાળ જ તે કાલે,
 ને મુજ તનડું ઘડયુ કોમળ પાણીપાયુ,
 તે તો તેમનુ તમ રહે યુગ અનત પડોચુ
 નરસિંહરાવ.

૯

હિંદુ ઐતિહાસિક સિદ્ધાવલોકન

(વસન્તતિલકા)

ઉગે વને સુતર સુન્દર આસ્ર આવે,
 વિખ્યાત જ્ઞાનબળમા વસુરાગવાદે,
 દેવાગના સરખી જયા હતી અગનાઓ,
 શૈલપ્રવાહપુર ભારતવર્ષ આવો
 જયા લક અક ધરી હેમ હિમાયુ સારા,
 દ્વીપાકૃતિ રહી ભરી નદી નહેર નાળા,
 અત્યંત પૂર્વ રણ રાધવનુ રમરાવે,
 મૌલીમણિજડિત દક્ષિણ એવી આવે
 પૂજ્યા અખંડ શિવ જાણી કૃપા કરે એ,
 સીતા ગમ્ધ ફરી મળે મનમા ભળે એ,
 જેને નમ્યા અસુર ચિત્ર ગવાઈ ગાય,
 મોજે મહાલય મનોહર રામનાથ.
 બે હરત અદ્રિ બની બે ગઢ મુદિમાથી,
 બૂલાય કેમ તુટિ બે પડતા ત્યહાથી,
 અગાર જાદુગરના કરમાઈ બેઠા,
 વસે જ તે શરતથી વિખ્યા મરેઠા.
 વેણુ સુણી વિરહથી બની જે અધીરી,

વેણી સરી ન ગણતા ધરી સ ગ વીરી,
 ગોપીસહાય વ્રજ કુંજ છકેલ છેયો,
 કાલિ હી રમ્ય તટ રાસ રમ્યો કનૈયો.
 હ સે હસાવી કલિએ કલહો કરાવ્યા,
 અર્ધાર્ધ વસ્ત્ર વનમા નળરાય લાવ્યા,
 ભૂલી ભમી ભટકતી તજી સેજ દીધી,
 વ્યાધે વિરોધી, વિધિએ જ ઉગારી લીધી,
 વેપારીવૃદ્ધ મગી કૂર અસહ્ય મારી,
 દાસી થઇ, નૃપસુતા શિર ચોરી પાડી,
 રોતી રહી પિહરમા, સહસા જ સ્વામી,
 પામી સતી સુભગ એ દમયન્તી નાની
 સત્યસ્વરૂપ યુદ્ધમા સ્થિરધર્મ યોગી,
 ભીમસ્વરૂપ સુત માતૃત મત્ત લોગી,
 અગ્નિ સ્વરૂપ નર ભારત સૂર્ય સો'તો,
 વર્ણાંગમા નકુલ બન્ધુ ભવિષ્ય જોતો
 પાહુકુમાર વનવાસ વિહાર શોભ્યો,
 સૌન્દર્ય જોતુ દમ્યુ દુર્મતિ જેમ લોભ્યો
 શ્રી માધવીસમ દિવાકર શૌર્ય તૃષ્ણા,
 રાખી વરી, રણ ફરી, હતી એક કૃષ્ણા
 ધારી ઉમંગ પ્રિય શ્યામ સુમૂર્ત કીધો,
 અન્તે દીવાની બની પ્રાણ સમર્પી દીધો,
 રૂકમાભિમાની તુછકારી વિદર્ભલક્ષ્મી,
 ચાલી સતી હરિ વરે કરી શત્રુ જખમી
 આકાશવાસ દધને દુભિ ઊભિ ઊભિ,
 સૃષ્ટિ નીહાળતી, અનગમુતે વિલોભી,
 છાનો છળ્યો ચતુર શૂર સુરગ નોખા,
 રાખી રમી રતિની લાહકવાઇ આખા

નહાની નદી વનવને, પ્રાંત જાતિ છોડે,
 રંગીન પખી, સુમે તરૂવૃન્દ મોડે,
 ગાળે ત્રણે દિશ સમુદ્ર મરુત મુગધિ,
 સર્વ પ્રકાર પરિપૂર્ણ વિલોકી સધિ ?
 પાષાણ રત્નતણી ખાણ, વખાણ શા શા ?
 સૂને રૂપે અધિક ઓપતી છે ભૂમિ જ્યા,
 અન્તર્વિકલ્પ કરી લોક ન અલ્પ જોલે,
 પૃથ્વીતણે સુભગ ખાગ જ એમ તોલે
 કયા કયા થકી ઉલટીને પરદેશી આન્યા ?
 કેવા પ્રયત્ન ! મન કેવી રીને ભમાવ્યા !
 પાસે વિદ્વર થકી જ્યા થઇ થોડ થોક,
 લૂટ્યા જનો અવનિમા પસર્યોજ શોક
 શુ જોર ? શુ કશુ પરાક્રમ ? શૈયે તે શુ ?
 કયા કોઇ માન મળુ દુર્બલને જીત્યે શુ ?
 જ્યારે કુસ પ ઘર કલેશ વિશેષ પેસે,
 એ નીમ નિત્ય પર ને ઘર આવી બેસે
 જ્યા કોઇ કાળ રમતી અઘળી કળાઓ,
 ગર્વે ગવાય ત્યસ ભારત જોડ આવી,
 ચોગે મહા મુનિવરે અવધાન ધારી,
 પ્રત્યક્ષ પ્રહ્લ કરી સૃષ્ટિવિભા વધારી

* * * *

જ્યા વિક્રમાર્કે અતિ વિક્રમ યુકત વીરે,
 શત્રુ થયા શક હણ્યા, ખરયુ ધ્વાત ધીરે,
 તેથી પ્રચંડ શક સવત એક સ્થાપી,
 ઉગ્ર પ્રકાશ રવિ કીર્તિ અનન્ત આપી,
 જે તેજ માહિ કવિ પડિત સર્વ રૂખ્યા,
 આકાશના હિરણ્ય સમ દિવ્ય ઉભા,

જેના પ્રતાપ થકિ ભૂતળ ભવ્ય ઉભુ,
રાત્રિ થતે રવિ પડયો, નૃપ તેજ ડૂબ્યુ
યોગે કરી વશ જ ઇન્દ્રિય જ્યાં વસિજે,
ધાર્યું મહા સુનતણુ બહુ માન શિષ્ટે,
આત્મપ્રજ્ઞાવ થકી મત્ર મહાન ગાયા,
જે આઘ ધમ ગુણ આ જગમા જણાયા,
જેના સમાન પરિપૂર્ણ પૃથુ પ્રજામા,
આવી શકે ન બળમા નૃપ કોઈ સામા,
એવા સ્વતેજ વડી સર્વ દિશે જણાયો,
ધર્માર્થરૂપ કવિએ નૃપ રામ ગાયો
સ્વર્ગીય ભૂમિ ઉપન્યા મુરતુલ્ય લોક,
ઉત્તમ જ્યાં નગ પડયા થઈ થોક થોક,
રાખી વનસ્પતિ મૌલપદિ ખાણુ પામે,
મૌને મહોત્સવ સમ જીવન આપી રાચે
જ્યાં સિંધુ આગ અટકી અટકી પવિત્ર
સ્નાને કરે પુનિત ગાઈ મહા ચરિત્ર,
જ્યાં શત્રુના દળ પડયા રગડાઈ રોષે,
ને રોઈ મૈથિલનુતા પતિના વિયોગે,
જ્યાં આપ છદ્ધ કરી ઉત્તમ આ પ્રજાને,
ભારે વિકાસ શમવે દઈ શુદ્ધિ પ્રાણે,
અત્યંત દુસ્તર તપી તપ જ્યાં તપસ્વી,
ટાળ્યું તમિસ્ર, બહુ વીર થયા યશસ્વી,
જ્યાંહા મહાનુનિ વરી દૃઢ વૃત્તિ ધીરે,
સત્ત્વે કરી શમદમે થઈ સર્વ શિરે,
ધારી સમાધિ ચિત્તમા નિજ રૂપ સ્થાપી,
વેદાન્તજ્ઞાન શિખરી દૃઢ ભકિત આપી,
સંધાનનો સુકર, તીવ્ર પરાક્રમેથી,

સહારનાર મહુ દુર્ગુણનો જ તેથી,
 પ્રેમાવતાર થઈ, બધુવિરોધ છાએ,
 ન્યા વિષ્ણુરૂપ કહી કૃષ્ણ પુરાણ ગાયો
 પિતૃવ્યઘાતભય ધારી અહી ઉભેલો,
 આણી વિરાગ, સહસા યુદ્ધમા પડેલો,
 સદ્ગતિત્વ ખરૂં અર્જુનને જણાવી,
 ગાહીવધોષકૃતિ કારમી ન્યા કરાવી
 ન્યા પ્રેમના ભરત તા'ત શકુતલાના
 સૌભાગ્ય ખોઈ તપતી જનકાત્મજાના,
 ગાઈ ઉદાર ચરિતો, પદ શારદાના,
 પૂજી થયા અમર બે કવિ મુખ્ય માન્યા
 ન્યા બિદુમા ગ્રહ ગણી રવિ નામ ધારી,
 કીધો સ્વકાયેવશ સર્વ ખગોળ ભારો,
 વિસ્તારિ તે ગણિતની સહુ દેશ લીલા,
 લીલાવતી વિગતિ સત્કૃતિમા ગસીલા
 આઝાશથી ઉતરી ગહ્વર ગુહ્ય ભેદી,
 ગાઢા શિલા તરુચુથો બળમાડી છેદી,
 ને ને તટે મુનિવરે ધ્યુ' ધ્યાન લોભે
 ભાગીરથીસમ સરિત નહીં કોઈ શોભે
 ને કયા હિમાલય સમો પણ અદ્રિ એવો,
 ઉંચો શિલા હિમતણી ધરિ કોટ જેવો,
 જેણે ઉતારી દળ દાનવ દીન કીધા,
 આ દિવ્ય ભૂમિ ઉદરે જ શમાવી દીધા

લીમરાવ

ત્રિખંડ ત્રિવેણી

[લાવણી]

અહા ! શા પડ્યા હતા અમ તુતક-મસ્તકે સ્વસ્થ !
 મધુર રગ-ની-અંકમા, શયનમા, અર્ધ સ્વપ્ન નિદ્રસ્થ !
 તે વેળા અમ નીચે સુતુ શુ સમુદ્રજળ પણ ઉજ્જવલ
 રસીલું કટિ અખર પરિધાન,
 તારલે રૂંડલે શોભાવાન !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી અમ નયન ખિલવશે, અવયવ સઘળે
 અમારે, સરિતા આનંદની શી રે'શે વહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૨

ચ દા શો નભમા હસી રહી !
 વાદળી પટાનપટ શુ રસી રહી !
 ખસતુ, વમન કિરણે કિરણે કસી રહી !
 એ પણ હોડકુ, કળા કળાયે રંગીલુ છળીલુ લેઈ તરતુ,
 કાઠ દૃષ્ટિથી ડુખતુ,
 કાળ સરિતામા ખેલે સહી !
 કંઈ થાકે' શો રસની હેલી વહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી અમ હૃદ રીઝવશે અવયવ સઘળે
 અમારે સરિતા આનંદની શા રે'શે વહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૩

હતી એક કાળ ચ દા ! શુ નહિ
 જનમેદિનિ ?—તારાગણે કંઈ !

રોમ ગ્રાંડ યવનો હવણે કાઢે ?
 મિસર ધુસર રગદોળ્યુ કાળ તે ! બેશુદ્ધ ચહુદો!
 નાહો ગ્રીસ ઇટલી કરમાઈ કળી.
 એશીયાઈ વાડી વિલાસ ગઈ !
 નાહ નામ નિશાનીય તેની રહી !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી અમ સ્મૃતિ પ્રયોધશે, રતિ વર્ણત
 કે અગતિ સહિત કોઈ રેશે વહી !
 ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૪

પ્રસે કઈ નવનવા જ પ્રસંગ !
 ખીલે કઈ અદ્ભુત નવલા રંગ !
 નવલ યુરોપ ધૂમે શુ ઉમંગ !
 નજ જે જુગલ આ ખડ અખડિત સાધી રહી'તી,
 સ્વેજ હવેજ કપાઈ ગઈ
 શોષિત ભ્રમધ્યથી શોષિત સિધુએ મળ્યુ જઈ !
 નદી નીલનુ સલિલે મળ્યુ જઈ !
 છે ત્રિવેણી શ આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી કયમ મન ન મુઝવશે ઝરણુ ન ઝરશે,
 નયન નીતરશે હરશે નહો,
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

૫

સાત્ત્વક યુદ્ધીય રંગ—
 રાજસ યુરોપના ખંગ—
 આક્રિકા તામસ અડખંગ—
 ત્રિશુભ ત્રિકાલ ત્રિખંડ ત્રિભંગી મળી ત્રિપુટી,

શુ હશે હવે ? કોઈ કહેશે ? કહિ ?
 હરિ હરિ હરિ ! કાંઈ કળાય નહિ !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !
 એ ત્રિવેણી નવ ચેતન કોઈ દિન અમને ચેતવશે,
 ઉર્જિત કરશે અકળ કળા !
 કોઈ એ ખૂટ અહિ !
 છે ત્રિવેણી શી આ મળી રહી !

હરિલાલ કુવે.

ઉષા.

(નાખી-ગજલ)

સનાતન યૌવને રાત્રી હસુ આનદ હું દહાતી,—
 આનદ કુસુમ વીણતી દિવ્ય ઉપવનની માહિ,
 ને કુસુમો એ વેરતી મર્ત્ય લોકમા કાંઈ
 કુસુમ વેરી મનુજલોકે નુખસુગ ધો ભર થોડે,
 કૃતિ એ ઉદારને યોગે મધુર ગાન હું રહું ગા દે, .સનાતન૦
 સુજ પ્રિય રવિના ઉર મહિ દિનભર રહું લપાઈ,
 સંધ્યારૂપ ધરી ફરી સુઉ ઉદધિની માહિ,
 સૃષ્ટી રવિનાથની સ ગે ઉઠું ંહેલી કઈ ઉમ ગે,
 અમનનુ આગણુ રંગે પૂર હું કાંઈ મકલાતી સનાતન૦

નરસિંહ રાવ.

પ્રભાતની વાદળાને

(તોટકમણિ)

વધ, ક્રોમળ વાદળી ! આગળ જ,
 તુજ સુંદર ક્રોમળ સૂ ધરી,
 ઉગતા રવિ પાસ ઉમંગલરી.
 નિધિમાતૃતણુ લઈ કંગળ જા !
 નિજ દ્વાર પ્રભાત ઉઘાડી જઈ
 રવિની પધરામ તુ ડેવી કરે !
 નિજ આગણુમાહિ શુભલ ભરે,
 વધ, જો તહિ સી સુખવા ! ઘઈ !
 વધ, વાદળી ! તુ ઉડ નભમા,
 સુસમીર વિમાન વિશે હસતી,
 નભ ધુમટમા લહરે લસતી,
 બહુ મોહ ધરે તુજ સૌરભમા

* * * *

વધતી વધતી બહુ રંગ નવા
 કસળી તુજ આ વિશે ભર તુ,
 ખીલતુ તુજ ઉર વધે સરતુ
 રવિની પ્રીતનુ કઈ આ ! નવા !

* * * *

વધ વાદળી ! તુ તહિ જ્યાર જશે,
 રવિ ત્યાર તને ગણને તનની,
 અતિ તેજમયો દિવ્ય કચનની
 શુભ માળ જ તુજ શિરે શુભશે !
 અથવા તુજ સુંદર અંચળને

કસળી મૂકશે કઈ કોર નવી,
 કરશે ત્હી અર્પણ તાત રવિ
 મણિમાણિક્યનો શુભ હાર તને !
 તવ હું તુજ ને સહુ સુદરવા
 કલપી બહુ મોદ ધરૂ મનમા,
 તુજ રંગ ધા મુજ આ તનમાં
 પ્રસરી કઈ નૃત્ય નવુ કરતા

* * * *

મધુરા કઈ સ્વપ્ન વિશે પડી હું
 નખ ! તુજને તરતી નિરખુ,
 તજ પૂજનો સુણતો હરખુ,
 યજ્ઞ બાળી બહુ મહુ તે ધ ! હું
 તદ્દયિ રવિ પૂર્વગૃહે નીકળી
 ઉચકે મુજ દટિ ઊંચે ગગને,
 તને હે પ્રિય વાદળી ! જોઉં તને
 તમણા હરખે સ્મરી વાત વળી !
 તુજ સા મને લઈ ત્ય રહવા
 વધ આગળ તું - પૂવ ભણી,
 તુજ નખ કડી શુભ ત્યા, રમણી,
 જને પડી એ જ દે હરવા !

રવિ ત્યા મુજને બહુ પ્રીતથકી
 તુજ અ તર મવ બતાવી ને શે,
 તુજ ને રવિના કઈ ગ હશે,
 વધુ જે સહુ તે સમજશ નકી—

ધ, કોમળ વાટળી ! જ અટ તું !
 રવિ પામ ને અહિ અ વી રહ્યા !

અહિ શા ઝરણા દિવ્ય જાય વહા !
અહહા ! અહિ હવ ભરે ઘટ શુ !

અ-મરદાર

૧૩

ગોપિકા

(વચ્ચે તિલકા)

દાહી રૂપાળી મધુરી મુજ ગાનડીયુ,
ને હુધડ નિઠલડા ભરી નામડીયુ
ચારો નીરી, પામ મહિ રૂ, ઘેન, ચાલી,
જાશુ રૂડા જળ હવ ન નાડા ચાલી !
સાહેલી સાથ સરખો ઠીક જોડ જામી,
આનંદ ગોઠા મિઠી પનવાટ પામી,
માન્યા, સુનેરી દીપતા શિર, ખેડલા આ,
ને પાણીડા ભરી વળ્યા ઘર નવ જાવા
રાધ્યુ ઉન્હુ ઉન્હુ ધ્યુ પકવાન ભાણે,
ઠાકેરથાળ પીરશી, મન મોજ માણે—
ખાધા પીધા, શયન સેજ લીધા, થઈત્યા
જાવાની વેળ લગ ગેર, વેચવાના
જુલે ખીટી નવલી સુન્દર મજરીયુ,
ડોલે પરાગ ઝરતી ફુલ પાદડીયુ,
વૃદ્ધાવને ઝંઝુમતી નદીતીર ફુજે,—
ક્યાથી મધુર સૂર ?—શો વનલેલી શુન્ધો !
કાચેલ ગીતડુ શમ્યુ, મનવેગ કપ્યા,
ગાયો અને હરણિયા ભર દહેર થક્યા,

વાયે રસીલી અમી રેલતી વાસણાં જ્યા,
 ગોપાળ બા ૧, ઉર આ સરી જાતુ ત્યા ત્યા
 (સ સાર—ઉપવનમા ગૃહકુંજ શોભે,
 કર્તવ્યધેનુ પય જમૃતશુ મધુ દે,
 પ્રીતિપનોતુ શુભ મ્નેહી કુટુંબ રાજે—
 ત્યા ચે સદા સતીહૃદે પતિવેષુ ગાજે)
 ખેલ્યા બધા વિવિધ રસલીલા અનેરી,
 ચન્દા ઢગાં સખીરી । વેળ વીતી ઘણેરી,
 હૈડું ન તહોય બનતુ થિર સૂર પેલો,
 વૃમ્બા રે જીવન ડોલતી વાસણીનો ।

નુમન્ત

૪

ધ્રાણ.

[મનમનના સંગના પા ૧ ઢાળ]

ઉગ્યો સૂજ જો નીલુડા વનમ રે,
 ઉગ્યો ઉગ્યો સરવર ગિરિચરન તરે
 જાગ્યા થોર વટાનાના પ ખેડ રે,
 જાગ્યા જાગ્યા મેના પોપટ, મોરલા
 ધણ લઈને ચાલ્યા વન બાળ ગોનાજો રે,
 ગાયો લઈ જાશે રે આવી નામમા.
 ફરતો ફાલ્યો અ બલિવાનો ફાલ રે,
 શીજો રે મરવારયા પરનો વાયરો
 ધણ ચરશે હીલમડુ ધાસ લવિગ રે,
 સરવન્નીર પીશે ને તેમા મુમશે

ઘાડા જમ્યા જાણીના ઝાડો રે,
 તેને શીળે ધણુ વેરાતુ ઢળા જશે
 દૂરના સરવર ભરતા ઝરણા જેવો રે,
 ગીતડા ગાતા નાદ રાયકો રેલશે
 આખાની મજરીઓ ખાતી કોયલ રે,
 વસ-તનૌ વાસલડી સરિખી બોલશે
 -મા છેડીશ તુ આજે ત્હાની વણુ રે,
 પ્રભુના ગીત વનવનથી વહી તને વધાવશે
 ચીલામા ચળક-તા મરવા વીણી રે
 છાયે બેઠા રાયકો ભાત આરોગશે.
 વૈશાખે વટોડા ઉન્હાધખ વાસે રે,
 ધુળના વાદળ રચશે વનના વાયરા
 બળતા કિરણોના વરસાદ વરમશે રે,
 બળશે ધરતી, બળશે પ્રાણી, પાદડા
 વિયોગ શો ઠઈ ધોમ ધખે આકશ રે,
 સૂકવશે સૃષ્ટિ, રસ આખે સીંચશે
 ચરતા પખી ડાળે લેળા થાશે રે,
 વિસાખે વિરમશે જગના પન્થીઓ
 કડવી લીમડીઓની મીઠી છાયે રે
 રૂમાલના ઓશીકે રાયકો પોઢશે
 કિલકિલ કરતા બહાલપડા પંખેરૂ રે,
 બહાલા ગેવાળ હાલરડે ઉઘાડશે
 લળીલળી નમતી કુલવતી નીચી ઝળ્યોરે,
 પોઢયા ગોવાળ ઉપરથી માખ ઉડાડશે.
 લીલમછન પલ્લવમાં ઠરતો વાયુ રે,
 થાકેલા ગોવાળનો થાક જીતારશે

-સ કોરી લે પાલવ ત્હારો ઉડતો રે,
 વસન્તના પાલવની લીજમતભે ! ઘડી.
 નમતો ખેડાર થગે ને સૂન્ન નમશે રે,
 વાદાળયા સરવ મા લહેસે આવશે
 તરુના ઘાસ ત્રિશે મવમાખ્ય ગગલુગે રે,
 પાળોન શલુગારશે જગા વેલડી
 તરુવ કરતા વાધી તેમની છાયા રે,
 પશુપ ખી પશુ લાગ્યા નદભર ડોલવા.
 પોઠયા રાયના આળસ મરડી ઉઠ્યારે,
 લીંને વાડી ચતરંગ વાસળી
 આઘી આઘી ખોમા વળતી ગાયો રે,
 વાસલડી સાલળશે, પત્યા ઉભશે
 જળજળનિર્ગળ કમળો છુદતી ને શોરે,
 વાસલડી સુમશે ને જલને ત્યાગશે
 —જો ! ઘેરા ભવ્યમુનાતટ રમતા રે,
 અનહદ વ વગારે ગોવિન્દ વાસળી
 મુણ, સમજ આચર એ ગીતના લેહો રે,
 પશુથી એ પામર શુ આપણુ માનવી?—
 સાજ પડી, આ વડક કુમળા યાય રે,
 સૂરજ પલ્લુ ધરતીના ઉરમા ઢાળી પડ્યો
 કય છે પ્રણુ? એ કય છે બાલ ગોવાળ રે,
 કયા છે વાસલડી એ વનવન વીધતી.
 માત્ર સુરોદરજલમ રમતા લાળુ રે,
 દોડતી વાદળીઓના ભૂખગં લહેરિયાં.
 —આછા ઘુઘટ ઉઘાડ, વદન વિકસાવરે,
 વાદળિયોને વેર, પ્રગટ મુખચાંદની,

પ્રિયતમત્રિય જોઈ કોકડિયા લજશે કે,
 વસન્ત તો પાખડિયે પ્રેમ વધાવશે
 ધન્ય નયન ! શુ હાસ્ય સરલ ! હુ પામ્યોરે
 આશિર્વાદ હૃદયમા ઉભરાતા ઝીલ્યા
 ભાલકમળ સૈભાગ્યસુધા મહે પીધી રે,
 ધણુમા નવ એ દુધડિયા લાધ્યા મહુને.

ન્દાનાલાલ

સાગર અને શશી.

આજ, મહારાજ ! જલ પર ઉદય જોઈને-
 ચન્દ્રને હૃદયમા હૃષ્ જામે !
 રનેહધન કુસુમવન વિમલ પરિનત ગહન-
 નિજ ગગન માહિ ઉત્કર્ષ પામે !
 પિતા ! કાલન મવ મન્તાપ શામે !
 નવલરસધવલ તવ ને સામે
 પિતા ! કાલન સર્વ સતાપ જામે !
 જલધિજલદલ ઉપર નામની દમકતી !
 યામિની વ્યોમસન માહિ સરતી !
 કામિની કોકલા કેલિકૂચન કરે !
 સાગરે ભાસતી ભવ્ય ભરતી !
 પિતા ! સૃષ્ટિ સારી સમુદ્લાસ ધરતી !
 સરલ તરણી સમી સરલ તરતી !
 પિતા ! સૃષ્ટિ સારી સમુદ્લાસ ધરતી !

મણિસ ૭૨.

૨૬

૧૮

સરોવર

૧

નરી સરલતા કોણુ પૂજશે !
નથી તેજ, નથી તરજ,
તુજ મુખ શુ ભર્યું મૌમ્ય, જુજ લાડિલી !

૨

અલાકિક નીલ પટ સન્ધ્યા લઈને
પ્રશાન્ત નિદ્રિત બાલ પ્રભાત
અન્તરક્ષિના રગ ધરી સૂતુ
તુજ નયન સમા જલહૃદયે, ન લાડિલી !

૩

એ સુન્દરતા કોણુ નિરખશે !
કોણુ સમજશે ? કોણુ સુહવશે !
કોણુ નીર ગચ્છુ ન્યા ભરશે ?
—અનિમિષ, અકલ ગહન મૌનદય
તુજ નયનમા ઉડુ શોભતા આત્મન સમુ, મુજ લાડિલી !

૪

વિશાલ નભ વીંધતા ગરૂડ ઉડશે,
પ્રાના વીણુન્તા દિગન્ત ધન વ્રમશે,
સઉ શમશે, સઉ શમશે, ઉતરશે,
તુજ હૃદય સમા સરવર પર મુજ લાડિલી !

૫

મુજ કુજ પેલી ને ! કુલે,
પ્રભુના દીધા કઈ સુખ કુલે,

મહારા-લહારા કેઠ કંઈ કુસુમ મનુરા ખીલે,
સખિ ! તુજ હૃદયજલ ત્યાં જામલ સી ચી શોભજે,
મુજ લાડિલી !
પહાનાવાવ

૧૭

વનવર્ણન

[હરિગીત]

મહમદ સમીર જહે તરફ જમા બહુ મહાલતો,
ગિરિગહવરે અથડાઈ મીઠા રાગ મૃદુ આલાપતો,
લહેર જલમા ચાલની વાકી ચુકી લયકાષને,
એકાગ્રતાથી મળી મળી તટપર પડે મીઠે રવે
લાલ દે તે નાને તરવર ઝુકે બહુ ઝુંડમા,
દે માન તે શુભ ગાનને વળી ધવલ પુષ્પ વધાવતા,
વ્યોમ તરૂં તટ વિશ્વ, સઘળું નાચતું પ્રતિબિંબમા,
ઉચા સુણે ગિરિવર રહો બધું ગાન ગંભીરતાઈમા.

મણિલાલ.

૧૮

આરોહણ

(૧^{મી} છંદ)

સખે, હૃદય ! કયા હશે ? પશ્ચ કયો રહશે આ સખે ?
રહશે અવર કંઈ સંગ થઈ કે રહ્યા એકલા ?
અને નયન જે સદા મધુર હીપતા, તે હજી
લસે અસલરૂપ, કે કંઈ શુ થાકાખા થયા ?
જરા વિષમ આ રહડાવ, મઉ સાથી હારી ગયા,
વળ્યા પગથી અન્ય, જે તરતી તળેટી વિશે.

અપોર સહુ ગાળશે સ્ફટિક કો ગુહાકુહરે
 પડ્યા હિમશિલાતટે, નિરખતા નીચે ફરતા
 વિસર્પિ સરિતાકુલો, ઉટગકુચ છુટી છુટી,
 અને વનવીટેલ એતર વિશાળ વાળી ખીણો
 મહને પશુ ઘણુ જાણુ વિરમવા નીચે સાથમાં,
 પરતુ રહડવુ, હજી રહડત, એ- જહારી તૃષા.
 રહડુ, વળી ઉભો રહુ, પ્રાંતપદે દિશાએ ખસે,
 અને વિમલ તીક્ષ્ણ અતર ઉદ્ભવતા ભોચન
 નિહાળુ જગચિત્રની પલટતી જ છાયાપ્રભા,
 વિચાર કંઈ જીવતી નિધનવાહિ કંઈ પકિતઓ,
 વિલોકુ નર, ચિતવુ કૃતિશાયિ નારાયણ,
 અને વિધિસમુદ્રમાં નિરખુ ભગ નકલ્પના
 જલો અવનિના સજી અનિલ પાખ, નિમત્તા બની,
 તરે વિહંગમાલ ગા ફરતા જ આકાશમાં.
 સુવે ઢળતા ઝાડના ઘુમટકેરી શબ્દો વિ,
 રથે ઝુલતી લગ્નચરિત્ર જ સાક્ષી તરુસુખના,
 ભરે કુસુમકોશમાં સ્ફટિક, મોતી વેરે ફલે,
 શકુતકલગી ખચે ચળકળુડ હીરામય,
 વિહગ્ય તરૂં ઢાકો લે, લાળુ ઝર કપિ શોભતા,
 શિલા પલ્લ પરિવરે, કદિન ચિત્ત કોમલ સરે
 વસે અહીં મઠો વધે 'મુરતીઓ' ધરી ખાખને
 વિશાળ વદને, પરતુ ઉર અન્ય મૌ જેહવા,
 નીચેની વસતી તણા સતત 'પચભાગો' વળી
 'પ્રચાદ' રહડતા અહિ, જઠર તેથી ભરતા જ એ,
 રહડે ઉપર ભાવિકો, હરખથી જ ભગવાનઓ,
 ધરે 'કુલ નહિ-તથાપિ કુલપાખડી' તે ગ્રહે,

ઘણી ગિરિની ઓષધિ, વન અનત કાલ્યા હળ્યા,
 કુઠારિ, વળી કાછિયા, કણુખી, માળી, વૈદ્યો, અને
 વિવેકહૃત દર્દીના અધમ ઉટવૈદ્યો જ એ,
 સમાધિછલ જાણતા, કપટબ્રહ્મચારી, સદા
 અધોગતિ સ્વીકારતા ચશચરી જ ગાળકળી
 સ્મરે કવિ કહ્યું તમે, “કુદરતે બધું સુદર,
 અને ક્રકત માનવી અધમ,”—એ અહીં તો ખરૂં !
 અરે નહિ નહિ ! અહિ પશુ કદાપિ એકાદ કો
 મઠોની કર્કશ શિલાભૂમિ વીંધી જ મૂલો ઉડા,
 તજી ફલક વતમાન, પ્રાચીનથી પોષીને,
 પુરાણ ઋષિયોગિનો તપ શમે અને જ્ઞાનમા
 સમોવડ બની રહે, હૃદય-બુદ્ધિ-આત્માથકી
 પ્રસારી વળી કૌમુદીધવલ સામ્ય ફિરણો મદા,
 ન હોય જડ કુદરતે ધરી રહે જ સૌન્દર્ય તે
 રહડું ઉપર હા ! સખે વિકટ આ રહડાવે તમે
 નહિ નિકટ, કર ચહે તમ ખલો જુની દેવથી
 નહિ પગથીયા રચ્યાં, પથર ધારવાળા લીસા,
 અને તરૂલતા તણી નિખિડ ઝાડી આ કાન્મી !
 પદેપદ વળુ નીચો, ઉઝરડા તથાપિ અમુ,
 અને ક્યહિ ક્યહિ દીસે પદવિ વ્યાઘ્ર ચિત્તાતણી.
 અહા ! ગઈ જ ઝાડી નિર્મલ લસે ઉચ્ચ વ્યોમ શુ !
 —અરે, પ્રખર સૂર્ય, સત્યવર વત્સને શો દમે !
 દીસે કુદરતે અહીં રચ્યું શિલાતણુ આસન,
 તપાવ્યું રવિએ, તથાપિ ઘડી થાક જિતાડું હુ
 નિહાળું પથ જે રહડયો, જલ રસો જ નીચે રહ્યા,
 જણાય ન જણાય સૃષ્ટિ સુદર ગુથેલ રંગેલ એ !

હવાદલ વિશાળ આ ભુખર દીપતુ, તે મહિ
 સરે રસગતાજ મીન, ખગવાદળા ઓ કુખ્યા !
 પહોંની ઘનશ્યાન છાય નિજ મોહિનીમા પુરી
 લપેટી જતનેથી ખીણ, લોભાવતી લોચન
 અહા, સ્વર રાંઠો ! ફે ! નગર આ શુ ગધવનુ ?
 ફરી જ સ્વકાર / હા અતિ, અગવ, રમ આ દિશે
 પડેલ-તણ દીધ આ ઉચી ટુટેા વિશે મદિરો
 રદા વિધિ પથ ને વિવિધ ડાલના સ્મારક,
 ધરે હજી સુકકઘટ, અનિરો જ પૂજામિષે
 ભગડી રમતા, બી વહી જતા ધરી એ સ્વર
 સુનાવી પથિરો કરે ચક્રત લોક વહેમી ભાગ
 અહા મધુર વટ, મદિર વિષે અનાયાસથી
 ચતા મુખગ, -શા વિચાર પ્રકટો તમે આ ઉરે !
 રદો શુ પૂર્વજ મહા પ્રબલમત્ત આર્યો તણો
 ખરો વિમલ ધમ—પટરવ મિષ્ટ આ કેવલ ?
 અહો જગતવધ ધમધુતિ સેવતા પૂર્વજો !
 ભગીરથ પ્રયત્નથી જગરહસ્ય પામ્યા તમે,
 વહે અનિલ ઇશ્વરી નિયમથી, કદાપિ વહે
 સ્વં ! તમતણા, પડે શ્રવણ, તોય સમજાય ના
 કદાપિ નજરે રહડે સજીવ મૂર્તિ તમ ધર્મની,
 ન એ નિજ પ્રકાશ, ગામ-કજળ્યા જ તનખા સમે,
 નપુસક, શકે કરી પ્રકટ અન્ય આત્મા વિશે
 ગાંધ ઘણી પ્રજા, ગયા વિરમી ધર્મ પણ કેટલા,
 રદ્યાં વચન એમના, ફકત કલ્પનાસૃષ્ટિ એ
 ગણાય, ગત કાલન સાહિત્ય-ઇતિહાસના
 જશે ગરવી આર્ય જાત, બ્રહ્માની પુત્રી વડી ?

ત્રયી શમી જશે અમર શુક્લીરસિન્ધુ વિશે ?
 થશે શુભારત યુનાની હોમર તથા જ કાવ્યો સમુદ્ર ?
 નહિં શશિકલા ધરી, કુમર શુધારશે મહિરો ?
 સખે ! ઉર તુર રધાય જીવ કાલ—ઓથારથી
 —અં મુજ વિશે બળે અયુત આર્યકુલ પિતૃઓ
 પ્રભો કિરણ આશનુ ! ધરતી કોરી હું કાલમા
 ચહે સલિલજ્યેતિમેધ ભગરત્રા સતતિ !
 રહુડુ ઉપર, હોત ના ફક્ત પૂર્વ નિશ્ચયથકી
 વધે પગ,—પરે કઠોર પડઘા પદ્મધાતના
 અવાજ પશુ એ મુવે પલ મહિં સુના આ સ્થલે,
 મળી, ડુબી અશખ મા ગળી જઈ થતો ના થયો
 વસે શ્વરી દસી રહે વિશદ દિવ્ય શાંતિ અહીં,
 ગભીર અવિલોલ,—જે જગત મેલ આત્મા તણો,
 વળી જગત પાપડખ, હુ ખ સ્થૂંચ રાગોતણા,
 ઉતારી ભુલવી વળી રૂઝી, અક પોઢાડીને,
 કરતી નિજ ધામ યોગ્ય ભ્રમભગ્ન આત્માશિશુ
 અનત અવકાશનું તિ સુજત ચેતન ઉર
 અનન્ત—તત કાલનું સતસ્વરૂપ શાશ્વત્ત્વ !
 અવિકૃત નિધાન આદિ અવિન સર્વશુ !
 અનન્ત જીવયોનિના સગુણ કોટિ સકલ્પના
 અનતમુખ જે રુકુરે, રુકુરણુમા જ જીવી રહે,
 વિચાર—અભિલાષ—ગાન—રાત, તે તણો ભાસ્કર !
 ભજે ઉર ઉમગથી, સરલ દીન શિશુભવથી,
 અનેક યુગદેશના કર્મ મહાનુભાવો તન.
 પીતા મૃતસ જીવની વિમલ વાર્ણી તાહરી
 દુગો સકલ દેશ-કાલ-લખરૂપ આખા લહે,
 રંગેરંગ વસી રહે અચલ જ્યોતિ અદ્વાતણી.

જશે કંઈ પ્રજા ? પડે કડક ભાગી શુ રાજ્ય કે !
 થશે અમુક ધર્મસ્સદ્ગતિ તણે પ્રલય કે કદા ?
 —બલે વિવિધ ખેલ કાલ નટરાજ વર્તાવતો,
 વસે તું નિજ રગમા, સકલ સૂત્ર તુજ હાથમા.

બલવ તસ્ય.

૧૯

ગિરનારને ચરણે

[વસ તતિલકા]

ઊચ્યુ સવાર સુખરૂપ સખી ! અમારૂં,
 યાત્રા હજો શુભમુખી અમ ઊર્ધ્વગામી,

૩૫

માડી સિ હાસન રવિ ગિરનાર શૃંગે,
 યાત્રાળુને કનકઅગુલિથી નિમન્ત્રે.
 આકાશમાથી ઉડુમડલ સચરુ'તુ,
 આતિથ્યઅધ્ય રવિ એક જ અર્પતો'તો
 તે લેઈ લેઈ નમણુ ઉર નામતુ'તુ,
 લીલાવિમુગ્ધ પડતુ લચી દેવપાદે
 પ્રાચી વિશે વિચરતા અમ સૂર્યદેશે,
 જ્યાં તેજના ઝરણુ કેટલેક ફૂટતા'તા
 ન્યા ઉડતા અમિત ભર્ગતણા કુવારા,
 આત્મનતુષા છીપવવા લીધ પન્થ ત્યાના
 નહોતી સીમા ગગનનીય રચન્તી બાધા,
 નહોતી સીમા જગત કે જગબન્ધનોની,
 નહોતા જ ચકલન તે સ્થલકાલકેરા
 નિ સીમ એમ વહતા પ્રભુના પ્રવાહે

લેતા વિરાટ પગલા સખિ ! વિશ્વગોળે,
 વર્ષો સહસ્ર કુદતા મૃગલાની કાળે,
 જિભા પુરાણતીર, લોચન વર્તમાન
 એવું હતું બલ વિભુ નવ પ્રેરણાનું
 હા ! કાલરાશિ સરિખા ગિરિ રાજતા તે,
 ને એક ભૂતકણ ત્યા ચરણે પડેલો
 રાજેન્દ્ર કેા થઈ ગયા સખિ ! ધર્મગોષ્ઠા,
 તે ગાય વશવિધુની ગુણવત આથા
 શુ સ્થૂલસૂક્ષ્મ લહરી નથી એક પૂરે ?
 શુ સ્થૂલ નેત્ર નવ ચેતનમન્ત્ર વાચે ?
 શુ સૂક્ષ્મની ન વસી સુન્દરતા સ્થૂલોમા ?
 શુ સ્થૂલમા ન ઉભરે ચિર ચેતનત્વ ?
 જોયુ અમે ગિરિકણે, સ્થૂલની શિલામા,
 જોયુ અમે ઉડું ઉડું, અદ્ભુત દીકું,
 તે એક શૈલકણના ઉરમાહિ જોતા
 ઇતિહાસવાહી લીધે દર્શન ત્યા પ્રભુના
 આઘન્ત આ જગત જીવનને ભરીને
 ઘોરે અઘોર નીર સાગર કાલ કેરો,
 ને તે મહાકમલની ફલપાદ્મીમા
 મોઘો સખિ ! પરમ બ્રહ્મપરાગ જિઠે
 મારી છલગ સખિ ! સાગર એક કુલા
 નિહાળ્યુ ભારત સુસાન્નિક વન્દનીય
 નિહાળી પ્રવેત ગિરિમાળની હિમભૂમિ,
 ને સાધુસાધ્વીની દીઠી મહિ શિવ રેખા
 જાળંગી એ હિમભૂમિ, જલધિની આડી,
 આહ્વાહિની વિચરતી દીઠી ધર્મધેનુ

ત્યા નિરખી મુભગરાઘવપાદ લકા,
 ને વીરવીરી બટુકો મહિ સ્તોત્ર ગાતા
 સિદ્ધાર્થદેવ વીધ બા તી એક વત્સા
 પોષી સહર્ષ સુરનન્દિની ચ-દ્રગુપ્તે,
 દે ખડ ખડ દુધ રાજર્ષિ અશોક
 સૌ એક શૈલકલ્પમા ગૂઢ પ્રાણુ ' દીકું
 ગાલે ઠળે નમણી પાપગુ અર્ધ મીચી,
 ઢાકે પુન પુન પાલવ ઉરદેશ,
 સકોરી કોર સરતી કરવેલડીએ,
 તેના નથી રસિક શાસ્ત્રીય લાખ્યકારો ?
 દીઠી શિલા મહિય સાગરની સમૃદ્ધિ,
 દીઠો સ્થૂલે મહન્ ચેતનઓઘ વહેતો
 તે શૈલને જડ પત્રી વદલુ સખે । કા ?
 તે શૈલને જડ કહી સખિ । નિન્દલુ શૈ ?
 જ્યોતિ ઝીલી મહત્ત્વાવ દિનેશ કેરી,
 સત્કાર સપ્રભ વિશાલ કૃપાની ધારા,
 ચાલ્યા અમે પછી પીતા જ વરેણ્ય ભર્ગ
 આતિથ્ય દેવકુલનુ સખિ ! યાચવાને.

૨૩નાલાલ

૨૦

ટકરિયોમા એક સાઝનો સમય.

ગરબી

[ઇતિહાસની આરશી, એ ચાલ]

પડ પાછળ પડ રચી ઉભા શિખર ગિરિવર કેરાં,
 રચી અર્ધચક્રનો વ્યૂહ ગુ થાયા અહિ લેળાં;

ઘેરી ઉભા આ ઉચ્ચભૂમિ, નિરખી રહેતા
 ટગટગ કરી ભરઆશ્ચર્યભાવ અગે લેતા.
 નિર્ગન વનમા આ વેળ શૂન્યતા શી વ્યાપી,
 વ્યાપી પેઠી ગિરિહૃદય, શાંતિમત્તા સ્થાપી,
 અહિ શાંતિશૂન્યતાપૂર સીમ્યુ અગે અગે,
 ધારે ટેકરિયો સર્વ, વૃક્ષ પણ તે સગે.
 ગભીરશાંતિસરજળે વિશ્વ અહિ નું હૂણ્યુ,—
 અહિ ભય આશ્ચર્યનું સત્ત્વ મૂળિ મત્ત શુ ઊભુ !
 આ સ્થળ મીઠી નીહરે સૂતી શાંતિદેવી,
 તેને ટેકરિયો ૧૦ નિરખા રહી આ કેવી !
 આ એક શિખ ના સ્કન્ધ ઉપર રોકુ જ નરી
 પાછળ ઊભુ ખીલુ ગિખર નિગમતુ શુ ફરી ફરી !
 ગિરિટોચ છુટા તરુ ઊભા ચોકી કમ્તા જ થકા
 તે પણ અહિ અચરજ ધરી શતે સૂતી નિરખે,
 નિરખે જો વળી આ ઊંચે ચઢી વ્યોમ-અટારી
 ચઢા કોતુકથી ભરી મ સ્મિત મુખ ધારી,
 નિરખે વળી સન્ધ્યા દેવી રંગ નારંગ ઉરે,
 ધરી શુકતારલો બાળ, ભરી આશ્ચર્ય પૂરે,
 એ શુકબાળ પણ રહ્યો નિરખી કૌતુકભરિયો
 નિજ દિવ્ય રૂપેરી નેન નાખતા શો ઠરિયો !
 આ વેળા રમખાતુ કોઈ પખી રવ ઝીણુ કરે,
 કે દૂર આમના વાસ વિશે ક કલ્પ ઉભરે,
 તે પણ અહિ જાતા હૂંખી શૂન્યતાપૂર મહિ,
 ને શાન્તિતાણુ સામ્રાજ્ય અડગ રહેતુજ અહિ
 ને મધ્યરજનિ નલકુહર વિશે ધસમસી ભાગે
 વહેતો અણુદીઠો પવનસિધુ ધ્રુવે જયારે,

ત્યારે પણ અહિં જે સૂતી શાંતિ તે નવ જાગે,
 ગાળે સ્વચ્છદ સમીર લલે એની આગે
 આ નિખિડ શાંતિનું સ્થાન, ઇશ ! તે વ્યર્થ નહિ
 રચિયું, કંઈ ગૂઢો ભાવ અર્પિયો એહ મહિ .
 આ શાંતિપૂરનો અશ હૃદય મુજ સીંચી લઈ,
 એ અમોલ ફળનો લાભ લઈ હું કૃતાર્થ થઉં

નરસિ હરાવ

૨૧

કૌયસાગર

(મ દાક્ષિણ્ય)

શાંતિ ! શાંતિ ! ઝરમર ઝરી ગઈ ગળી વાહળી આ,
 અધારી નીરવછદગતિ ગેલશૃંગે સરી આ
 ઉચો દીપે ઘુમટ ફરીથી વ્યોમકેરો વશાલ,
 જેમા તારાજડિત લટકે કેકે રેખાબ્રમાલ
 બેઠો બેઠો સખી સહિત હું માવતો મડપે ત્યા
 ધારા જોતો, શ્રવણ બરતો નૃત્યથી ઝુલ્ઝુલોના,
 ત્યા ગઈ ધારા, શમી વળી ગયા ઝુલ્ઝુલો, ને નિહાળ્યા
 શૈલો વચ્ચે સર નભ સમુ મસ્તકે વ્યોમ, તારા
 ને કોરેથી સલિલ ફરકયું, શુભ ચળકયું, અને ન્યા
 વૃક્ષો સીંચી જલ નથી રહ્યા ડાળીઓના ભૂમિમા
 ત્યા એ આપ્ત સર લસી રહ્યું નીલશુક્તિ જ જેવું,
 પાછું જોતા, ગિરિપર લસે ઇન્દુનું બિંબ કેવું !
 “ વહાલા, જોયું ! ”—અયિ શશિગણે સાર આ ચિત્ર કેરો
 બાણે ! હારો સ્વર સરગિરિ વ્યોમમા મળ્યું કેવો !

બલવ તરાય

એક ચિત્રદર્શન

(હરિગીત ૭૬)

કવિઆદ્ય વાદિમક, વ્યાસ, કાલિદાસ આદિ વિનાશથી,
 ગ ધર્વ વેદ પ્રકાશ નારદકળા શારદ જ્યા શમી
 જ્યા વિશ્વકર્માદિ કળાધર રમરણુ રણુ રમળ્યા પછી-
 પ્રતિ રસિક હૃદય રસાવતી થઈ ચિત્રવિદ્યા અણુછતી !
 જ્યા ચિત્રપ્રતિમાકાર, ગાયક, કવિ રૂઝ ભુજ મુખ નહિ -
 ઉદ્દેગ પામી સ્વતંત્ર બળકળા વિકળ ધારી તુ રહી !
 હા ! નૂર કયા તુજ ઉડી ગયુ ? શુ શૂર પણુ સ્વપ્નુ થયુ ?
 ઉલ્લાસ ને ઉત્સાહનુ પણુ પૂર હાય ! ગયુ વણુ !
 થા ભરતભૂમિ સચેત ! તુજ મૂર્છા હવે પાછી વળે !
 તુજ કળા-શ્રી ઝળકાવતો પામે ઉદે દિન ઉજળો !
 સમૃદ્ધિ સવ પ્રકારની ગઈ, નિરખિ દુ ખિ સરસ્વતી
 નિજ હસ ગુણુ અવતસ ચિત્ર કળાશ પ્રેરે ભાવથી !
 વાહન વિના આ તેહનાં સૌભાગ્ય કયા બીજે ખુલે,
 કલ્પના રૂપી કમળ તતુ ન હસ મુખ તો કયા મળે,
 જન સૃષ્ટિનુ સૌહર્ય તાદૃશ દાખવે ચેતન દઈ !
 વરતર્ક મુકતાક્ષણ ચરે, પછી સભવે શુ ત્યા નહિ !
 અરણ્ય આ રમણીય રેખા, રાગ, રસ સૌભાગ્યથી
 અવનવ આલેખ્યુ સુઅદ્ભુત, ગુણુ પરાગ અયાગથી !
 શી અરણી વાકી ચુકી ઠહે છ ધરણિ આ સફળા કદી
 સુ-વનરપતિ રોમાચ શોભિત ગરિયરણુ ચુંબન કરી !
 આકાશમા શરદભ્રમ મડળ વિમળ શુ શોભી રહ્યું !
 બુગ પક્ષી દૃગ આનહતુ મન મોરને લોભી રહ્યું !
 શુભ પ્રવેત પુષ્પની ચમરીથી દીપતી, માળા મુગટથી-
 હરિયાળી ક્ષેત્રભૂમિ શી ઝળકી આ રહી અહિ આપતી !

આ કોર ખેડુત બાપડો, તરુ છેદવા વાડો વળે !
 આ મસ્તકે ધરી ધામ કે જળ-પાત્ર વનિતાદિક વળે !
 ત્યા સુધા ધવલ મુખધથી દીપતા કપની આગળે
 ધોરી ધુરધર ધીર થાલ રજા, રહ્યુ થાળે જળે !
 શી પગથિ કાપી કાઢિ છાયા શી આવેળી સમસ્તની !
 અહિ ખુશનુમા કુદરતી ખુળી ચિતરી ! કલમે મસ્ત શી
 આ વૃક્ષ શોભિત સામસામા વાત અબ્રથિ કરી રહ્યા-
 નિજ વિમળ પત્ર પ્રભાગી ઉજળી ડાગ બાહુ ભરી અહા !
 કપિદળ સ્વજન રમણ કરે ભ્રમણા વિશે ન ભુલા પડે !
 કઈ કોઈ જોડ ધન્યુમલે તરુને ઠે કોડે વડે !
 આ ચડે વૃક્ષ વિલોકિ વિમુખ કે પ, પિંડે એ બાથ ત્યા !
 ધુરકી રહ્યો વાનર ! ખલે વાસી મરી ભ વાડ જ્યા !
 આ આમ તંમ છુટા છવાયા અજાજૂથ નિડર ચરે
 ત્યા હરિદ્રમડળ હરખમા નિ શક એક હરે ફરે !
 એ ઉતરવા તત્પર થઈ વૃક્ષાગ્રથી કેડી નમ !
 ગભીર રસ યુગાગ્રતિમા સરમ સારસ આ ભમે !
 ગિરિ શિખર શોભા ખડક ખૂલી-નદીના સુપ્રવાહમા
 ચકચકિત સર્વ સજ્જેત સદ ફરફરે એવા નાવ આ-
 શુભમેહોરઆદિ સપુષ્પ વૃક્ષ અનેકની રચના રુડી-
 વીટાતિ વેલડી આ અહિ ! તહી બધાથી હદ વળી વડો
 આ દૂર પર્વત ટોચ ઉપર પૂર્ણ ચદ્ર કળા સમી
 શી દેરડી ઝળકી નહી ! પવને ધળ શી રહી નમી !
 તે માર્ગ ચડતા ઉતરિ વળતો 'ખણુ વિશે કે ગિરિશિરે-
 સુવિચિત્ર વેષથી ભકતજન ભાવિક સ્થળસ્થળ તરવરે !
 એક ચકિત અશ્વ વિલોકિ મહિષ તથા પુરૂષ બીજે વળી
 યગ ખડગ આગળ વક્રધારી, પૂઠ વરણે ઉજળી

ધરી-તરતિ કરતો ચમર પુચ્છે જળ પીએ મન મોહતું
 એમ બેડું જગદી હયતણુ સરિતા પ્રવાહે સોડતું ।
 આલો બનેલો આ ઉલો રાલો ગહી કર સારડી
 ભડાક ભડકી જડ લેંસ પણ યાણી પિયે ના એ ઘડી !
 એવી રીતે ચિતરી અલૌ કક નસ ભરી નાના વિધે-
 વન આમ લીલા સૃષ્ટિનું સૌદય જેની ખુબી વધે.
 આ ચિત્રમાં મુજ ઉક્તિ નબળી કયમ કરી પુરી વર્ણવે ?
 સાનદ આશ્ચર્યથી દષ્ટિ રથળે રથળ જ્યા ઠરી રહે ।
 મુજ ધન્ય ગુર્જરભૂમિ ૩ ! ખડ ભાગ્ય આ તુજ ખાળથી !
 પૂરધન્ય વીર-ક્ષેત્ર તુ ! નીપતુ તેમ વિશાળથી !
 અકે લહી આનદ માને આજ ચિત્રક હસ આ ।
 ગાયન તથા કવિતાતણુ શશિ સુરજ પણુ તારા અહા !
 તે પૂર્ણ પ્રેમાનદ અનુપમ બક્ષમૌલા સાથમા
 દિન દિન કળાથી ધવળ ઉર્જિવળ ૫ સ ઉદયે રો' સદા ।
હરિલાલ મુન

૨૩

વર્ષાવર્ણન

[કાવ]

ધન્ય ધન્ય ઓ ચિત્ત મુજ તુ । ભાગ્યશાળી ના
 તુ જેવું કો મહે તો નીકું ભમી ભમી દુખ-
 પારાવારે, દુસ્તર વીચિ ઘણી તરીને,
 દિવ્ય દેશને કાઠે આખર આગ્યુ છે તુ,
 રાય । રાય । રતિ સજી રે । વિશ્વમા રતિ ઘણી હજી રે ।
 ગિરિવરકેરે શૈલે શલે વૃક્ષમાત્રને
 પત્રે પત્રે, નદીની ભર્મિ ભર્મિ ઉપર,

વાયુની લહરી લહરી સાથે, પશુ પક્ષોન
 અ ગે અ ગે-શબ્દે શબ્દે, મેઘમાળને
 ખડે ખડે, અશુનાથને કિરણે કિરણે,
 નાચે લક્ષ્મી વિવિધ વેશથી વિવિધ રમમા
 ચ ચળ ચપળા હાવભાવ કરી રમણીય કેવા?
 જોની જોની રતિ સજી રે ! વિશ્વમા.

* * * *
 અહો ! રતિ જડ જળધરગણુમા ગી આ દેખુ-
 નહિ ચેતનમા જે કદી દીડી ! ઉઘુ છુ કે
 જાણુ છુ આ ? વિવિધ રૂપ લઈ વારિપુજ આ,
 કંઈ હાથી બની શુણ્ડ ઉઝાળી ગલીર ગાજે,
 વ્યાધાકારી પુચ્છ પછાડી દોડે પેલો

* * * *
 વળી પછે શી સુંદર જાળી પ્રવેન મેઘની
 પડી રહી છે ! વળી અગાડી ધીર સમીરે
 સરવર ઉપર રમ્ય રચેલી નાજુક લહરી
 વાકીચુકી એક બીજાની આગળ પાછળ
 કંઈ સઘાતી કંઈ તુટતી ધીમે ધીમે
 પ્રસરે, તેવી જ પાડી મેઘમા ભાત શી દીસે
 લ્હેરિયાંની આ ! સ્તમ્ભ સમાતર મ્હોટ મ્હોટ બની
 વ્યોમધુમટને ધરી રાખવા પછે રહ્યા છે
 પણ એ પાછા ગતિમાન આ થયાજ દીસતા
 રવિરાજનો પાસે આવે ગજગતિથી ગજ-
 ચરણસમાન શુ ? પણ અધારૂ આગળ આ શુ
 થતું દીસે છે ? હા હા—એ તો સલિલભારથી
 રચામ ચળકતો મૃદગ સ્વર્ગની-નીકર રતિની—
 બની ગાજતો મન્દ્ર મનોહર, પવન પીઠ પર

બેસી દોડે સાથે પયોધર, બીજા મેઘને
 ભેટી કરતો લીન સ્વહૃદયે, થાકી ગયેલા
 ઉભરશિમને ખલે સુવાડી, વધ્યો અગાડી
 દિગન્ત સર્વે દીધા જ છાઈ । મેઘ સર્વ, રવિ,
 તારા, ને નભ, સર્વ આજ રતિ હૃદયે ગ્રહીને
 એકરૂપ જે થયા જ તેનું દિગન્તવ્યાપી
 શરીર જળધર કૃષ્ણવિષ્ણુરૂપ આ છે નક્કો !
 સ્નેહ એકલો એને ચિત્તે—સ્નેહ એકલો
 એને ચિત્તે—તે જ સ્નેહને દેખી મહારા
 ઉરથી ઉછળ્યો સ્નેહ નક્કો આ । સ્નેહ, લક્ષ્મી, ને
 આનંદની આ ત્રિપુત્રી આજે એક બીજાને
 બાંધીને વા એકબીજામા લીન થઈને
 એક બીજામા શીવાઈ જઈને આજ રહી છે ।
 નથી હૃદય સુજ ભુવનથી જુદું, નથી ભુવન વા
 મુજથી જુદું ! એક, એક, આ સર્વ ભુવન છે
 ભુવન, લક્ષ્મી, આનંદ, એકઠાં ગાનયોગમા
 લીન બની જશ રતિના ગાતા । નહિ હું પણ કંઈ
 મુજને દેખું । અન્ન બની રતિ-પ્રીતિ ગાઉ છું ।
 ગાઉ છું રતિ સજીરે । વિશ્વમા ૦

*

*

*

*

જો । જો । જો । આ તુટી પડ્યો શો મેઘ ભેરથી
 નભકટિપરથી, પ્રસારી લાખા ધારાકરને
 ધરતીને ઝટ બાંધી પડવા । અહો પવન પણ
 વચમા આવી સુ સુ સુ કરતો ઝટ અપટી
 મલરાવી લઈ લેઈ બાયમા ધારા પટને
 શો આ દોડે હા હા હા હા કરીને હસતો

ઉચ્ચ સ્વરથી ! અરે, મુકી આ પાછો દેઈ
 તેને આલો અવર દિશામા માતરિશ્વ, ને
 મનદ બાપડુ પડી ગયું ન રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ
 રૂમઝૂમ કરતું થાકી હાફતું ફળવે ફળવે
 પાછું પડી એ જાય ભૂમિ બાણી જીવતો રહેજે !
 જીવતો રહેજે ! અગણિત વધ વિષે ન, રસધર !
 સ્નેહગર્ભ તું હારી પેઠે જોને, બાળે
 જીવન સર્વ છે, અમી દૃષ્ટિ તે ઉપર કરી તું
 રાય ! રાય રતિ મંદિરે ! વિશ્વમાળ
 પરી રહ્યો એ મેઘ એટલે રા ખેચરના
 ટોળે ટોળા સ્વતંત્ર થાતા સ્વમુખ કેરા
 અંક વિષે ફરી કલોલની કે હાલ કરતા
 આવે પાછા ! રૂપ - નમત બનીને આરે
 એક જીવને અંક વળે, ઉડે ઉપર ને
 નીચે પાછા ! ચક્રગતિ ડરી, નાન રા, ગીત
 મનહર ગાઈ આણી સુ સુ વૃન્દાવન અંજે,
 વિષ્ણુપદમા શું આ પાછું ? અહો ! પણે પણે
 જોને, અધિક જ કૈાતુકપિ થાય મુ પેલું
 સ્નેહવિષ્ણુરૂપ કૃષ્ણમુકુટાશ્વિનિકલાપકેરી
 કમાન સુદર ! આછી આછી વિનમ્રીપસમ
 પ્રથમ લાસતી ! વધ્યો પ્રકાશ ! વધ્યા વળા રંગ
 વિલાસી બન્યા રનિમૂઠ કરાકર સૂર્યતણા
 જલદોદરમા પ્રસરી નવ રૂપ ગ્રહે અંત મુન્દર,
 નાન કહે જન “ અમ્બુદયાપ,” મને પણ લાગતી
 સ્નેહકમાન વીટી સહુ ભૂમિ અને નભને
 લઈ લેતી સ્વગોળ વિષે જયિની, મન જો ! મન જો !
 રતિ રાજ કરે ઈતરેતરશુ, બહુ આજ સહિ,

નીલ, લાલ, પીળો વળી ચાર બીજા, રમી એક બીજા
 તણી સાથે રહ્યા, કરઅશ્વઉપર રનિએસી ફરે,
 મુખ સખત ધરે હય તે જા ! તુ ને, મન જો ! મન જો !
 ફરી જો ! ફરી ને ! પણ એ જાણી ગઈ નિજ મૂળ વિષે
 રતિ માઠ ધરી — પ્રભુ રનેહુતણી અર્કગત લીલા
 મન ને પરખી, — નીરખી લઈ લઈ — ' રખી પરખી
 લીધા ! લીધા રતિ સજીરે વિશ્વમાઠ
 ગોવર્દનરામ

૨૪

વૃષ્ટિ.

(મહાપ્રેમની અલ)

રસ રસ રસ કરી લીધું જ જગત પલકમાડી !
 શીત શીત શીત કરી જ ગાત્ર ધમે વધારી ! (ધ્રુવ.)
 રસદ ધન ઉરે ઉતરી હું કવિતા
 આપટે પડુ છુ ત્યા જ દ્રવતી ધરતી ધીરા—રસ :

* * * *

પડુ પડું ઉચ અગ્રઉચ્ચી, રૂઝ જ ધરતી ઉરે,
 રસ રસ થતી ધરતી એવી લીધુ વપુ ધરી ઝુરે...રસઠ

* * * *

કદી હુ રમતી રમતી ઉતરૂ આડી ધીમી ધીમી તે
 નિસરણી મુજ સમીર ધાય, મુકુ પડતુ વળી પડીને રસઠ
 ટપક ટપક પડતી બોલુ મીઠડુ ઝીણુ હુ,
 ધડ ધડ વળી દોડી પડુ ખડ ખડ જ હસુ હું રસઠ
 કુસુમવૃષ્ટિ સમી જ દેહ—કદી વળી સરૂ—ધારી,
 ઉભી ઉભી પડુ કો દી જેમ ઝરતી ઘણીક ઝરી...રસઠ

કદી સરતી ન દેખાઉં તોય પડુ જ નીચી આવી,
 યમ સમી પડુ એમ પણ હું પડુ જીવને જ લાવી રસ૦
 જગત આ સમય ઉંઘતુ, તોય ગતિ મ્હારી
 પરખશે, પ્રભાતની જ નવલ છબી નીહાળી રસ૦
 રસ રસ રસ કરી જ હીધુ જગત આમ મ્હે તો !
 રડતુ હોય તોય રસથી આગળ્યુ જ એ તો ! રસ૦
 રસ રસ રસ ઉરમા જનો તણે હું પ્રેરૂં,
 રમ્ય એપી ભરૂં સૃષ્ટિમા તો રમ્ય જ દ્રવે મેરૂં રસ૦
 મુજ પ્રભાવ એમ વિષય સ્વકળ જગત ઉરે
 લલિત ચલિત રસની લહરી કુંડી કુંડી ખુલે રસ૦
 રસસમીર કુંડુ, ત્યા જ કંઈક હૃદય કમ્પે,
 કંઈક હૃદય ફેરી વળી જીની આળ જમ્પે રસ૦
 નાચુ તરૂંને પાદરે ને ઉડુ વાશુ બાઝી
 ઘનથી નીચી તુટુ જ ન્યા રહે તારિત ગાળુ ..રસ૦
 પૃથ્વીમા ને ઓમમા ને અતરાતલાગે
 રસથી એમ ઝુકુ, ત્યા જ ચમકી જગત જાગે રસ૦
 ગોવર્દનરામ

૨૫

લાગત હૃદી ઉઘડતી વખતની રચના

(જમનાજળ બરડુ મ્હારે કવર કનહેરા રે એ ચાલ)

ઘોઢેવી દીધાંકાળ મેઘે બહી કીધી રે,
 ઘન કારાગ્રહની માલ પૂરી દીધી રે,
 એવુ નિરખી દેવીનો કાત રવિ આ ઠારે રે
 તોડી નાખી કારાદ્વાર પાદપ્રહારે રે,
 કીધી ઘોઢેવીને મુકત, એ હસતી ઉલ્લાસે રે,
 તેને ભૂમિસખી નિરખતી રહી પ્રતિહાસે રે.

હવે જાણું જે પ્રલય કરત મેઘ જશે ન્હાસીરે,—
ત્યારે જો ને એકાએક રચના આ શી રે !

(સાખી.) પવનતુરગ પલાણીને આન્યુ ધનદળ આમ !
જોતામાં સહુ દિશ ઝુપી કરે વૃષ્ટિપ્રહારે સહુ ઠામ;
કહિં સતાયલી જો સેના મેઘની આવીરે,
ઘોઢેવીને ગ્રહી લઈ ન રે અતિશ અકળાવી રે
ફરી વર્તાવ્યુ સામ્રાજ્ય જો ધનરાયે રે,
કયા સતાયો રવિરાય, કઈ ના જણાયે રે
આહા ! પાછી જો પલટાઈ રચના કેવી રે,
પડયે જાતી વૃષ્ટિની ધારા એવી ને એવી રે,
તો એ કો કો સ્થળ રવિનેજ ભેટી પ્રકાશ્યુ રે,
ઘતિલોલા વૃષ્ટિની સગ પ્રકાશી આ શુ રે ?

(સાખી) જેવી કો મહુ સુદરી ગદન કરતી જાય,
મહિ વેરે સ્મિત ચળકતા, એવી રચના આ રમ્ય જણાય !
હવે જાશે ધનનુ જો એવું ભાસે રે,
અટકયો વર્ષાઘાત, ને આમ જો આકાશે રે
છિન્ન ભિન્ન થયો શતખંડ મડપ ધનનો રે,
ને દેખાયો ભૂરો ગભીર કંઠ ધ ગગનનો રે,
ભુરા ઉડા એ સાગરમાર્ગ ધ ! દ્વોપલોલા રે
શા મેઘખંડ સુવિશાળ ઠર્યા રમીલા રે !
ને નીચે લીલેર આ ક્ષેત્ર ટેકરી તે પારે રે,
દેવાલય ભીલુ ભવ્ય ટોચે તે ઠારે રે,
રવિકિરણે સુખિત તેન શિખર વિરાજે રે,
તેની ઉપર ધન્દ્રધનુ રમ્ય રમ્યુ રવિરાજે રે,

(સાખી.) ધન્દ્ર--ધનુ આલેખિયુ ગગનપટે રવિરાય,
મેઘાસુરસહારનું એ વિ ચતારણુ શુ જણાય !

આમ વિજયી જો રવિરાયનું ઘાટેવી સગે રે
 રંગે રમતો મલકાઈ પડ્યો તે ઉછગે રે ।
 જેવા વિજયલગ્નના ગીત યોગમ ગાજ્યા રે,
 મીઠા પખીડા હર્ષનાદ કરીને નાચ્યા રે,
 અને મધુર મધુકરવૃન્દ સ્થળ સ્થળ ગુણે રે,
 વૃક્ષવેલી કુસુમ ઉપહાર અપ કુણે રે,
 લીલી ભૂમિ વર્ષામિન્દુ તૃણતૃણ ધારી રે,
 અપે ભરીને મરકત થાળ મોતીડા ભારી રે,
 (સાખી) એમ વિજય વ્યાપી રહ્યો, જગ રેલ્યો ઉછરગ,
 એવા વિજયી લગનનો મુજ હઈડે લાગ્યો રગ,
 રગાઈ હઈડું મહારૂ કરે ગુજારો રે,
 હુ એ અપુ પ્રેમે કાવ્યકુસુમઉપહારો રે

નરસિ હરાવ.

૨૬

મેઘને.

(મિશ્રહરિજીત)

૧

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે,
 તુજ રેલ અહિં રેલાવજે ।

ગડગડ કરી,

ભડભડ ભરી,

રણવાદ તુજ વગડાવજે !—

ધરણી વિશે ઝંઘ તાપના સતાપ છે,

પૂઠે પડ્યા મનહરમુખી કંઈ પાપ છે,

એ સર્વને તુજ રેલમા ઘસરી જઈ હોમાવજે

ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! દુર દુર સર્વ એ બહેવડાવજે !

૪૭

૨

આકાશને સહુ છાઈ દે,
તુજ સફળ ફળની વધાઈ દે,
સરસર સરી,
રસરસ ઝરી,
જગને અમીરસ પાઈ દે ।—
નિર્દોષ કઈ જગબાળકો અથડાય છે,
જીવન નીરસ ગણીને નિરાશ જ થાય છે,
તુ તેમના હર છાઈને આશા નવી અકાવજે,
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! રસરસ અતરે ઉછળાવજે !

૩

તુજ બાણ રગિન તાણજે,
મહિ રગ હસતા આણજે,
દિનકરતણા,
મુખ સન્નતા,
હયના ખુ ખાર પ્રમાણજે ।—
શુદ્ધ પ્રેમને જગમા હું જોઉં રીખતો,
બહુ શોકધેરા રમમા, ડૂબી જતો,
એ પ્રેમમા તુજ બાણના રંગો મુદિત રંગાવજે,
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજ શીત હાસ્યમાહિ હસાવજે !

૪

તુજ દાન દેતો ધૂમીને
કર તૃપ્ત ભૂખી ભૂમિને
સહુ ભય ફરી,
જય જય કરી,
હર ઠારશે પદ ચૂમીને ।—

ભૂખ્યા ભૂખ્યાં આ જગતનાં બહુ માનવી,
 તૃષ્ણા ઉડી આતિ વિકટ છે સહુ જાણવી,
 જરી વેળ પણ તુ તેમની ઉડી ભૂખને ભૂલાવજે !
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જય જય ત્હારી ત્યા ઉચસવજે !

૫

આયિ ! કુદતો કંઈ આવજે !
 ભર સિંધુને ઉછળાવજે !

જળપૂરમા

ખુબ શૂરમા

નદી ને ઝરા હોડાવજે !

આ દેશનું વીરત્વ મદ પડી ગયું,
 ઉડ્યું તેજ, ઝળખાદાર સહી જ રડી રહ્યું,
 તેને જગાવી મત્ર કૂ તા ઊર્મિઓ ઉછળાવજે,
 ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! હરહર વીર હાક પડાવજે !

૬

જળધોધ ત્હારા ઢોળતો

પડ ઓખને ચગદોળતો,

નલ ભરી નીરે

તુજ રિપુશિરે

નાચે રહે રણ રાળતો !

જૂઠા કલહ ને ઠપટ આ સસારમા,

વળી કૂરવા ને દ્વેષ કંઈ નરનારમા,

એ સર્વ સુખરિપુને જગતમાથી હરાવી હડાવજે !
 ઓ મેઘ કર કર વૃષ્ટિ ! સૌ તુજ ધોધમા વહેવડાવજે !

૭

ઓ મેઘ ! વૃષ્ટિ લાવજે !

પશુપત્તીને હરાવજે !

તુજ રવ ભરી,
છલછલ ઠરી,
ઉર ગાનના છલખાવજે !
કવિ-આત્મે કરિ શુભતા આત્મી વસે ?
નીરસ કહરહીણુ જગતથી મદ જ થયે,
તેને ફરી તું જગાવી ! તુજ ગાનપાન કરાવજે !
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! તુજશુ કલ્પના નહેવડાવજે !

૮

રસધર ! ઉત્તર આકાશથી !
રમિયે અહીં વલ્લસથી
જગ અક્ષદિઠા
અદ્ભુત મીઠા
કઈ ખેલ રસવિલાસથી !
સુખ હૃદયને ચમકાવથી ચમકાવી દે !
રસ દિવ્યધામ થતી ઉંડા મધુ લાવી દે !
રે આવ ! કુદિયે નાચિયે ! કઈ વિવિધભાવ જગાવિયે !
ઓ મેઘ ! કર કર વૃષ્ટિ ! જગને રસરસે નહવડાવિયે !
ખખરહાર.

૨૭

સર્ગી રાંન

(શાર્દૂલવિક્રાંતિ ૭૪)

મધ્યાહ્ને વરસાદ થૈ દિવસમા માધુર્ય ઝડી ગયો,
બૈભવે એકજ વાહણી કનકની ગુથેલી મેલી મયો;
નેતામાં સુખ નેત્ર ત્યા ઠરી ગયું ને સ્તબ્ધ ઇન્દ્રિયગણે
ભયુ સાભળ્યું જેહ અતર લણું, વાણી ક્યમે તે લણે
એ સૌવર્ણ્ય પયોદમાં નિરખી મ જ્યોતિમદેલી જટા,
જેના શુભ મરીચિ સ્વર્ગે ચહીને ક્ષણરમા વ્યાપતા;

ને એ કેશકલાપધારિ નિરખ્યો અબ્રાસને શોભતો,
 મૂર્તિ યોગ તણી, છબી પ્રણયની, સર્ગધ્વનિ ગુજતો
 એ ગુભરવના સુકોમલ અને ગભીર મીઠા સ્વરો,
 વાધ્યા શાંતિ પ્રસારતા, ઉઘડતા આત્માકલિના દલો,
 ને એ ગીતપ્રવાહ, એ શુચિ જટા જ્યોતિ કુવારા મહી,
 આત્માઓ ઉડતા અસખ્ય નિરખ્યા, પીતા ઘુતિ ને ધ્વનિ
 જ્યોતિસ્તલ જલાશયે રવિ રહે ત્યા જેમ નસ્યો અધા,
 રહે સર્વત્ર પરતુ સ્તલજલમા આવી જ થાતા છતા,
 રંગો જેમ અનત વારિકણુમા છૂપા રહે સર્વદા,
 ને જ્યા મેઘ કમાન ખેચી વિલસે ત્યારેજ થતા છતા,
 ગધો જેમ અસખ્ય દ્રવ્યકણુમા રાચે લપાઈ સદા,
 ને જ્યારે ઋતુરાજ રાસ રમતો ત્યારે જ થાતા છતા,
 પ્રેમો જેમ ચરાચરે સતત બધાઈ રહે સુગઢ, ને
 અતરદીપ જ્યહા સ્ફુરે તુલત ત્યા જાગી પ્રવાહી બને,
 આત્માઓ ત્યમ ગીતજ્યોતિમય એ શાંત વિષે આવતા,
 એના પ્રાણપ્રવાહમા ભર્ગ નના વેગો જ્યહા પામતા,
 ત્યા જાગી જ સ્વતત્ર શુદ્ધ બનના, જ્ઞાની બદી થૈ જતા,
 સૃષ્ટિસર્ગ તણા બધા નિયમ ન સંતે પામી જતા,
 ભેતાં જે નિજ ભૂતજીવન તણા ચીલો પડ્યો સૃષ્ટિમા,
 માન્યાં જે સુખ હુ બ તે નિરખતા તેના ખરા રૂપમા,
 લાલાલાલ ગણી લલ્યા અનુભવો તે મર્વને તારવી,
 યોગપ્રેમ સ્ફુરત એ વહનમા ઘડતા પ્રવૃત્તિ નવી
 એ સૌવર્ણ પયોદ સૌમ્ય જટિલપ્રેમી ઘુતિજોત એ,
 વ્યાપતો નિરખ્યો દિગત ત્યહિ થી આ સ્તબ્ધ ઈન્દ્રિયગણે
 સધ્યા રાગભરી હસી ઝળકી ત્યા લોપતી એ દશન,
 પલુ એ જ્યોતિધ્વનિછબી સતત આ ધારી રહેશે મન

બલવ તરાવ.

(લાવણ્યમયી)

મુજ ઠેલુ થાય ઘડી ધીર,
 મુજ ઠેલુ ઘડી વણુ ધીર,
 મુજ રહેલુ ઘડી નવ સ્થિર,
 મુજ વહે નીર ગભીર ઘસડતુ તીર તિમિરમા ગાજે,
 મહાભર્યો અન્ધ સસાર મુણે નહિ ત્રોય નીર છલકાયે.

વનમા જ્યમ કેકિલમાળ
 ઘડી જોતામા વહી જાય,
 પડી ન પડી નજર ચલી જાય
 ઝીણુ ઝરતી ક્રિજિતગાન,
 અનુસરતી માળ પુઠ માળ,
 ત્યમ બન્ધુર લહીહાર
 વહી જતી મુજ નકાન્ત,
 વનમધ્ય ભરતી ઝકાર,

પણ તિમિરોદરમા સર્વ થાય એ, કેાઈ શુણે ન, ન દેખે,
 વધી જતો ત્રોય ઉર-છાક ! અહો મુજ છાક ! અચળ તુ રહેજે !
 વહી જતી હુ તિમિરની માહિ ઉદધિ છે જ્યાહિ લેતી ત્યા ભેટો !
 સમદ્રષ્ટિ રહે દિનનિશામાહિ જ્યા વહી રહે રતિદહેરો !

દિન અને અહો દિનનાથ !

શુ કામ તેજ-અમ્બાર,
 ઘડી થાય ન જો ઉર-લાસ ?
 સ્વર્ગગા ! તુજ ભડાર
 નિજ આભોગે ભરી રાખ !
 પણ તિમિરે સગમસ્થાને
 મુજ જેવી ગર્જના થાયે.

ઉર-ભિમિ' રરત રચાય,
 કે શકે ન પામી પાર,
 એ રમતગમતના ઢગ હૃદયના મગ પરિચિત કોને ?
 નલ કે શુભિ આવો માસ !
 નીર ભરાવ ન સુકાવ !
 સઉ કાળ તોય રહી એક, ઉરે પ્રિયનેજ ગાઠ હું બાજું
 મર હોય વિજન એ સ્થાન,
 મર હોય નગર પડયુ પાસ,
 મર મુદ્રી સર્વ મર્યાદ
 રહે ભોઈ સૂય શશી તાર,
 મર જડે જ રચ્યા કાજ
 મૃદુ વાલુ કે પાષાણ,
 મર હોય શત્રુ કે તાપ,
 મર શોઠ્ય ઉભી રહે પાસ,
 મર હોય ગમે તે કાળ
 ઉરસુરત નિરતર તોય મચી રહ્યું સદા, સદા મચી રહેશે,
 ઉરઉદ્ધિતભે અવકાશ જડ ! મુજ ઉરને જ બાંધી રહેશે !
 ગોવર્ધનરામ

૨૬

આકાશ

(હરિગીત)

હું વિશ્વમડળમા વસુ ને વિશ્વ વસતુ મુજમા !
 વિભુના પ્રભુને એમ અનુકર, વિભુ થઈ વસુ વિભુમા
 આણુમા વસુ, વિભુમા વસુ વિભુ-ઉર જેવું વ્યોમ, હું !
 આણુને ધર, વિભુને ધર વિભુ ઉર જેવું વ્યોમ હું

દૂરથી બિન્દુસમા દેખાય જે મનુનેત્રને,
 પણ નિકટથી ન મપાય વીતતા જુગ જેના ક્ષેત્રને,
 અગણિત એવા સૂય સરખા ઉદરમા ગર્ભો ધરૂ,
 પણ તોય માનવ-નેત્ર જવા ગર્ભ ન પણ પોષુ હું
 પોષુ હું એવા નેત્ર ન પોષુ હું એવા શ્રોત્રને,
 સમદૃષ્ટિ મારી સર્વના રક્ષા ગણે છે ગત્રને
 હુ ખિયારી પૃથ્વી આખી તે તણા ઉર ઉપરે,
 હસ્તસ્થળી સમ ફેરવુ ધન અમ્બુ વળી નગચિયુકને
 બાધુ નીચુ એ લેદ ગર્ભો વસતી દૃષ્ટિ લાળતી,
 વિભુ સૃષ્ટિમા એ જહર આવી લેદ ભલી મહાલતી
 મનુમન્દિરે સુકુ છાપરા, રૂવે હસે જન જોઈતે,
 કષ્ટ ગરૂડ તેને લેદીન મોલે મહડી ઉભા રહે
 તે વીર રાચે ન્યાળીને આ અમળ જ અનન્તતા,
 મુજ જેવુ ઉર કરી કરી કુલે કુવ જગ છતતા
 ધ્રુમસ સમા ધ્રુમકેતુ છાય ધ્રુમક તેની દૃષ્ટિન,
 ઉડી જાય પણ તે ધ્રુમકમા ને જીવે એ જ સૃષ્ટિને
 દેખાય નહિ પણ દોરી દખા રાખી જગના પન્થની,
 ખેચાતી ખેચતી ત્યા જ ચાલી રુર લઘુ ગ્રહમડળી.
 વણુ આદિ ને વણુ અન્ત વણુ આકાર ને વણુ માપ હું !
 દેખે જનો જે ગાળ તે નિજ બિમ્બ જેની આપ હું
 સ્થિર એક ને જગ સચરે ન માહિ જે તે એક હું,
 સ્થિર ભાસતુ સ્થિર કે સરૂ તે કૌણ મજ વણુ જાણતુ ?
 સ્થિર સત્ત્વ હુ સમ કેટલા સ્થિર ખાત્રીને વળગી રહે ?
 એ નાટ્યકેરા સૂ-ધાર તણા પ્રપચો કયા વહે ?
 નર ! આખ તહારી ઠારી હું પર, જોની સત્ય જ આવુ જે !
 જોનાર ! એ આ આખ તુજમા આસુ કનાથી જ આવ્યુ જે !

મધ્યરાત્રિ હૃદયના લેહ ખોલતી
 શૂન્યમુખ ચિદાકાશ, મહાકાળની શુદ્ધ સમુ,
 નિરવધિ વિભુ વિરાટ શું વિસ્તરતુ
 કાલ રાત્રિની કિનાર ઉપર
 સહોદર સગે હું ઉભો હતો.

આકાશમાથી તારા વાળી લીધા હતા,
 મહારે પ્રભુતેજના દર્શન ન થતા,
 બહાર તેમજ અંતરમા નિસ્તેજ હતું,
 અન્ધકાર શ્યામળ જયદ્વજ ફરકાવતો,
 ઘનજા તેના ચરણમા નર્તતું
 પૃથ્વીના પ્રાણમા જડેલી તેમની છાયઝો શી
 કાળજાકાળી ડોલનત પર્વતાવલિ
 સૃષ્ટિ બાધી પડી હતી,
 કશું ય કાંઈ સૂઝતું નહિ
 તમરાજની સશયભૂમિકા જેવી
 શોક રાત્રિની સીમ ઉપર હું ઉભો હતો
 શૂન્યતાના તરંગ જગત ભરી તરવરતા
 મહુ ને રસબોળ ભોજવતા,
 શૂન્યાત્મ કરતા

આંખ ઉઘાડી હતી પણ દર્શન ન થતા
 કીકી દિશાભુવનોમા ફોડતી
 પણ પ્રભુનો જ્યોતિ કયાઈ જ નહોતો નિર્ખાને,
 અન્ધકાર અલૌકિક હતો
 યમદંડના કિરણજૂથ સમાન,
 વિભુધોના આત્મામા વસે છે એવો,
 મૃત્યુની વિશાળ પાખ સમો,
 ઉડા અમાનુષ લેદના પ્રકાશ શો,

યાદિવથી પર, પરમ અલેઘ,
 અન્ધકાર પણ અલૌકિક હતા
 પ્રહ્લાંડ ઝીલતા તમસ ગરને આરે
 સહોદર સગે હું ઉભો હતા
 સાગરના મહામોજ
 નયન આગળ રમતા
 અમને શીકર છાટતા,
 પણ અમે એ જાણતા નહિં
 વિમાન આવ્યું, સૌ ખેડા,
 અન્ધશરાત્રિન' હૃદયમા અમે ંહેવા માડ્યું
 પછી-પછી પગ લપસ્યો કે શું ?
 બન્ધુ ! તુ કયા ગયો ?
 તમસાગર માનવ દૃષ્ટિથી અગાધ છે,
 તહેનુ ચે વજતલ ફેડી પાર ગયો ?
 ત્યા તો પ્રભુપ્રદેશ છે સખા !
 શબ્દ થયો ? પડ્યો પડ્યો ?
 કેકિલા શું બોલી ?
 ધીમી ધીમી ફુલડા વાતો કરે છે ?
 કે વીર ! તહાર બોલ શા
 પ્રભુભૂમિના ગીતના મીઠડા તે ઘોષ ? પ્રભો !

ન્હાનાલાલ

૩૧

સસુદ્રમાં બે ભિન્ન રાત્રિયોનાં દર્શન.

(વસ તનિલક્ષ)

જે ચાહલાનું મધુર મુખડું નિહાળ્યું,
 તે ચદ્રના કિરણનું કરમાવ બાળ્યું,
 સંધ્યા ઉપની રવિશુ નિરખી સુરેખી,
 લીલા-નિશા ઘનમયી શી હવેય દેખી ?

ના વાદળી દુધેતણા ઉભરા સરીખી,
 મીઠી ઝીણી, પવન-દહેર ઉછગ દીઠી,—
 બોલી રૂપાળા અતિ બારિક ચાદનીની
 કે બોલણી નમુલની, ન સુતી વિલોકી !
 કે એ નીલા અરુણ જાણુ, પરોણવણાં,
 સોનેરી કેર, કંઈ છાટણ, ભાત-ઝીણા,
 સાળુ ધરી, લટકમા કનકાદ્રિ શૃંગે
 ના અપ્સરા લસતી ફાઠી સૂર્યસંગે !
 આકાશ આ ધૂસર રેતી ઝાણાથી છાયુ
 ફીકું, લુપ્ત-રાવ મુખે જાહિ અખવાયુ,
 જ્યાં ચંદ્રની કલિ ગળા ઘનઘોર આલે,
 એવુ દીસે કંઈ કંઈ વીજળી ઝબાકે.
 જે સિંધુન જલ શશાક સુધા સમુદ્રે
 કે સૂર્યના ધુર મોહક વા સુવર્ણે
 સુતાં હત-અનિલ હે-શુ ઢાળતો ને,—
 તે એ હવે શુ અકળઈ ચડે હિલોળે !
 મીઠાશ કય અનિન ઉત્પટતા શી આવી !
 ગંભીરતા કઈ ? સમુદ્ર શી રુદ્રતા-શ્રી ?
 કે રમ્યત રવિ શશી ? શી અગમ્યતા આ !
 કયાં મોહની ગગનની, ઘનની પ્રભા કયાં ?

હરિલાલ દુવ.

૩૨

રાત્રે

(સાદૃશ્યવર્ધિત ૭૬)

અધાર થયુ પાતળુ ના વિશે, તારાદ્યુતિ નીતરી,
 વીણા તાલ મુદગ, રાગ તરીન, કાને પડે આ જીવી;

રાત્રિ આ ઝણુણાટ જેમ કરતી, વેગે ઉડી જાય છે,
નિદ્રાની મીઠી પાખમા જન બધા જ પે પ્રશાંતિ વિષે
મણિલાલ

૩૩

રાત્રિવર્ણન અને મધુરાકાશદર્શન

(સાર્દૂલવિકીરિત છંદ)

હીરાની કણિકા સમાન ઝળકે તારા ઝગારે ગ્રહો ।
મોતીના લુપ્તખા બધે લળી રહ્યા નક્ષત્રમાળા અહો ।
ધોળી શી ઉભરાસમી દુધતણા આકાશગ ગા ખીલે ।
વાકી કેર રુપેરી ચંદ્રની કળા જો આસમાની બુલે ।
શાંતિ, શીતળતા તથા મધુરતા, મૌદ્ય શોભા, પ્રભા,
રાત્રિ રાણી સુહાવી સાડી શરીરે દીપાવી આ જ્યોત્સના !
હવે નિર્ખીં અલે હલેતિ રમણી બાળા ચકેરી-કુળ ।
ગાયે ગાન મિહુ રુડા હલકથી આનન્દમા બુલબુલ ।
આવે શાંત સમે ગી ખળખળ વહી, ઝલે, નદીઓ, લળી-
સ ગીત-ધ્વનિ વિસ્તરે । અનિલની લહેરો વિલાસે ઢળી ।
તારામ ડળ સાથ રાસ રચીને બાળા તર ગોજજવળા
શી આદર્શ સમે સરોવર-જળે નાચે શશીની કળા ? ।

હરિલાલ દુવ

૩૪

ચંદ્રિકા વિભૂતિ

એક સુભાગી પળે પ્રિય ત્હારી કેવી વિકાસી હતી વિભૂતિ,
ધીરે ધીરે વ્યોમહૃદય પર હસતી રમતી તુ ચહુડી'તી
હો બહાલી ચંદ્રિકા રે.

પૂર્ણ નિહાળી કાન્તિ તહારી વ્યોમસરે, ડુંખી તારા સખી,
 જે સરના પ્રતિ રજકણોએ પ્રત્યક્ષ ધારીતી તહારી ઘુતિ
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 જા ખી જા ખી ત્યા ઉદધિ ઉપર લાગ્યો તહારા સામે રેલવા રે,
 અજલિ ભરી ભરી તવ પદ અરખી લાગ્યો હતો શુ પખાળવા ?
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 જડમણિએ ચેતન ધાયું, ટપક ટપકયા બિન્દુમોતીડા,
 લતામ ડપથી એહ વેળાએ ખરવા માડયા કાંઈ ફૂલડા
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 વિહ ગડા કંઈ નાચ્યા નિહાળ્યા, ચકોર તુ પદ ચુમવારે,
 મ ડયો હતો વળી પ્રેમઘેલો બની લાગ્યો ગગનમા લોટવા
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે
 કુસુમસખીએ મલકાતે મુખડે આન દહિન્દોલે હિ ચી હિ ચી,
 ક્ષણેક્ષણે લહેરાતી ખાળા અમૃતપાન એ પીતી હતી
 હો વહાલી ચ દ્રિકા રે.
 ત્રિભુવન પ્રેમરા કર

૩૫

ચંદાને એક પ્રશ્ન.

સુતુ જગ નિદ્રા ચક, હુ પૂછુ ચદા !
 સૂતા તારક નભ અ ત, હુ પૂછુ ચદા !
 ત્યારે કરી ગર્જના આમ, હુ પૂછુ ચદા !
 ફે ફે શુ ઉદધિ કરાક્ષ ! હુ પૂછુ ચદા !
 ને ભીડી ઉંડુ ચકોર, હુ પૂછુ ચદા !
 નાચે નિરખી તુજ કોર ? હુ પૂછુ ચદા !
 ગાએ ઠયમ આ બુલબુલ, હુ પૂછુ ચદા !
 મસ્તીભયુ પ્રસન્ન પ્રકુલ ? હુ પૂછુ ચદા !

ને અનિલ લહરીચુમ્બિત, હું પૂછુ અંદા !
 નિરખી હરખે શુ કુમુદ ? હું પૂછુ અંદા !
 તવ દર્શનથી ઘેલા બન ! પૂછુ અંદા !
 એને સુખડું નિરખે તને ! પૂછુ અંદા !
 એ તે શા પ્રીતિરીત ? હું પૂછુ અંદા !
 શી વશીકરણની વિધ ? હું પૂછુ અંદા !
 શા મોહ તણે એ મત્ર ' હું પૂછુ અંદા !
 શા અજબ અતુરાઈ પથ ? હું પૂછુ અંદા !
 જલિલ (જ લ દવે)

૩૬

અંદા,

[વિષમ હસ્તિત]

શાંતિ શીતાળ વરણીને સુખમા સુવાડું રાત્રિયે,
 જે નદી, સરવર અદ્રિ, તરવર, દિવસ તપિયાં તેમને;
 કુમુદિની કરમાઈ દિવસે થાણીને સૂઈ જતી,
 તેને જગાડું કરવડે મૃદુ સ્પર્શ કરીને પ્રેમથી,
 કન્યકા હું કુળવતી, મુજ માત મહેત્રી મેદિની,
 તેજસ્વી સૂર્ય પિતાજી મહારા, એમનાથી રહું ખૂંટીની;
 માત મહારી પૂજ્ય તેની પ્રદક્ષિણા કરુ ઉરથી,
 મુજ તાત તં પશુ પૂજ્ય તેવ, વદના કરું દ્વરથી.
 નામ અંદા મધુર મહાર પાડિય મુજ માડીએ,
 ઘણી વેળ વિચરું ખલવા આ બ્યોમકેરી વાડિયે
 માંહિ બેઠી બ્યોમગંગા દૂધ જેવી ઉજળી,
 ને ફૂલડાં ખીલ્યા રૂપાના તે ગણતી ફરુ વળી
 ફરું ખૂંટીતી તાતથી, પશુ માત મજ મન ભાવતી,
 નિજ સંગ લેઈ ધીમી ધીમી પ્રદક્ષિણા જ કરાવતી;

બન્ધુ મહારો રાહુ તે જિઠયો કુછન્દી કુબડો,
 કંઈ કોટિ વેળ સુને કનડતો, એ અકારો થઈ પડયો.
 જહાર જાય પિતાજી ત્યારે આગણે રમુ કોડથી,
 રૂપા અને હીરા તણી જે'દો લખને દોડતી,
 એક લઉં, બીજી ઉછાળુ, ત્રીજી શિર ઝીલુ ધરી,
 વળી ફેંકી સઘળી વેગળી માડી લણી નિરખુ હરી
 માખ્યુ માત મહી કને ને તાતની અનુમતિ લીધી,
 આ મૃગલુ મહારૂં, -બાપુ! ત્હે, હજી સુધી કેમ નથી પીધી?
 સુધા પાતી એહને, -ભરી કુમ્ભ આપ્યો વાતજી-
 રાખુ ઉછંગ મહિં સદા એને કદાપિ ન દઉં તજી
 વાકુ વળિયુ રમ્ય રીત અણીવાળુ નાવડુ,
 માતાપિતાએ આપ્યુ મુજને કોઠી તેપર જઈ ચઢુ,
 ચઢી મૂકે તરતું તે સ્વચ્છન્દ ચાલ્યું જાય ત્યા,
 ઉડુ બૂર આઠાશકેરૂં જળ અમળ ફેલાય જ્યા.
 ત્યા ઘને કો ઠામ વેરી ઝીણી રુપેરી રેત તે
 લઉં ખેલવા લખાવી કરને નાવડેથી જતે જતે,—
 ને બધી આ વેળ હરણુ મહારૂં જે બહુ ખીકણુ,
 મુજ સોડમા સંતાઈ સૂતું, એ સુને ફેરે ઘણું—
 એવી મેઘની રેતી સરસુ નાવ મુજ ઘસડાય જ્યા,
 મધુરા, રસીલા, મંદ ઝીણા, સુહરા, સુર થાય ત્યા,
 માત્ર દિવ્ય જનો સુણે એ મીઠું ગાન મનોહરૂં,
 ને સુણે હરણુ માહરૂં ને ઉઘ મીઠી લે ખરૂં
 જિઠી હું મૃદુ ને સુવાળી સેજમાથી જળતણી,
 નાખું નજર ઝીણી સીધી સાગર અને ભૂમિ લણી,
 રંગશત્રુ મુખડુ મહારૂં કંઈ વિચાળુ, સિન્ધુમા
 ધોધ કરી ચઢુ બોમ, વળગ્યા વાળશુ જળબિન્દુડા

મેઘ પેલો મસ્તીઓરો મુજને રબાડવા
 કંઈ ચુકિતયો બહુવિધ કરે ભગાણુ મુખમાં પાડવા.
 પણુ હું તો હસતી રમતી ફરે ઉપર નભવિશે,
 ને એહ અસ્થિર મેહુલાશુ કદી ભરાઈ નવ રીસે,
 એ જ મુજને પ્રેમભર આલિંગીને કદી લાડતો,
 કો સમે નિજ સિદ્ધાસને મુજને વળી એસાડતો,
 ને રૂપેરી કોરનો ફમાલ ધોળો દે કદી,
 કદી પાથરે મૃદુ સેજ તે પર વળી ક્ષણભર રહું પકી,
 કો ઘડો વળી શામળી નિજ શાલ લેઈ તે વડે
 મારી ઝડપ રમતો રમતો મુખડું મુજ ઢાકી દિયે,
 ને ત્યહા અંઘોડલો મુજ બચ છુટી તે સમે,
 ને વાળ ચળકંતા રૂપેરી વિખરી ચોગમ રમે
 પૂર્ણ પામી વિકાસ મુખ મુજ હાસ કરતુ પ્રેમથી,
 તે સમે સિન્ધુ વિશાળ નિજ ઉર વિસ્તરે સામો હસી,
 ને કર નો મદ મદ ઘુઘાટ ભરઆનદ શુ,
 ફેંકી તરંગો મુજ ભણી ધીમે ધીમે નાચ ત શુ !
 લેટવા વિસ્તારી કરને બાથ બીડુ માતને,
 તે મુને મદ હસતી નિરખે પ્રેમભીના લોચને,
 અચળ પેલા તારલાની આસપાસ ઘુમન્તી તે
 સન્નિધિ કેરી ગાડલી મુજ દ્રષ્ટિ પડતા ફીકી બને.
 નરીમા, સરવરોમા, ને સિન્ધુમ્મ કદી નહાતી હું,
 તે વેળ થોડા તારલાને સગ મુજ લઈ જાતી હું,
 ત્યાહિ નાયુ લહેર કરતી, વળી ડુમકા ખાતી હું,
 ને મૃગલુ મહાઈ તેહને એ નવલ જળ કદી પાતી હું
 કદી ઉંચા પવંતે ચઢી ટોચ પર ઊભી રહું,
 નીચે બીછાવી મહે રૂપેરી તેહ બજમ નીરખુ

દૃષ્ટિ ઉ ચી ફેડું વળી ઉડું બૂરું આકાશ જ્યાં
 ફરી જોઉં વળી રમતો પવન વનવેલી સગે રાસ ત્યા.
 એક પર્વતરાજ મુજ નીચે વિરાજે વિસ્તરી
 જેના શિખર પર હિમ નિરતર વાસ કરી રહે છે ઠરી-
 નિજ તળે સુવિશાળ ખડ પડ્યો અલૌકિક, તેહની
 વિધવિધ દશાઓ ઉ ચી નીચી કાળચક્ર ફરી ઘણી,
 ને અનત ગયો જ નીતી કાળ તેમા નિજ સ્થિતિ
 નિશ્ચળ રહી, તે જોઈ કરતો હાસ કઈ ઉજ્જવળ અતિ,-
 એહવો મોટો મહીધર નભમહિ ધરતો રસે
 હજાર શૃંગે દપણો પ્રત્યેકમાં મુખ મુજ હસે.
 કેા સમે વળી મધ્ય નભમાં રહું ઉભી અઝૂમતી,
 નીચે સુતા જે ઝાડ ઝુડો ત્યા નજર મુજ વ્રમતી,
 મુજ કરે રૂપેરી બુદ્ધદાર શતરણ ગુથી
 ત્યા પડી તે જોવા હું નાખુ દૃષ્ટિ જીણી મથી મથી.
 પછી નીચે જિતડ જ્યાં ઓમપૃથ્વી ચુમ્બતા,
 ને તરુષ્ટાબાકા મહિં મુજ પહોળું મુખ ધરી થલુ ત્યા,
 પછી સિન્ધુકિનાર પર પળમાત્ર હું ઊભી રહી,
 કરી ડોકિયું ફરી એક વેળા, સૂઉં જળસેજે જઈ.
 એધ નિજ ચઢતી સમે મુજને હમે વિખુટી કરી
 માડી થકી બહુ વેળ લગી આ વહાલસોહી દીકરી,
 વિરહ ટળી જે વેળ મળી મુજ માડીને નિરખું ફરી,
 તે વેળ કેવું પ્રકુલ્લ મુખ મુજ ! ધરે શોભા સુદરી !
 કોઈ કોઈ સમે તથાપિ વિયોજ અવધિ અંદરે
 પાદપ્રહારે તોડી ઘનપડ, પછી જનની મન્દિરે
 ડોકિયું કરું જ્યાહિ જ્યાહિ પાડી ખારી એમ મ્હે,
 ને માતમન્દિર મુકુર મૂક્યા મુખ નિરખણુ ત્યા જમે.

નહાતુ મ્હોટુ થાય વયુ મુજ પણ નિરતર અમર હું,
 ને જે સમે દેખાઈ નહિ તે સમે તાતની ગમ રહું;
 એક ફેરી ફેરી રહું માડી પછાડી જ્યાહરે
 જઉ એક વેળા ભેટ લેવા તાતની તો ત્યાહરે
 સલૂણી સધ્યા મખી પ્રિય મુજ, ભેટ લેવા તે તણી
 મુજ હોડલામા બેશીને જાઉં કદી હું બની ઠની,
 પવન મદુથી આગણું વાળી સમાયું રનેહથી,
 વેર્યા કુસુમ નવરગ એમા ઝીણુઝીણુ મેહથી
 શાત એતુ નિરખી મુખ, મુજ સુખનદી નવ થોભતી,
 નારંગી રંગે સાળુ સુદર ખેરી સખી શી થોભતી !
 ચકચકિત સહુ ખેલ મ્હોડયો તારલો સખી ભાલમા
 લાડતી અડકું એહને કદી આવી જઈ બહુ બહાલમા.
 એવી એવી રમત વિધવિધ સખી સગ રમતી હું,
 પણ ભેટવા આવે મુને એ ત્યાહરે અમડી ખીહું,—
 કેમકે રહામેથી પેલી આવી કાળી રાક્ષસી—
 મુર્ખ રાત્રિ-એણે દૂર સખિયો દીધી કૂર વચ્ચે ધરી
 ઉડી ગઈ મુજ સખી ઝીણી પાખ નિજ ઝળકાવીને,
 ને મુજને તો રાક્ષસીએ પકડી લીધી આવીને,
 રાખી કરમા થોડી વેળા પછી મુને તે ગળી ગઈ,—
 જાણે નહિ હું અમર છું ને બેઠી મુજ મન્દિર જઈ !

નરસિંહરાવ

૩૭

દિવ્ય સુન્દરીઓની ગરબી

૧

(ગરબી) “ તેજે ઘડયા અમ અગ અમોલા તેજે ઘડયા છે,
 કરિયે ન તિમિરનો સગ, તિમિર અમ વેરી ઠર્યાં છે.

(સાખી) દિવ્ય લોકમાં ધુમતા ફરિયે સહુ રસભેર,
 ને પ્રેમે ક'ઈ રેડિયે મર્ત્યલોકે અમીની સેર,
 અમોલી સેર અમીની તેજે ઘડયાં ”

ચંદા—

‘પ્રેમીએડા કલહમા રીસાએ ક્ષણવાર,
 તેના હૃદયે રેડતી ચંદા હુ પ્રેમ અમીની ધાર,
 રસીલી ધાર અમીની’ તેજે ઘડયાં ”
 ‘મુગ્ધા સૂતી અગાશિયે ચિન્તનમા હોળાય
 સીંચી ત્હેના હૃદયને ખિલવુ પ્રેમકળી હુ કાઈ,
 ઉજળીશી પ્રેમકળી હુ ’ તેજે ઘડયાં ”

શુકતારા—

‘હાસ કરતુ આકાશમા નિરખે ન્હાનું બાળ,
 ત્હેને હૃદયે રોપુ હુ શુકતારા કવિત્વ રસાળ,
 અતિ ગૂઢ બીજ કવિતનું.’ તેજે ઘડયાં ”
 ‘હૃદય વિકસી કવિજન ઉભો નિરખે અનિમિષ નેન,
 ત્યાં ઝરતી હુ પ્રેમથી કાઈ કવિતસરિતના બેઢણ,
 કવિતની દિવ્ય સરિતના ’ તેજે ઘડયાં ”

તારાસાખી—

‘ચિત્રકાર કવિમિત્ર જે ઊભો ફલકસમીપ,
 તત્વદર્શિ તેને હૃદય પ્રગટાવુ હુ પ્રતિભાદીપ,
 પૂર્યો દિવ્ય દીપ અમીએ.’ તેજે ઘડયાં ”

ત્રણે મગનમુન્દરી—

‘અમે તેજના બાળ સહુ, સી ચીને નિજ નૂર,
 મનુજહૃદય શુ અખાવતુ હરિયે અન્ધતિમિરનુ પૂર,
 હર્ષરિપુ પૂર તિમિરનુ ’ તેજે ઘડયાં ”

વન્દેવી—

* મરખી—સ ગીતની અધિદેવી હું અલબેલડી,
 વનમા રાસ રમુ સવિલાસ સમીરથુ રે લોલ.
 ચ દા, તારાયુગલ, ત્રણે અમીવેલડી !
 ભલે આજ મુજ મ દિર અમીરસથકી રશયુ રે લોલ
 સખી શુકતારા ! તુ કવિતા રેડતી
 તે હૃદય મધુરવની લહરી હું ભરૂં રે લોલ,
 ચ દા સખિ ! તુ પ્રેમઝરણુ જે પ્રેરતી
 તેને ગીતધ્વનિ ફઉ હું દ્વિગુણુ કર રે લોલ,
 મનુજહૃદયમા અદૃશ્ય કરથી છોડીને
 દૈવ જગાડે હર્ષશોકના ઉઠા સુરો રે લોલ,
 તે સવેને મુજ વીણુમા રેડાને
 ગીતધ્વનિ હું મચાવુ અદ્ભુત પૂરેપૂરો રે લોલ
 એ ધ્વનિના સુર આખા આખા ખેંચતા
 મર્ત્યલોકમા માનવગાન બધુ બને રે લોલ
 એહ ગાનનુ મૂળ ઉડુ શોધતા
 ધન્ય વિરલ કેા મુજ ગીતધ્વનિ ઝીણા સુણે રે લોલ.
 સ ગીતની અધિદેવી હું છુ ઉપાસમી,
 મર્ત્ય દિવ્ય એ ઉભય લોકને જોડતી રે લોલ
 ધીર સમીરથુ રાસ રસેથી સદા રમી
 મધુરા વેરા સ્વરની માળ ગુથુ કોડથી રે લોલ ”

નરસિંહરાવ

* ‘આસોમાસો રાસપુન્યમનો આદિ જો, કાઝગિલા લખતા રે વદન ચોખ્ખું રે લોલ’—એ ચાલ

પ ખીસંને.

(ગઝલ)

પધારો પખીડા પરદેશવાસી હો !
 પધારો ! મોકળી છે અમ અગાસી હો !
 કુશળ છે ત્યા પ્રજા ને સૌ પ્રજાના પાલ ?
 કુશળ છે રાજ ? ત્યા મિત્રોની રાશિ હો ?
 કુશળ વાયા અનિલ પન્થે પ્રભુપ્રેરેલ ?
 કથા કઈ તો કહો બહાલા પ્રવાસી હો !
 કહો, ઘાડી સખા ! કે પાતળી રજની ?
 પ્રલા કેવી મધુરમધુ ત્યા વિલાસી હો ?
 પધારો આગળા ઉઘડે છે અન્તરના !
 વિરાજે દેવસ ગે દિવ્યવાસી હો !
 પુણ્યુ દેવ સમ પૂણ્યુ કુલ સાથે !
 વીઝી પાખો ઉડવો રજ સુવાસી હો !
 અને-કાઈ ખબર દેશો સખી કેરી ?
 તહમે આવ્યા છતાં એ શુ ઉઠાસી હો ?
 પધારો પખીડાં મુજ પ્રાણવાસી હો !
 પધારો, મોકળી છે ઉર અગાસી હો !

જ્ઞાનાલાલ

કોકિલાને

(એવા રૂડા આબલિયાની ડાળ-એ લખગીતનો ઢાળ)

નીલ લીલમ સર્મા લાલ ગાલે બેઠા તમે જે તણે રે,
 એવા રૂડા આબલિયાની ડાળ મુકીને, કોયલ, કયા અયા રે ?

ઊંચે સોહે પ્રભાતના રંગ રાતા રાતા આલમા રે,
નેવા નાચે નીચે આના મ્હોર ! મુકીને૦

ફાલ્યો ફાલ્યો આબલિયો આ કાળ વસંતસમીરમા રે
સુનો તોય તમે વિના આજ મુકીને૦

કાળા કાળા લેહી બહા મેઘ, કિરણ શશિલેખાના રે
હારે આખ ન લેખા જણાય ! મુકીને૦

લેહી તિમિર તણા પડ એમ ઉડા ગાણા તમતણા રે,
શુભે કાન, તમે ન દેખાવ ! મુકીને૦

* * * *

શશિરેખાની સુવાળી જાત નહીના તરંગમા રે,
ઉંચી નીચી ન્હાની મ્હોટી થાય - મુકીને૦

નૈક હોરીમા નૈક જ થાય, પરપોટાના ઉરમા રે,
એસી ંહેતી ંહેતી સરી જાય - મુકીને૦

તેમ આજ ઘણા અમ ઉર તેમા ગાન તમતણું રે,
એક લપસે બની શતકાય ? મુકીને૦

ઉંચી નીચી ઘણી વીચિમાળ ઉપર બાણુ સમ સરી રે,
જોતા જોતામા શકરી જાય, મુકીને૦

તેમ તિમિરતરંગની માળ ઉપર ગાન તમતણું રે,
લીસુ લીસુ આજે સરી જાય મુકીને૦

* * * *

અર્ધ નિદ્રાસમે પ્રિયસ્પર્શસુ ક્ષણે તમતણું રે,
ચમકાવે અમારા ચિત્ત ! મુકીને૦

હર નિદ્રા સમે પ્રિયસ્પર્શસુ ક્ષણે તમતણું રે,
અમ ઉરમા હરે સુખસ્વપ્ન. મુકીને૦

* * * *

ફેડે ચાદલે રમ્ય કલક, તેવા તમે સરઉરે રે,
 ચ ચૂ ભરતા ભાસો તે કાસાર. * .સુકીને૦ *

કળી કુસુમતણી ! તમ વાસ આવે આ તિમિરમા રે,
 કુળી પાખડીઓ ન દેખાય * સુકીને૦ *

તેજ તારાતણુ દેખાય ઝીણુ ઉચું, આભમા રે,
 તારો જોવાય ના, ન ઝલાય ! * સુકીને૦ *

તેવુ ગાન તમારૂં, શુણાય ઉડુ ઉંઠાણુમા રે,
 તમો દેખાવ ના, ન ઝલાવ ! .. સુકીને૦
 ગોવર્દ્ધનરામ

૪૦

કોકિલ ગાન

(સાખી-મઝલ)

એસી આખાડાળ આ કરતી કોકિલ ગાન,
 ડહું ડહું મૃદુ ટૌકાતણુ આનદે મુજ કાન,
 શુણું એનો મીઠો ટોકાર,
 અહિં રેલે અમીની ધાર,
 શકે તાપો સમાવી શુ !
 હૃદે વેરાન કરે લીલુ !
 અલૌકિક શો મીઠા ટૌકાર, ઉરે રેલે અમીની ધાર
 રીઝવવા ઋતુરાજને ગાતી મળુલ ગાન,
 અર્થ સારવા કામનુ, ભુલવે કામી ભાન.
 હશે તુ કા પરી દિવ્યા,
 ન તો, કયાથી મૃદુક ઠા,

હવી પ ખી ઋષિ આપે,
 ટુહી ટુહી સ્તવે ગાને,
 શુભ એનો રૂડો ટૌકાર, ઉરે રેલે અમીની ધાર
 નારગી પીળી વળી કહી ગુલાબી લાલ,
 મારે લીલુ શોભતુ રુખડુ રૂડું રસાલ

રસાલે એ રમે નાચે,
 ગીતે એના જનો રાચે
 લીલા સૃષ્ટિ તણી ગાયે,
 પ્રિયા પ્રિયે ક્ષણે ચોળે,

રસાલે એ કરે ટૌકાર ઉરે રેલે અમીની ધાર
 મધુરી સોડમ મ્હોરની, મધુર કાકિલ ગાન,
 છાયા શીત રસાલની, ઠરે હૃદય ગુલતાન,

શુભી ટૌકાર, ઉડુ વ્યોમે,
 રમુ એ સાથ ધણે કોડે,
 લુલુ આધિ જરા માહે
 શુ આનન્દો ઉરે વ્યાપે !

મીઠા એનો 'ટુહી' ટૌકાર ઉરે રેલે અમીની ધાર

જમિયતરામ ધીરજરામ વેલ

૪૧

મધ્યરાત્રિયે કૌયલ

[વિષમ હરિગીત]

શાન્ત આ રજની મહિ મધુરો કહિ રવ આ-ટુહૂ-
 પડિયો ઝીણો શ્રવણે અહિ ? શુ હું સ્વપ્નમા સુખ આ લીલું;

મનદ વાઈ સમીર આ દિશ જો વહે રવ જો ફરી,
 નહિ સ્વપ્ન જો તો જાન પેલી ગાય કોયલ માધુરી.
 મધ્ય રાત્રિ સમે તને અલિ કોકિલા । શુ આ ગમ્યુ ?
 હાં, મેહલો વરસી રહ્યો તેણેથી તુજ મનડુ ભમ્યું;
 હુ ખ નવ સ્વપ્ને ઢીકું ને સુખ મહિ તુ રેલતી,
 આ રમ્ય રાત્રિ મહિ અધિક આન હગાને ખેલતી.
 નીતરી રહી ઘોળી વાદળી બ્યોમમા પથરાઈ આ,
 ને આદની ઝીણી ફીકી વરસી રહી શી સહુ દિશા ।
 જાન મીકું અમી સમુ તેણે ભર્યું તુજ કઠમા
 આ શાતિ અધિક વધારતુ તે બાય ઉલરી રંગમા
 નગર બધું આ શાત સૂતુ, આદની પણ અહિ સૂતી,
 ને વાદળીઓ ચપળ તે પણ આ સમે નવ ભગતી,
 અનિલ ધીરે ભરે પગલા પળે શાતિ રખે સહુ,—
 ત્યા ઉછળતી આનન્દરેલે કોકિલા બોલે—દુહ્ !
 સૃષ્ટિ સઘળી શાત રાખી મુજને જ જગાડતો,
 ટહુકો મીઠો તુજ પવન લહરીસંગ જો બહુ લાડતો,
 જાન તુજ સીંચે હૃદયમા મોહની કઈ અવનવી,
 ભૂલી ભાન, તણ મુજ રમ્ય શબ્દા, હૃદય હોડે તવ ભણી;
 ઢોડી ખેલે મધુર તુજ ટહુકાની સંગે રંગમા,
 આનન્દસિ ધુતરંગમા નાચ તું જો ઉછરગમા,—
 હા । વિરમી પણ ગયો ટહુકો હૃદય લલચાવે બહુ,—
 ફરી એક વેળા, એક વેળા, બોલ, મીઠી ! દુહ્ ! દુહ્ !

નર્મસિ હસન.

નિર્દોષ બાળ

(ગરલ)

અરે ઓ ! બાળ બાળુડા ! બહિર ને અ તરે રૂડા !
 ફરે તુ જોલ કરતો રે ! ઉરે આનદ ધરતો રે !
 સ્વ-ચરનો ભેદ નહિ તારે ! કંઈ નહિ ભેધએ તારે !
 ગમે ત્ય જઈ ગમે ત્યાં રહે ! નથી કંઈ ભાન છુ કમા રે
 વડીલો જે સ્થળો નિ'દે જઈ તુ ત્યાંય પણ ખેસે,
 વડીલો જે સ્થળો વઢે કદિ તુ ત્યા નહિ ખેસે !
 પરંતુ હોર આવી જ્યા તને, જઈ ખેસશે તુ ત્યા,
 અહા ! નિર્દોષ શી ચેષ્ટા ? ખરે નિર્ગુણ માતુ હા !
 કદી જઈ શત્રુને હાથે, ચડી ખેસે વિના શ કે,
 કદી જઈ મિત્રને માથે, નહિ ખેસે વિના શ કે
 કશો દુર્ગુણ કે શકા નહિ લાવી ફરે વકા !
 રમે ત્યા જઈ રમાડે જ્યા, હસે ખેલે ફરે દ્યા ત્યા !
 રમાડે કોઈ સાથેથી, રમાડે કોઈ દંભેથી,
 રમાડે કોઈ વૈરેથી, પરંતુ સર્વ સમ રીતિ !
 નહિ લાવે કશુ હુકયે, અરે નહિ કાંઈએ જાણે !
 હશે કંઈ જાણવાનુ એ, કશી શંકા નહિ ઉરે !
 હસે જે ભાવથી માતા અને પિતા તણી પાસે,
 હસે તેવાજ ભાવેથી ખરેખર શત્રુની સાથે !
 ખરેખર ખેલ છે ન્યારો ! જગત્ જ જાળથી તારો,
 જગતનો જેહ અઘ્યાસી,—થવાનો તેહ જગવાસી.
 પરંતુ બાલવયવાસી ! ખરે છે જગ્ત સંન્યાસી !
 કથુ શુ તાતની તારા અને મારા તણી ખૂબી
 થવાનો જેહ જગવાસી, અરે તે આજ સંન્યાસી !
 અરે ઓ બાળ બાળુડા ! બહિર ને અ તરે રૂડા,

તુ શુ એ કાંઈ જાણે છે ? જગતને કંઈ પિછાણે છે ?
 જગત તુંને પિછાણે છે, જગતને તુ શુ જાણે છે ?
 તુ જાણે છે ? 'હું ક્યાં જઉં છું'—અને હું ક્યાં જવાનો છું ?'
 નથી તું જાણતો ભાઈ ! નથી કંઈ ભાન રહેવાનું !
 અરેખર એહની અથવા, નથી કંઈ તાહરે પરવા !
 અહા સ્વાતંત્ર્ય શુ દેખું ? સુખી સ સારમા લેખું
 દશા તારી વિચારી આ, કર્મધર્મ હું તારી હા !
 હઉં જો બાળ તુ જેવો, કર્મ આનંદથી કેવો ?
 હર્મશ હું બાળ તુ જેવો હર્મશ આનંદમય કેવો ?
 થયો આજે સુખી હું ખી ! થયો આજે ધની ભૂખી !
 થયો આજે વડો નાનો ! થયો આજે સમજવાળો !
 પડી જગના પ્રપચોમા, શુભાશુભ કાર્યતત્રોમા,
 થયો છું હું સુખી હું ખી, થયો છું હું ધની ભૂખી,
 અરે ઓ બાળ બાળુડા ! દયાના યાત્ર ઓ રૂડા !
 શુરૂ વયમા તુ આવીને થર્મશ કેવો મને કહેને ?
 થર્મશ કે બાળ ! હું જેવો ? રહીશ કે બાળ તુ જેવો ?

દેવચ દ્વારામજી.

૪૩

કુલની સાથે રમત.

(ગરખી)

(સીખ સાસુ હે છે રે વહુજી રહો ઢંગ, એ ચાલ)
 આવો કુલડા મધુરા રે આપણુ રંગે રમિયે,
 દિન એક આનંદ રે લેળા રહી નિગમિયે
 મ્હને મુખડું ત્હમારૂં રે સલ્લુલું લાગે વ્હાલુ,
 એમા નિર્મળ પ્રીતિ રે વરી હસતા મલુ.

તમમાનું હું પણુ રે કુસુમ એક કોમળિયુ,
 રહી મનુજસમૂહ રે વદન કરમાઈ ગયુ
 નહાશી ત્યા થકી આજે રે આવ્યો તમ પાસ હું તો,
 તહમે કોમળ હૃદયે રે, મહને નવ ગણુશો જુદો
 નહિ તમમા કુટિલતારે, નહિ વળી ફરપણુ,
 નહિ વચન કપટના રે હૃદય પ્રેમાળ ઘણુ,
 કદી હાસ કરતા રે તો નિશ્ચે આનદલયા,
 કરમાઈ કદી સૂતા રે સત્યે હું ખે જ ગળ્યા,
 જેવું અતર થાએ રે તેવું તમ મુખડું શીસે,
 જેવું મુખ દેખાએ રે તેવું તમ હૃદય વિશે
 ત્યારે આવો મધુરા રે આપણુ રમે રમિયે,
 દિન એક તો મુખમા રે સાથે વશી નિર્ગમિયે.

નરસિંહરાવ

પખેરૂં, જા વન ઉડી.

[ભેરવીનું ૫૬ ।

જા ઉડી, બધન છુટી પખેરૂં ! જા વન ઉડી.
 તે તુજ ભૂમિ રસે ખુડી, પખેરૂં ! જા વન ઉડી-ટેક.
 આ તન આવું, ગાન મધુરૂં,
 કયમ રાખે પિજર પૂરી ? પખેરૂં ! જા વન ઉડી
 બ્યેમ વિશાળુ, રંગ રસીલુ.
 ત્યા ફર જા મનડું મૂકી . પખેરૂં ! જા વન ઉડી.
 ગિરિ ઝરણે નિર્મળ સરવરના,
 સ્નાન લહે શીતળ ખુડી પખેરૂં ! જા વન ઉડી.

૭૫

ત્યા લયતાં તરુઓ ફળથી ઝઇ,
એની લહેજત અતિ મીઠી પખેરૂં ! જા વન ઉડી
ત્યા પર્જન્ય રહે પરવરતા,
રાગ રસિક લહે ઝુટી ...પખેરૂં ! જા વન ઉડી
ઊઠ અયિ લય થા નભ ગાતો,
દે દિક્રાન્ત સુરે પુરી પખેરૂં ! જા વન ઉડી
મુણી મુણીને ધરતો ચક્ષુ ઉર,
હું એ ઝુકાવુ હૃદય તુષિ પખેરૂં ! જા વન ઉડી

જ લ દે

૪૫

વસન્તગીત

૧

ગરબી]

કોયલડી ! ત્હારી મોરલી લલિત ખેના । છેડી જ જે !
હીંચે નમે તુ ખેન ! આખલિયાને ડાળ જો !
કોયલડી ! ત્હારી મોરલી લલિત ખેના । છેડી જજો

(વસન્તવિલકા)

રગ્ગા દિશાચીર વિધુની વિશુદ્ધિરગે,
અર્ચો પ્રભાવી અરચી દિનને દિનેશે,
નવગન્ધકોષ કંઈ ગન્ધવતી ઉઘાડે,
ઉઘાડીને ઘુંઘટ ગાવ, વસન્ત, સખી ! પધારે.
કોયલડી ! ત્હારી વેણુથી વસન્તદેવી સત્કારજે !

૨

કોયલડી ! ત્હારા વનમા પ્રભાત આજ ઊંડાં ફળે,
સોનારૂપાની મહી રમતી રેખ અનન્ત જો !

લાખી શિશિર તણી રજની વીરી ! આજ રૂખી જતી,
સાત્વિક પ્રકાશને પગલે પધારે વસન્ત જો !

(હરિગીત)

મીઠડી,
સાન્તવની,

ભાગ્ય સમ સંજીવિની

જગજીવનમન્ત્ર શી ઉદ્ધારિણી,
પ્રભુકિરણ સરિખી સકલ સ ચારિણી,
પ્રાચીપ્રતીચી, દિગ્ભુવન સૌની પરમ કલ્યાણિની
સાત્વિક પ્રકાશને પગલે પધારે વસન્ત જો !
કાયલડી ! ત્હારી વેણુમા વસન્ત દેવી સત્કરજો !

૩

(સોરઠ રાગિણી)

પડવો કયા પડયો ? રસબાલ !
લોદી લીપણુ જગના દુર્ગ અનિલ કયા આથડયો ?
રસબાલ !
ઉપર જયા અનહદ બાજે સાજ, દુહુરવ ત્યા રહડયો ?
રસબાલ !

(હરિગીત)

સ સ્ફૂતિના સૈન્ય ઝૂહો માડતા,
પૂણિમા ને અમાસ નેજા ખોડતા,
યશકિરીટી ઇન્દ્ર પુષ્પ વધાવતા,
ગાન્ધર્વ જયના ગાન નિજ વેણુ ભરી વાતા જતા

(ગરબી)

આછેગી પીછીથી પ્રહ્લાડતીથ' આલેખિયા,
વૃમે પ્રશસ્ત તટે મન્દાકિનીના નીર જો !

સુરોઅસુરોની મેદની અખંડ ત્યાં રાસે રમે,
 નૃત્યનેતા અમી મોરલી હલકે સુધીર ભે !
 પદતાલી બન્ધ ધમકે મહા ગમ્ભીર ભે !
 કોયલડી ! તહારી વેણુથી અનેરી વેણુ વાગે તપહા
 કોયલડી ! સહ વેણુના વિલોલ શબ્દ ભાગે તપહા,
 રમે-રમે ચૌદ ભુવનને દડે પરમ ભારતરણ અબધૂત કાલ.
 પડથો ત્યા પડથો, રસભાલ !

૪

(ગરબી)
 કુલકની આખોમા વસન્ત ! કાઠ આંબ્યુ તહમે,
 આળે બહુગર આજણુ બે સુજ નેન ભે !
 (હરિગીત)

ગહેકતુ,
 ગહેકાવતુ
 પ્રાણુને ચેતાવતુ,
 વિશલ સૌન્દર્યે કદી કદી ભાસતુ,
 પ્રિયનયનની કાન્તિમા સ્થિર વાસતુ,
 સ્નેહના સોહાગ સમ સપ્રભ ચશસ્ત્રી વિલાસતુ
 કુલકા કુલકને પગલે વસન્ત ! પધારભે !
 આન્યા વને તો દેવ ! આવભે માનવદેશ ભે !
 ચાંદા સૂરજ કેરી બ્યોતિ પામરીએ પરિમલે,
 આપી જભે બે દેવપરિમલના આદેશ ભે !
 આવો વસન્ત ! પ્રાણુઆગણુના આલ અમે વાળી લીધાં.

૫

કોયલડી ! મહારે બારણે હો ખેન ! કાલ બોલી જબે !
 કાલે મહારે ઘેર પ્રભુજનાં વસદાન ભે !
 કાલે મહારે ઘેરે વસંતદેવી મહેમાન ભે !

કોયલડી ! ત્હારી મોરલીનાં વીધ જહેન ! ખોલી જજે !
 વીધે વીધે તે વહે ંહાલમ કેરાં વેણુ જો !
 વીધે વીધે તે કહે ંહાલમ કેરા કુંહેણુ જો !
 કોયલડી ! મ્હારે ખારણે વસન્તમન્ત ખોલી જજે !

ન્હાનાલાલ

અનત કુદડી

(ગરબી—આવોને નંદલાલ એ ઢાળ)

ંહાલા રમિયે ઉમ ગે, ફરતા કુદડી અનત,
 શીતળ નિર્મળ, શ્વેત નયનહર, શાત ચળકતી ચાદની સુખકર,
 જામી રહી કેવી રમ્ય—! ંહાલાં

સાખી રનાન પાન અમિનું કરી, લલિત લવ્ય લયો લહાવ,
 મીઠી આજની રાતડી, કડવી આવતી કાલ;

હુખા દિવસની રતજ લીસી, ઉંડા નયનની આંસુની લીટી,
 લુછતા લઈ અનુકમ્પ—ંહાલાં

સ્કંધે સ્વજનને, વિશ્રમને સ્થળ, ભૂલી જઈ ગત વાતડી પળપળ,
 ગળતા મહિ ભુજબધ—ંહાલાં

સાખી. ફનેહ ધરી સુરખી ભરી, ધર ફરતાં દુગદ્ગ-
 દેખે રસ બ્રહ્માડમા, પ્રિયજનમય કંઈ રંગ;

એ રંગમાં રસબોળ રહીને, ગુમ કળા નિરખી પ્રિયજનને;
 સૂચવતા કંઈ અર્થ—ંહાલાં

લલિત.

રમણીયતાજનિત શોક.

(વસંતલિલ્લા)

એકાત આ ગિરિતણા ઉદરે પડેલું,
 સૂતું જ જાગતું સરોવર સ્વપ્ન પેલું,
 આકાશ ભૂરૂ જળ નિર્મળમાહિ ડૂબ્યું,
 ઉધે મુખે લટકતું તરૂં વૃદ્ધ ગુણ
 ડૂબ્યું સમસ્ત પ્રતિબિમ્બ જગત્ સુરેખ,
 હા ! કેણુ એહ પદશે અતિ ગૂઢ લેખ ?
 ગલીર આ તટતરૂ નિજ બિમ્બ સાથ,
 પ્રેમે થકી કરી રહ્યા કંઈ ગૂઢ વાત
 સૂતું સરોવરહૃદે નભ ગોડું પેલું
 ઉચે રહ્યા નભની સાથ હશી રહેલું
 દીસે શું ગોડું જળમા જગ અન્ય એક,
 જેનું સ્વતંત્ર રહ્યું જીવન લિલ્લ છેક
 ગલીર મૌન ધરીને તટવૃક્ષ પેલાં,
 ગાડી અલૌકિક સમાધિ વિષે ડૂબેલા
 શા ઘોળતા હૃદયમાં કવિતાવિચારો !
 ને દેખતા અનુપ ભૂમિતણા ચિતારો;
 ઉડું નિહાળી જળમા સ્થિર લોચનેથી,
 તેજસ્વી વિશ્વ પ્રતિબિંબતાણું જ લેહી,
 તેની પછાડી રહી જાખતી દિવ્ય ભૂમિ
 તે દેખતા તરૂંવરો વટ આ ઝણુમી
 ગર્જવ ઘોર કંઈ અમણુધિ ઉત્તર ગ
 તેનો કદી નવ શુણ્યો ક્ષાનનો જ જામ,
 એણું સરોવર સદા રમણીયમૂર્તિ,-
 તો કેમ આ હૃદય શોકની ધાય સ્ફૂર્તિ ?

બેતા જ રમ્ય છળી આ હૃદયે શુ ઊંડા
 કા શોકના પ્રગટતા ધબકાર ગૂંઠા ?
 હા, બહુ, આ સરતણા મૃદુ હાસમાહિ
 છૂંધ્યા અનેક અતિથોર નિસાસ કાંઈ
 આ વરિને તટ-હી હૃદયે નિહાળુ
 આ મત્યં જીવનનુ વાદળ કાંઈ કાળુ,
 ને અરમી થતી ખડી ભવદુખ કેરી
 નેને સમીપ જ ભુતાવળ કાંઈ ઘેરી
 બે આ છળી સરતણી રમણીય એક,
 તો છે છળી દુ ખલરી જગમા અનેક
 ને કોઈ કાળ વળી આ છળી તો મધુરી
 થાશે વિનાશકરત્રી જ વિલુપ્ત પૂરી
 માટેજ આ મધુર મૂર્તિ પછાડી છૂંધ્યા
 ઘેરા અનેક દુઃખરંગ દીસે જ દૂખ્યા
 સૂતુ મનોહર સરોવર આ સુણાવે
 ગંભીર ગાન લયકાળનું ઘેર ભાવે.

નરસિંહ હરિવ.

ઉંડી રજની

(રામ મ્હાડ મ્હારી હુમા બારે બોલણે મેવાડો રે મલીર—એ ચાલ)
 આ શી ઉંડી રજની આજતી બણે ઉંઠા બણકાર !
 ઘેરી ગુહા આકાશની રે માહિ સુતો ઉંઠે અંધકાર,
 ઉંઠા ડુખના નભતારણા કંઈ ગૂંઠ સંદેશ ંહેનાર રે,
 આ શી ઉંડી રજની !

શાતિપૂર રેલી રહ્યું રે ઉંડું, અદ્ભુત, સહુ ઠાર,
એ પૂરને ઝીલું હલાવી છાનો અનિલ રમે સુકુમાર રે
આ શી ઉડી રજની !

ડુળી ઉડી એ પૂરમા રે તરુવરકેરી હાર,
મોહમંત્રથી મૂઢ બની એ કાંઈ કરે ન ઉચ્ચાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

મૂઢ બન્યો એહ મંત્રથી રે સ્તબ્ધ ઉભો હુ આ વાર
જેઠ અસંખ્ય ભેદો કંઈ કરે યોગમ ઘોર ઝંકાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

બાગી ઉડી એ ઝંકારથી રે અનુભવ દિવ્ય ઓથાર,
ભરાયુ ભેદ અસંખ્યથી રે મહાર હૃદય ફાટે શતધાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

ગૂ થાયુ એ શત ધારથી રે એહ સ્તબ્ધ હૃદય આ ઠાર,
શાત, અદ્ભુત, ઉંડા કંઈ શુભે ઉચ્ચ ગાનના પુકાર રે,
આ શી ઉડી રજની !

નરસિંહચંદ.

૪૬

એક સેનાપતિનું મધ્યરાત્રે ચિન્તન

(ભાર ગોકુળ ભવાને આવ્યારે મથુર ના વાસી-એ ગરખીતો દાળ.)

આ શા અણુગણુ તાર વૃન્દ રે દીપે શ્યામ નિશામા,
સહુ હળી મળી જાતા સગ રે દીપે શ્યામ નિશામા.
ઘનતિમિરે નભ ઘેરિયુ રે ધસતુ પૂર્વ પાસ,
તેજ રવિનુ અસ્ત થયે તે હજુ પશ્ચિમ કીધો આવાસ રે,
વશ્યુ શ્યામ નિશામા

પવન પર્ણ હાલે નહિ, ન હાલે ન અધારૂં ઘોર,
 ગ્રહગણ પણ હાલે નવ ચાલે, હાલે ચોરગ્રાહક ને ચોર રે;
 મહાલે શ્યામ નિશામાં
 પશુ પખી બોલે નહિ, ને બોલે ન જળ સ્થળ કાઈ,
 મૃત અમૃત નિદ્રાએ ઘેર્યું, તમફૂં તમતમ કરતું આહિં રે,
 તીનું શ્યામ નિશામાં.
 એ અવસર અલબેલડીરે, હીંચી હિ ચોળાખાટ,
 આસુ ઢાળે, ઉર સંભાળે, રણ પડિયા પિયુને માટ રે,
 રાતી શ્યામ નિશામાં
 કોક મળે કો ટળવળે રે કો રણ જાતી સાથ,
 કોઈ સૂતી સ્વપ્નામાં જોતી આવી અડિયો પિયુનો હાથરે,
 જોતી શ્યામ નિશામાં.
 ઉડુગણ ચાલ્યા જીતવા રે ધાયુ તિમિર ચોપાસ
 ધરી ધરીને કાઢ્યું પછવાડે, કીધા કેસરિયા તનુવાસ રે,
 લીધા શ્યામ નિશામાં.
 ગ્રહમંડળ પડ્યું નીરમા રે, ધરી તરુવરના શિર,
 નીર જીવે ચિન્તામાં ફરતો સહુ શમિયું સરસ્વતીતીર રે,
 સૂતું શ્યામ નિશામાં
 શાન્તિ વિશે ચૈતન્ય નહિ રે, ચૈતન્ય શાન્તિ ન એક,
 જ્ઞાન વિશે ગમ્ભીરપણું નહિ, પ્રભુ રાખે ક્ષત્રિનો ટેક રે,
 આવી શ્યામ નિશામાં.
 સત્ય સનાતન રાખવી રે કુલભૂમિની મરજાદ,
 સહેજ જતી સલાળવી તે મોઘી માતૃપિતાની લાજ રે,
 ઉંડી શ્યામ નિશામાં.

ભીમરાવ

ચિત્રસ સાર.

મચી રહ્યો કેલાહલ આજે, દશે દિશે આજે !
તે તમે સરે કેા ભિન્ન ચિત્ર સસાર ! જગત ના ભણે !

તરી રહે ઉપર વ્યવહાર,
સઉ સરી જતા જ પ્રવાહ,
સઉ દિવસ ભલુકતો તેજે,
રવિ સળગી રહે જગદેહે,

તે નીચે નિશા નિજ ખેલ જમાવતી, અથ સોડિયુ વાળી
આ ચરિત્ર કરતી નિશા દિવસનુ રૂપ ધરી આ ભમી !

નભ ઉડુગણથી ઉભરાતુ,
તિમિરોદર ઘણુ ઉપસાતુ,
ઉર ચિત્ર સ્વપ્ન ભણી ધાતુ,
જગ મદનતન્ત્રી ધરી ગાતુ —

તે નહિ દેખુ, નહિ શુણુ, રજાનિ જ્યાં રૂપ દિવસનુ ધારે,
ઓ રજાનિ ! ધુ ઘટ ઉઘાડ ! નીરખવા તને ચિત્ત લલચાયે.

ઓ રજાનિ ! ત્હારે કાજ
મુકી દર્શશ હુ આ સઉ સાજ !
ઓ રજાનિ ! જોવા તુને,
આ બુદ્ધબુદ્ધ ફેડીશ હુ તે !

ગૃહભાળ, લક્ષ્મીની ભાળ, રચી મુજ શિરે રહે બુદ્ધબુદ્ધને,
એ બુદ્ધબુદ્ધ ફેડી, તોડી બન્ધીના બન્ધ, જોઈશ હું તુને.
ઓ રજાનિ ! જોવા તુને મુને અભિલાષ ધણો છે આજે !
બહુ બહુ વર્ષ અભિલાષ ઉડેા ઉરમાઘ ધર્યો છે સાચે !

હું ચન્દ્ર ! રજાનિ, તુ રજાન ! એવ હું તુ જ જેમ પરલોકઃ
મુજ તિમિર વિશે તરી જોઈશ ઉભો તુજ સચે કયાં જ પલલોક !

તોડીજ સજડ આ બન્ધ,
 સુજ નવો થશે અવતાર !
 નવુ તેજ પ્રકટશે આખ !
 સુજ સરવા થાશે કાન !
 શુભી શકીશ હું ચમત્તુ ગાન !

આ હમ્મજ થકી, આ ઢોંગ થકી સરી પડીશ રસાતળમાં હું !
 આ નાટકના પટને ચીરી પે ખીશ-જ્યાં વલ્લુવેશ નિશા તું.

ગોવર્ધનચમ્પુ

૫૧

અમર આશા

(ગઝલ-ભૈરવી)

કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે !
 ખફા ખજર સનમન મા રહુમ ઉડી લપાઈ છે—કંઈ
 બુઢાઈ જુઢગી લરની, કરા રે રો બધી કાઢી,
 રહી ગઈ વરલની આશા, અગર ગત્તન કપાઈ છે—કંઈ
 ધડી ના વરતની આવી સનમ પલુ છેતરી ચાલી,
 હબરો રાત વાતોમાં, ગમાવી એ કમાઈ છે—કંઈ
 ઝખમ ડુનીયા ઝખાનોના, મુસીબત ખોફના ખજર,
 કતલમાં એ કદમખોસી, ઉપર કયામત ખુઢાઈ છે—કંઈ
 શમા પર બાય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફેરહાદ,
 અગમ ગમની ખરાબીમાં મઝેદારી લુટાઈ છે—કંઈ
 ફના કરવું, ફના થાવું, ફનામાં શહ સમાઈ છે,
 મરીને જીવવાનો મત્ર દીવજરની હુઢાઈ છે—કંઈ
 જહરનું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું,
 સનમના હાથની છેલ્લી હકીકતની રફાઈ છે—કંઈ

સદા દિલના તડપવામા સનમની રાહ રોશન છે,
તડપતે તૂટતા અદર ખડી માશૂક સાર્થ છે—કંઈ
ચમનમા આવીને ઉભો ગુરોપર આફરી થઈ તું,
ગુલોના ખારથી બચતા બદનગુલને નવાઈ છે—કંઈ
હબારો ઓલિયા મુરશિદ ગયા માશૂકમા ડૂબી,
ન હૂંડ્યા તે મુવા ઓવી કલામો સખત ગાઈ છે—કંઈ
મણિલાલ

પર

આશાપખીડુ

(સીતાજીના મહીનાની માલ)

આશાપખીડુ મ્હેં તો પૂર્યું કનકમય પાજરે,
રમ્ય રંગ ધરતુ અનેક, જેવો મેઘ સાઝરે,
ઝીણી ચચૂ સુવર્ણની મેખસમી શી ઓપતી !
ઇન્દ્રધનુરંગ ધારી એક કડગી શિર શોભતી,
ધોળી બરફશી ડોકની મધ્ય સુનેરી કાઠલો,
આસમાની પાખની માહિ પચરગી ચાહલો,
પીંછે કરમણ રંગ સોહાય, ને ચરણ સુવર્ણના,
હીરા સરિખા બે ઝોણા નેન ચમકચમકે ઘણા,
સુવાળુ શુ જોનુ શરીર ભર્યું દિવ્ય કાતિયે !
પણુ બદલી ઘડી ઘડી રંગ મ્હન નાખે બ્રાતિયે,
વળી અમૃત શુ મીઠુ ગાન કરે દિવ્ય પખીડુ,
ત્યારે નાચતુ ભૂલી ભાન હઈડું મુજ મૂરખુ
પણુ એક દિવસ એ તો, હાય ! ઉડીને આલિયું,
તોડી કનકનુ પજર ત્યાંય, રહ્યું નવ આલિયું,

તોએ જ્ઞાન કરતું જાય, પાછળ દોડયો જાઉં હું,
 પણ એ તો નવ પકડાય, અધિક લલચાઉં હું,
 હીડી પેહું એ એક દિવ્ય હતું વન તે મહિ,
 હું પણ સ્વઅનુસારે ધાઈ પેઠો ત્યા તો સહી,
 દીકું બેહું શુભાખને છોડ, ગયો હું જાલવા,
 ઉડી બેહું બીજે જાડ, ગાઈ લાગ્યું મ્હાલવા,
 વૃક્ષે વૃક્ષે, છોડે છોડ, મુને ભટકાવિયો,
 આંચુ તોએ એ નવ હાથ, અગ્નિક અકળાવિયો
 અતે બેહું ભાંચી ડાળ, પછી લાગ્યું બોલવા,-
 “અરે મૂર્ખ મનુજના બાળ ! કાફા શા આ મારવા !

નવ આવું કદી ત્હારે હાથ, મૂરખ એ માનવી !
 હું તો ધારી નવા નવા રંગ ધારૂં મૂર્તિ નવનવી;
 પૂર્યું પાજરે મુજને તોહ ધારીશ નહિ મન વિશે,
 એ તો ઘડિયું મ્હારે પ્રભાવ, ત્હને હલકું દીસે.

પણ મન નવ ધઈશ ઉદાસ, કહું શુણુ વાત તું,-
 મ્હણે નાખ નજર, મ્હણે દૂર, ંયોમ જ્યા રૂખી જતું,
 પેલી રુધિરભરેલ કપાળે ઘડેલી કમાન જે,
 અતરિક્ષ ઉલી જેના સ્તભ રચ્યા મ્હોટા હાડકે,-

દીસે તુજને ભયકર તેહ, તથાપિ એ રમ્ય છે
 બીજી બાજુ કનકનો ઘાટ ઘડેલો ભવ્ય છે,—
 આણી કોરે રાક્ષસ એક બેઠો છે બિહામણો,
 મૃત્યુ એવું એનું નામ, તુંને અળખામણો,
 પણ તું જઈશ એને દ્વાર, પછી પેલી પાર તું
 જઈ જોઈ પામીશ આનંદ ત્યહા તે વાર તું,
 ત્યારે ત્યાહિ જો ! ભેટીશ તુને હું આનંદથી,
 ત્યા લગી થઈ ધીર તું થીર રહેજે મન શાંતથી.”—

એમ બોલી ઉઠી ગયું એહ પખીડું ના રહ્યું,
 ઉડતા ઝળકતી એની દેહ, ગાતું ગાતું એ ગયું,
 જઈ લય પામ્યું ચન્દ્ર માહિ, વશી ગાતું ત્યાં રહે,
 શાંત અજવાળી રાતે કેા વેળ, સુણુ એનું ગાન એ.

નરસિંહરાવ.

૫૩

આશાદેવીનું ગાન.

(ગરબી,)

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !—
 સ્વર્ગવણી દેવી બહાલી હું તો અલબેલડી,
 મહારે ભુવન બધું બ્રહ્માડ વડું વખણાય,
 મહારે મન આવે ત્યાં ઉડતી ઉડતી બાજી હું,
 મહારી સુંદરતા દેખી જગ સહુ અભય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !
 તારલિયા મહારે ત્યાં રોજ દિવાળી દીપવે,
 મહારે આગણુ ચદા ચોક પૂરીને બાય !
 મહારે માડવ બાય સુવર્ણ જ સૂરજ વેરતો,
 તેને ઉચકી લેતું હસતું જગત સુધાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !
 ઉમતા પ્રભાવના જેવી છું આશાદેવી હું,
 મહારા સાળુડામા વિધવિધ રંગ પૂરાય,
 એવા રંગ જાગતના હૃદયે પૂરી દેખને
 તેની આગળ નવી ઉઘાડું હું દિન-કાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણોરે માનવી !

જનઅ તરને કાળા વાઙળ આવી ઘેરતા
 તેના ભુવન ભુવન અ ધારૂ ઢોળાય,
 ત્યારે તારલડા જેવી હું તેમાં ફૂટીને
 કાંઈ નવા નવાં તેજે ચમકાવું ત્યાય !—

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
 માનવ-ઉર ગુ ચવાય નિરાશાની ગીય આડીમાં,
 સહુ ઉદ્ધાસ ઉડે ને અન્તર શૂન્ય જણાય,
 ચદ્રકિરણશુ આડીમાથી ત્યા ડોકાવી હું
 તેને ફરી જગાવી દેવાવું જગમાય !—

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
 જોઈ પ્રેમજ્વરને જગમા ભમી ભમી ગુ જતો,
 કોને ચટકો દઈને છૂપો નહાસી જાય;
 તેને પાસે પાસે લાવીને હું ઉડાવતી
 કદી ચકડાવું કે કદી નહસાડી મૂકું ત્યાય !

મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !
 દુનિયાની સખી થઈ આશ્વાસન આપું હું,

મહારા માડવને બતલાવું બહુ મહિમાય,
 ક્ષ ક્ષ સ્વપ્ન મીઠા દેખાડું દ્રઢ આકાશમા,
 એવું સખીપણું છે મહારૂ અતિ સુખદાય !
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

મહોટા મહોટા કામ કરાવું જનની પાસ હું,
 એક ફલગે મહાડ કુદાવું કરીને રહાય !

રાબરાણા રક બધાના ઉરમા હું વસું,
 મુજ વિષ્ણુ જગમા જનનું જીવ્યું વ્યર્થ ગણાય !
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

મહારૂ ગાન સદા જન-હરને પોષે પ્રેમથી,
 મહારૂ નાચ નચાવ્યુ તે તો નાચ્યુ બાય !
 મહારી વીણામાંથી ટપટપ અમીભિન્દુ ઝરે,
 જેને મુખ પડે તે હસી હસી હરખાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

મહારે આગણુ પૃથ્વીથી મહેમાનો આવતા,
 તેના અતર મહારા મધુરા ગીતો ગાય,—
 મહારી વાડીમાંથી મીઠા કુલ લાવી આપુ ત્યા,
 સુઘતા સુઘતા કદી નહિ તે તો લેશ ધરાય —
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

કોને આવી આલિંગન દર્ષ પૂરું કોડ ને
 કોથી દૂર નહાસી જઈને ઉચ્ચરાવું 'હાય' !
 મહારો મર્મ કદી નહિ આપુ કોને ને કડ
 કોને હસતે કોને રડતે મુખ વિદાય !—
 મહારી અતરની ખરી વાત સુણો રે માનવી—

એવા કંઈ કંઈ ખેલ મચાવુ જગમા હુ ધણા,
 માનવજીવન મોડુ કંઈ મહારાથી જ થાય,
 એ બાળકડાને શિર અમરકળીઓ ખોસુ હુ,
 તેની સાથે એ તો ખીલતુ રહે સદાય !—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

પ્રભુના રગમહેલતણી હુ તો અધિદેવી છુ,
 તેના દર્શન કરવા જીવ સદુ ચિત્તમા મહાય;
 પણ જે સત્ય થમે શુદ્ધ આવે ઉર ધારી મને,
 પ્રેમે દ્વાર ઉઘાડી દઈ તેને જ હુ માલ્ય;—
 મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણો રે માનવી !

તારાલયા મ્હારે ત્યા રોજ દિવાળી હીપવે,
 મ્હારે આગણુ ચઢા ચોક પૂરીને જાય,
 મ્હારે માડવ જાય સુવર્ણ જ સૂરજ વેરતો,
 આવો, આવો, બલે પધારો મ્હારે ત્યાય !
 આવો મીઠી મીઠી વાત કહીશ રે માનવી !

ખમરદાર,

૫૪

ચકવાડી.

[માલિની]

રજનિ બધીય ગાળી ! શોકની સીમ ભાળી !
 તિમિરની તતિ થાકી દૃષ્ટિથી જાતી આઘી !
 અરણ્ય ઘણી કીનારીવાળી આ સાડી ધારી,
 હલી શિશુ રવિ ધારી કેડમા ઓમનારી !
 રમત બહુ રમાડે, ઘેલી ઘેલું લડાવે,
 ચિર ઉપર ચઢાવે, ઉચ ઉચે કુઢાવે,
 નીરખી ધરતી બાળા કહાડતી રાગ કાલા,
 ઉચી ઉચી કરી દૃષ્ટિ સારતી હર્ષવૃષ્ટિ.
 નિકટ, તુ રહીયાળા આવ, ઓ ચક્ર ઠહાલા !
 ભુલી જઈ કાલું પાછાં દુ ખમા રોર કહાડ્યા,
 થયુ ન થયુ પૂછે, જાગતુ તોય ઉઘે,
 ઉઘી ગયુ જગ એ ! છ આપણે આપણુએ !
 ઉચું, ઉચું પ્રિય જોની ! તેજ જોઈ હું મોહી !
 અલ અલ ઉડીયે ત્યા, પળી ખીજાય છે જ્યા

(ચોપાય ૭૬)

“ ઉડે મેઘ તેની પાખોમા પુરે રગ રવિ તાબ !
 ચાલ ! ચાલ ! આપણુ પણુ જઈએ રગ આપણા દહાવા !
 પુરે ઉપરથી તેજ સુનેરી રવિ, પિયળ સમ ફેલે,
 તે, તે સળગતી પુલિનવાલુકા જગત ઉડતુ દેખે
 લલાટપટપર હોય રક્ત સૌભાગ્યચિન્હ, ત જેવા
 ચાલ, ચાલ, પુલિને થઈ રહીશુ ! તુ જ કહેની તે કેવાં ?
 રૂપેરી જળભરી નદી આખ સમી ભુવનની ઉઘડી પ્રકાશે,
 તેની કીકીયો સમ થઈયે પ્રિય, ઉડ સલિલમા નહાતે
 ચાલ ! ચાલ ! નભશું નભખિન્દુ સમો ઉઢધિ પણુ સ્પર્ધા
 કરે, તો શુ આપણુ કઈ જઈએ ? એજ રગના રસ્તા —
 મહોટા નહાના વધુ મહોટામા, તો નહાના પણુ મહોટા !
 વ્યોમદીપ રવિ નભખિ દુ, તો ઘરદીવડા નહિ ખોટા !
 ચાલ ચાલ, પડીએ રસરસ્તે, નવુ નવુ જોવાશે,
 ઉભી લાગતી ધરા તેય ખેંચાતી ને ખેંચાશે !
 ખેંચાતા પણુ જવુ જ તે તો જવુ ન શીદ ખુશીથી ?
 ચાલ ચાલ, ઉડિયે જ અગાડી આનંદે વણુ ભીતિ !

ગોવર્ધનરામ

૫૫

સરસ્વતીને !

[મધુભૂતા વ્રત,]

હા ! હા ! તે માણેક ખોવાયુ ! રત્ન થયુ ખેતાલ !
 સ્વદેશ પ્રીતિ સ્વતન્ત્રતાશ્રી સુખ સૌ થયા અકાળ !
 સરસ્વતિ ! તે હાય ! દિવસ નહિ ભરતખંડના હાલ !
 ત શું આંસુ આ ઉંદાં !

સુક્રાકારે સતત નિકળતા તુજ કપોલની લાલી
હરે ! મહાર હરે હીર હા ! દૈવ વિપરીત ખ્યાલી !

હરે ! હો દૈવ વિપરીત ખ્યાલી !

હશે, હશે, પ્રિય ! વિસાર ક્ષણભર, હૃદય હૃદય આશે,
પ્રકાશ અરૂણા ઝળહળશે કંઈ દીપે સુવિલાસે !

પૂર્ણ પ્રકાશ થાતાં મગળ જય-ગીત ગવાશે !

ઉઠ ! ઉઠ ! ઉત્સાહે !

વીણા બહાલી લઈ ઉચ્છળે શૃંગાર રસભરી
કૌમળ મધુરી વાણી પ્રકાશ સુખદ વિશદ લહરી !
હરે ! હો ! સુખદ વિશદ લહરી !

કૌમુદી પૂણેન્દુ સુધામય, નિશિલવ મુકતાપ્રાચી,
વિશદ નિશાએ વિકસિત કુમુદનુ ભિસ વિશદ આસી,
શરદાગમથી મદકલ કલરવ શશિપદ વિન્યાસી,

માનસ સરવર તટે

વિસામતા શુભ હ સે બેસી, ધવલ કુમુદ તારકથી
સ્વર્મન્દાકિનીતટ નિકટે રહી ભરત નિરખ હરખી !

હરે ! હો ! ભરત નિરખ હરખી !

હરિલાલ ધ્રુવ

૫૬

માનસ-સર.

(મરાઠી સાખીની વાલ)

અતર ઉછળ્યુ હો-સહસા મૈર્ય મળ્યુ હો —ધ્રુવ.
ક્ષોભ થયો વૃત્તિમા અતિશય, તરંગ જળજર આવે,

માનસસર માફ ડોળાયુ, ખૂબ ચલિત જલ હાલે,
 સ્થાનક ન મળ્યું હો સહસાં
 હાય ! વધે જલ, અદ્ય દિસે સ્થલ, છેવટ રે ! શું થાશે ?
 નાબુક પાળ પ્રચડ ભરાવો, હા ! શી રીત સમાશે ?
 જલખલ ન ચળ્યું હો સહસાં
 આવે ઉઝ ઉછાળા ઉપર, તોફાન ખરૂં જામે,
 નાનું સર, દેખાવ લયાનક, શાથી સઘ વિરામે !
 પાછું ન વળ્યું હો સહસાં
 રગ ગયો બદલાઈ ખરેખર ! નિર્મળતા પશુ ઉડી,
 જલસેના ઉભરાવા માડી, પાળો પશુ ગઈ બુડી,
 સ્થલ સાથ ભળ્યું હો સહસાં
 ઉપર થઈ ઢોળાય બધેથી મસ્ત ધોધવા દોડે,
 જગ ખરાખર થાતા નિર્બળ પરિસ્તીમાને તોડે,
 આખર ન કળ્યું હો સહસાં

મહિશ મર

૫૭

ભાણુકારા.

[મ દક્ષાતા]

આવે જિભુ તટધુમસ જેમા દુમો નીદ સેવે,
 વચ્ચે સ્વપ્નસ્મિતકિરણુમા શાત રેવા સુહાવે
 ઉંચા નીચા સ્તનધડકમા હાલતા સુપ્ત વારિ,
 તેમા ધીમે તલ સમ પડે ઊપડે નાવ મ્હારી,
 માથે બાજે નિજ નિરખતા નમ્ર કાતિ કદાપિ,
 બાજે સૃષ્ટિ, કુસુમવસને તેથી જ્યોત્સ્ના લપાતી,

મે ખીડેલા કમળ મહિ 'ખધાઈ સૌન્દર્યથેલો
 ડાલે લોટે અલિ મૃદુ પદે, વાય આ વાયુ તેવો.
 ત્યાં સૂતેલો લલુ નવલ અર્ધા અનાયાસ છદ,
 કે ડાલતી ગતિ પર સજ્જુ બીનના તાર મદ,
 તેમા કયાથી, રજનિ ઉરથી, નર્મદાનીરમાથી,
 સ્વર્ગગાની રજતરજ કે વાહળી ફેનમાથી,
 -યુગ્મે પાને વિમલ હિમમોતી સરે તેમ છાની,
 આની ંહાલી ફરી જ ફરી કાને પડે છે "સેહેની."

બલવ વસન્ત.

મણિમય સેંથી.

જગ ! ગજવળે ઘોર ગીતડાં,
 જહી નયવળે કાન્ત ચિત્તડાં.
 નમેરી છાયાનો વિકટ તુજ ઘેરો ઘટ ચશે,
 અળાતી જ્યોત્સ્નાનો મણિમય પ્રોતિપન્થ સીપશે.

૨

ભલે પ્રિયે ! તો અનિલો ધૂમે અને
 ભરી સખે ! વાહળિયો વીટિ તહને,
 કઠોર ના માનવ દષ્ટિ નાખશે,
 સૌન્દર્યરેખા પ્રણુચાર્દ્ર આખશે.

૩

ચુગમે પેલા શ્યામ અગ્નિતરંગો
 આછા જેવા પાતળા મેઘરંગો,

૬૫

બ્રહ્માંડો એ સન્ધિકામાં રમે છે;
બહાલી ! ત્હારી રસલુતિ ઝીણા પ્રેમમા આયમે છે.

૪

બલે પ્રિયે ! તો ઘડી સૌમ્ય ઝાંખશું,
રસેન્દુનું અન્તર સ્થાન રાખશું,
અતાવજે ઉજ્જવળ પાટ પાથરી
પ્રાણેશ ! સેથી કદિ દિવ્યતાભરી.

૫

આછા પેલા શ્યામ અણ્ઘિતરજે
બહાલી ! ત્હારી મૂર્તિ જો ! મેઘ રમે;
વિશ્વાન્તરમા, ગીત શાં ઘેર ગાજે !
બહાલી ! ત્યાં થે પ્રણયરસીલુ આત્મગિન્દુ વિરાજે !

૬

જમત ! ગીત ત્હારાં અજવજે
કદિ વિમલ આત્મા લજવજે
નમેરી છાયાનો વિકટ ઘટ ઘેરો વ મટશે,
ચળાતી જ્યોત્સ્નાનો મણિમય પ્રીતિપન્થ લીપશે !

જાનવજા

૫૯

આમ્ય માતા.

છિમે છે મુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમાં,
ભૂર છે નભ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, દિગ્ગતી જોડે નથી વાદળી;
થંદો હિમલયો વહે અનિલ શો ઉત્સાહને પ્રેરતો,
જે ઉત્સાહ ભરી દિસે શુક્ર ઉડી ગાતા મીઠાં મીતરડાં !

૭/૪

મધુર સમય તેવે ખેતરે શેલડીના
રમત કૃષ્ણવલોના બાલ નહાના કરે છે;
કમલવત ગણીને બાલના ગાલ રાવા,
રવિ નિજ કર તેની ઉપર ફેરવે છે !

વૃદ્ધ માતા અને તાત તાપે છે શગડી કરી,
અહો ! કેવુ સુખી બેડુ કર્તાએ નિરમ્યુ દિસે !

ત્યા ધૂળ ફર નજરે ઉડતી પડે છે,
ને અશ્વ ઉપર ચડી નર કોઇ આવે,
ટોળે વળી મુખ વિકાસી ઉભા રહીને,
તે અશ્વને કુતૂહલે સહુ બાલ બેતા !

ધીમે ઊઠી શિથિલ ક-ને નેત્રની પાસ રાખી
વૃદ્ધા માતા નયન નખળાં ફેરવીને બુવે છે
ને તેના એ પ્રિય પતિ હજુ શન્ત બેસી રહીને,
બેતા ગાતો શગડી પરનો દેવતા ફેરવે છે

ત્યા તો આવી પહોંચ્યો એ અશ્વ સાથે યુવાન ત્યા
કૃષિક એ ઉઠી ત્યારે ‘ આવો બાપુ ’ કહી ઉભો
“લાગી છે મુજને તૃષા, જલ જરી દે તુ મને” બોલીને,
અશ્વેશી ઉતરી યુવાન ઉભીને ચારે દિશાએ બુવે,
“મીઠો છે રસ ભાઇ ! શેલડીતણો” એવુ દયાથી કહી,
માતા આલી યુવાનને લઈ ગઈ જ્યાં છે ઉભી શેલડી !

‘આહુ’ ઉપાડી ઉભી શેલડી પાસ માતા,
છુરી વતી જરીક કાતળી એક કાપી,
ત્યાં સેર છુટી રસની ભરી પાત્ર દેવા
ને કે વિચાર કરતો નર તે ગયો પી

“ બીજુ ‘આહુ’ ભરી દેને હજુ છે મુજને તૃષા,”
કહીને પાત્ર યુવાને માતાના કરમાં ધર્યું

કાપી કાપી ફરી ફરી અરે કાતળી શેલડીની,
એકે બિન્દુ પણ રસતાણું કેમ હાવા પડે ના !

“ શુ કોપ્યો છે પ્રભુ મુજ પરે ” ? આખમા આંસુ લાવી,
ઝાલી માતા વળી ફરી છુરી લોકતી શેલડીમાં

“ રસહીન ધરા થૈ છે, દયાહીન થયો નૃપ,

“ નહીં તો ના બને આવુ, ” ઝાલી માતા ફરી રડી

એવુ યુવાન સુણતા ચમકી ગયો ને

માતા તણે પગ પડી ઉઠીને કહે છે—

“ એ હુજ છુ નૃપ, મને કર માફ બાઈ !

“ એ હુજ છુ નૃપ મને કર માફ ઈશ !

“ પીતોતો રસ મિષ્ટ હું પ્રભુ અરે ત્યારેજ ધાર્યું હતું—

“ આ લોકો સહુ દ્રવ્યવાન નકી છે એવી ધરા છે અહીં;

“ છે ત્હોયે મુજ ભાગ કે નહિ સમો તે હું વધારું હવે,

“ શા માટે સહુ દ્રવ્ય આ ધનિકની પાસેથી લેવું નહીં ?—

“ રસે હવે કે ભરી પાત્ર બાઈ,

“ પ્રભુકૃપાએ નકી એ ભરાશે,

“ સુખી રહે બાઈ સુખી રહે સૌ,

“ ત્હમરી તો આશિષ માત્ર માણ ! ”

ખાલુ ઉપાડી ઉઘી શેલડી પાસ માતા,

છુરી વતી જરીજ કાતળી એક કાપી,

ત્યા સેર છુટી રસની ભરી પાત્ર દેવા,

જોળો વહે રસ અહો ! છલકાવી ખાલુ !

કલાપી.

કૃતધ્વનતા.

(શિખરિણી)

બલે કૂકિ કૂકે પવન ! તમ જવાલા સળગતી !
 બલે વટાજાની ગગનપડમાં ધૂળ ઉડતી !
 મુસાઝમાં છેને ગિરિશિખર મ્હોટાં ઢળી પડે !
 બલે સૂર્યે ઢાંકી રજ સહુ દિશા મેલી જ કરે ?
 બલે બહેતાં બહાણે સઠ સહુ ચીરાઈ તુટી પડે !
 અચ્છેભિં છેને જલધિજલના ભિછળી રહે !
 બલે હોડી રૂખી ગરક દરિયામાં થઈ જતી !
 બલે જતી આખી જન સહુ રસાતાલ પૃથિવી !
 હવે તો હું વૈરી જમત સધળાનો થઈ રહ્યો !
 અહો ! જેને માટે મમ હૃદય બાગી હુ ખી થયો !
 કૃતબ્ની લોકોને કહર નવ કાઈ હૃદયની !
 ન જોવાની ઇચ્છા ! કહર કરવા સાધન નહીં
 તુફાની સરવો આ કુહરતતણામાં મળી રહું !
 અને તો વટોળો થઈ જગત આ ઉજ્જડ કરે !
 મહેડાટો મ્હોટા, કહડ કડાગે ! વીજળીના,
 મને બહાલાં બહાલાં પ્રલયધમસાણો પવનનાં !
 દયાના, પ્રીતિના, મૃદુ હૃદય ને માર્દવ તણા
 તમે લોકો વૈરી, મમહૃદય લે વૈર કયમ ના !
 હસો રાતાં દેખી ! હસીય તમને આજ ચગદી !
 અહો ! રોનારા આ મમ નયનમાં જ્વાળ સળગી !
 દયા રોનારાંની ઉપર નવ મ્હારા હૃદયને !
 ત્હમારૂં રોવું એ કપટમય ને ફર જ દિસે !

તહમારાં લોહીમા મમ હૃદય આ સ્નાન કરશે,
 અને ત્હોએ સૌ એ ઘટિત જ થયુ એમ ગણશે !
 અહોહો ! આ મીઠી કુદરત તણી કેવી મૃદુતા !
 અરે તેમા ક્યાંથી હૃદય તમ શીખ્યાં અજડતા ?
 તહમારે માટે કેા હૃદય બગલુ જે કરી રહે,
 અરે ! તેને ચીરો ? તમ હૃદય તો ચીરીશ હવે !
 સખે ! તેં એ શું આ જિગર ચીરવા ખંજર લીધું !
 હવે શુદ્ધ ત્હોએ હૃદય મમ તે એ નવ દીકું !
 કહું શું લોકોને ? અરર ! સઘળા પામર નકીલ
 વૃથા હોળુ ત્યાં હું મમ હૃદયનો કોધ જ નકીલ !
 વને તો ના આહો મુજ જીગર કેં એ કહી શકે !
 મૂકયુ ખોળે માથું પછી કતલનો શુ ડર રહે !
 દગો ત્યાએ ત્યાએ પછી જગતને શું કહી શકુ ?
 વિના બોલ્યે કાઈ પણ નવ હું મુંગો મરી શકુ .
 બલે કૂકે કૂકે અનિલ અથડાયા વગર સૌ
 ગિરિ તો આ રૂનો થઈ જઈ હવે પોલ ઉડતો !
 ઘણા બહોની સામે અડગ રહીને ટક્કર લીધી,
 હવે તે ખેચાનો તૃણવત થઈ તાણની મહી !
 જવા સામે પૂરે સરય સરખો યતન કરશે,
 હજી એ ખેચાતો પણ નવ ખુશીથી કદી જશે !
 અરે ! આશા કિન્તુ જરી પણ રહી ના હૃદયને
 પડશે જે નીચે તે જગત કયમ જોયે લઈ શકે ?
 સખે ! અન્યાયી તું મમ હૃદયને ને જગતને,
 અરે રે ! તે કીધું જગત કલુ આ હૃદયને !
 કૃતની તું થાતા દિલ મમ કૃતની થઈ ગયું !
 પ્રભુની લીલાને વિષમ ગણતા એ શીખી ગયું !

તને કે કહેવું એ દિલની નખળાઈ મુજ નકી,
 વિના સ્વાર્થે પ્રીતિ મમ હૃદયથી ના થઈ શકી !
 નકી આશા કાઈ મુજ હૃદયમાં રાખીજ હશે,
 ન તે પૂરી થાતાં મમ હૃદયને આ હુ ખ, સખે !
 હશે ! ભાઈ ! કિન્તુ હૃદય ત્યજવું તે સુખથી શે !
 ઉછેરું મે તારૂં હૃદય કુમળું હુ ખી જાણીને,
 હવે કાટા લાગે ! અમર તુજ એ કટક હોને !
 પરન્તુ બીજાથી જરી વધુ હવે કોમળ થને !

કલાપી

૬૧

મળ ક્યાં છે !

(ગઝલ)

ક્યા છે મળ ? ક્યાં છે મળ ? કહે તું મુસાફર ખલ્કના ?
 દુનિયા મહિ ક્યા છે મળ ? માની લઉં શામા મળા ?
 છે ક્યાઈ ખાણુ ખુશ લીની આ ખલ્કને કાઈ ખુણે ?
 દેખાડી દે ! જો હોય તો, ખોદી લઉં ત્યાથી મળ !
 આલમ શુણે ખડેરી ન ગાણુ જ્ઞાનનું દરિયાતણુ !
 તે હુ ખ પોતાનું રહે તો માની લઉં શેમા મળ ?
 રોવે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન ' શુ ' ક્યા સત્ય છે ?
 હુ ખભાર લઈ મુગી ફરે ઘરતી લઉં શેમા મળ ?
 ત્યા આસમાને આલલા જુદા જુદા ! કઈ ચકચકે,
 સમજે ન કો, તેથી નિસાસા સૌ ભરે ! શામા મળ ?
 દરિયામહી-ઘરતી મહી-ત્યા આસમાન મહી ઉડે,
 કહે તખ્ત ખુશાલી તણું-શુ કામની પણ તે મળ ?

છે ત્યાં ગયા જૂત તો હજારો માણવા જ અણુટ મળ,
 સાથે લઈ પાછા ક્યાં દીઠા નહિ તો ક્યાં મળ ?
 વર્ષો બિચારી ગર્મિણી સ્ટેતી પ્રસૂતી વેદના,
 પછડાય ચીસો પાડતીને ગર્ભ જળરૂપે પડે,
 થીજાય શિયાળામહિ, સીંચાય ઉનાળામહિ,
 દુનિયા બધી એમ જ પીડતી દેખુ છુ, તો કયા મળ ?
 ખુબસુરતી આલમતણી હસતી ખીલે જે કારમી,
 દેખુ હુ પણ કરમાય ક્ષણમા ! માનુ તો શામાં મળ ?
 શુણવા કહે, અવલોકવા કે, વાચવા કોઈ કહે,
 હુ મ્હાવરો રાખુ ઘણો તેમાં ન આવે પણ મળ !
 આલમતણી મે ચોપડીના ફેરવ્યા પાના ઘણા !
 માલિકનાં ડહાપણ થકી સમજુ થયો પણ ના મળ !
 હુ ગાન દુનિયાનુ શુણુ અવલોકુ સારી ખલકને !
 જાણી લઉં છુ ભેદ સઘળો ત્હોવ તેમા ના મળ !
 જીગર વિના તનહા ફરે તેથી ન આવે રે ! મળ,
 આ ઈશક વિણુ રોતુ ન માને કાલદુ ક્યાર્થ મળ !
 ઊડી ગયેલા નૂરથી ઝાખો ફરે જનમડળે,
 ધારી ફકીરી હુ પુકારે " નૂર ! એ મુજ નૂર કયા ? "
 શૂણુ ન કે ! રડવુ જીવે ના મુજ હાલત આલમે !
 દેખુ જ તેને રડતી હુ તો દુનિયામા કયા મળ ?
 દુનિયામહિ બાપુ ! નથી-કયર્થ નથી-કર્થ મળ ?
 ગમગીનીનો ભ હાર આ છે, -માનુ તો શેમા મળ ?
 જી હગી છે જ્યાસુધી સ્હેવુ બધુ રે ત્યા સુધી,
 આ જી હગી પૂરી થશે તો આવશ ઉચી મળ !
 સ્મરવા ગયેલા સ્નેહીને, રડવા ગયેલાં સ્નેહીને,
 ભ્રાન્થ જીવિત મુજ એ છે ! હાલ તો કહો તે મળ !
 કહો તે મળ કે દલ કે મૃખાઈ ડહાપણ જે ગમે,

અવસાન સૂધી હૃદય મુજ તેમાં જ માની લે મજા !
અવસાન બાદ ઉડી જતાં અકળિત અગમ્ય જ સ્થાનમાં
આ ખલકમા નથી ક્યાંઈ એવી કરીશ ત્યાં સાચી મજા.

૬૨

લલિત

એક આગિયાને.

(હરિજીત)

તુજ પાખ ચળકે પૂર્ણનાં જુઠો મહીં ચકો રચી
બ્રહ્માંડને પોષી રહી તે દૃષ્ટિ અહીં એ છે નકી,
તુજ ઉદરપોષણમાં તને તુજ રૂપ ઉપયોગી થતુ,
તુજ નેત્ર આગળ દીવડો કેં શ્રમ વિના દેખાડતું.
વળી કોઈ કન્યા પાતળી તુજ તેજ ઉપર મોહતી,
જે બાલને ચોડી તને ત્યા હર્ષથી ચળકાવતી,
વળી કોઈ વિરમય સ્મિતભરી તુજ તેજ માત્ર નિહાળતી,
ના સ્પર્શતી એ બીકથી તુજ રજ રમે જાતી ખરી.
અદૃશ્ય ના ધનથી બને ના ધૂમસે ઘેલુ થતું,
તુજ તેજ તે મુજ ઉપવને હું નિત્ય જોવા જાઉં છુ;
મમ પ્યારીનાં કુલડાં અને મુજ વૃક્ષ જ્યારે ઉઘર્તા,
તું જાગતો રાત્રિ બધી ત્યારે રમે છે બાગમા
તું જાગજે, તું ખેલજે, ને પત્રપત્રે મ્હાલજે,
ચળકાટ ત્હારો એજ પણ તુજ ખૂનની તલવાર છે !
તું કેમ એ માની શકે ! આધાર ત્હારો એજ છે,
એ જાળ તું જાણે નહીં, હું જાણું ને રોઉં અરે !
રે ! પક્ષી કોની દૃષ્ટિએ તું એજ ચળકાટે પડે,
સ તાઈ જાતાં નહાસતાં એ કાર્ય વૈરીનું કરે,
હુતિ જે તને છવાડતી હુતિ તે તને સહારતી,
જે પોષતું તે મારતું એવો દિસે કમ કુદરતી

આ પ્રેમ સંસારીતણો તુજ તેજ જેવો છે નહી,
 જો અમૃતે શું ઝેરના બિન્દુ ભર્યાં વિધિએ નથી ?
 અમ જોજી જીવિત, જોજી મૃત્યુ, જોજી અશ્રુ ને અમી,
 જે પોષતુ તે મારતું શું જો નથી કમ કુદરતી ?

કલાપી

૬૩

કીસ્મત !

(બેસ્વી ગઝલ)

કહીં તું બાથ છે દોરી દગાબાજી કરી ? કીસ્મત !
 ભરોસે તેં લઈ શાને આ હરજાજી કરી ? કીસ્મત !
 ચવા નિજ રૂપ દુનિયામા ઉતરવાનું ઠર્યું કીસ્મત !
 કેસી તુજ રૂપ રબાડી લપેટી ઘા કરે કીસ્મત !—કહીં.
 ચલાવી પુષ્પમાલા પર નીચે સર્પોં ભર્યાં કીસ્મત !
 સનમહીદારમા નાખી પલક જીદાઈની કીસ્મત !—કહીં
 લગાડી કાર્ય કારણની બરાબર સાકળો કીસ્મત !
 ભરાવ્યા ત્યા શી રીતે તેં ઊલટના આંકડા કીસ્મત !—કહીં.
 પિછાની બે અને બેને કહીને ચાર હે કીસ્મત !
 લખાવ્યા હાથથી શાને ? તેં બે ને એક આ કીસ્મત !—કહીં.
 ગણી માફ વળી માફ બરું દિવ પ્રેમથી કીસ્મત !
 તથાપિ ત્યા બરું શાને શી રીતે ? ઝેર તેં કીસ્મત !—કહીં.
 ધરી આશાતણો પાયો ચણાવી તે ઉપર કીસ્મત !
 કહીં ? ક્યારે ? લીધો તાબી એ પાયો તેં અરે કીસ્મત—કહા.
 મૂકાવી ને મીઠે ખોળે ભરોસે શીશ હે કીસ્મત !
 કપાવી શી રીતે ગરદન ? વહે ના ખૂન પણ કીસ્મત !—કહીં.

ઉઠાવી અસ્તિથી ત્રિલે લગાડ્યું નાસ્તિમા કીસ્મત !
 દરદિલ રોવું ત્યાંએ તે વગોવાવું ભર્યું કીસ્મત !—કહી
 પ્રહે આખો ગળો ધારે ધુરે દિલદાગને કીસ્મત !
 ખુદાઈની મીઠાઈમાં ભરી ખારાઈ ઠ્યા કીસ્મત !—કહી
 મુઠાવી કે રગાવી ને કરાવ્યો ત્યાગ તે કીસ્મત !
 તથાપિ ત્યા ખઝ ડી શી ? ઉપાવિ બેવડી કીસ્મત !—કહી
 સુખે અદ્વૈત ઉચ્ચારી લહી મનગી પૂરું કીસ્મત ?
 કવિતા આ બકાવાનું કયું શે દ્વૈત તે કીસ્મત !—કહી.
 કહી કહો આ દગાબાજી કરે હા ના તું શું કીસ્મત !
 મને માલીકના કાને પડે ભણુકાર ત્યા કીસ્મત !—કહી
 રમાડ્યો આ દગાબાજી વિષે બહુ છું ખુશી કીસ્મત !
 મળ્યો માલીક વેચાયો -કરી લે ચાહે ન કીસ્મત !—કહી

મણિલાલ

૬૪

ચાલ, સખી ! ઉડીએ.

(લાવણી)

સખી ! સહુદયતાના નૃત્ય ભેદ મમજે જ્યા ન કોઈ મૂઠ,
 તે જડ જગમાં કદી ગમે કેમ વસવું,
 મારા સહુને ગણી સરલ થઈ મળું બળું સહુમાં કોડે,
 સખી ! હોય બેઠમથી ભયા ! મને તરછોડે
 જે થયેલ મારા ઉડ્યા તેથી ઉર-ફેર તનહા ભમતો,
 દુભતા દિલનો કર સખી ! તે જ તો પકડ્યો.
 તુજ શુદ્ધ પ્રણયનું પ્રિયે ! આચમન દર્ધ નૂર વળી ચળકયું,
 આ વિક્રાંત મુખડે ફરી સ્મિત કંઈ ફરકયું

સખિ ! તિમિર તેજના અગણિત થર અવનીતળમા મે ખોદ્યા
માનુષી શક્તિએ રોતાં નિજ નખ ખોદ્યા

માટીના રમકડાં જડે, સોનાની રજ ચકચકે,
પણ સ્પર્શ થતાં તે ઉડે, ભરભર થઇ નીચે પડે

કંઈ પણ ઉખેળતાં અગમ્ય વિધિના સૂત્ર ગૂઢ ઉઠેલ્યાં,
નવ ત્યાચ જડયા કંઈ ઇંટ સુખડા ઘેલા
છવિ રમ્ય, રસિક રવિ હૃદય સૃષ્ટિની અવનીપટ પર પાડે,
પણ પીછી ધ્રુવની અનિલ લીસોટા રાખે
ચચળ વિધિની વાટિકા મહિ આ ભમે નિત્ય ચચળતા,
કરમાય કુસુમડા ખીલે રમે પણ ત્યા હા !
દુનિયા ફાનીના ક્ષણિક જીવનમા રંગ ખીકર કંઈ જોડે,
સુખ દુખની ખ્યાલી પીતા વિરહ-પીડ સ્ફુરે
પ્રિય સખી ! રજસ્તમસાવૃત પુતળા રમે હસે ને જીવે,
ત્રિવિધ તાપથી ફડફડી સૂતા સૌ ઉઠે

અસ્થિર મન તેના ભમે, વિધિ બેઠેમ ઠકી તે ભરે,
નવ હૃદય ખેલ શીખવે, સૌ વિરસ ખિચારાં રહે

એ ધૂત વિધિના પેચ ચળકતા અતિ તીક્ષ્ણ વળવાળા,
એસે ખૂચે કદિ નહિ નીકળવાના હા !
વિટળાય પરિચય થકી પેચ પર રક્ત નીકળતાં સુધી,
લવણ અડચે બળતા રહે, ભય રડી સૂઈ,
સખિ ! અણેદને સ્મરન્નિદ્ર અધમ સાધક કરી સિદ્ધિ સાધે,
એ ક્ષુદ્ર રીત ઉચ્ચ હૃદયને કયમ છાજ ?
એ અબાયેલા કીડા એમ મદળકે સ્થૂલ વ્યવહારે
અધારામાં દગ દીન મીંચાઈ જાયે
તિમિર તેજની સાધ સિંતળે પરવશ ભૂતડા દીન નાચે,
અનુભવી શકે સત્ત્વનું સ્વાન કદી ના તે.

પ્રતિકૂળતાથી તે ખીજે, અનુકૂળતાથી તે રીએ,
 રીજ ખીજમા જીવે મરે, મૃદુ ભાવ ન હોયજ હૃદે;
 સખિ ! ન હોય નિર્મિત સ્થાન આપણું અસાર આ સસારે,
 નકી પ્રણય અશનો વાસ અન્ય સૃષ્ટિએ
 પ્રકૃતિજ પીંજરા બાળી સૂઈ લીડી બાથ ચિતાશમ્યામા,
 જૂત ભજૂત ચોળીએ ચાલ, પ્રણય-વેદીમા
 અગ્નિજિત ગેળા પર ઘઈ રચી અદ્વૈત લોહમા બળશું,
 ત્યાં વિશ્વ—મનની ચીસ દૂર સુણીશું.
 રસ—નીતરેલો ભવ ત્યજી, સરલતા સજી, ચાલ, સખિ ! ઉઠિયે !
 આ અનન્તતાના ઉદયિ મહીં રસ છાંડિયે

લલિત.

૬૫

ત્યાગ.

(મઝલ)

હું બાઈ છું ! હું બાઈ છું ! ત્યા આવશે કોઈ નહીં !
 ના આંસુથી, ના ભુદનથી, ના વસ્ત્રથી, ના જન્મથી,
 સો સો દિવાલો બાજતા ત્યા ફાવશે કોઈ નહીં !
 દિલ જે ભય રોકાય ના ! એ વાત છોડો કેદની !
 સૌ ખુશ રહે જેમા ખુશી ! હું જ્યા ખુશી તે હું કદં !
 ‘ શું એ હતું ? શું આ થયું ? ’ એ પૂછશે કોઈ નહીં !
 કે છે ખુબી ! કે છે નહીં ! દિલ બાણતું જે છે તે છે !
 જ્યાં જ્યાં કરી દિલની ખુશી ત્યા ત્યા ખુશી દિલ છે નકી !
 જેલ કરો ! તે ઇશક ત્યા ના કોઈને પૂછ્યું હતું !
 એ બૂસવા એ છે ખુશી તો પૂછવું એ કે નથી !

છે ઇશક ભેયો ખૂબ તો ભેલુ હવે જે ના દીઠું,
 કિસ્મત બતાવે ખેલ તે આનન્દથી ભેવા સહી !
 આ ચરમ ખુરજે છે ચડયુ આલમ બધુ નિહાળવા,
 તે ચરમ પર પાટો તમે વીંટી હવે શકશે નહીં !
 મ્હારી કબર બાધી અહીં ત્યા કોઈનિ સૂવાડભે !
 હું બ્યા દટાઈ ત્યા કુલોને વેરશે કોઈ નહીં !
 છે શું કુલો, શું ઇશક, ને શું સૌ તમે બનારને ?
 આ માછલુ ફરિયાતણું તે ભિમિંઓ ગણતું નહીં !
 મુજ ભિમિં એ તમ વારિધિ ! તમ વારિધિ મુજ ભિમિં છે
 જે હિકમતે આ છે બન્યુ તે બાણશે કોઈ નહીં !
 શું પૂછવું ! શું જોલવું ! ખુશ છો અને રહેજો ખુશ !
 બ્યર્વ આમુ ખેરશે તો લૂછશે કોઈ નહીં !

કલાપી

૬૬

ઝોકાંત.

[પચ્ચી ૭૬]

' રહે પડી શું ઝોકલો ? ચલની, વાલીની મોજમા
 જમી, રમત માન ધૂમ મચશે જ મખાંતણી.
 હક જો ! નહિ શું આવ તું ? અરર, કોણ તું જેહવો ?
 બબેલ ! દિલ લહેજતો તુજ ચરિખ માટે નહિ.
 ગયા. વિપયકીટ જો દિલ લહેજતો શું વહે !
 ભરે પવન મસ્તકે, નહિં વિચારમિત્રો મળે.
 બલે રમત ઝેમની, મુજ કને મહા ખેલ આ !
 અને ટિણ્ટિણીતણું મળતુ શુષ્ક કો કંઠમા

સુષ્ણી વહન, ગાન એ ગણી, મને ઘણું રાચતા.
 ક્ષમા સદય દેવી ! ધૃષ્ટ જનના જ અજ્ઞાનને !
 યધાર, નિજ ભક્તનું હૃદય તારું સિ હાસન,
 મિલાવ ગુણ, પૂર સૂર, બહુલાવ તુજ બાનીને,
 શુણે, ગ્રહી રહે પ્રસાદ, તુજ ખ્યાસી આ મારલો,
 અને વિધુ સુધાયકી, ત્યમ ધરે કલાઓ બધી

બળવ તસય.

૬૭

આત્મબોધ.

[પૃથ્વી છંદ]

ગર્હ ઋતુ વસંત, પ્રાવૃષ વળી જશે પરવરી,
 કિશોર વય ગર્હ વહી, ભર જીવાની આલી પળી,
 —દીસે નહિ દીસે તને, પરમ એક કર્તવ્ય કે ?
 સમર સ્વામ, ધરની હામ, સફર લાળી છે મસ્તકે.
 નડે પ્રકૃતિ પ્રીત આશ ગત કાલ કેરી ઘડી
 જડો જીની ઉખેલત ખટકી-જાય ઉલટી ઉડો,
 —દીસે નહિ શું દૂરનું સુભગ શાત કર્તવ્ય કે ?—
 સમર સ્વામ, વમળ વામ સફર લાળી છે મસ્તકે.
 નડે પશુપણ, નડે સારિવાર પાપો જીનાં,
 રણા ઘર કરી, હસે ફટ કરી, વળી રૂખતાં,
 —નવીન બલ હે નહિ વિમલ સાધુ કર્તવ્ય કે ?—
 સમર સ્વામ, ત્યજની મામ, સફર લાળી છે મસ્તકે.

નડે વિતથ કલ્પના, ભમતી ચક્ર ખાતી મતિ,
અધૈર્ય, ચલ ભાવના, ઉડુ ઉડુ જ શ્રદ્ધા થતી
-દીકું નવ દીકું ખરે સતતજ્યોતિ કર્તવ્ય કે ?-
સમર સમર સમર સ્વામ, સફર લાણી છે મસ્તકે.

બલવ તરાય

૬૮

બોધ

(ગગલ)

ગુભરે જે શિરે તહારે, જગતનો નાથ તે સ્હેજે,
ગણ્યુ જે ખ્યાડું ખ્યારાએ અતિ ખ્યાડું ગણી લેજે.
હુનીઆની જૂઠી વાણી વિશે જો હુ ખ વાસે છે,
જરાએ અતરે આનહ ના ઓછો થવા દેજે.
કચેરી માહિ કાળનો નથી હિસાબ કોડીનો,
જગત કાળ થઇને તું વહોરી ના પીડા લેજે
જગતના કાચના યત્રે ખરી વસ્તુ નહિ ભાસે,
ન સારા કે નઠારાની જરાએ સ ગને રહેજે
રહેજે શાંતિ સતોષે સદાએ નિર્મળે ચિત્તે,
દિલે જે હુ ખ કે આનહ કોઇને નહિ કહેજે
વસે છે દોષ વૈરી ચિત્તમાં તેને તણ દેજે,
ઘડી જાએ લલાઇની મહા લક્ષ્મી ગણી લેજે
રહે ઉન્મત્ત સ્વાન દે ખડું એ સુખ માની લે,
પીએ તો શ્રી પ્રભુના પ્રેમનો ખ્યાલો ભરી પીજે.
કંટુ વાણી સુણે જો કોઇની વાણી મીઠી કહેજે,
પરાધ મૂર્ખતા કાળે સુખે ના ઝેર તું લેજે

અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે તે દર માગે તો,
 ન માગે દોડતું આવે, ન વિદ્યાસે કદી રહેજે
 રહી નિર્મોહી શાંતિથી રહે એ સુખ મોટું છે,
 જગત બાણગરીના તુ બધા છલખલ જવા દેજે
 પ્રભુનાં નામના પુષ્પો પરોવી કાવ્યમાલા તું,
 પ્રભુની ખ્યારી શ્રીવ મા પહેરાવી પ્રીતે દેજે,
 કવિ રાજા થયો, શી છે પછી પીડા તને કંઈ,
 નિબનહે હમેશા બાલ મસ્તીમા મજા લેજે

બાલારા ૩૨ ઉલ્લાસશમ.

૬૯

અમો મસ્તાન

(ગઝલ)

જીગરનો યાર જુદો તો બધો સંસાર જુદો છે,
 બધા સંસારથી એ યાર બે, કાર જુદો છે.
 ગણું ના રાવ રાયને ગણું ના આખી દુનિયાને,
 પરંતુ જાન આ પર ખ્યરીનો અખત્યાર જુદો છે.
 હજારો બોધ મદિરો મહીં નિત્યે ભલે થાબે,
 અમો મસ્તાનના ઉસ્તાદનો હાખાર જુદો છે
 બધા પરકાર તુફાને થઈ અંચલ ચુકે નિશાન,
 અમારા ચિત્તના ચાકુ અચલ પરકાર જુદો છે
 ઘડીભર બેશ બતલાવું, શંખાવું પ્રેમનો બદ્દ,
 અમો બદુગરોનો યાર બે બાઝાર જુદો છે
 શીખે બે પ્રેમ પૂરો તો જ અચલ અલેદ પામે તું;
 નથી બધા પ્રેમ બધા છે ભેદ, એ વ્યવહાર જુદો છે.

ભલે ને માહરા પંથે બધાએ દુખને દેખે,
 મને તો સુખ સાગર લહેરીનો કંઈ ખૂદાર જૂદો છે.
 થયો જે પ્રેમમાં પુરો થયો છે સુખ સરવેથી,
 મહા મસ્તાન જ્ઞાનીના મગજમાં તાર જૂદો છે

ભાવાસર કર ઉલ્લાસપ્રસન્ન

૭૦

વીરાંગના

(ગરબી.)

સખિ ! મહારા વીરના જો ! ગઠ ઉંડા આકાશમાં રે,
 સખિ ! મહારા છેડાની કોર શેષ ભીંજે છે જો,
 સખિ ! મહારી આખડીમાં ઝાટિ કોટિ ભાનુ ભર્યા રે,
 સખિ ! મહારી નજી-લનો વીર હીર સોંચે છે જો,
 સખિ ! કુળી રાજપુત્રી તોય હું તો વીરાંગના રે !
 સખિ ! મહારા ઝોઢણામાં ભાતડી કંઈ ચમની ગુંથી રે,
 સખિ ! મહારી છયડીમાં ઝેર લીલું ભરે છે જો,
 સખિ ! મહારી કાન્તિમાં જો ! જોગણીનાં ખપ્પર ઝીલે રે,
 સખિ ! મહારા કકણમાં પ્રલયગીત ગાતે છે જો;
 સખિ ! કુળી રાજપુત્રી તોય હું તો વીરાંગના રે !
 સખિ ! મહારા નાથની સમશેર ઠાંઈ હુલે ઝુલે રે,
 સખિ ! મહારી તેજની કટાર તેજ પીએ છે જો;
 સખિ ! મહારા વીરની ભડ મીર ગઠે રૂમે ઝુમે રે,
 સખિ ! મહારી સંહયરના શસ્ત્ર હીર લીએ છે જો;
 સખિ ! કુળી રાજપુત્રી તોય હું તો વીરાંગના રે !

જ્ઞાનાલાલ

એક અખળાની વિનંતિ.

(સવૈયા)

અહો પ્રભુ ! મને હૃદય દીધું તો શાને નથી કરતો સખળા ?
 રંગભવન મુને નથી ભાવતું, નથી રોયતી અલકૃતિ,
 આમ દેશી જન હું ખી યાય ને ગ્રહું સુખ શુ હું જ રતિ ?
 ઉઠો, ઉઠો, તમે શૂરવીર એ, હું ખ કાપોને દેશીના !
 ભોગ ચમન તણ ઘુમો ઘુમો ઘણું, હૃદય કરી શૂર કેસરીનાં.
 સરસ્વતી તમે બહુ આરાધી ને આરાધ્યો યુદ્ધ પતિ,
 સમો થયે નહિ કામ આવશે શુ તેમાનુ કોઈ રતિ ?
 શોધો શોધો વસુંધરા કયમ, વસુ નથી દેતી લોકોને ?
 તિમિર લોકના મનના ટાળી, જ્યોતિ બધે પ્રકટાવોને !
 બુદ્ધિઅભ તમ મનમા ગાજે તો નેને વરસાવોને !
 હૃદ અસુર બહુ ફરે ફાટી, તે બાહુભાર દશવિને !
 બુઝો બુઝો ઘર ખૂદાર નીકળી અસુર ફાટી ફરતા કેવા ?
 રક લોકને દળી દળી બહુ રગદોળે ભૂમિ લેગા !
 અરે તમે ઘડી ઘડી પુછો છો “ કહેની તું જ કરવું શું તે ? ”
 નહિ પ્રશ્ન એ ચાલે, ઉત્તર તમે દયોની શોધી પોતે.
 ઉગ્યો લાલુ વિદ્વાનો તમમા પુછો પછી ખીજને શુ ?
 નહિ ચાલે એ, નહિ ચાલે એ, રોષ રોષ આખર મરશુ ?

ગોવર્ધનશામ

યુધ્ધ સંગીત

(લાવણ્યમયી)

જય ઉદય વિજય શિવ સમય અભય સ ભારો—અભય સ ભારો
 હર હર હર હર રણનાદ ગાજિ ઉચ્ચારો—ટક
 અતિ ઉદાસીન ભવ વિભવ ભાવ સ હારી—ભાવ સ હારી
 લયવૃત્તિ પ્રલય કાલીન—સુનિદ્રાધારી,
 બહુ કાળ રયાળ પ્રિયમાળ હાલ નિવારી—હાલ નિવારી
 ઝટ અપટ ઝટપટો દશા નાગૃતિ સારી,
 ખડ ખડ ઉત્કટ અટહાસ સરસ વિસ્તારો ! જય
 ભારતી કળાનિધિ ઉદય સુભગ રાજે છે—સુભગ રાજે છે,
 રતિ સતી નીતિ મનિ હિમા દહેર છાજે છે.
 ઝળહળ તરંગકળ પ્રબળ વિમળ મન મોહે—વિમળ મન મોહે
 રસ તર્ક કલ્પના સુરતર ગિણી સોડે
 યુધ્ધ ક્રમળ ભેદિ ગજ વહેમદતુજ સ હારો ! જય
 કુડ કપટ અવિભાવતી અનીતિ સમસ્ત—અનીતિ સમસ્ત
 તે ત્રિપુર હાહ ઠરો, કરો અસુર કુળ અસ્ત !
 વિષ વિશ્વ વિનાશન હરો હળાહળ ઝેરી—હળાહળ ઝેરી !
 પ્રેમળ ઉર્જીવળ વિસ્તરો નજર અમિ દહેરી !
 તવ શુદ્ધ વિબુધગણ આર્ય બાળ ઉદારો ! જય
 રણતૂર શૂર રણવાદ પૂર બળ જગવો—પૂર બળ જગવો !
 ઉદાર હેતુ સ ગ્રામ સઘ આ સજવો !
 નાગર નરગણ બળ વીર રસ ઝીલો—વીર રસ ઝીલો !
 હઠ લપટ સ કટ કટ વિકટ ઝટ્ટ કરણી લો !
 કર નિહર વાવરો હરિ ! કરી સુપ્રહારો ! જય

હરિવાલ મુવ

વિકરાળ વીર કેસરી

(સંગ્રહાટ્ટ)

૧

ધુ ધૂ ધૂ ધૂ ધુધવતી ! ગહનગિનિ, શુદ્ધ કાનને ગાનિ ઉઠે !
 પ્હાડો એ ત્રા'ડ તોડી ગગન ધુમિ જતી, આમના ગાલ છૂટે !
 ભીલી છે પિંગળા શી ચટપટિત સડા ! પુનઃ શુ વીજ વાંઝે !
 સ્વારી એ કેસરીની ! ત્રિભુવન જયિની ચ િકા એથી રીઝે !

૨

એ તે શું નાદ કેરો અવિરત ઝરતો ધોધ આકાશ ફૂટયો !
 કે એ શુ ગર્જનાનો ત્રિભુવન દળનો ગેળી ગોળો ! વહૂયો !
 વસે શુ વનિહ કશે નયન પ્રજળતા ! વજ્ર પજે અગ જે
 હા હા શુ રંજ ? અ જે હ વ લડક ! શૂરના ચૂર લ જે ! !

૩

ઝઝાવાતે ધુમાવી અતળ વિતળ સૌ એક આકાશ કીધું !
 ઉઠાપાતે ધુમાવી તિમિર મિહિર સૌ ઘેરિ એ ઘોળિ પીધું !
 શઆઘાતે ચલાવ્યુ શર વહનિ ઝરે લોડિન સ્ત્રોત સીધું !
 એવ્યુ સિ હાસને રે ! નૃપ મુડટ પડયો ! ક્રાંતિએ રાજ્ય લીધું !

૪

કહો કો કોની સહાયે ! સહુ ભય વનમા ભાતિમા ભીર ભૂલ્યાં !
 સરશે કેણુ પક્ષે ? મરણ શરણુમા લગ્ન લક્ષેય હૂંટ્યા !
 તે તે તે કેસરી ને તડુકી તળાપ તે છિદ્ર જિદ્રે વિધાવી !
 સકોડી અગ અતે રૂધિર ઝરણુમા ભીષન-વૃત્તિ મુહાવી !

[અનુક્રમ ૭૬]

વીરશ્રી ધન્ય એ ભક્તિ ! ધન્ય પ્રૌઢ પરાક્રમ !
અખડોદ્દ સ્વામ્યાન્ય કેસરી વન વિભ્રમ !

હરિલાલ મુવ.

૭૪

જન્મભૂમિનું જયમગલ

(ઝીઝીઝી, તાલ દાદરો)

જયમગાળ પ્રિય જન્મ-ભિનુ ગળવિયે-ધ્રુવ,
રઘુવીર સમ વિરલ વીર ભારતી સુભટ સુધીર,
ઉર સમુદ્રને હિમાલયે ઉઝાળિયે-જય૦
જનનીઅક ઝાલિયે ઝનુની રગ રેલિયે,
આ મ જળ-ઉગ્ગસથી બધું ઉગ્ગળિયે-જય૦
સત્ય અથે સજ્જ થાઓ (વિજય વાવટો ઉગાઓ,
વીર ધમ થી ધરા સદા ધ્રુવવિયે-જય૦
સત્વથી સચવાય સ્વત્ત સમગ્ર અથઘ પ્રવૃત
ધૂમિયે ઝઝૂમી, જગ તો મગ્ગવિયે-જય૦
જૂનાળ ફેડી ફેડિયે, અક્ષ ન જો ઉઝેડિયે,
દોર ને દમામ દેશનો જન્મવિયે-જય૦
સ્થિતિ સમય સ્વીકારિયે, પ્રવૃત્ત ચયન ધોળિયે,
જાતને સ્વદેશ કાજ કા ન હોમિયે?-જય૦
માતુ દીન દુભાય છે, સપુત ! પીડા પીઠાનિયે,
દુધ દીપાવિયે ઉમ ને વધાવિયે-જય૦
દેશસેવના સ્વધર્મ, અન્ય ન કર્ત-યકર્મ,
આત્મભાવથી બધું પ્રભુમય પીઠાનિયે-જય૦

લલિત.

૧૧૬

૭૫

ભાવણ્યમયી

(રાગ - કલ્યાણ)

અરણ્ય તરણ આ ઉદય થયો સહુ જાગો સૂતા લોક
આજસ તજિ શુભ સુવ્રતવસ્ત્ર સજિ હરખે મુકવો શોક,
સૂર્ય ઉદય આ ભાસે
વિભુવર્ણન ઉપકારસ્મરણ કરિ નમન મનન દિનરાત,
જનસુખકારક ભવઉદ્ધારક ઉદય ઉદય વિખ્યાત,
કાર્ય સકળ શુભ કરતો.
સદ્ગુણધારણ મત્કૃતિકારણ વિમલ હૃદય વર્ણાય,
ધીરજ દૃઢપણ સત્યવિવેક સપ સજેથી થાય,
મહાદયશના મહાકર્મો
જગદ્ધવ્યાપ્ત સતતસ્થિતિમા પરિપૂર્ણ પ્રેમ સાક્ષાત
દયાગુણો ભરપૂર ભરી તુ ધર ગરવી ગુજરાત,
વસન ઉપવન મન હરતાં.
સમનિયમે સદ્વૃત્તિ વધારી ધારી જીવની દાઝ,
હિંમત કરતો દુઃખ સહરતો પ્રગટયો ધર્મ સમાજ,
કલેશ કલહ લય કરતો.
દુરાચાર બહુ ત્યાગ કરી કરિ વિનય નિરતર પુણ્ય,
તિમિર વિહારી કુત્સિતપટ કહાડી પ્રદીપ્ત કરવા શૂન્ય
જયોતિ સકલ જયમ શિવમે.
ધર્મ વધારો શુભ ગુણ ધારો તારો દીન અતિ રક
અદાચરણપ્રતિપાલન સમયે નિશ્ચય થવુ નિશક,
ઝોજ વચન ગુરુ ઉચરે.

નામ સમાન મહાન કરી બહુ હામ ધરી ધરિ કામ,
ઉજ્જવલયશ પૂર્વનો અધિક કરિ ધ્રુવો દુરિત સહુ શ્યામ,
અધમ મતિ તજિ ધરમુળથી

પાપ થયે ક્ષય સત્ય વિષે જય દયા સુકૃત કહેવાય,
સમવૃત્તિ પરમાર્થ ન્યાય એ, એજ ધરમ શ્રુતિ ગાય,
કર્મ બીજા સહુ ખોટાં.

આ અવસર આકાશ સ્વચ્છ સપૂર્ણ સ્વભાવે શાન્ત,
મધુર વાયુ નદિયો નિર્મલ વન મોહન કામ વસત,
નિરાશા નિલ નકામી

ઉઠો ઉઠો અજ્ઞાન નિવારણ શૌર્યબળે લડવીર,
ભય કરિ દૂર ધૈર્ય ધરો તો તેથી થવું તરિ તીર,
સુધીર સુલક્ષણ નરનુ

દુષ્ટ્યુ દુષ્ટ્યુ જન આવી ઉગારો ધર્મ વિશે કશિ ઢીલ,
વિલાસ સંપત વીર્ય વધારી પુરૂષ સ્ત્રીઓના શીલ,
એ નાગરની વિભૂતિ

એકલપેટો સ્વાથે તણ તજિ ઇર્ષ્યાને અભિમાન,
એક દિલે હગામ કરી ફરિ લુટો લુટાતુ માન,
માન સમાન ન કાંઈ.

ઉદમ વાડી લહિ નરનારી કહાડી દુર્મતિશૂલ,
પરમકૃપા છાયે મળી રમતે ગ્રહો સુગુણના ફૂલ,
સુવાસિત દેશ વિદેશે.

ભીમરાવ.

ભરત-વીર-ભગૃતિ.

નહિ બ્રાહ્મણ, નહિ ક્ષત્રિય, ન વૈશ્ય, ન શૂદ્ર, આર્ય આપણ તો;
“સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી” જનની, ભરતભૂમિ બાળક હો ।

વીરા ભગી ઉઠો ।

અ.ણુ ઉદય અજવાળો,

ભાનુ પ્રેમ-શૌર્ય પ્રજાળો । વીરો નહિ-કુવ

ઉચ્ચ નીતિથી, ઉચ્ચ રીતિથી, શુદ્ધ હૃદય, આત્માથી

પ્રકાશતાં પરિપૂર્ણું સુગાથુ, શુ તમથી અસાઓ ? કયાંથી ?

દીવો દીપી રહો ।

કળાથી કાં કુમળાઓ ।

દેવો દિતીપી રહો ।

બળેથી કાં શુ ગળાઓ । દીવો

નહિ ૦

ઘેરાયા ચોપાત્ર બધારા, ગતુ થતી વિટાયા ।

બાહ્ય તથા અંતરથી રૂઘા । ભલે બધે લપેટાયા ।

ત્યારે તો બમણા ખિલો ।

સમરમા ઝગા ઝુઝો,

ત્યારે તા તેના ખિલો ।

જખમ કરિ લેઈ ઝુઝો । ત્યારે તે ૦

નહિ ૦

વકારવા બીજને પડશે વખાણના એ અવરને,

બરવાવિયે શુ તમને બળિયા કસરિયા નરવરને ।

ચાલો ચાલો જવે ।

દબી કા નહે નકામુ ।

છલ્લે જે ઉછળે હલે

લાગ કયા સુધી તક વુ ? ચાલો ૦

નહિ ૦

તમે તથાપિ ન નિજ કર્તવ્યે કુદી પડશે જલાગ્યે !
જળ મૂક્યું હરિ ધર્મ જગતથી ઉડી ગયો વૈરાગ્યે !

આર્યપણું અસ્ત થયું !

હૃદય જખમી રડશે !

આર્યપણું નષ્ટ થયું !

ફાધર અશ્રુ પડશે ! આર્યં

નહિ

હરિલાલ મુવ

તરકાલ મહિમા.

(હરિગીત)

બહુ ગૂઢ તરમા બેગીને જે ગય મીઠું કોયલ,
ચાલે ઘડી તે એક ને પછી બધ તં અલ્લુત સ્વર,
ગાનાર ના દેખાય ને તે જાય સ્વધનુ સ્વપ્ન શુ,
એ એક ક્ષણનું મળુ ગાયન ના સુણ્યુ ને ના મુણ્યુ.
કદિ કુસુમ કોમલ ખીલી રહે ના નક લતા શોભાવતું,
રંગે લલિત ને ગદ્ય મીઠો સહુ દિશે ફેલાવતું,
કંઈ કાલ રહિને ખરિ પડે ને જાવ ધુળમા એ બધું,
એ અતરે મીઠું પ્રસુમ એ ના નુદ્યુ ત ના સુદ્યુ
આકાશમા ઉંચે થકી તારો ખરે કદી રાત્રિએ,
સળગી ઉઠીને મધ્યમા પળ એક જ્યોતિ પ્રકાશી રહે,
ઘટ પડે તે કયાય ને ના ચિન્હુ રહે એ તેજનું,
દુર્લભ પળે એ વિરલ દર્શન ના દીકું, તે ના દીકું,
કદી દીઠી નદી લાવણ્યની, અનુભવી વરસની ચાંદની,
આશા તણી છાયા દીઠી કળી પુષ્પની જ્યાં નીકળી,

કે દીઠી વીજળી અમકતી સ્મિત નીરખા કા યુવતાતણુ,
 ને ભાવઉદ્દીપન તરત ત્યા ના થયું તે ના થયું
 તરૂણી સ્વહૃદય રહસ્ય કહેતી દૃષ્ટિ નીચી રાખીને,
 ત્યાં ગાલ પર તે સમય સુરખી ઉછળી રહી રાતી જે,
 તે ચિત્ર પામે નાશ જ્યા ઉત્પન્ન થઈને ક્ષણ ટક્યું,
 તે પર તહિ તત્કાલ ચુંબન ના લીધું તે ના લીધું
 બંતે જ જે ખરી કીર્તિ છે બહુ હર્ષને સુખનું ભર્યું,
 ઊંચું સહુથી શૃંગ છે જીવનતણા પર્વતતાણું,
 અનુભવ કરાવી વિવિધ જે ક્ષણમા જતું રહે દોડતું,
 યૌવન, મિઠી ! તે સકળ જલદી ના કર્યું તે ના કર્યું

રમણભાઈ

૭૮

એકે ઘા.

(મ દાક'તા)

તે પંખીની ઉપર પથરો ફેંકતા ફેંકી દીધો !
 છૂટ્યો તે ને અરરર ! પડી ફાળ હૈયા મહિ તો !
 રે રે ! લાગ્યો ફિલ પર અને શ્વાસ રૂધાઈ બતા,
 નીચે આંચુ તરુ ઉપરથી પાખ ઠીલી થતામા !
 મેં પાળ્યું તે તરફડી મરે હસ્ત સ્ફારાજથી આ !
 પાણી છાટ્યું ફિલ ધડકતે ત્હોય ઉઠી શક્યુ ના !
 ક્યાંથી ઉઠે ? જખમ ફિલનો ફૂર હસ્તે કરેલો,
 ક્યાંથી ઉઠે ? હૃદય કુમળું છેક તેનું અહોહો !
 આહા ! કિન્તુ કળ તઉરીને આખ તો ઉધડી એ,

મૃત્યુ થાશે ! જીવ ઉગરશે ! કોણ જાણી શકે એ !
 જીવ્યું આહા ! મધુર ગમતા ગીત ગાવા ફરીને,
 આ વાડીના મધુર ફલને આખવાને ફરીને.
 રેરે ! કિન્તુ ફરી કદિ હવે પાસ મહારી ન આવે,
 આવે તોયે ડરી ડરી અને ઇચ્છતું ઉડવાને,
 રેરે ! શ્રદ્ધા ગત થઈ પછી કોઈ કાલે ન આવે !
 લાખ્યા ઘાને વિસરી શકવા કાંઈ સામર્થ્ય ના છે ।

સ્વામી

૭૬

કુમુદસુદરીનો સરસ્વતીચંદ્રને પત્ર.

(સવેયા)

અવનિપરથી નભ રહડયુ વારિ પડે જ પાછુ ત્યા ને ત્યાંઃ
 ટુકે કર્મ ટુકે રહેવાને સરજેલુ આ ધરતીમા.
 નભવચ્ચોવચ રંગીન થાતા ગરૂડરાજની પાખ થકી
 સુભગ ઘડિક એ બન્યુ, નવાઈ ન, એ દશા ને નાજ ટકી!
 પણ ઉંચા નભના સચારી પક્ષિરાજ, તુ આવ્યો આ
 ધરતીપર ત્યાથી ઉડ પાછો, પક્ષહીનનો દેશ જ આ.
 ફફડાવી પાખો સોનેરી, રચ રસયંત્ર તુ રસધરમા !
 વિશાળ વ્યોમ માપી લે, ને નહા સૂર્યકિરણના સરવરમા.
 ગિરિશિખરે, ઘનમા, ને નભમા ઉયો તુ ઉડશે જ્યારે,
 સૂર્યબિમ્બથી સળગી ઉતરતા કર-અખાર વિશે જ્યારે;
 સુવર્ણપક્ષની જશે ભભક ભળી તે સમયે તુજ કીર્તિને
 ભેંધ ભેંધ પૃથ્વીપરથી પૂજીશુ ઉરમમંથી અનુભવીને.

નહિં ઉઘયે પોતાથી પણ પ્રિયની વિમાનગતિ ભેઈ
રાયવુ એટલુ રહ્યુ ભાગ્ય તે રાખા ! નીકર રહીશું ચેઇ.

એવર્ધનસમ

૮૦

અમારી પિછાન.

(ગજલ)

હમે ભેગી બધા વરવા સ્મશાનો દુઠંઠનારાઓ !
તહોના ભૂતને આઈ જગાવી ખેલનારાઓ !
જહા જેને કરી મુઠ્ઠુ કબરમા મોકલી દેતી,
હમે એ કાનમા બાફ હમારૂ ફેંકનારાઓ !
જહાંથી જે થયું બાતલ અહીં તે છે થયુ શામિલ !
હમે તો આકની મૂડી ભરી રાજી થનારાઓ !
જહીં જખમે તહીં જોસાતણો મરહમ હમે દેવા,
બધાના ઇશકના દરેઈ બધા એ ઘોરનારાઓ !
હમે બહોરખખરો સૌ જિગરની છે લખી નાખી,
ન વાચે કોઈ યા વાચે, ન પરવા રાખનારાઓ !
ગરજ જો ઇશકબાજીની, હમેને પૂછતા આવો,
બધાં ખાલી કિતૂરથી તો સદાએ નહાસનારાઓ !
જહીં સ્પર્ધા તણી જગની દખવ ના પહોચતી ત્યાં ત્યા,
જમીં ને આસમાનેના ઝડા ઉડાવનારાઓ !
અમે તે બેહયાઈને દઈ માથુ ધરી જોગે,
હમે આરામના ક્યાએ મુખથી બિઘનારાઓ !
સનમની બેવકાઈથી નથી સખ કાઈ એ ડરતાં,
હમે બાણ્યુ હમે માણ્યુ, ફિકરને ફેંકનારાઓ !

જખમથી જે ડરી રહેતા વગર જખમે જખમ સ્હેતા;
હમે તો ખાઈને જખમો ખુબી ત્યાં માનનારાઓ !
ખની ઉત્તાહ આવો તો થશે આંહી તમે ચેલા,
મગર મુરશિહ કરો તો તે હમે ચેલા મનારાઓ !
હમારાં આસુથી આસુ મિલાવો, આપથુ ચાવી,
પછી ખંજર બલે દેતા, નહીં ગણકારનારાઓ !

કલાપી

૮૧

અમે.

(દિવ્ય છંદ)

અમે દિવ્ય ગીતે ગાનારા, સ્વર્ગીય અમારો સૂર;
અમે પીયૂષ પી પાના । કમ સ્વર્ગવાણ સુમધુર,
અમે દિવ્યઝરણુ નહાનારા દાખવતા નરહં નૂર,
અમે કુદરતને મહાનાર, અમે ઘડી ન રહ્યે દૂર.
અમે એકાતે જઈ વસિયે, કરવા કુદરતનું ગાન,
અમે ધાધલમા પણ ધર્મિય ધરવા દુનિયાનું ધ્યાન,
અમે વસિયે, જગડી ખાસિયે કસિયે અમે ઉરની તાન,
અમે કદી દી ખુબ હમિયે, કદી રડી દઇયે સહુ પ્રાણ !
અમે અંધારામા ઉડિયે ખુવખુલથુ ગાના ગીત,
અમે રસસાગરમા ખુડિયે ખુડતા તરતા શુભ રીત;
કદી મેઘ સમાન ગડુડિયે, કદી શાંતિ ધરિયે શીત,
અમે સત્ય ખધેખધ દુડિયે, છે સત્ય અમારી પ્રીત.
અમે સરિતાકાંઠે ખેરી કરય ઘડી કેંક પસાર,

અમે સાગરહૃદયે પેશી ભરિયે અમ રત્ન પટાર,
 આકાશ પાતાળ પ્રવેશી કરિયે સ્વછ દ વિહાર,—
 અમે સર્વ ખલકના ખેશી, વળી સેવક ને સરદાર !
 અમે સૂરજ સાથે ફરિયે, કદી ચઢાનો ધરી હાથ,
 કદી વારકમાહિ વિચરિયે, કદી ભીડિયે નભશુ બાથ,
 કદી સખી ઉષાને કરિયે, કદી રમિયે સંધ્યા સાથ,
 અમે વિશ્વ બધુ ઉર ભરિયે,—છે સ્હાય ત્રિભુવનનાથ !
 અમે આશ નિરાશે જડિયે, આસુ ઝરતો અમ પ્રેમ,
 અમે સુખને દુઃખમા ઘડિયે, અમે દુઃખને ગણિયે શ્રેમ !
 છાયા તજી તડકે પડિયે, અકળિત અમ ઉરની નેમ,
 અમે હસતા હસતા રડિયે, વળી રડતા હસિયે તેમ !
 અમે રસ ઝરતા કૂવારા, અમે તેજભર્યા ભવ્ય ભાણુ,
 અમે ઝગઝગતા જગતારા, અમે ચૌદે રત્નની ખાણુ,—
 જગમા ને જગથી ન્યારા, માનુષી ને દૈવી પ્રાણુ,
 અમે અણુગમતા ગમનારા, અમે જાણીતા અણુજાણુ !
 અમને નહિ દેશો દોષો અમે કુદરતના હથિયાર,
 અમે તો કુદરતના કૌષો, ભવરણુશીગા કુંકનાર !
 કદી હસશો ને કદી રોશો અમે ભાવિદર્પણુકાર,
 અમ હૃદય અજળ કંઈ જોશો—અમે એક અનેક પ્રકાર !

ખખરદાર

૮૨

એક પત્ર

[અજની ગીત]

રૂમ ઝુમ ઝરણા—સાથે નીકળ્યા,
 હસતા નાદ કરતા રસળ્યા,

હંગલે હંગલે હંગતા આગળ,
સાથી ઓ મહારા !

અગ ધરા નત ઉન્નત કરતી,
પાછે પગ, ખોળો પાથરતી,
લળી લળી આકર્ષી ગઈ આગળ,
સાથી ઓ મહારા !

હૃદય ગભીર વિશાલ બન્યા બ્યા,
દૃષ્ટિ તણા વિસ્તાર વધ્યો ત્યા,
મૂલ વિમલતા ગઈ પશુ રહી ત્યા,
સાથીઓ મહારા !

તે પછી સગમ પ્રકુલ કેવો,
ભાવિ કે સૃષ્ટિકેમ જેવો,
કે એ ઈશપ્રશાદ કહેવો ?
સાથી ઓ મહારા !

અને હવે ? ઉત્તર ઉચ્ચરજે !
ગતજીવન ઘડી તો ઉર ધરજે !
ભલે પછી ઇચ્છા અનુસરજે !
સાથી ઓ મહારા !

પ્રેમ અને સત્કાર

[મંજલ]

લખ્યું તે પત્રમા ખ્યારા ! “ નથી સત્કાર મે કીધો,
 ખબર વિવેકની સુજને, નથી તે તુ ક્ષમા કરજે ”
 અહો ! સત્ત્વેહને અગે, સુહૃદ ! એ બોલવું છાજે ?
 ચહે જો પ્રેમ આદરને, નહિ એ પ્રેમ પ્રેમીનો
 અખડિત પ્રેમને બધું ! જરૂર શુ હોય આદરની !
 ‘ પધારો, આવજો, બેસો ’ વૃથા એ વાદ શા સાડું !
 હૃદય સત્કાર જ્યા થાતો ઉભય ઉરમા વિના માગ્યો,
 નયન સત્કાર નવ ઇચ્છે, વદન સત્કાર શાને તો ?
 વિનય રસનાતણે એવો બતાવે પ્રેમમા ખામી,
 પ્રયત્ની કાજ રહેવા દો, ન ઇચ્છે પ્રેમના પાત્રો,
 હસે દિલ પ્રેમના ભરિયા રહે ભુદા છતે સગે,
 વિનય સત્કારને એમા નથી અવકાશ મળવાનો
 ‘ પધારો એમ કહેવાથી પધારે તે પધાર્યા ના,
 નિમત્રણ પ્રેમીને શાના ! અનાદર પ્રેમને શાનો ?
 મળ્યા છે ચિત્ત વિષુ યત્ને, શરીર તો જોડવા છે ક્યા ?
 કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યા મળેલા છે
 સુહૃદનુ આગમન થાતા ઉઠે સત્કાર કરવાને,
 અરે એ તો જનો જૂઠા, ખરેખર બાહ્ય પ્રેમી તે !
 લલે એ થીગડા દેવા હજો અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટોને,
 સ્પૃહા સત્પ્રેમના ભોગી જનો તે તેની કથમ રાખે ?

વિનયની પૂરણી માગે, અધુરી તેટલી પ્રીતિ,
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અધિકાર આદરને

૬૧ ખુ બોટાદકર

૮૪

અગતિ ગમન

(શિખરિણી)

બધા ઝાઝા તારા વિધુ પણ મહિં તેજ ન મળે,
થયેલુ અધારૂ, પથિક તરુ છાયાથી સઘળે
નહી ચાલે તેમા ચરણુ, દિલ તો દૂર ફરતુ—
સખે, બીજે તો કયા ? પ્રિય હૃદયની પાસ સરતુ
નથી તહે શુ કયારે, ક્ષણુ વિરલ એવી અનુભવી ?
રુકુર તી ઉડાણે, અસર સહુમા અદ્ભુત નવી
વિચારો રેલીને, પ્રણય રસ સર્વત્ર ઉભરે,
અને નહાતા નહાતા હૃદય હૃદયાલિંગન કરે
બને ત્યારે આખો મૃદુલ શિશુના સ્વપ્ન સમ ને
જતી ભાસે સ્વર્ગે, સહુજ શિરના સ્વરૂપ નમને,
ફરી પાછુ હૈયુ ક્ષણુ અવરમા વાસ વસતુ,
અને અધારાથી ચરણુ સમજી શીઘ્ર ખસતુ

મંજીરા કર

૮૫

કંદપના ને કંસ્તુરીમૃગ.

સુર સદન તણી જે વાડીઓમા રમે છે,
હૃદય થકી નિહાળી આખો જે નખે છે,

પ્રમદવન તણો એ અપ્સરાઓ જ સાથ,
 નમન સહ મને આ મોકલે પ્રાણનાથ
 આવ્યો હતો પરમ યોગ થકી પ્રસંગ,
 જામ્યો હતો સકળ વૃત્તિની માહિર અ,
 શબ્દો પડ્યા ઉપર અમૃતધાર જેવા,
 તાજ થયા હૃદય સાથ તરંગ તેવા

માથુ ઉંચું કરી નયનને સ્વદય ઉંચું કરૂં છું,
 જેવા જેવું નિરખી મનને હું સુધાથી ભરૂં છું,
 અંગે અંગે ખુબી નિરખીને આખ તો જાય ચોટી,
 સાચું માને નહિ હૃદય ને વાત દેખાય ખોટી

એક અદ્ભુત વસ્ત્રોમા અપ્સરા નજરે પડે,
 વૃત્તિઓ થાય છે મૂઠ સુગંધાની મોહની વડે
 અધર મધુર તેનો જોઈ પામે વિકાસ
 વિવિધ કુસુમની ત્યા નીકળે છે સુવાસ,
 મુજ નયનની સાથે યોગ્ય જોડું રચાય,
 જાગર નહિ પડે ને કીકીઓથી નચાય

હૈયાના હોજમાથી આ શુ પાણી છલકાય છે ?
 પ્રેમ છે એ નહિ ખીન્નું, પ્રતીતિ એમ થાય છે
 જોલે પછી પ્રણયથી નવરાવતી એ,
 વાણી સુધારસ બધે છવરાવતી એ,
 જાણ્યું હશે હૃદય એમ મને કહે છે,
 કે આપની અમર લોક વિશે રહે છે

કવિતા દેવીની તેથી, અમે દાસી જ આપની,
 દેખી એ દિવ્ય ચક્ષુથી, બીના આપ પ્રતાપની

આવો નહિ વિપદ આપ સમી જરાય,
રાસી રહો અમર એ કવિતા સદાય,
જેની કૃપા થકી થયો સુર લોક વાસ,
સાહિત્ય જ્યાં સુખદ કોટિ જણાય પાસ.

રચના દુનિયાની હું, દેખાડું સરદારને,
પાખ ઉપર બેસીને, બુઝો દેશ હજારને
આહા ! એવું વચન વદતા અન્ય દેખાવ થાય,
પાસે ઉચો ગિરિવર અને એન શોભા જણાય,
ઘોળા ઘોળા ઝરણુ ટપકે વાદળાઓ ધસાય,
આબુખાબુ ગહન વન આ એકે ઉચું જ થાય
રહો એ કાઈ જોવાનું દિસે છે આ દિશા મહિ,
આવે છે કોઈ પ્રાણી એ, તેમા સંશય છે નહિ

છે મદ મદ ગતિ આ જ પ્રદેશ સામી,
આખો થકી કહી શકાય અપૂર્વ કામી,
કસ્તુરિકામૃગ સમાન વધુ જણાય,
દેખાવને નિરખતા મન ત્યાં તણાય

જાણે કોઈ શર શિર વિશે તીક્ષ્ણ લાગેલ હોય,
ટોળું છોડી પરમ દુઃખથી જેમ ભાગેલ હોય,
તેવી રીતે ઘડી ઘડી પત્રી એ અગાડી ધસે છે,
વૃત્તિની કૈં ખબર ન પડે એ પ્રમાણે હસે છે.
અચાનક મને એનું અનુમાન થઈ ગયું,
વાદ્ય અદ્ભુત અસ્પષ્ટ, સંભળાય અહિં કયું ?

ઉચે બધા શિખર એત થયા જણાય,
નીચે નદી વહનમા તરૂંઓ તણાય,

વચ્ચે જ્યાં ચિકટ ઉપર એક ચાલે

ગાફરિ કોઈ નજરેથી ગુફા નિહાળે

અસામાન્ય છટાથી એ, બળવે હાય ! બીનને

ચાલે તે ચિત્તમા તંતુ, જ્ઞાન કયા બુદ્ધિહીનને

દેખે છે કાળને સામે તોય પાછો નહિ વળે,

જવાની તો કહો કેમ, આજ્ઞા સગીતની મળે,

અશ્રુ પડે નયનથી બહુ ખિન્ન લાગે,

છે મૃત્યુની ખબર તોયણ બદ્ધ રાગે,

દેખી સમાન હજવે ડગલા ભરે છે,

અત્યંત હર્ષ સહ ચિન્હ બીજા કરે છે

આવે ચડાળની પાસે, મુણે એકાગ્ર ચિત્તથી,

લુપ્થ લુપ્થકનુ ચિત્ત થાય કસ્તુરી વિત્તથી

ધીમા તેથી કઈ પડી ગયો બીનનો એહ નાદ,

રે રે કેવો શબગપતિ આ થાય તારો પ્રમાદ !

આખુ તેથી મુખ થઈ ગયુ એમ જોતા જણાય,

ધીમા તો એ સ્વર સમજવા નાડીઓ કુદ્ધ થાય

કહે કરુણ ચીસોમા અરે રે આમ શું કરે ?

પ્રાણદાન દર તોયે, તૃણા અત્યંત શુ ધરે ?

અરે ખુની મામે મૃગવર બિચારો ટળવળે,

તથાપિ પાગધિ હૃદયતણી પીડા કયમ કળે ?

દરે તૈયારી એ શરતણી કરે ચિત્ત મુજનુ,

ખરે ! પાપી પ્રાણી નિધન કરે હુ હુષ્ત તુજનુ

આપે છે શસ્ત્ર તેજસ્વી, સખી એ અપ્સરા મને,

દોડુ ચાકાળની સામે, રાખીને ખડકને કને,

મારૂ જઈ શિર વિશે તલવાર એને,
 નીચે પડે અરર ! બીન—બચાવુ કેને !
 તે ભેદનેજ મૃગ મૂર્છીત થાય, હાય !
 આવુ થતુ નિરખતા જ મિભજ જાય
 અપ્સરા અહીં કયા લાવી, કહી હુ કુંદ યાઉ છુ,
 કલ્પના જાય છે ઉડી એકલો રહી જાઉં છું.
 મલ્લિકાર્જુન

૮૬

સ્નેહનિદાન

(હરિગીત)

મુજ વૃત્તમા નથી કેા નવાઈ, શીવાય પણ હુ શુ કહુ ?
 પૂછયુ તથાપિ તમે જ તો હુ નકાર પણ શી રીતે લાજુ ?
 મુજ જેવુ વૃત્ત ધણાકનુ શુભુશેા પુછયે આ દેશમા,
 પરદેશી સજ્જન ! હીન્દુઓ ગાળેજ જીવન કલેશમા !
 નરભત સુખી હશે અહી કદી મ્હાલતી સ્વચ્છન્દથી,
 પણ નારીને રોવા વિના નહિ કર્મમા બીજુ કઈ
 યજ્ઞિત પિતા તણી આત્મજા લાણી કઈ હુ તાતપ્રતાપથી,
 મન વિકસિયુ, ઉર ચ્છોટિયુ સદ્ગુણ વિશે બહુ ભાવથી
 હું ન્હાનપણથી આશ આણી ઘણી ધરી મન માણતી,
 પણ હાય ! હીન્દુતણે લલાટ લખ્યા ન લેખો બાણતી
 શીશવ વિશે કર પીડિયો અજ્ઞાત એક શિશુજનને,
 કિલ્લાહના જ કરારમા સહી ઝીંખી મુજ મુજ ગુજ્જનને.

તાતે કહ્યું “તુજ કાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજે,
 “પ્રિયપતિ ગણી એ સાથ તારો જીવ બેડી રાખજે ”
 હું બોલી “ કાન્ત ગણાય છે ઉરવારિધિના ચદ્રમા,
 “ મુજ ચિત્તમા આના પ્રભાવથી વીચિ બાજે કેમ ના ?
 “ સન્ધિ થયો નથી, છે નહિ નકડી ન કે થાશે જ તે,
 “ અમ ચિત્તનો, તો શીખવો, પ્રિય તાત, કયમ મુજ કાન્ત એ,
 “ તમ પાસ ભણુતા હું ભણી-મન બેડવા વિધિહાયમા,
 “ વિકસે જ પદ્મિની એકલા દિનનાથ કેરા સાથમા
 “ સસારમાહિં પ્રયાણ કાજ જ પાન્ય ચેતન સર્વ છે,
 “ બે એકથી જ ભલા પ્રવાસ વિશે વળી કહ્યું એવું ચે
 “ એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસઐક્ય વણુ નહિં મિત્રતા,
 ‘ નહિં અહે ઉરપારો વિશુણુ ચિત્તસ્થળી પર સ્થિરતા,
 “ રસઐક્ય વણુ મન અક્ય નહિં એ સૂત્ર શીખવ્યું તે કિને,
 “ મનઐક્ય વણુ નહિં મિત્રતા પ્રભવે, શુરુજી, કેા રીતે
 “ સ્ત્રી પુરૂષ કેરૂં લગ્ન એવી મિત્રતાનો હેતુ છે
 “ ધણીવાર આપની પાસથી મ્હું, તાત, એવું જ શુણ્ય છે
 • અન્યોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુશુણુ દમ્પતી,
 “ વિનિમય કરે નિજ રસતણો ઉર ઉર આગળ ઉઘડી,
 “ સસાર સ્વાર્થ અલિપ્ત થાતા ભેદનુ કારણ નહિં,
 “ સ્ત્રીપુરૂષની તેથી જ સઉમા મિત્રતા ઉત્તમ કહી
 “ એ મિત્રતા વા સ્નેહ કહો, તે હાર્દ દમ્પતી ભાવનું
 “ રસઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસઐક્યને જ વધારતું
 “ રસઐક્ય તો નહિં હોય ત્યા કયમ મિત્રતા એ સભવે ?
 “ રસઐક્ય વળી વિધિવણુ નહિં કદી ધતર કેા સરજી શકે.

“ હે તાત ! તે સજ્જવાતણી આજ્ઞા કરી આપે મને,
 “ તો કેમ કરી કરવું અશક્ય જ એવું તે શીખવો હવે
 “ હું કિ કરી છું તમતણી, કરૂં હોય શક્તિસાધ્ય જે,
 “ શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું-શક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 “ વિધિહસ્તગત ઉરતન્ત્ર પણ કયમ કરી કરૂં ગતિવાળું હું !
 “ મુજ ઉરતણું પરઉર સાથ શી રીત લગ કરાવું હું ! ”

ગોવંદ નરામ

૮૭

પ્રેમ-વિકાસ

પ્રેમની મટકી ચાખી હૃદય દ્રવતું બન્યું,
 સૂક્ષ્મ પ્રીતિની જ્યોતિર્નિર્મળ પ્રકાશ કરી રહી
 પ્રકાશ વધતા વધતા હૃદય ઉભરાતું બની રહ્યું,
 છલકતે હૈયે શોધી સહુધર્મચારિણી સખી પ્રિયા !
 હૃદયના અદ્વૈતે વધતું ચાલ્યું પ્રેમપીયૂષ
 સૂક્ષ્મ હૃદયને વળગી રહેતા-રહ્યા સ્થૂલ હૈડા,
 પરસ્પર પ્રીતિના યજ્ઞમા થયો ભસ્મ સ્વાર્થ,
 વિકસી વૃત્તિ સૂક્ષ્મ બનતી, વિકસ્યા હૈયા—દેહ વિકસ્યા,
 ભીંજાયેલી પૃથ્વીતણા કુડ નાવા વિષે,
 હૃદય ખીજ રોપાયેલું ઉગતું ચાલ્યું પ્રત્યડ વીર્ય !
 મૂળ ઉચ્ચા, દઢ બાજ્યા, ઉતર્યા ઉડા પાતાળમા,
 પૃથ્વીના અતરપટ સર્વને મૂળ શાખાઓ બાઝી રહી.
 વૃક્ષ ઉચ્ચ, વધ્યું, વધ્યું ઉચ્ચ સ્વર્ગ નભમા,

દિશાઓમા સર્વે અનન્ત વિલાગો વધી રહ્યા
 દઢ સૂક્ષ્મ પ્રીતિએ વૃક્ષ કંઠ વળગેલ રમ્ય વેલી
 વિકસી વિકસી ફાલી ફાલી પિયુ વિકાસમા,
 વૃક્ષ વેલના છાયા નીચે શાન્તિ લેતા
 લોક પશુ પક્ષી જડ એતન પદાર્થ સઘળા,
 વેલીના મધુર પુષ્પો સુવાસિત કરતા સહુ વિશ્વને
 કદપવૃક્ષના અખૂટ પુલકા ખાતા વધતા પ્રાણી સઘળા,
 હૃદય વેદી વધતી વિશ્વમય બની રહી,
 સૂક્ષ્મ પ્રેમની જવાલા ઉઠી રહી અખિલ બ્રહ્માંડમા
મૂલ ૭ દુર્લભજી વેદ.

૮૮

સયોગજન્ય રતિ

(ઇદ્રવિજયની ચાલ)

જોતજોતામા સરી ગિરિથી, મુજને યણુ તેં તુજ સાથ લીધો,
 શી નીરખી પ્રિય તેહ સમે અયિ કુદરતમાહે અપૂર્વ રતિ ?
 ગ ગા અને બ્રહ્મપુત્રા ધરી નિજ બાહુલતા મોતીમાળ સમી,
 હિમગિરિના કંઠ પરે ગજવદનની પત્ની સમી દીપતી,
 તે દ્રવ્ય પત્નીતણી છુટી બાહુલતા ઉદધિ ગમ શી ધસતી ?
 ને ઉદધિની અન્તર ઉર્મિએ તુજને નીરખી હસતી ?
 તે ગિરિ ને તે ઉદધિ ઉરે તુજ રૂપ સસુ મીઠું હાસ્ય હવું
 એ જ મીઠાશતાણુ રસલાણુ હવું અનિલે રસથી મયવ્યુ.

ના અનિલે કે ન વારધિએ, નહિ કેવળ હ્રિમાંગાર ઉરમા,
 એજ ઉદારતા ગાજી ઉઠી હતી વન વને વર ધારી છટા
 સાગરશૈલ્ય, સુગન્ધિ વનસ્પતિની, વરહાસ ગિરિમુખતુ,
 ધુધવતો વર મ્નેહ મરિતનો, એણે મચાવ્યું'તુ ગાન રૂડુ
 એજ સુગાન થઈ અનિલારૂઢ પ્રાણીના રોમ વિશે સરતુ
 ઇન્દ્રિયનો સહુ થાક ઉતારી અન્તર અમૃતથી ત્રપતુ
 છાયુ હતુ ઔદાર્ય સ્થળેસ્થળ તહારા સુધાદ્દગપાત સમુ,
 નીદ ભૂલી હતી ના એ પળે દીનદીનની શાન્તિદા પત્ની થવુ
 દિશા નમી નમી યોગમથી હતી આપતી સ્નેહથી ભૂઅગને
 બ્યા હતી ધોમ ધખી કુળી પાખડી ત્યા હતુ શૈલ્ય વસ્યુ જ દીલે
 આહા ! મનોહર હર્ષ હતો વસિઓ સહુ શો તે દિશાવદને ?
 અન્ય સુખે સદૃશ્યત્ન ફળે મન કોણતુ ના આનન્દ ઝીલે ?
 કુજ સકલ કાશ્મીરની, ને કલ્લોલ સહુ વારિધિ પરના
 ગુહા સહુ ગિરિની જહા એલન્ત ઝમ ઝમ રવ દડતા ઝરણા,
 એણે મચાવ્યું'તુ ગાન રૂડુ ગમ્ભીર હૃદયરસથી ભરતુ,
 જેનુ અન્તર તુજ ભૂમિતણા પડ ઉઠી ઉડુ ઊડુ નમતુ
 શાન્તિ વિહારતી જે હતી સૌ સ્થળ, ગાન જે ગર્જતુ વિશ્વવિશે,
 સ્નેહ વિલસતો જે પ્રતિવ્યક્તિ, આનન્દ ફૂદી રમતો સૌ દિશે,
 શાન્તિ તે ગાયન તે વળી સ્નેહ અને આનન્દની તે રતિમા,
 એવુ મધુર પવિત્ર હતુ કઈ જતુ પડે ન છુપી વસતિમા
 આવો ઉદાર પરસ્પર સંગીત ભાવ નિહાળી પવિત્ર જગે,
 એ મહિમા મૂળ જાણવા બાઝી લગાવી મે આ દ્વગ તારી દ્વગે

ત્રિભુવન પ્રેમશ્ચકર

‘હુ છું શકર.’

(સાદું ભવિકીડિત ૭૬)

હુ છું શકર તુ સતી શિરમળી સૌન્દર્ય ધારાવતી
 તુ છે પ્રેમળ મારી નિશ્ચલ સખિ ! પ્રેમે સમાધિ સ્થિતિ,
 તારે છે મુખ ચદ્રમા મુજ શિરે ચદ્રાર્ક સારસ્વતી—
 હાહા બેડ સમોવડી મળી પ્રિયે ! વિદ્યાપતિ શ્રીમતી
 જેણે એકજ બિન્દુપાન કરિયું સૌન્દર્ય ધારા થકી,
 રે ! તે પ્રાણીતણી ગતિ અવર શી તર્શી સદાયે રતિ,
 રે ! કા કાતિ પટાચલે લપટિને સસારમાહી રમે,
 રે ! ચદ્રાનનદર્શનાર્ત સ્વમતિ ચારૂ ચકોરી ભમે
 તે સ્થામા અલકાવલી સઘન હુને રમ્ય ગુબારવે,
 આ ચિત્ત બ્રમર પ્રકામી તુજનો બ્રાન્તિ વિના જે રમે
 હાહા ! દૈવવશાત્ વિયોગી જીવ એ લોગી બ્રમે બ્રાન્તિમા,
 રે ! એક ક્ષણ પુષ્પ શુશ્કિત લટે દે લેટવા શાન્તિમા
 ધારા ઉપર હુ પદે પદ સખિ ! તારા વિચારે ધરૂ,
 આધારે તુજ મૂર્તિના નયનથી સસાર માહી ફરૂ,
 ભાનુ રોહિણીનાથ તારી નજરે બોલાવુ બે સાક્ષિયે,
 સાક્ષિ અતર શુદ્ધની ખરી પુરે સત્ય ટ્રવોમિ પ્રિય
 ભાનુ દ્વાદશ ચદ્ર કોઈ દિવસે બે પાશુમા રોળશે,
 વારિ માહિ વસુન્ધરા કવચિદ્દપિ રનેહેથી અગોળશે,
 ના ના સજ્જન પ્રેમ નાવ તરણી કિંચિત્ કવચિત્ અર્કશે,
 મારી ટેક શુચિ ધ્વજા પ્રલયના ખાથોધિમા ફર્કશે.

સહિના શ્રમથી વિનિદ્રિત પરણદ્ય પ્રશાન્તિ ગ્રહે,
 સસારી જીવમાત્ર નામ રૂપમા ના લેહ કાઈ રહે,
 કાતે ! કોઈ દિને દિનેશ કિરણો ન્યારે તમે તર્જશે ?
 મારો નાદ “ તુંહીતુંહી ” સઘન જો શૂન્યાત્મમા ગજશે

બાલાશ કર ઉલ્લાસરામ

ત્રયસી લીલા

(ચિખરિણી.)

યયુ મારૂ તારૂ મિલન શુભ એ દેવી ભૂમિમા,
 પ્રતાપી દેવીના નવ રસભર્યા પ્રાગણ્યસુમા,
 રહીને એકાતે તુજ ધવલ મે રંગ નિરખ્યા,
 વ્યભિચારી તારા વિવિધ મુજ શુ ભાવ પરખ્યા
 કવચિદ્ રંગે ઘેરે સરવર લહેરે કમકતી,
 કવચિત્ જ્યોત્સ્નામાહિ સ્વરણમયી કાન્તિ અમકતી,
 કવચિત્ પ્રાચી માહિ શિરમણિ ધરીને રીઝવતી,
 કવચિત્ અધારામા, પ્રણતલય ખેલે ખીજવતી
 વસન્તી માલુકે કવચિદપિ સુલીલા લહરતી,
 કવચિદ્ વાયુ લહેરે વ્યજન સુરલિએ મહકતી,
 અભિસારે તારા પરખી મુજ દાક્ષિણ્ય નખળુ,
 કટાક્ષે તારીને મુકતી અમળા બાણ રમતુ

કવચિદ્ રૂઝા રૂપે નવપ્રણીત શાલી અવયવે,
 કવચિત્ કુજે કુજે છુપી, નયન કેરા અભિનયે,
 કવચિત્ તારા તારા જરકશ દુશાલે મન હર્યું,
 આહા તારા પ્રેમે નિરમળ મહારૂ મન ઠર્યું.

બાલાશ કર ઉલ્લાસરામ.

— —

૯૧

પ્રેમીની ભૂતિપૂજા

(તોટક)

કર તુ કંઈએ, કર તુ કંઈએ,
 મધુ તેથી બને વધુ શુ કદીએ ?
 તુજ કાર્ય સહુ દિલ નિત્ય સ્મરે
 વધુ નિર્મળ શુ ઉર પૂછ શકે ?
 કંઈ બોલ અને દિલ નિત્ય સ્મરે
 કંઈ બોલ તુ બોલ સદા જ પ્રિયે !
 તુજ વાણી સદા સુણતો જ રહુ,
 ઝરતા કુલ એ વીણતો જ રહુ,
 તુજ એ સ્વર ગાયનમા સ્મરતા,
 વળી ચોરજ ધૂન મએ ઉરમા,
 તુજ આચક આ ઉર થાય પ્રિયે !
 ફરી ને ફરી એ સ્વર માગીજ લે.
 ઉર ઇચ્છતુ કે હૃલ આ તુ પ્રિયે !

નવ બોલ ડશુ પશુ ગા જ, પ્રિયે !
 કંઈ દે કંઈ લે સહુ ગીત મહિ,
 વ્યવહાર બધા કર એ સ્વરથી,
 હુકમો સહુ ગાયનથી કરજે,
 મુજ જી હગી એ સ્વરથી ભરજે

તુજ નૃત્ય સ્મરૂ ? ? ભુલુ ભાન, પ્રિયે !
 કંઈ પ્રશ્ન કરૂ સ્મરી નૃત્ય, પ્રિયે !
 ક્યમ ઉર્મિ બની ન તુ વારિધિની,
 બસ નાચત દિવસ ને રજની,
 ધુધવાટ વળી તુજ હુ બનતે,
 હસતો નકી તાલ દીધા કરતે

કર તુ કંઈએ કર તુ કંઈએ,
 કરજુાર્દ્ર પ્રભુ પ્રતિ ડર્શ્ય પડે,
 તુજ શુ તુજથી શુ ? મધુતર છે ?
 વળી નિર્મળ શુ તુજથી શુ પ્રિયે ?
 સ્મરતા સ્મરતા સ્મરણે ચડયુ જે,
 બસ પૂજશ પૂજશ તે જ પ્રિયે !

જ્ઞાપી.

પ્રેમી હૃદયની વાંછના.

(સંગ્રહ)

નીચી ભૂમિ પ્રમાણે તલપદવત હું જો થયો હોઉં નીચો,
ને તુ, આકાશ જેવો, રમણિ-ઉરતણા પ્રેમ ! તુ થાય ઉચો,
તો એ મહારા વિચારો પવન રૂપ ધરી ઉડીને ત્યાજ આવે !
ઉચે ઉચે ચઢે તે વિહંગગણ પરે ભેટવા સદ્ય ભાવે !

જો હું આ ભૂમિ માથે અતિશય જ ઉચો હોત જો એ પ્રમાણે
ને તુ બહાલી રસીલી ! ઘણી જ ઘણી નીચે, વ્યોમથી એમ નાણે
જેવી મીસે જ ભૂમી, ઉદધિ તલ ઉડી, તેવી તુ થાત નીચી
તોએ તહારી જ પાસે, સલુણી ! મન લમે પ્રેમનુ સૂત્ર મીચી
રામા જો હોય તુ તો મહી નીચી મહિલા, હોઉં જો વ્યોમ રૂપે
તોએ મહારો હમેશા, રમણિ ! દશ દિશે, પ્રેમનો સૂર્ય ધૂપે,
ત્યાથી તુને નિહાળુ દશશત નયને ભાતુના કિર્ણુ પેરે,
આચ્છાદુ બહાલી ! તારી ધરતી મન તણી પ્રેમ જ્યોતે નિ શકે.
સૃષ્ટિ અન્નર્જનએ અતુલ અરકની કાન્તિથી આ સદા રે,
વિયોગાધી જ નાશે જળહળ ઝગતુ ! પ્રેમના તેજ પાસે !
ન્યા ન્યા કાતે ! તુ જાએ ઉચી જ નીચીજ કે

વ્યોમ કે ભોમ માહે,
ત્યા ત્યા ત્યા ત્યાજ મહારૂ હૃદય પ્રણયથી તાહારી પાસે આવે

પ્રિયતમની ઉકિત,

(હરિગીત)

ચદિ હોત હુ વર્ષાદિખિન્દુ ને તુ કોમળ પાદડું,
 વાદળ વિશેથી આવી તુજ ઉર ઉપર આવી વસત હુ,
 ને લેત વિશ્રાન્તિ તહી મીઠી અનુપમ સુખભરી,
 હુ રહાત તુજને રહાત આનન્દે અને ઉત્સાહથી
 તુ હોત સુદર કમળ, ને, જો ભ્રમર હુ વહાલી । કદી,
 તુજ હૃદય આવી રહત હુ કંઈ ખોળ કરતો તાહરી,
 હુ ચુસત પ્રેમે ચુસત તહારા અધરતુ મીઠુ અમી,
 ને ચુમત તુજને ચુમત હુ બની હર્ષધેલો મુખ થકી
 ‘ જો હોત મૃગ હું, મમ પ્રિયે, તુ હોત નિર્ઝર નિર્મળો ’
 કાન્તા કહે ‘ શુ કરત તુ, વિચાર કર તુ તેહનો’,
 “ નીચો પડીને તુજ કિનારે તૃણુલીને, હે સુન્દરી ।
 હુ પીત લલના । પીત મીઠા પાણી તુજ પ્રીતિ થકી ”

ગદ્યાભાષ લક્ષ્મણ

“ કયમ ના મોહુ તે મુજ પ્રિયા સગે જો. ”

(આધવજ સંદેશો એ રાહ)

ચળક ચળક રહી શી આડાશે તારલી,
 હાસ્ય કરતી નિર્મળ મુખડે ઘેલી જો
 વેત અતરે ચદા પાસે જે ઉલી,
 સ્પર્શ અડપલુ કરવા બંધે પેલી જો

ખડકાઈ ઝીણી શી સઘળી વાદળી,
 નદી રેત સમ આછી સઘળે વ્યોમ જો,
 સંધ્યા, પણ જળ પીવા મદાકિનીનું,
 લટકે નાચતી ઉર ધારિ જોમ જો,
 સંધ્યા, ચંદ્ર, તારલી ને વળી વાદળી,
 ગેલ કરતા હર્ષ ધરી નિજ મુખ જો,
 જન કે જગમા એવો જન્મ્યો જે હશે,
 જોતા આ નવ ઉપજે તેને મુખ જો,
 અહિ જન મડળમા શોધતા નિર્મળી
 મળવી મુશ્કેલ તમ સમ સઘળી નારી જો
 પણ મુજ હૃદયે છળીલી એક વસી રહી,
 તે તમ સદ્ગુણ થકી શોભંતી સારી જો,
 તારલીની પેઠે ઉચ્છૃંખલ છે છતા,
 ડહાપણ ને ગાલીય ધરે તે હૃદયે જો,
 કલક વિણ ચંદ્ર સમુ તેનું મુખડું
 શાંતિ અમીમય પ્રેમજ કરતુ ઉર જો
 સંધ્યા રગ સમી અસ્થીર છે આખડી,
 પણ સ્થિર તેમા પ્રીતિ કેરૂં જોર જો,
 વાદળી પેઠે નૂતન વસ્ત્રો તે ધરે,
 પણ તે સઘળું બનવા પતિચિત ચોર જો
 તારલીને આખોમા ચમકાવે ખરી,
 સંધ્યા ચંદ્રને નિજ મુખના રંગે જો,
 વાદળી પેઠે નમ્ર હૃદય તે ધારતી,
 કયમ ના મોહુ તે મુજ પ્રિયા સંગે જો

— માલ લ મહેકલાલ.

બન્યો હું પ્રેમનો બદો.

(ગઝલ-સાખી)

બન્યો હું પ્રેમનો બદો-બીજો રૂચે નહીં ધધો ! !
 કામકાજ સૂઝે નહીં, મન પ્રેમે મશગુલ,
 તું મુજ સુદર ગીતડું, હું તારૂં ખુલખુલ,
 મધુરા નાદથી આજે, અમળ મુજ પ્રેમને ઝાજે,
 લવુ તાનો મિઠા રાજે, રસિક જન ખુબ આનદો ! ! બન્યોં
 મુજ મુખ વાઘ મમારીને, ઠાઠ મેળવી ચાર,
 સુર અલાપી તાહરૂં, ગાન ભજન કરૂં સાર,
 અહા ! બીજું અહીં શું છે ? સરવમા શ્રેષ્ઠ તું તું છે !
 સદા પ્રેમી દિલે ખુચે, વિયોગે, તું શું છે ચદો ? બન્યોં
 રસબન્ધ પ્રેમે માહરૂં હૃદય થયું દિલદાર,
 ભલે જીવાડે કે હણે, પ્રેમ એક આધાર,
 બીજા જન આદ્ય તે બોલે—ગણે જીવ તૃણને તોલે,
 કપટ વિના હૃદય ખોલે—મને ખળ છે નિન્દો ! ! બન્યોં
 મુજ મન ધાયલ પ્રેમથી, નિન્દા શું કરશેજ ?
 મરી રહેલું બાપડું, કહો શું ફરી મરશેજ ?
 અમળ શુભ પ્રીત શું જાણે, ઉચી રસ રીત શું માણે ?
 ભલે મત દુષ્ટ જન તાણે, વિવિધ જન દુષ્ટના ફદો ? બન્યોં
 આશ કા જગની તણ, મનડું બન્યું મસ્ત,
 પ્રેમ વગર દેખે નહીં, જગ ખાલીજ સમસ્ત,
 તુને દિલદાર ધ્યાગિ હું, સુરૂપે લીન થાઉં છું,
 બની અલમસ્ત ચહાગિ છું, નયન બે ધ્યાય આ બદો ! ! બન્યોં

ધાયલ દિલ પ્રીતિરણે, તલસે જે તરશે જ,
ચિતમા મરવુ આદરે, મોતે શુ ડરશે જ ?

લીધી દિલ ઢાલ મે રૂડી, જગત છે વાત કેહુ ભુડી,
મને સરખી રૂડી કુડી, ગણુ જગના નહિ ફદો । અન્યોં

જો કે આ દિલ માહરૂ, હોય થએલુ ખાખ,
પ્રેમ ભજન ભલે નહિ, પ્રેમ । પ્રેમ । કહે રાખ,

ખરે સુજ ખાખ કહેવાની, રૂડુ તુજ નામ દેવાની,
હૃદયમા આશ રહેવાની, “થઈ રહુ પ્રેમનો બદો ” । અન્યોં

તુજ કારણ મુજ પ્રેમની, મૂર્તિ જો કે આજ,
હણુવા તત્પર થાય કે, નેવડ ના કહે ના જ,

મીઠી । તુજ કારણે મરવુ હૃદયમા હ ખ ના ધરવુ,
હડી પાછુ નહિ કરવુ, મને પ્રિય પ્રેમના છદો । અન્યોં

ચૂળી મનુખ રાખીને, પૂછે સુજને ડોય,
તુ તુ એકજ માહરૂ, મને વએલી હોય,

પ્રીતિ એ યોલ સા પહેલો, લવુ તુજ નામ હુ ઘેલો ।
ભણુ હુ તોજ સા છેલો, ખીણુ બોલે નહી અન્દો । અન્યોં

હા હા સમ ખાઈ કહુ, “પ્રેમ ધર્મ મ લીધ,”
તે વિષુ માનુ નહી કશુ, પણ મે એવું કીધ

પ્રભુ એ પ્રેમ માનુ છુ-ગમે તે બનિ બાણુ હુ,
હૃદય રળિયાત થાઈ છુ, ચરણુ જગ પ્રેમને વંદો । અન્યોં

ગણાભાષ પી. દેરાસરી.

મન-પ ખીને.

(મઝલ)

ઉઠી જા તુ ! પ્રિયા પામે, ભલા જા રે ! તુ મન-પ ખી !
 ખબર તુ લાવ, એ દિલના, પછી પૂજી હુ પખીડા !
 ન ગોઠે તુ ન બેસે તુ ! થઈ સ્થિર ને કદી હેઠું !
 બગાડે કાજ સા મહાર, કંઈ નહિ કાઈ પખીડા !
 વિકટ વ્યવહાર દુનિયાના, ન દેખે તુ ન લેખે તુ !
 પ્રિયાના પ્રેમની ધૂનમા, બન્યો તુ મસ્ત પખીડા !
 અદબ નહિ આખરે બહાલી, નહિ આજીવિકા બહાલી,
 પીધી જ્યા પ્રેમની ખ્યાલી બધું વિસર્યો તુ પખીડા !
 ન રાખે ઝાડની પરવા, નહિ ડઠ ખીડ પડવાની,
 અધર ઉઠે તુ આકાશે ભર્યો શ્વાસે તુ પખીડા !
 શરીર-માળો જ ત્હારો આ વિખાએ તેની નહિ પરવા
 ઉઠે નાચે કુદે જાવા પ્રિયાની પાસ પખીડા !
 ભલુ ખુર જનો જે કહે છતે કાને સુણે નહિ તે !
 જકિલો થઈ જપે પ્રિયને અજબ એ રીત પખીડા !
 ધરમ ને ધ્યાન કીર્તિમાનથી વિશેષ માનીને,
 ન રાખે ભાન ને પ્રેમે બન્યો ગુલતાન પખીડા !
 લખે બોલે વિચારે તુ ! 'પ્રિયા' 'બહાલી' જ એ શબ્દો,
 ઈતર કાને, જીભે, આખે, સુજે ના કાઈ પખીડા !

જનમશ કર ગિ વૈભ

વર વહુ અમે

(૫૬-શિખરિણી)

જતા' ના આઝે જ્યા, વર વહુ અમે ધાન્ય લણતા,
 ન જાણુ જે શાયી, વર વહુ અમે તો લડી પડ્યા,
 લડ્યા, રોયા, પાછા વર વહુ અમે આસુ ચુમતા,
 હત જેવા તેવા વર વહુ અમે તો યદ્ય રહ્યા

અરે ડેવી મીઠી,

લડાઈ તે દીઠી,

કરે હેંચા ખાલી,

અને આસુ ઢાળી,

હતુ તેથી જ્યાઢે પ્રણયિ જનનુ એક્ય જ કરે,
 જ્યહા આસુ માંચે અધરરમ પીયૂષ જ ઝરે !

પછી 'હો'યા જ્યાઢે વર વહુ અમે તે નદીતટ
 જહા સૂતુ' તુ જે ગત મમયમા બાલક હતુ,
 ત્યહા તેની નાની—

અરે ! તેની નાની કબર કુમગીની જ નિડટ

થયુ પાછુ આસુ અધરરમ પીયૂષ ઝરતુ !

~વ. નરાય

દિન્ય રથ

(ગામી)

બહાલમ ! રૂપાળો રહિયાળો વ્ય ગો આપણો !

અમકે રવિના તેજ સમે અમકાર !

અમીશા અજવાળા ઠારે અતરની આખડી,
 ચૌદ રત્નતણે શો લીડલ જન લ ઠાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 આવો પ્રિયતમ ! એ રથમા અતર પધરાવિયે,
 મનહર મહિમાવાન મહા એ જગ મોઝાર !
 ઋષિ મુનિ સત જનોની નિર્મળ ઉરબ્યોતી દીપે,
 તેમા આવો, ફરિયે કરતા આત્મવિહાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 પુણ્યપ્રકાશિત પ્રભુનો મણિમડપ રળિયામણો,
 તેના સૂર્યપ્રભાશા દિવ્ય ઝળકતા દ્વાર,
 વિશ્વવિરાજીત એ શોભાની છાયે મહાલવા
 ચાલો, બહાલા ! એ રથમા ફરિયે સચાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 ધૂ ધૂ ઘોર ગરજતા ગલિર જગસિ ધુતટે
 અમૃત સ્મિત ઝરતા ખીલે કુસુમો સુકુમાર,
 તેનો નિત્ય વસતસુગંધ રસે ભરવા ઉરે,
 હૃદયો ગુથી ચાલો જઈએ પ્રાણધાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 જીવનદેવ ! પ્રયાણ નથી જ સુકર ને સોદ્ધલુ,
 જગલ, ઝાડી, કેતર, ડુગર, ખાડ અપાર !
 મોઘો, કોમળ પુણ્યપ્રભાભર રથ ત્યા આપણો
 નિર્વિઘ્ને અણિશુદ્ધ ચલવવો પ્રભુ આધાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 કટકમાર્ગ કઠોર વિકટ છે એહ પ્રયાણનો,
 અનિલો ધુમે ને આકાશ વહે અધાર,

તેમા સામ્યવળે, પ્રાણેશ્વર ! પાર ઉતારજો,
 દિવ્ય, સુરમ્ય, અમુલ્ય રથ એ સર્વ પ્રકાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 ચાલો, બહાલો ! ધીરા, શુભ, મુખ મલકાવતા !
 ઊંડા ઊંડા છે હૃદયોના અમીઉચ્ચાર !
 હૈયઢિત ઝરતી આખલડી આ આપણી
 મધુરા અજવાળા કરશે કાઈ ઠારોઠાર ?
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 પ્રભુના પુણ્યવિલાસગૃહેથી કદિ આવતા
 સુમધુર મગલ સ્વર્ગગીતોના ઝઈ લણુકાર,
 રસભીના તે ગીતોનો રસ પૂરણુ ઝીલવા
 હસતા ન્હાએ એ રથમા, હૈયાના હાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !
 આવો, પ્રિયતમ ! મંગલ ઘડી છે સુખ સૌભાગ્યની
 આકાશે છે શા નવરગ સન્ન્યા શણુગાર !
 એવા રગ વિશે શો વિલસે છે રથ આપણો !
 પ્રભુના મગલ આશિષ વરસે છે શતધાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો
 હસતો રમતો રુડલો રથ એ, પ્રાણ ! ચલાવશુ
 જગજગ જગમા એનો ઝલકાવી ઝલકાર,-
 ધીરી, શૂરી તમ વાસલડી, પ્રાણ ! વગાડજો !
 હુ પણ પૂરીશ સાથે ગાનતણા લલકાર !
 બહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો !

ખખરદાર.

૧૪૯

૯૯

પ્રેમ સ્વરૂપ

(દીડી.)

પ્રીતિ પ્રેમ વડુ જય જય જય વાણી,
લયા પ્રેમ થકી પવન આલ પાણી,
શીતલ પ્રાણસાય આપતો સમીર,
સુરજ ચંદ્ર તણે પ્રેમ શો ગભીર !
પિતા પુત્ર માત પત્ની ને સ સાર
દીસે પ્રેમ વડે દીપતો અગાર,
તુટયો પ્રેમ ફીટી જાય છે સ સાર,
પર બ્રહ્મ તણી યોજના અચાર !
પુરો પ્રેમી અશ પ્રેમનુજ અગ,
સદા ઝીલતો પ્રીતિતણ તરગ,
મળે સાથ કદી લાખમાથી એક,
ગહન પ્રેમ અકલ યોજના અલેદ
શકે અમૃતતાણુ પાન કર્યું છેક,
શીતલ સેક રોમરોમમા અનેક,
અદ્ભુત પ્રીતિપાનનો ઠર્યો વિવેક,
ગહન, પ્રેમ ! તારી યોજના અનેક
પશુ પ્રાણી સમુદ્ર સઘમા ફરે છે,
વિવિધ ઘાટતણી યોજના કરે છે,
મનુષ્યવ મનુષ્યવશુ તણાય,
પ્રકટ, પ્રેમ ! તારી કલ્પના જણાય

પ્રિયા પ્રીતમતણે કંઠ લીન થાય,
 પિતાકંઠ વિષે બાલકો ભરાય,
 ભિન્ન ઠામ ભિન્ન ભિન્ન રૂપ ભાસે,
 બધે પ્રેમ ! તુજ એકલો પ્રકાશે
 નથી હું બલેદ્ય પ્રેમ ! શક્તિ તારી,
 તિમિર હું બ પ્રેમ તેજ દે વધારી,
 બધે બ્રહ્મ રૂપ બ્રહ્મ પ્રેમ બાણુ,
 કૃતિ ત્રિતિ ગતિ ભિન્ન ના પ્રમાણુ

મણિલાલ

અસ્થિર અને સ્થિર પ્રેમ

(આપાઠ)

ઉજ્જડ એક ગિરિ કેરી કંગડ, જ્યાં જનનો નહિ પગ સચાર,
 તો પણ ત્યાં આગિયા અનન્ત, લટકાવે દીપક ચળકન્ત,
 ને ત્યાં એક અતિ લાતળ, ગુલાબકળી નાનુકડી બાળ,
 લલિત વસન્તાનિલને તેહ લલચાવતી કુમળી દેહ
 “અનિલ તુ ચચળ જાતે દિસે, સ્થિર રહિ કે સહ નવ તુ વસે,
 અનેક કળીયો ચૂમી આજ આવ્યો આહિ તુ ઠંગરાજ
 વળી તણ સુજને તુ જશે, જ્યાં કળીયો ખીણ ખીલી હશે,
 માર્ગ જતા મહુને તુ ચૂમે, નિર્લાજ તોપણ હરખે ધૂમે ”
 “કોમળ કળી ! તુ કા રીસાય ? તુજ મરિખી નવ દીડી ક્યાંય;
 અનેક અનિલો આવી ભમે, અહિ તુજશુ તે રગે રમે

નવ તરછોડ્યો તે કોઈને, મારલ સહુને દીધુ મોહીને,
 હા, હુ ચૂમુ કળી અનન્ત, જ્યારે હુ માર્ગમા રમન્ત,
 પણ સૌરભ મધળી એ તાણુ, નિજ અગ ધરી હરખુ ઘણુ
 સુગન્ધ સ્મરણુ હુ ધર એમ, પણ તુ તો નવ જાણે પ્રેમ,
 અનિલ અનેક ગયા અહિ વહી, તુ તેવી ને તેવી રહી,
 સ્મરણુ ન રાખ્યુ ડોઢતાણુ, પ્રેમીલી તુજને ક્યમ ગણુ ? ”
 “ રે ઠગ ! મુજને કા તુ વહાય ? નહિ એ જુદા અનિલ બધાય,
 જુદા જુદા રૂપજ ધરી, તુનો તુ આવે ફરી ફરી
 હુ જાણુ સઘળા તુંજ કદ, કો ઘડી ચડ, તુ કો ઘડી મંદ,
 કો ઘડી ઝીણો સ્વર કરી ગાય, કો વડી ગાણુ તુ ધુધવાય
 તુ જાતે છે એકજ એક, ધારે રૂપ અનેક અનેક
 કહે હવે મુજમા શી ખોડ ? કપટ મહિ નવ તારી જોડ.”
 સુણી આ બે જાણુની ગોઠડી, હુ ચાલ્યો મન ખેદજ ધરી,
 આગળ “ગમ્લીર ગમ્શૂગાર-પ્રતિમા” મારમ દીકો સાર
 ઉભો નજ ડાન્નાની ગગ, નિગમે ઝીણા નદિ તરગ,
 કમળતન્તુ લઈ તેને દિયે, પ્રેમસુધા તે વેળા પીયે
 બોલ્યો તે નિજ કાન્તા લાણી,—“જો, આ લહરી મરિતાતણી,
 તેમા આપણુ બેની છાય, મળી એકઠી શી મકલાય !
 જીવ આપણા એમજ મળ્યા, મરણુ લગી નવ ટળશે ટળ્યા”
 એમ કહી ઉઘા નલ મહિ, સારસ જુગ ઉડી ગયુ તહિ
 ઉડતા ભૂખર દીપે અગ, પાછળ વ્યોમજ ભરે રગ,
 ને મધુરે સ્વર ગાન કરન્ત, ઉડતુ જ્યા આકાશ અનન્ત
 આ સઘળુ નિરખીને તહિ, શાન્તિ વશી રહી મુજ મન મહિ,
 ને ચાલ્યો સુખ હૃદયે ધરી,—ઉપર નલ નિરખે સ્મિત કરી

નરસિંહરાવ

૧૫૨

૧૦૧

વીણાના મૃગ

ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો,
ઉતરે બાગમા હાવા ફલ ગે ગઢ ફૂંદતો
વીણા તણો નાદ તહી મુણાય,
આનન્દલહેરે અનિલો ભગય,
ગુલે કુલો એ કઈ તાલપા ત્યા,
વસન્તલીલા સ્વર ખેવડી રહ્યા
ભીતિ કશી એ મૃગને દિમે ના,
પિછાન જુની મ્થલની નકી આ,
નમાવી સૂગો ચળ પીઠમા કરે,
યથેચ્છ પર્ણો તરના જરા ચરે
ઉડી રહ્યો છે જલનો કુવારો,
હોજે તરે રગીન માછલીઓ,
ત્યા કાન માડી મૃગ તે ઢળે છે,
જરા નમીને જલ એ પીએ છે
પાસેથી ત્યા તેા મ્વર દિવ્ય આવ્યા,
વાયુ તણી લહેર મહી ગુથાયા,
ફૂદી ઉમ ગે ચમકાવી જણો,
સ્વરો લણી એ મૃગ દોડતો ગયો
હીચકે ખાટમા ખેડી કુજમા દિવ્ય સુન્દરી,
બીનની મીઠ મીઠીમા એ છે છેક જાળી ગઈ
દિસે અગો ન્હાના હૃદયમય કે તાનમય શા
લતાશા ડોલે છે કટિ ઉપરીના સૌ અવયવો !

અહા ! કાળા ઝુલે કમર પર એ વાળ સઘળા !
 દિસે તારા જેવા ચક્રચક્રિત શા સ્નિગ્ધ નયનો !
 મળી છે શુ આહી જગત પરની સૌ મધુરતા !
 અહિ વેળાનુ ના કરવત ઘસાતુ નકી હશે !
 ઝાંઝો, તારા, ભાનુ, જરૂર ક્ષણ આહી અટકતા !
 સ્વરોની દેવીના નમી નમી અહી દર્શન કરે !

હરથી આવતો દોડી બહાલો એ મૃગ જોઇને
 કન્યા તે હસ્ત લમ્બાવી હેતથી આવકાર દે
 આનદભીના નયને નિહાળી,
 પમ્પાળતી તે મૃગને કરેથી,
 દાસત્વ મીઠું મગમા દિસે છે,
 પ્રેમાળ ભીના નયને વસે જે

પછી વીણાતારો મધુર સ્વર દૈવી જગવતા,
 હવામા નાયન્ટી સ્વરની કંઈ મૃતિ ખડી કરે,
 જડી જાણે રાખે નયન મૃદુ કન્યા મૃગ પરે,
 અને એ ચ્છેરામા નવીન કંઈ ભાવો પલટતા
 મૃગે એ ભાસે છે વશ થઈજતો કે ગળી જતો,
 જરા ડોલે શૃંગો વળી અરધ મીઝ્યા નયન છે,
 નિસાસા લેતો એ મૃગ હૃદય જાણે ઠલવતો,
 અને કન્યાશિરે રસમય અભિષેક કરતો
 અહો ! ક્યારે ક્યારે થનનથન નાચી કૂદી રહે,
 વળી એ કન્યાના ઘડીક પદ ચાટે જીભ વડે,
 ફરે વીણા તેવા હૃદય, નયનો, અગ ફરતા,
 દિસે બન્ને આત્મા અનુભવી રહ્યા એકમયતા.

પ્રભાતકાલે મૃગ આમ આવતો,
 વીણા સુણીને વનમા ફરી જતો,
 સ્વરો ન મીઠા મૃગ વીણા ઉઠતા,
 સુખી થતી ના મૃગ વિણ કન્યકા
 લગની કે લગાડે છે ઉરોની રસચ્છેકતા,
 પશુ આ માનવી આ એ કાંઈ ભેદ ન પ્રેમને
 દિનો ટે આનન્દે રસભર ગયા આમ વહતા,
 સદા રહેતા ધૂને મધુર સ્વગ્ની આમ દિલ આ,
 પ્રભાતે કોઈ એ પથિક ગઢ પાસે અટકતો,
 ઘડી સુણી વીણા નિજ પથ જતો આશિષ દઈ.

*

*

*

*

તહી ઉગ્યો છે હજી અર્ધ ભાનુ,
 નવીન રંગે નભ છે ભરેલુ,
 શુકો ઉઠે ગીત હજાર ગાઈ,
 સહુ સ્થળે છે ભરપૂર શાન્તિ
 ઉદાસ શાન્ત સ્વર બીન છેડે,
 ઉદાર ભાવો મૃગનેત્ર રેડે,
 મચી રહી આર્દ્ર સ્વરોની હેલી
 મહાન આનન્દની રેલ રેલી

સરસ સુસવાટો થાય ત્યા બાગમા ડ,
 અરર ! મૃગ બિચારો ઉછળીને પડે છે,
 થર થર થર ધ્રુવે કન્યકા ત્રાસ પામી,
 શિથિલ કર થતા એ બીન તૂટે પડીને
 મૃગહૃદય મહી છે તીર લાગ્યો અરેરે !
 ખળખળ ઢળતું હા ! રક્ત ભૂમિ પરે એ !

નયનજલ વતી એ કન્યકા ઘા ધ્રુવે, ને
મૃગ તડકડ થાતો હાકતો શ્વાસ લે છે
મિચાઈ એ જાતા નયન દરદે એ ક્ષણ, અને
ઘડી કન્યા સામે રૂદનમય એ શા નિરખતા !
અરે છેલ્લે યાચે નિજ પ્રિય કને એક નજરે,
વહે છે કે આવુ નયન મૃદુ ચોટી રહી હવે -

“ કરીને શીર્ષા તુમ્બુ, નેત્રની નખલી કરી,
“ બજાવી લે, બજાવી લે, ત્હારૂ ખીન હુણ હુણ !
“ કૃપા હોજો, દયા હોજો પ્રભુની ખીનની પરે !
“ અનુકૂલ સ્વરો મીઠા હોજો આ તુજ હસ્તને ! ”

કન્યા બિચારી હુ બણી થઈને
એ શીર્ષા ખોળે સુકતી રહે છે,
ત્યા પાછળેથી નર કોઈ આવે,
વાત્સલ્યભાવે વદતો જણાયે

“ અયિ પુત્રિ ! શિકારી તો પાપી છે તુજ આ પિતા !
ભૂલી જા એ ! બજાવી લે ત્હારૂ ખીન હવે જરા ! ”

હૃદય સ્થિર નથી એ કન્યકા બાપડીનુ,
નજર નવ કરે તે, કોણ આંચુ ન આંચુ,
પણ દઢ થઈ અન્તે અશ્રુમા તે ગળાન્તી,
દરદમય છતા એ કાઈ મીઠું લવે છે —

“ તુમ્બુ તટી પડયુ ! અરે ! જિગરના ચીરા થયા છે, પિતા !
“ રે ! આ સાભળનારના જગતમા એવુ થયુ છે, પિતા !
“ વીણા બન્ધ થયુ ! સ્વરો ઉડી ગયા ! ખારી બની જિન્દગી

“ સાથી ના જગમા રજો ! પ્રભુતણી આશિષ એવી મળી !
 “ મૃત્યુને વશ આ કલા થઈ ગઈ ! હુ એ બની મૃત્યુની !
 “ આ સસાર અસાર છે ! અહહહા ! એ શીખ આજે મળી !
 “ ભૂલોની પરમ્પરા જગત આ, એવું દિસે છે ! પિતા !
 “ કયા શ્રદ્ધા ? અહુ ! પ્રેમ કયા ? જગત આ, આખું અકસ્માતનું !
 “ જોઈ બે ઘડી આ લઉ મૃગ અને વીણા તૂટેલું, પિતા !
 “ એ નિર્માણ અનન્તના જલ મહિ કુંબુ પછી હુ, પિતા !

* * * *

દિનો ૩ કન્યાના દરદમય, ઓહો ! વહી ગયા,
 રૂંધા છે એ ગાત્રો, મુખ પણ રૂંધું છેકજ અરે !
 હવે જો કેઈએ પાથિક ગઢ પાસે અટકતો,
 શિલા ત્યા આ વાચી કઈક હુ ખમા તે કુંબી જતો —
 “ કલા છે લોભ્ય મીઠી તે લોકતા વિણ કલા નહીં !
 “ કલાવાન કલા સાથે લોકતા વિણ મળે નહીં ! ”

કલાપી

૧૦૨

અલાનોર્મિ

[કારી]

ગગને આજ, પ્રેમની ઝલક છાઈરે, ગગને આજ-પ્રેમની-ટેક
 પૃથ્વી રહી છવાઈ,
 પરવતો રહ્યા નાહી, ગગને૦
 સચરાચરે ભરાઈ રે

* * *

વાદ ને વિવાદ ગળ્યા,
 ઝેર વિખવાદ ટળ્યા,
 જુદા સઉ ભેગા મળ્યા રે, ગગને૦

* * *

ધન્ધ ભાગ્ય તેના જેણે,
 પ્રેમ પી નીહાળ્યો નેણે,
 સુખને શુ કહેશે વેણે રે ? ગગને૦

* * *

માલગશે કોણુ કહેશે,
 શા થકી વખાણી વેશે,
 ન કહ્યે કહેવાઈ ગહેશે રે ગગને૦

* * *

પ્રેમ જે કહી બતાવે,
 પ્રેમ જે કરી બતાવે,
 મણિ તેને મન ભાવે રે ગગને૦

મણિલાલ.

સારસી

ઠા દીર્ઘ ધ્વનિ વતી વન બધુ હ્રેષ ભરે કોકિલા,
 ઝીણી વાસણી શા સ્વરો સુખલર્યા ચટોળ આલાપતા,
 ખિસ્કોલી તરૂના મહાન વિટપે ઝૂકી રહી ત્યા કૂદે,
 ને રંગીન શુકો ઘણા મધુરવા આકાશ ઉડી રહે !

આવી આનન્દવેળાએ બિચાર કોણ આ દુખી !

હશે એ પ્રેમનુ માર્યું હૈયું કોઈ રહ્યું તપી !

ગભીર નાદ કરતી સરિતા વહે છે,

સીંચી જલે પુલિન શીતળ એ કરે છે,

ત્યા દીન સારસી ઉભી જલપુર નેત્રે,

સૂતી, અરે ! શિર નમાવી રહી રહે એ !

અહોહો પાખ પ્રીતિની તેની તૂટી ગઈ દિસે,

આવુ આ પક્ષી, તેને એ, આવી પીડા ખરી ! અરે !

રેરે ! તેનો પ્રિયતમ તહીં પાદ પાસે પડ્યો છે,

ખડોળી પાખો શિથિલ બની છે મૃત્યુનો હસ્ત લાગ્યે,

પારધીએ હૃદય પર હા ! તીર માર્યો દીસે છે,

ખૂંચ્યો છે ત્યા રુધિર વહતું અધ હાવા થયું છે

જીવવું જીવ લઇને આહિ એવી દીસે રીતિ !

કોઈને દુખ દેવાથી તૃપ્તિ કેમ હશે થતી ?

મૂકી ગયો ક્યમ શિકાર હશે શિકારી ?

આવી હશે દિલ દયા કઈ સારસીની ?

અચ્ચા અને પતિપ્રિયા તણી એ ઘડીની

નાચ્યો હશે હૃદય ચીરતી ચીસ સુણી !

ગાળે છે પ્રેમના અશ્રુ વજ્ર જેવાય દિલને,

કો વેળા પારધીને એ પ્રેમનો દશ લાગતો

આવુ આવુ નિરખી દિલમા કાઈ કેવુય થાય,

કેવો છે રે રુદનમય આ કૂંદ દેખાવ, હાય !

નહાના અચ્ચા ટળવળી રહી માત સાસુ જીવે છે,

ને પપાળે નિજ જનકને કંઠને અચ્ચી એ

હજી તો ખેલવા પૂરૂ શીખ્યા નથી બાલુડા,
 રે ! તે શુ મૃત્યુને બાણે લોખા આ લધુ ચંખીડા !
 હુ ખ સહુ ઉડી જાશે કાલ આ બાલકોના,
 રમતગમત માહી હર્ષ લેશે ફરી આ,
 પણ ઝુરી મરશે રે સારસી બાપડી તો,
 જખમ નહિ રજાશે પ્રેમનો કારી લાગ્યો.

પ્રેમીએ પ્રેમી જાતા કે બીજાથી પ્રેમ જોડવો,
 આવુ કા ન કરે સૌએ પ્રેમી જોકે મળે ખરો
 જોડવી એક જોડીને બે કે ખંડિત થાય તો,
 બન્નેના એકબીજાથી ઓછા જેથી બને હુ બો

અઢેલી બાઝીને તરુ સહુ રહે ખીલતી લતા,
 હર્ષ પુષ્પો પ્રેમે લઈ રસ જીવે છે પ્રણયમા,
 સુખી આવા દહાડા સરકી કઈ જાતા રમતમા,
 અને એ વેલીને મરણપડદામા લઈ જતા
 મરેલી વેલીનુ સ્મરણુ નવ ભૂલે તરુ કદી,
 અને પ્રેમી ગાળે દિવસ હુ બના કે રડી રડી,
 પરન્તુ આપે છે હૃદય પર બીજી લઈ લતા
 અને પ્રેમે રેડે મધુર રસ તેના હૃદયમા
 ધીમે ધીમે આવુ તરુ થઈ જઈ વૃદ્ધ મરતુ,
 અને વીલી વેલી રૂદન કરતી કે હુ બલર્થુ,
 છતા ટેકો બીજા તરુ પર લઈનેય જીવતી,
 અને આપી પુષ્પો જીવિત નિજ તે પૂર્ણ કરતી
 ન કિન્તુ સારસી આ તો આવો માર્ગ કદી ગ્રહે,
 એકને દિલ અર્પ્યુ તે બીજા કેવુ નહિ બને

પ્રેમને કારણે સાથે સમ્બન્ધ કાઢી એ નથી,
 કારણ પ્રીતિનુ પ્રીતિ પ્રેમીની લક્ષ્મી તે બધી
 ઝુરી ઝુરી મરવામા મ્નેહ સન્તોષ માને,
 નહિ કદિ રસ શોધે સારમી અન્ય સ્થાને,
 રસ દઈ લઈ લીધો ઈશ્વરે છીનવી તો,
 હૃદય હીણ બીચારા પ્રેમીને મૃત્યુ આપો
 પ્રેમીનો હોય બેલી કો તો આનુ કે યવુ ઘટે,
 પામે છે ત્રાસ મહારો તો આત્મા આ હુ બ નોઈને
 ત્યા કાઈ આ વન મહિ હીલચાલ થાય,
 પક્ષી બધા ઉડી ઉડી અહીં શા તણાય !
 સર્પો, હરિણ, સમલા, સહુ દોડી આવે,
 લાગો ધ્વનિ ભયભર્યો વ્રવણે પડે છે

ઉદ્કાપાત થયો કાઈ હશે આ વનની મહિ,
 પ્રતીતિ થાય છે એવી નોઈ આ ગતિ સૌ તણી.
 હા ! અગ્નિ ત્યા મળગી ઘાસ પ્રજ્વળતો રે !
 વૃક્ષો તણા કુંપળ બાળી ઉડાડતો તે,
 ભૂખ્યો ઘસી જીવ અનેક ગળી જતો તે,
 દિશા બધી ધૂમવતી છવગવી દે છે !

બહાલો છે જીવ પોતાનો બહાલાથીય વધુ ! અરે !
 નહામે છે મિહ પેલો ત્યા સૂતી મિહણ છોડીને

પણ અડગ સમાધિ સારમીની ન તુટે,
 મરણશયણ બાવુ હૃદય તેને દિસે છે,
 ભડભડભડ યાત્રી અગ્નિની ઝાળ આવી,
 બળી મરી પ્રિય આથે સારમી પ્રેમઘેલી.

દર્દીના દર્દની પીડા વિધિનેય દિસે ખરી,
અરે ! તો દર્દ કા દે છે, ને દે ઔષધ કા પછી !

કલાપી

૧૦૪

વસત વિજય

“ નહિ નાથ ! નહિ નાથ ! ન જાણો કે સવાર છે,
“ આ બધુ ઘોર અધાર્-હજી તો બહુ વાર છે ”
હજારો વર્ષો એ વચન નિકળ્યાને વહિ ગયા,
નથી વક્તા ઓતા, નથી તદ્દપિ એ વિસ્મૃત થયા,
સહુ માદ્રી પાહુ તરતજ પિછાને ઉચરતા,
વટી જો કે વેળા અસીમ રાતશૃંગે વિચરતા
ગિરિના પ્રાન્તમા કોઈ બાધી પર્ણકુટીદ્રય,
અન્ને રાણી તથા રાજા કરતા કાલ ત્યા લય
નિદ્રા પ્રશાન્ત જરીએ ન હુતી થયેલી,
હુ સ્વપ્નદર્શન મહિ જ નિશા ગયેલી,
ખુલ્લા પ્રદેશ પર જે ફર થોડી વાર,
ઉઠ્યો નરેન્દ્ર મનમા કરી એ વિચાર
ધીમે શયનને છોડી જરા એ ખુદાર જાય જ્યા,
“ નહિ નાથ ! નહિ નાથ ! ” શખ્તો એ સભળાય ત્યા
“ પ્રિયે માદ્રિ ! શુ છે ? નથી નથી જતો સ્નાન કરવા,
“ વહી નિદ્રા, માટે અહિ તહિ જરા જાઉં ફરવા,
“ મટયુ આ અધાર્ તરત નથી રાત્રિ પશ્ચુ બહુ,
“ હમેશાને સ્થાને પછી કરીશ હુ આહુનિક સહુ

ન જવાબ કહી દેવી નિદ્રાવશ થઈ હતી;
 જાગૃતિ ક્ષણ રોકાઈ ફરી પાછી ગઈ હતી,
 સાઈં થયું પ્રિય સખી થઈ છે પ્રસુપ્ત,
 સાચી બિના નહિ જ રાખી શકાત ગુપ્ત,
 સતોષથી નૃપતિ થાય હવે વિદાય,
 છે અધકાર, પણ, ભૂલ જરા ન ખાય
 કે સારી તમારાઓના અવાજે આવતા હતા,
 સ્થલ—કાલ છતા શાત બન્નેને ભાવતા હતા

વહે થડો વાયુ કરી દઈ બધે શાંતિ વનમા,
 ઘણા થોડા આજે ઉડુગણ પ્રકાશે ગગનમા,
 હજી એકે પ્રાણી ગિરિમહિ નહિ જાગૃત કિસે;
 વધે અધારામા નરવર અગાડી વન વિષે.

ત્યા, જવું હતું તે આનંદ સર સુદર પાસનું,
 આપ્યું હતું પુરા જેને નામ “માદ્રીવિલાસ” નું
 આખી ભરેલ જલની સ્થિરતા જણાય,
 જોતા જ તર્ક નૃપના ક્યહિંએ તણાય,
 એસે શિલા ઉપર ચાલી સચિત રાય,
 ઉડા વિચાર મહિં છેવટ મગ્ન થાય.

અનિદ્રાશ્રમથી તેનો ધૈર્યજ્ઞ શ થયો હતો,
 પૂર્વના સ્મરણોમા જ ઘણો કાલ ગયો હતો
 ઘણા માડ્યા ત્યા તો રવિઉદયના ચિન્હ સધળે,
 ઉઠેલી સૃષ્ટિના વિષમ સ્વર સાથે સહુ ભળે,
 જવા માડ્યું સર્વે સ્થળ મહિથી અધાઈ ઝટ જ્યાં
 પુરાયો પ્રાચીના નવીન સરખો રંગ પણ ત્યા.

કોલાહલ થવા લાગ્યો અરુણોદયથી બધે,
 પૂર્વની રક્તિમા સાથે સહુ આ જોભ એ વધે,
 વૃક્ષો અદૃશ્ય સઘળા નજરે પડે છે,
 ધોળા અનેક ગમથી ઝરણા દડે છે,
 એ દેશ ચક્ષુ તણ ઉપર ન્યા ચડે છે,
 ઉચા પ્રચડ શિખરો નભને અડે છે

“ અરે શુ આટલો કાલ નિષ્કારણ વહી ગયો, ”
 સઘ એવુ કહી રાજ સ્વસ્થાનેથી ઉભો થયો.
 ઉઠી જોતા શોભા બહુ જ બદલાયેલ નિરખી,
 ડગ્યુ પાછુ ધૈર્ય સ્મરણ મહિં આવી પ્રિય સખી,
 “ નિહાળુ છુ શુ હુ મનહર વસતપ્રસરને !
 અરે રે ! શેની, શી અનુલવ કરુ છુ અસર એ ! ”
 સ્પૃષ્ઠસૌહર્યને જોતા કે રોમાચ થયુ હતુ,
 ઘણા દિવસનુ પેલુ યોગાધત્વ ગયુ હતુ
 ઉઠે દોડે એવી જલચર કરે ગમ્મત ઘણી,
 નિહાળી તે જોયુ વળી પછી જરા પર્વત ભણી,
 ગમી ના એ વૃત્તિ હૃદય રસથી સયમ ચડ્યો,
 “ થઈ નહાવા વેળા ” નૃપતિ કહી એવુ મહિં પડ્યો.
 સ્નાનથી થઈને શાત પડ્યો એ નિત્ય કર્મમા,
 જતા રાજ બની વૃત્તિ પાછી તદ્રુપ ધર્મમા

પૂરુ કરી તરત તે સ્થલને તજે છે,
 ઇચ્છાવિરુદ્ધ દઢ આગ્રહને સજે છે,
 “ શાને થવુ પતિત આશ્રમધર્મનાથી,
 “ સોદર્ય શું ? જગત શું ? તપ એજ સાચી. ”

જઈ આશ્રમમા લે છે નિત્ય માફક ભોજન,
 ઈચ્છ્યું પછી જરી નિદ્રા પૂર્ણ વિસરવા વન
 ઉઠ્યો થોડી વારે નૃપત્તિ જ્યમ નિદ્રા કઈ લઈ,
 મનોવૃત્તિ તેવી સ્થિર વિમલ ને સાત્વિક થઈ,
 જઈ થોડે છેટે પછી અનુભવે શીતલ હવા,
 પડે દૃષ્ટિ માટે વન તરફ લાગે નિરખવા

અક્ષુબ્ધ હૃદયે જોઈ રચના એ ઋતુ તણી,
 મળવાને પછી આવ્યો ખીણ પર્ણકુટી લણી

મદ્રી જ ફક્ત હતી હાજર એહ વાર,
 કુતા ગયેલ કઈ કારણથી બહાર,
 માતા સતી નકુલ ને સહદેવની એ,
 હા ! તાપસી નૃપની સાથ હતી બની એ

—ઝીણા વદનને આજે એણે અગે ધર્યું હતું,
 નહિ લાવણ્યને યોછું વનવાસે કર્યું હતું
 “નથી શું કુતાણ ? નહિ અરઁ આહિ રહી શકે,
 “પ્રિયે ! તું એકાકી, સ્વજન વિણ વૃત્તિ કયમ ટકે ?
 “ખરે ત્યારે આનો અનુભવ જરા આજ કરીએ ”
 “જરા આ પાસેના ઉપવન વિશે કાઈ કરીએ ”
 પ્રસંગ બદલાતા એ સિદ્ધાન્ત વિસરી ગયો,
 મટી તાપસ એ પાછો ભર્તા—ન્વામી ખરે થયો

શાન્તિ મહિ નહિ થયો કઈ ફેરફાર,
 એથી જ હાલ નૃપતિ વિસર્યો સવાર,
 માદ્રી નહિ કરી શકી કઈએ નકાર,
 જાણેલ હોય કદિ શું વિધિના પ્રકાર ?

પૂર્વાશ્રમ તાણી યુદ્ધિ પાત્રી આવી ગઈ હતી,
ફરે સાપ્રતને ભૂલી વનમા માથ દપતી

વહી જતા ઝરણા શ્રમને હરે,
નિરખતા રચના નયનો ઠરે,
મધુર શબ્દ વિહંગ બધા કરે,
ગમિકના હૃદયો રસથી ભરે

વસતે સ્થાપેલુ પ્રબલ નિજ આશ્રાજ્ય સઘળે,
નવા લીલા વસ્ત્રો તરુવર ધરે છે સહુ સ્થળે,
બધી મામત્રી એ મદનરસથી મૃષ્ટિ ભરતી,
જનોના બુસ્માને અતિ ચપલ ઉદીપ્ત કરતી

ઉછાળ્યુ લોહી તેથી એ સાવચેત થયો નહિ,
સ્ત્રી મગે નર્મ ગોઠીમા વધે છે વનની મહિ

ઉતુગ નમ્ર સહકાર દિસે ઘણાય,
લાખો વળી અગર ચન્દન ત્યા જણાય,
વૃક્ષો લતા સકલ ડંઠક અપૂર્વ રંગ,
જામે ન કા પ્રબલ મિત્ર વડે અનગ !

ફરતા ફરતા આવ્યો એક માલતીમંડપ,
પ્રવેશ સતીની સાથે કરે છે તે મહિ નૃપ

ધીમે ધીમે છટાથી કુસુમરજ લઈ ડોલતો વાયુ વાય,
ચોપામે વહ્લીઓથી પરિભળ પ્રસરે, નેત્રને તૃપ્તિ થાય,
એમીને કોણ જાણે જ્યાહિ પરભૂતિકા ગાન સ્વર્ગીય ગાય,
ગાળી નાખે હલાવી ગમિક હૃદયને—વૃત્તિથી દાબ જાય
“ સાભળ્યું મોહ પામીને હવે ડોકિલકૂજન,
“ પ્રિયા પંચમ વૃષ્ટિથી નહાવાનું થાય છે મન ! ”

જરા શકા પામી તદ્દપિ નહિ કાઈ કહી શકી,
વળી એવી ભીતિ નૃપવદન જોતા નહિ ટકી,
નહીં રાજાજનો હુકમ પણ પાછો કદિ ફેરે,
વિચારી એ માદ્રી તરતજ જરા કે શરૂ કરે

દિવ્ય રાગ શરૂ થાતા અન્યુ શાન્ત બધું વન,
લોહયુ બકથી જાણે ખે ચાયા સર્વના મન
માધુર્ય એ ઉછળતું ક્યાહિ ના સમાય,
હા ! કેમ આ હલક અ તરથી ખમાય,
સાથે મળ્યા તરત દ પતી સર્વ દોડી,
લેટી રહ્યા સ્વર વિશે દઈ વૃત્ત જોડી
ઘેલી બની બધી સૃષ્ટિ રસમા હાલ નહાય છે,
હાય ! એકજ પાડુના હૈયામા કેક થાય છે !

સંગીતામૃત વર્ષતા પ્રથમ તો આનન્દ વ્યાપી ગયો,
સાથે—એક—કરૂં પ્રિયા હૃદયને આવેશ એવો થયો,
ખે ચાચું પણ વેગ પૂર્ણ કરતા આવી સ્થિતિની સ્મૃતિ,
રાખે અ કુશ તોય સ્પષ્ટ વપુમા દેખાય છે વિકૃતિ
નિહાળી નૃપને રાસી જરા ગાતા રહી ગઈ,
હાય રે ! ઉલટી તેથી તેની શાતિ વહી ગઈ !

“ પ્રિયે ! માદ્રી !—આહા !—સહન સુજથી આ નથી થતું.

“ નહિં મારે જોયે તપફલ ભલે એ સહુ જતુ

“ ચલાવી દે, પાછી મધુર સ્વરની રમ્ય સરિતા,

“ છટાથી છોડી દે, અરર ! ક્યમ રાખે નિયમિતા ! ”

વૃત્તિઓ પરથી તેનો અધિકાર ગયો હતો,
અપૂર્વ ધ્વનિથી છેક મહોન્મત્ત થયો હતો

“ સખી દેવી—બહાલી ! સ્વરૂપ તુજ આજે બહુ દીસે,
 “ અરે રાજા જેવી રસમય અહીં—નંદન વિશે, ”
 નિહાળે વર્ષાવી પ્રણયરસ બન્ને નયનથી,
 જરા ધારતી પામે સતી પણ હવે હાય ! મનથી
 ગીત યૂષ્ણ થતા રાજા જાય છે પાસ કેં મિમે,
 “ સ્ખમા ” “ પ્રાણ ” “ નહિ ” બોલી લે છે એને ભુજવિશે.

“ રે હાય ! હાય ! નહિ નાથ ! નહિ ! ” કહીને,
 છૂટી જઈ કર થકી અળગી રહી તે,
 હા ! દીન દષ્ટિ કરી એ નિરખી રહે છે,
 હુ એ ભયો નયનથી નૃપને કહે છે —

“ ડર છુ—ભય પામુ છુ જોઈને આજ આપને,
 “ અરે કેમ વિસારો છો ઋષિના ઉચ્ચ શાપને ? ”
 બહુ બહીતી બહીતી થર થર થતી એ કરગરે,
 નથી ઓછી થતી તદ્દપિ નૃપની વિકૃતિ અરે !
 “ ઘટે છે શુ દેવી !—હૃદયપર આ નિર્દય થવું !
 અરેરે ! આ આવું પ્રભળ હુ ખ—મારે સહિ જવુ ?
 પ્રિયા—પ્રિયા—પ્રિયા ! તારા હાથમા સર્વ હાય રે !
 ત્વરાથી દેહ જોડી દે, આ તો નહિ ખમાય રે !
 “ જાણુ બધુ, પણ દિસે સ્થિતિ આ નવીન,
 “ માફ નથી બળ બન્યો જળ બહાર મીન
 “ દેવી ! વિચાર કરવા સઘળા તણ દે,
 “ રે હાય ! સ્પર્શસુખ પ્રાણસખી ! હણ દે ”
 વિચાર કરવા જેવો હવે વખત રહ્યો નહિ,
 અંપલાવી પડે માદ્રી નરેન્દ્રભુજની મહિ

*

*

*

*

નહિ ચાલે આથી ગત વખતમા હર હૃદય,
 પડયા શબ્દો છેલ્લા શ્રુતિ પર બહુ મન્દ સદય,
 જરા ત્રુટયા વાક્યો કંઈ કંઈ થઈને રહી ગયા,
 હજારો વર્ષો એ પણ પછી હવે તો વહી ગયા
 મણિ કર

નાયકનુ પ્રાયશ્ચિત

(શાર્દૂલ વિકીરિત,)

પાખો નતન લાગતી સ્ફટિત તે જોતો હશીને ઘડી,
 ને જોતો લવંચોમ ઉડી નજરે જાણે ઉડું આ ઘડી,
 જાણે અખર મમ્તકે ચળકતા રંગો વડે વાદળી,
 આશાએ સરજી, ઉડી મુલગતા પાખો વિષે તે ભરી,
 ઓળંગુ વળી એહ પણ પલકમા, ને લોક સર્વ સ્થલે,
 ઉચા નેત્ર કરી વખાણુ વદતા જોઈ રહે વિસ્મયે,
 હા ! એ સ્વપ્ન ! હુંતું શુ સુદર ! ન એ પાખો, ન એ વાદળી !
 ને એ લોક વખાણુ-ભીષણુ પડે છે કણ્યુચુમે હજી
 એ મૂખાઈ વિષે તહને અવગણી-દીઠો ન રે સ્નેહને !
 તોયે વંચ ધરી તુ તન્મય રહી, કેવી તુ ંહાલી મને !
 ‘ભાવિમા નહિ થાય એવુ,’ કયમ એ આપી શકુ કોલ હું,
 ભૂત જ્ઞાનથી ખિન્ન છેક થયેલો,—માટે કહુ એટલુ,
 કે પ્રીછુ તુજ પ્રેમ કોમળ સખિ ! ને આ ઉરે હોય જે,
 ગાભીય દઢતા અને સરળતા, તહારા જ તે લેખજે

બલવતરાય.

૧૬૯

૧૦૬

વધામણી—નાયિકાનો પત્ર

(મદાકાતા)

બહાલા મારા, નિશદિન હવે થાય ઝખા તમારી,
આવો, આવો પરિચિત પ્રતીતિ બધી ચિત્તહારી,
દૈવે જાણે જલ ગહનમા ખેંચી લીધી હતી તે,
આણી મહેજે તટપર ફરીથી મને છોળઠેલે,
ને આવી તો પણ નવ લાહુ કયા ગઈ, કેમ આવી,
—આયુદ્ધોરી તુટી ન ગઈ તેથી રહું શીર્ષ નામી
ને સન્કારો ગત લવતણા તે કની સર્વ, બહાલા !
જાણુ નાચા તદપિ દીસતા સ્વપ્ન જેવા જ ઠાલા,
માટે આવો, કર અધરની રમ્ય આક્ષી પુરાવો,
મીઠો કંઠ, પ્રણયિ નયનો, અમૃતાલાપ લાવો
ખીજી બહાલા, શિર મૂકી જ્યહા ભાર લાગ્યો તુ ? કહેતા,
ત્યા સુતેલુ વજન નવુ વીતી ઋતુ એક બહેતા,
ગોરૂ ચુમે અખુટ રમથી અશુઠો પદ્મ જેવો,
આવી જોઈ, દયિત ! ઉચરો, લોચને કોણ જેવો ?

અલવ તરાય

૧૦૭

અ પની યાદી

(ગજલ)

જ્યા જ્યા નઝર મહારી ઠરે યદી ભરી ત્યા આપની,
આમુ મહિં એ આખથી યાદી ઝરે છે આપની,

માથુકોના ગાલની લાલી મહી લાલી, અને
 જ્યા જ્યા ચમન, જ્યા જ્યા ગુલો, ત્યા ત્યા નિશાની આપની !
 જાઉં અહિં ત્યા આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
 તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની !
 તારા ઉપર તારા તણા જૂમી રહ્યા જે જૂમખા,
 તે યાદ આપે આખને ગેબી કચેરી આપની !
 આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હુમારી ગોદમા,
 આ દમબદમ બોલી રહી શીણી સિતારિ આપની !
 આકાશથી વર્ષાવતા છે ખજરો દુશ્મન બધા,
 યાદી બનીને ઢાલ ખેંચાઈ રહી છે આપની !
 દેખી ખૂરાઈ ના ડર હું, શી ફીકર છે પાપની ?
 ધોવા ભુરાઈને બધે ગગા વહે છે આપની !
 થાકુ સિતમથી હોય જ્યા ના કોઈ કયાએ આશના,
 તાજી બની ત્યા ત્યા ચડે પેલી શરાબી આપની !
 જ્યા જ્યા મિલાવે હાથ ચારો ત્યા મિલાવી હાથને,
 અહેશાનમા દિલ ઝુલતુ, રહેમત ખડી ત્યા આપની !
 પ્યાર તજીને પ્યાર કોઈ આદરે છેલ્લી સફર
 ધોવાઈ યાદી ત્યા રડાવે છે જુદાઈ આપની !
 રોઉ ન કા એ રાહુમા ખાકી રહીને એકલો ?
 આશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !
 જીતુ નવુ જાણુ અને રોઉ હસુ તે તે બધુ
 જીતી નવી ના કાઈ તાજી એક યાદી આપની !
 ભૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામટી,
 જોયુ ન જોયુ છે અને જો એક યાદી આપની !

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખુ બધી,
છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની

કલાપી.

૧૦૮

વદાય

[વસતતિલક્ષ]

હા ! આવિયો દિવસ આખર આજ એ તો,
આ ચિત્ત કેરી ચિર શાંતિ હરીજ લે તો,
ચાલી હવે સખિ ! તણ મુજને વિદેશે,
શોકે ભર્યું હૃદય આ ક્યમ ભાર વહેશે ?
સધ્યા સલ્લણી થઈ હ્રુત સુપ્રસ થાએ,
નેને રમે તદપિ રગ રૂડા બધા એ,
આનન્દ દેતુ મૃદુ ગાન વિરામ પામે,
તોએ ભમી શ્રવણમા ધ્વનિ રમ્ય ભમે,
ખીલી હશે કુસુમ તે કરમાય ન્યારે,
તોએ સુગંધ મનમા કરી વાસ મહાલે,
હા ! તેમ આજ તુજ દર્શન હ્રુત થાએ,
તહારા ગુણો સ્મરણમા રમશે સદાએ
થાળે પ્રયાણ સુખરૂપ તને, સખિ એ !
નિદ્રા મીઠી જ વસળે મૃદુલોચને બે !
સ્વપ્નો અલૌકિક રસે ભરિયા મધુરા,
એ નીંદરે રમી રહો સુખ દેઈ પુરા.

મહારી ઉડી હૃદયને મયતી વ્યથા જે,
 ગભીર શોકસરિતાપૂર માહિ ગાજે,-
 હા ! તેવી તુજ મુકુમાર હૃદે કદી એ,
 મા રેલશે અસહ શોક તણી નદી-એ,
 દેઈ વદાય મખિ ! આટલુ યાયતો હુ,-
 થાઉ વિતુષ ભવચિત્રપટેથી જો હુ,
 કર્ણે પડે ખખર એ તુજ કોઈ કાળે,
 એ આમુડા મધુર નેન થકી તુ ઢાળે

નરસિંહરાવ

૧૦૬

વિપ્રભોગ

(અજની ગીત)

આકાશે એની એ તારા,
 એની એ જ્યોત્સ્નાની ધારા
 તરૂણ નિગા એની એ,
 દારા કયા છે એની એ ?
 શુ એ હાવા નહિ જોવાની ?
 અખલકી શુ નહિ દહોવાની ?
 ત્યા એ ત્યારે ગુ રોવાની
 દાગ એની એ ?
 છે જ્યા છે સ્વામીની દન
 સ્વર્ગોની જ્યોત્સ્નાની ધારા,
 નહિ જ નિશા જ્યા આવે,
 દારા ત્યા છે એની એ

છે ત્યારે એ ત્યા જોવાની,
આખડલી એ ત્યા દહોવાની,
સ્વામી સાથે નહિ રેવાની—
દારા એની એ

મણીસ કર

૧૧૦

સ્વપ્ન-વાટિકા

(મદાકાતા)

ખેની ! લેતી અહિ તું ઘરથી દૂર નિદ્રા સદાની,
શાંતિ ન્યારી રજનિ-દિવસે પામતી આ જગાની—
નેત્રોને જો નહિ તુ દિસતી પૃથ્વી નીચે સૂતેલી,
સ્મૃતિ તહારી નિગદિન થતી હ્યા ગઈ છે તું મેલી
લીલા કેવી મધુર-લસતી સ્વર્ગ જેવી સુભાસે,
દેખુ હુ તો વિમલ બધુ હ્યા તુજ વિશ્રાંતિ પાસે,
લાગે કાઈ તરલ ઝુલતી લાગણી આ હવામા,—
આહા ! એવી અસર વિરલી રે હુગે દિવ્ય શામા ?
દેવાશી ! તુ અકલ કરતી ના મળે જીવતી હ્યા,
ના જો પામે નજર, ઉડતી, હોય ન્યા તુ ગતિ ત્યા,—
રે આ વેલા તરૂંવર વચે પામુ હુ તહારી હસ્તી,
બાણે હ્યાથી કુલ ત્રિભુવને હોય ના તુજ વસ્તી ?
ખેની ! તહારા મધુર વચનો હ્યા થયા બધ જો કે,
ને જો તહારા સ્થૂલ શરીરને આ શિલા પ્રવેત રોકે,—
જેવી મીઠી ઉપર ધરતી જીવતી તુ હતી હ્યા,
તેવી મીઠી અમ ઉર મહિ જીવશે તું સતી હ્યા !

તું જ્યાં સૂતી, કુદરત વચે શ્રાંતિ જેવી છવાઈ,
 તેમા દેખું ગગનપરની શાંતિ મંજુ સંમાઈ
 નિદ્રા લેતી રતનગિરિમા સ્વપ્ન તુ જોય મીઠા
 જેવા ફાની જગપર કદી માનવીએ ન દીઠા
 વાયુ ! જેવો અનુભવ અહિં પામતો હ્યા વહે તુ,
 ધીમે ધીમે સકલ વસુધા વ્યાપતો તે રહે તુ !
 કે સૌ તેનું શ્રવણ કરના શાંતિ પામે સદાના,
 આખે તેઓ અમર સુખ આ સ્વપ્નની વાટિકાના
 પે ખ નારાપોરવાળા-

૧૧૧

તુ ગઈ

(ઉપગતિ)

ત્યારે ગઈ શુ અહિંથી પ્રિયા તુ ?
 મૂકી ગઈ આ હૃદયે ગીઆતુ !
 હવે મીઠું તે સુખ તાકી તાકી,
 નિહાળવાનું નહિ શુ કદાપિ ?
 ચિંતા અને દુઃખ થકી પીડાતા,
 આ ચિંતને ટેકવવાની આશા
 તારા પ્રિયા પ્રેમથી આવતી જે
 હવે પછી શુ સહુ મૂકવી તે !
 શરીરને ને મનને જરૂરે,
 આઘા પ્રદેશે ફરતા હવે જે,

સ્વથાન પાછુ બળ ખેચનારૂ,
 શુ તે વિના દૂર હવે જવાનુ !
 ગ્રહો ફરે છે રવિ આસપાસ,
 છાયા ફરે જ્યાં વચમા પદાર્થ,
 પ્રદક્ષિણા એ પ્રિય કેરી સર્વે,
 કયા હુ ફરૂ રે ? તુજ વિણ મધ્યે ?
 તારાની પેઠે સ્થિર એક કામ,
 હુ ખો સુખો સૃષ્ટિ વિશે તમામ
 જોઈ રહી ક્ષોભ વિના જરીયે,
 રહુ જકાઈ ?—ન બને કદી એ
 શરીર મારૂ સ્થિર રહે કદાપિ,
 આ ચિત્તને તો ન શકુ જ રાખી
 સ્વચ્છન્દ તો તે ભમતુ ફરે છે,
 રે ! તુ ગઈ ને સ્થિર કેમ રહે તે ?
 શુ કેઈ શોધુ કહિ ધૂમકેતુ,
 જેને અગાડી વધતો જ દેખું,
 જેને ન મધ્યે ડઈ ખેચનારૂ,
 પાછો ફરે જે નહિ કોઈ સારૂ ?
 ને છોડી સર્વે સુખ શાંતિ પ્રીતે
 સ્વીકારીને સગત તેની નિત્યે,
 નવા નવા રોજ પ્રદેશ ભાળુ ?
 બાઉં અહિંથી—અહિંથી જ બાઉ ?

રમણભાઈ.

૧૭૬

૧૧૨

રેખાશૂન્યતા

(ઉપનિવૃત્તિ)

જેવી ફરતી શરદબ્રજાય,
પડે પડે ને વર્ણી ઉડી જાય,
ન છાય અબ્રો ઠઈ રે'જ અતો,
જતા રહે મર્વ અદૃશ્ય પથે
પ્રતીતિ ચિન્તે ન રહે કશાની,
સ્મૃતિ ન એડે ભ્રમણા વિનાની,
હતુ કયુ ને ન હતુ કયુ તે,
જુદ પડે ના સ્મૃતિ-ક્રાંતિ-પુજે,
પ્રગર તેવો તુજ ધ્વજ કેરો,
પ્રમાણુમા નશા માત્ર લેનો,
છાયા હતી તો ગઈ અબ્ર સાથ,
અબ્રો હતા તો નહિ તે-ન છાય
હતો શુ તુ બાલ ! અને ગયો છે ?
કે ના હતો ને નથી તુ ગયો રે ?
કે તુ હતો ને હજી એ રહ્યો છે ?
એ સર્વ શકા મુજ કોણુ તોડે ?
સમુદ્ર નીચે રવિ લીન થાય,
જ્યોતિર્ગણુ તે ઘુતિ મૂકી જાય,
નૌ મૌ કરાવે રવિની પ્રતીતિ,
ચિન્તે રહે ના ભ્રમ કેરી ભીતિ.

વર્ષાધનો જાય-ફરે ન પાછા,
 હિમાલયે જે ઠરના સદાના,
 પછાડી મૂકે નિજ મારપૂર,
 ધનો રહે તે સ્મૃતિથી ન ફર
 જાયે ધસતી મરિતા અમુદ્રે,
 ત્યા જે મળી તે રહિ હુપ્ત રૂપે,
 લાવે પછાડી અતત પ્રવાહ,
 ને તે ગઈ તે ગઈ ના જણાય
 આદર્શ બીજે કહિયી લિધો તે,
 ન આજ ને આ રહી તુ ગયો તે ?
 શુ આ ધરા યોગ્ય તને ન લાગી
 તેથી ન તારી પદપદ્મિ સ્થાપી ?
 બીજી ધરા છે, નવી પૃથ્વીના જ્યા,
 ન ધવસી આકારની વચના જ્યા,
 ન ચક્ર લીના વિરહે થતા જ્યા,
 અખડ રૂપે તુ વસ્યો સદા ત્યા
 તે દિવ્ય રાજ્યે ફરતો ન કાળ,
 ન હુપ્ત થતા કદિ વૃદ્ધ-બાલ
 અન્યૂન રેખા તુજ ત્યા જણાશે,
 પ્રતીતિ માહે ભ્રમ ત્યા ન થાશે,
 તથાપિ અત્રે નહિ અક-ચિન્હ,
 છાયા ન, રેખા ન, ન દષ્ટિલક્ષ્ય,
 ચક્ષુ ઉઘાડે નહિ તુ જણાય,
 ચક્ષુ મિચ્યાથી નહિ ફેર થાય

મનુષ્ય કાચા શકી ના જ રાખી,
 ન રનેહ-આશા તણી પાશ ચાલી,
 ને યુગ્મ દુ ખી રહ્યું જોતું જોતું,
 ગયો ગયો બાલ ! ગયો ગયો તું !

રમણભાઈ.

માળીને ઉપાલભ

[ગઝલ]

અરે માળી ! અકાળે કા કળી કાચી ચુટે, તું આ ?
 પડી એ પત્રના અંકે, કયો શો દોષ તે રકે ?
 નથી ફાટી, નથી પુલી, હજુએ પત્રમા ઝુલી,
 નિમિલ ચક્ષુથી એ જોની ! દયા તું લાવને તેની
 નથી જોયા હજુ ખ્યારા, સહોદર પુષ્પ રૂપાળા,
 સુવાસે ખુબ એ જહેકે, હિલે છે વાયુના લહેકે
 નિહાળે એ કૃતિ તારી, બનાવી રમ્ય તેં માળી !
 કળી કાચી ચુટી લે તું, ફરી થાશે કહે એ શુ ?
 બગીચો આ બનાવ્યો છે, ચતુરે તે ઘણી પ્રીતે,
 ઉગાડ્યા ચિત્ર વૃક્ષો જ્યા, હવે આ શી કૃતિ છે ત્યા ?
 ખીલે ના એ, ન એ પુલે ! પ્રમોદે એ નહિ ડુલે !
 હસે ના એ, રમે ના એ, સુવાસે ના જ એ જહેકે
 જુવે ના એ કૃતિ તારી પૂરે પૂરી ચમત્કારી,
 ચુટાએ તેટલામા તો બગીચાનો શો હેતુ છે ?

કહે તુ એ વધારે છે કળીઓ બાગમાની તે ?
 કહે શુ કામ વાવ્યા તે વધારે વૃક્ષ લાવ્યા જે ?
 વળી એ છે કઈ જાતિ, ગુણીની એ કઈ રીતિ ?
 કળી કાચી ચુટે તુ કઈ ખરે બીજ સુકાઈ જઈ !
 ખીલેલા પુષ્પ જે ટોચે, ન તારો હાથ ત્યા ખેંચે !
 નીચે નીચે મરોડી લે, કળીને પુષ્પ તોડી લે !
 બનાવ્યો તે જીગરથી જો, મનોહર બાગ હવે તો,
 કળી કાચી ન તોડી લે, પ્રકુલ્લ પુષ્પ થાવા દે
 નથી એમા તને હાનિ, સુહૃદ મારા તુ વિજ્ઞાની !
 સુગંધી પુષ્પ પુલેલા, નિહાળી તુ સહર્ષ થા !
 કળીને લેવા લેવા દે, ખીલી જીવે બનાવી તે,
 કૃતિ આ ચિત્ર આરામે, નિહાળી સુખ તે પામે
 લઘુ મોટા બધા વૃક્ષ, તને આધીન છે વૃક્ષ,
 બધાને રાખ સલાળી, જડાઈ તેહમા તારી
 ખરે કાળે ચુ ટાચે વા, ખીલી પાછા જ કરમાતા,
 બગીચાના પુલો તારા, ઉદાસી ના દિલે મારા

૪-દ્રશ્યત જેષ્ઠારામ

૧૧૪

પ્રાર્થના.

(અજની ગીત)

રોનારૂ ભીતરમા રોતુ

લેહોનારૂ ભીતર ના લેહોતુ

ફર સખાનુ હૈયુ—

સાથે રોતુ ને જોતુ !

બહાલાઓ, બહાલાને કેળે
 “સાગરમા તો સાથે બેઠે
 સહેવાના એક બીજના—
 સાથે સૌ સહેળે ”

મણિશ્વર

૧૧૫

વિધવા બહેન બાબા

(મંત્રાંકીતા)

બહાલી બાબા ! સહન કરવું એય છે એક લહાણું !
 માણ્યું તેનું સ્મરણ કરવું એય છે એક લહાણું !
 મૃત્યુ થાતા ત્રપણ કરવું ઈષ્ટનું એય લહાણું !
 આશા રાખી મરણ પછી ને જીવવું એય લહાણું !
 સમ્બન્ધીના મરણ પછી ના સર્વ સમ્બન્ધ તૂટે,
 બહેની ! આહી વિરહ જ ખરો ચિત્ત સમ્બન્ધ લાસે,
 તે પ્રેમી જે પ્રણયમયના જોઈ માણે વિયોગે,
 મીઠું કિન્તુ દાણિક જ નકી સ્વપ્ન સંયોગ તો છે
 છે વૈધવ્યે વધુ વિમલતા, બહેન ! મોલાગ્યથી ક !
 છે ભક્તિમા વધુ વિમલતા, બહેન ! શૃંગારથી કે !
 બાબા ! તારા મૃદુ હૃદયને ઓપ વૈધવ્ય આપી,
 જાયે જાયે તું દિલ જશે લેઈ ધીમે ઉપાડી
 ના જોલું આ તું હૃદયના અશ્રુ હું લૂછવાને,
 આને લૂછુ હૃદયશુચિતા આસુડા દાખવે જે ?
 બહાલી ! બાબા ! કુદરતકૃતિ સર્વદા હેતુવાળી,
 ઈચ્છે દેવા અનુભવ પ્રભુ સર્વને સર્વ બહાલી !

બાપુ ! આ મૈા સુખ હુ બ તણી વેઠ નાખી નથી કે
 આ તો ખેત્રે કુદરત તણે માત્ર કામગીરી,
 આ ખડાડો જે પથિક સહુને આવતા માર્ગમા લ્યા,
 અક્ષુવાળા શ્રમિત ન બને કિન્તુ અન્ધર્ય બેતા
 આ કુડાળુ કુદરતતાનુ કંઈ જોઈ શકે, તો
 ના ના જોશે ઈ વિપક્ષતા કિન્તુ મીઠાઈ લીધી,
 ટૂંકી દષ્ટિ જન હૃદયની અંધ બડો જ જોતી,
 ને તેથી આ સુપ્રત સગલી દિસતી ડાઘવાળી
 બાબા ! જોને નયન ભરીને આસુથી એક તાર !
 બાબા જોને સુપ્રભ રચના વિશ્વની એક વાર !
 બહાલા માથે નિરખતી હતી આજ જો એકલી છ,
 બાબા ! બુદ્ધુ હૃદય કમી બે, એ જ અશ્વયુદ્ધરિતુ
 જોને બાપુ ! તુજ જિગ્મનો મિત્ર તો લ્યા વિલાસે,
 તારો રહેશે ગત હૃદય એ લ્યાય ઉભુ વિલાસે !
 એ રેલાયું ઉદ્ધવિ મધળે કિન્તુ તુ બિન્દુ તેનુ,
 આડુ આબુ પડ નયનને ત્હોય એ વારિ ત્હાર
 બહેની ! આવા પડ પછી પડે આવતા જાય આડા,
 અન્તે ગાઢા પડ ચીરી દઈ પાર જતા સહુ લ્યા,
 તુને મ્હારી પ્રિય સખી ત્યજી હુય જાઉ કદાપિ,
 એવુ એ ક શુભ જ કરવા મશિ મરિજે કદાપિ,
 રે ! તો સાથે તમ હૃદયના ગાળજો અશ્રુ બન્ને,
 જે બાકી તે લણી લઈ તમે આવજો સાથ બન્ને,
 બાબા ! તુ એ શીખીશ ફરી આ પાઠ ઐશ્વર્યને, ને
 મ્હારી લોળી પ્રિય અબુધને દોરજે આ જ માર્ગે

કલાપી

૧૮૨

૧૧૬

વિદ્ધ મૃગ

(હરીગીત)

સંગીત, લુપ્તક ! સુખદ તહાડું આમ નવ અટકાવ તુ,
રસમા મને મરવા દઈ રમિકત્વ પૂર્ણ અતાવ તુ,
આ મોક્ષથી મોધુ અને સાકર થકી વધતુ ગળ્યું,
તુજ બાણના સપાતથી પચત્વ આ મમયે મળ્યું
શર લલ બીજાં ફેક વા તલવારનો કર ઘા લલે,
પણ ગીતના અવરોધથી નવ વ્યથિત કર મુજને, અરે !
રસની ધુની હૃદયે વહે રસમા અધિક છુ મગ્ન હું,
રસ રૂપ જગત જણાય આ રસને વળી વરસાવ તુ
આને લલે મૃત્યુ ગણી આણે દયા દિલ માનવી,
પણ વૃષ્ટિ પ્રેમામૃતભણી મારે હૃદયથી માનવી,
પ્રેમાબ્ધિ આ ગરજ રહ્યો રસમેઘ પણ વરસી રહ્યો,
મીચી નયન, અવલોકતા આજે કૃતાર્થજ હું થયો
વસુધા વિષે બહુધા કર્યો ગિરિશૃંગ ઉપર આથડયો,
પણ હર્ષ વર્ષણનો પુગ્દર આજ તુ મુજને મળ્યો
મારી વ્યથા અવલોકીને દિલ નવ દયા લાવીશ તુ,
અવમાન મમયે ગીતનો ન નિષેધ મન માનીશ તુ
મુજ માસને માટે અધીરો એક પળ ન બનીશ તુ,
સાંગી રગભરી ધડી કરથી ન દૂર કરીશ તુ
દઈ તાલ સાયકપાતથી કર ગાન એ પણ ઇષ્ટ છે,
આ પ્રેમ પારાવારમા નહાતા મરણુ પણ મિષ્ટ છે

હા ખુ બોટાદકર.

મહારા મયૂરને

(ખતા નર્મ જાતી કવિ કલાપીની એ મજલની ધૂન)

પીડાતણી પરપરા માહે પડી રહેલુ,
 મુંગે મુખે આવી પડયુ રહેજે સહી લેલુ, ધ્રુવ
 આનન્દનું વાયુ નહિ બહાણુ કદી બહાણુ,
 તાપે ત્રિવિધ મૃતા મદા, ઉઠતા બળી રહેલુ, પીડા૦
 શાને વિધિ ! શિખાવ તુ મહાવુ અને સહાવુ ?
 છાજે ન એ મુખ સ્વર્ગનુ એને લગ્યુ રહેલુ પીડા૦
 તુયે તજી બહાલા ઉડયો, મહારા મયૂર બાપુ !
 બહાલા પીડે વિયોગથી એ યે સહી રહેલુ પીડા૦
 લગવા જીગરમા આ, રમ્યો ! મહારા મયૂર બાપુ !
 આખી ગયો રાખી જ, તો રહેજે મહી રહેલુ પીડા૦
 તે લૂટના લહાણુ મજાની જે કર્યા બાપુ, !
 કારી જખમ તેમા મહા તે તો ગણી રહેલુ ! પીડા૦
 બદો બુદ્ધાનો ઇશ્કનો તુ એલીયો બાપુ !
 કેકાથકી મત્રો સર્યા તે તો જખી રહેલુ ! પીડા૦
 બેહતા વણો ચુમ્યા ન ચાટયા તુજ બહાલા એ,
 ગાયા છતા એના જ ગીતડા એ સ્મરી રહેલુ પીડા૦
 જુદી જહાનો તુ ફીરસ્તો ખોળીઉ બદલી,
 આવી ઉડયો ઝળકાવી પાખો, જોલુ અને રહેલુ પીડા૦
 માની મજા જ્યા તે કવિતા કેતકિ ત્યાની,
 એશે જ આમુ તોય તે જખમા લખી રહેલુ. પીડા૦

તુમિ તયા સુજિત ધરી વ્યાપ્યે મદા વિશ્વે,
 તુને મદાય અનતતામા કલ્પતા રહેવું ! પીડા૦
 માળા અમારે આસુની અપી મદા રહેવું !
 પીતા પ્રસાદી તે દ્રવી જ પી જરા રહેવું ! પીડા૦
 શિવમય થજે તુ ગત ગતિને તુન અકે,
 એવું હવે ત્વદ્ગુણે ઇચ્છી મદા રહેવું ? પીડા૦
 લલિત

—

વેળાં ૬૦.
 (ના ૧૦૧)

બહાલા કેરા હુ ખ શવણથી પીગળે હેવું ભીતું !
 બહાલા કેરા હુ ખ મનનથી ભાન તે ગત તીરું !
 એ ભાને તો ભવ અટનતું કક ભદાય વીતું
 ભૂલાવાના દેહ અનુભવે હેવું મુઠે અચિત્તું
 બહાલા ! તારૂં ગજબ મતિનું હુ ખ દારૂણ શુદ્ધી,
 જૂની વીતી સ્મરી શરીર આ કમ્પા ઉઠે છ વૂણી,
 આક્રહે તો દિગુણ હુ ખમા આળ દીને છ ખુની,
 કિતુ અતે મૃદુ થઈ દ્રવે આસુની ધાગ ઉની
 નાહી લેજે, કઈ ભીજવજે, અજલિ એય લે જે !
 પોતા વીતી કહી સ્વજનનું હુ ખ ભૂલાવી દેજે,
 લૂછાવતા તુ પણ લુછજે મ્નેડીના આસુડાને
 આસુડાના વિનિમય મહિ જન્મ સાક્ષ્ય, હા ! છે
 પામી પીડા 'અરર' કરવું એય ઉચી મજા છે,
 બહાલા ! રોવું સહન કરતા એય ઉચી મજા છે,

રોતા રોતા મનની કથવી એય ઉચી મળા છે,
 અકે મુલુ પછી સ્વજનને એય ઉચી મળા છે,
 બહાલા ! મોટું મનુજ બળતુ એ જ છે કર્મ ઉચુ,
 બહાલા ! આવા મનુ જગતમા એજ કર્તવ્ય ઉચુ,
 બહાલા ! વિગ્ધે મનુ હૃદયનુ એ જ આનિથ્ય ઉચુ,
 બહાલા ! આવુ મનુ મનતાણુ 'આપ લે' ભાન ઉચુ !
 ઉડા ઉડા કઈ સમયના કીટ જે કોતરે છે,
 તેના અતે સ્વજન હીનની કોણુ સલાજ લેશે ?
 આવી ગેલી મનુ મન ટરે કોટિ શકા સદાયે,
 ને આમુડા અમુલ અગ્ની કઈડ સતોષ પામે

લલિત.

મુનીને

(હાંસી)

ધીકી રહી ધરા, નીચે ! ઉચે તપે રવિ ચડ્યે !
 બળબળતી લૂ ચારે ખાસે રહે વરસી ભવે,
 વિજન રણની ઉની ગેતી ઉડે ! કરી અધ દે !
 લખ લખ કરી લહાતી જવાલા કરી વળતી બધે !
 તડકી ફકડી રૂઢાતા તો ન ભાન કશુ રહે !
 ફીકર ફડકે આ હૈયાને વિરામ ન ક વળે !
 વિરહદુઃખમા હોમાએલી મખી બળતી હશે !
 મુજ અધમની ચિતાથી એ ઉભી સળગી જશે !

તૃણજલ ઠરી સૂતેલીને તૃષાર્ત દઈ સુવા,
 મૃગજલ પીવા જતા હાર્યો ! પડી વિખુટા ગયા !
 મધુર મૃગલી મારી રહેતા અચાનક આ બધું,
 તરફડી સીઝી રહેતા થાશે શુ ભક્તમનુ પુતળું ?
 પ્રિય વિરહિણી ! સહાજે શાંતિ તને મળુ ત્યાસુધી,
 તલસી ટટળી સોસાજે મા હુ ખે મુજ ઘેલડી !
 સતત સુખના લહાવા લેવા કસાવુ ઘડી ન કા ?
 અવનતિ સહી લેવી શાણી ! ન ઉન્નતિ માટ કા ?
 બળી વિરહમા જાશુ તહેરે હુતાશનના હવિ
 જન જગતની ટે ટે સેવા જશુ કરતા, સખિ !
 યુગતણી લીલા લીલી થાતી જશે રસથી ભરી !
 ભવ મહિ ખુબી ખીલી રહેશે અનત વસતની !

લલિત

૧૨૦

મૃત્યુવશ મૃગ

મૃત્યુવશ 'શુ આજ શુવ અરે ! જાતો નથી,
 દૃષ્ટે પડતા કાજ આગળ પાછળના બધા ”
 “ અરે આ ઉઘાને અવર મુજ સમ નૈ નિરખતો
 ખરે આ મધ્યાનહે નિડર થઈ કીડા કરી રહ્યો,
 હતા માન્યા મહારા તરણુ જળને આ મૃગલીઓ,
 અને તેનો ભોગી અવર અવાનમા નવ હતો
 સ્વસ્થ દે આનન્દે અધિક રસક દે રમી રહ્યો,
 વળી નારીવૃદ્ધે નવિન સુખક દે ગળી ગયો,

કુદતો ખેલતો મદ મત્ત ભરી ગેલ કરતો,
 લીલા અકુરોના રસ ભરિત કૈ ગ્રાસ કરતો
 અહીં આ વાડીમા અવર મૃગ આવી નવ શકે,
 અહીં આ વાડીમા અવર મૃગ ખેલી નવ શકે
 શિશુ નહાના મહોટા નવ ફરી શકે આ વન વિશે,
 ઘણા માર્યા મહારા કૃષ્ણ નિજ સ્વાર્થી ઉર વિશે,
 મૃગોને સહાર્યા અવનિતળ ઢાળ્યા બહુ બહુ,
 નહિ રહેવા દીધા મુજ વિભવમા લુટ કરતા
 પ્રિયાના ટોળામા ઘણીક તરૂણી દાખલ કરી,
 પછી પ્રીતિ ભીતિ જખરજસ્તીથી વશ કરી
 કહુ કે ચાહું છુ જીગર કઈ ચાહે નવુ નવુ ,
 ન ચાહે એ મુને પણ નહિ વિખુટી જરી કર
 રમાડી રીઝાવી વળી કઈ વિસારી મૃગલીઓ,
 નસાડી ખીજાવી વળી કરી પુરી ઝુરી મરવા
 નિશ કે ઉમ ગે મનમથતણી સેલ કરતો,
 નહિ ભીતિ નીતિ નવીનજ રીતિ એ પ્રણયની,
 અહો ! આવી રીતે વન ઉપવનોમા પરવર્યો,
 અને મૃત્યુ જેવી ગલત નહિ વાતો મહિ પડ્યો
 હુતો એ મસ્તીમા યુવતિ યુથમા આહિ જ અહો !
 શિકારીને હાથે અરર ! શરધાથી અહિ પડ્યો
 અહો ! આ શુ ! આ શુ ! રૂધિર સઘળેથી વહી જતુ !
 અહો ! આ શુ ! આ શુ ! જીવન જળમય થૈ સરકતુ !
 ગઈ ગોળી ચાલી વ્રણ પણ પડ્યા બહુ વિષમ તો
 કરી ઝોળી લીધો અવર ક્ષણ પહેલા મલપતો,
 અહો ! આ શુ ! આ શુ ! યવન જુથ મારા લાણી ધસ્યુ

અહો ! આ શુ ! આ શુ ! મૃગલી સુથ પાછુ કયમ વળ્યુ !

“હતી હાથમા વાત, જાવા દીધી તે તજો,

“પડ્યો રાકારી હાથ, હાથ હવે કઈ નવ બને,”

“મને થોડા દી'યી અવિક તરકો ક મુઝવતા,—

અને એની સાથે નવનવ વિચારો ઉપડતા,

કહે છે કે—‘પ્રેમી અવર દુઃખ દેખી નવ શકે,

પરાઈ પીડામ નિજ શરીર તે અર્પણ કરે,

નહિ આરામ ગળે બાજુ નિજ ઈચ્છા પૂર્ણ કરતા,

નહિ સાચે ઈચ્છે વિષમ દુઃખ છોડે પજવતા,

હુ ટાવે પોતાનું ન હુ ટી ગા ન્વાતવ્ય વળી એ—

જનોના હૈયાના ઝણ પણ કદીએ નવ ડરે”

કહે છે કે—‘પ્રેમી શુરવીર તણી શુદ્ધ પ્રતિમા

હજારો ખડગોમા અડગ ટકી રે’ ન્યાય થડમા,

દબાવી દે જી સા, અવગ પર ના ક્રોધ કરતો,

સુધારી લે જુલે પગ નહિ ગેપ ધરતો ’

દાઝયા વિણ લાગે નહિ, ઝણ વિણ વ્યથા ન થાય,

જો પ્રભુ આપે પ્રેમ-બળ, થયુ અન્યથા થાય

અહહ પાપ મે બહુ પ્રભુ કર્યા !

અરર જ્ઞાન આ શુ સમશાનનું !

હવે અરે મને સાબરે બધું,

નવ હતુ અરે સુખ ત્યા જરી

મથી મથી મુવો પ્રેમ પોષવા,

અરર શુ મળે મૃગજળો વિશે !

અરજુ મે હશે તો જરી જરી,

અરર, મે લીધું સૌનું સામદુ

જન હૃદય વિશે ઇશ તો વસે,
 અરર મેં દુભ્યા કે મસે મસે !
 વ્રણની વેદના કારમી ખરે !
 વ્રણ કર્યા તથે જાણ્યું ના હતું !
 ગોળીના સમુ દુખ થતું હશે,
 શૂંગ મારતા જાણ્યું ના હતું !
 ચર્મ આ ત્રુટે વ્રણ ચિરાય છે !
 હૃદય ચીરતા જાણ્યું ના હતું !!
 નથી નથી ભર્યા આ શરીરમાં,
 શુદ્ધ સત્વના કાંઈએ અણુ !
 લક્ષ માહરો જે કરે અરે,
 મ્લેચ્છ બુદ્ધિથી મ્લેચ્છ અવતરે !
 નિજ જનો મને દ્રષ્ટિએ પડે,
 કર પ્રસારીને માફી માગુ હું,
 અરર જો વ્રણ ! બે પળો મળે,
 રૂધિર આ થકી ઘોઉં જનપદો !
 વ્રણ વ્રણ હવે એટલું ચહું,
 ચર્મ મ્હારૂં આ પ્રેમી પાથરે
 અવર સો વૃથા ચિત્ત ન અન્યમાં,
 ખરૂં વૃથા થશે પુનર જન્મમાં
 હરણી તરણી નાથ છે, કરણી તરણી સાર,
 પરણી ઘરણી હ્યા રહી સરણી તું કિરતાર !
 ૩ ૬ જોગ.

૧૬૦

૧૨૧

પશ્ચાતાપ

(મદાકાતા)

હા ! પસ્તાવો વિપુલ ઝરણુ સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે !
પાપી તેમા કુબકી દઈને પુણ્યશાળી બને છે !
ઝોહો કેલુ સ્મરણ મધુર પાપનુ એ ધરે છે !
માફી પામ્યુ કુદરત કને એમ માની ગણે છે !
રાખ્યોથી કે જીલમવતી કે દડથી ના બને જે
તે પસ્તાવો સહજ વહતા કાર્ય સાધી શકે છે !
હુ પસ્તાયો, પ્રભુ ! પ્રભુચીએ માફી આપી મને છે,
હુ પસ્તાયો, મુજ હૃદયની પૂર્ણ માફી મળી છે

કલાપી.

૧૨૨

શિકારીને

(અતુડુપ)

રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સહાર યુવાન તુ,
ઘટે ના કૂરતા આવી વિશ્વ આશ્રમ સન્તનુ,
પખીડા કુલડા રૂડા, લતા આ, ઝરણા, તરુ,
ઘટે ના કૂર દષ્ટિ ત્યા વિશ્વ સોદર્ય કુમળુ
તીરથી પામેવા પક્ષી વ્યર્થ આ કૂરતા મથે,
તીરથી પક્ષી તો ના ના કિન્તુ સ્થૂલ મળી શકે
પક્ષીને પામવાને તો છાનો તુ સુણુ ગીતને,
પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે હૈયામા મળશે તને

સૌન્દર્યો વેડણી દેતા ના ના સુન્દરતા મળે,
 સૌન્દર્યો પામતા પહેલા સૌન્દર્ય બનવું પડે
 સૌન્દર્યો ખેલવું એ તો પ્રભુનો ઉપયોગ છે
 પોષવું પૂજવું એને એ એનો ઉપલોગ છે
 રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ મહાર યુવાન તુ,
 બધે છે આર્દ્રતા છાઈ તેમા કે ભગવું ભડું

કલાપી

સરિત્સગમ.

(સીતાજીના મહિનાતી ચાવ-)

ગાન મધુર કરી ઉછરે હર્ષ નદી નાયતી,
 ઘોર શોકસરિત ગભીર ઘુઘાટે વહી જતી,
 એ બે સરિત તણા જ્યા નીર ભળે એડમેકથુ,
 નહાની પર્ણકુટીમા તે ઠામ નિરતર હું વસુ,
 મુજ વાસ નિરતર આહિ ભલે ઠરીને રહે
 પ્રિયા ! તુજ સગે બેશી હું ત્યાહિ નીરબુ નદિયો વહે
 વહી ચાલતી નિરબુ દૂર દૂર બે આવતી,
 ભિન્ન બેના પ્રવાહનું પૂર અહિ બે ચી લાવતી
 એક સ્મિતમય ક્ષેત્રોની ભૂમિ મહિથી ચાલતી,
 હાસમય રચનાની મધ્ય વહીને મહાલતી,
 બીજી આવે વહી ગભીર ઘોર ગિરિ ભેદતી,
 ચીરી કઠણ કરોડોના મધ્ય પડતી ઉચે થકી

શીળી ચદામા ચળકતી એક કદી કદી શી હશે !
 વ્યોમ મધુર રગ નીચે કાઈ રગ લેતી એ ધસે,
 બીજી ધન ગભીરો છાયો વ્યોમ તે નીચે વહે,
 ઘોર રગ અધિક અધિક અગે નિજ એ લહે
 એક તટકુજ કુસમો અનેક નચાવે તરગમા,
 મીઠી કોયલરવ વહી આવે સમીર તે નગમા,
 બીજી શુષ્ક અરણ્યના પર્ણ ધરે જળપટ પરે,
 અંજાવાત એ સરિતાનુ પૂર ધુધવી અદકુ કરે
 એવુ સરિતયુગલ વહેતું આમ આમ આવે મુજ લાણી,
 તેને નિરખુ રહી આ ઠામ શાતિ ધરીને ઘણી,
 મુજ મનકુ ઠરેલુ શાત ડગે નહિ કો લાણી,
 જાય આમ નહિ, નહિ આમ, ગભીર રહે બની
 મન શુ ડગે ! વસુ છુ હુ જ્યાહિ સરિત બને લેટતી,
 મિશ્રગાન કરી મુજ વાસ તમે નાચીને જતી,
 હર્ષ જળમાથી કરે પાન કદી શોકનીરનુ,
 શોક જળમાથી હર્ષનુ નીર, મીઠુ પીઉ ધીર હુ

નરસિંહરાવ

થોડક છે બળતી ચિતા

(ચોપાયા ૭૬)

મૂર્ખ મનુ ! માયાને રોતો ! મૂર્ખતાની નહિ સીમા !
 માયા ઈન્ધનથી માયાને બાળુ આ જ અવનિમા,

સતેજ દિવસે અ ધનિશામા, આણુ અખડિત મહારી !
આળેલા માયાઆણુ નલમા ધુમવલ્લરી લઈ જાતી !

*

*

*

બાળ, તરૂણ, જરારૂઢ, પુરૂષ ને અબળા આહુતિ
બની પડે મુજ મુખ-યજ્ઞમા, એવી મહારી વિભૂતિ
આણું ને બળતી દેખાઉ બળતી બાળતી બાઉ,
મૂર્ખ મનુ તોયે ના સમજે માયાનુ લોપાણુ

*

*

*

વિયોગીને યોગી કરવાનો છે પ્રયત્ન આ માડયો,
જીવે તું તે સઉ તોય મૂર્ખ બની આમ રૂવે છે પાછો
માયાગ્રહથી મૂકાવી વિભુશુ મેળવવા કર સ્હાયો,
જીવે તું તે સઉ તોય મૂર્ખ બની આમ રૂવે છે પાછો

ગોવર્ધનરામ.

બહાલાઓને ઉપદેશ

(આધવજ સદેશો એ રાહ !

સાલબળે, બહાલાઓ ! વચનો દીનના
દીનપણુ છે પરમ દયાનુ પાત્ર જો !
મોટો એ અધિકાર તમારો માનવી
અધિકારી છો જેના માનવ માત્ર જો !
એક પિતા પરમેશ્વર જાણો આપણો
નિકટ સગાઓ સમજો ભાઈ ખંડેન જો !

નીકે નહાની મોટી ને જીવો તાણી
 વહતુ તેમા એક અખડિત વહેન ને!
 હસનારાઓ સાથે હસવાનુ ઘટે
 રડનારાની સાથે રડવુ તેમ ને!
 એક બીજના આસુડાઓ લૂછતા
 ઊંચા ચડેશો સ્ત્રીપુરુષો માં એમ ને!
 મૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૃગમા
 સવળાએ સન્તોનો એ ઉપદેશ ને!
 દિવ્ય દયાસાગર, યાચતા આપને!
 દીન જનોને અમને એનો લેશ ને!

મણીશ્વર

૧૨૬

એક ઇચ્છા

[પૃથ્વી ૭૬]

પડ્યા જખમ સૌ મહા, મહીશ હુ હજુ એ બહુ,
 ગણ્યા નવ કદી, ગણુ નવ કદી, પડે છે હજુ,
 અપાર પડશે અને જીગર હાય! આજુ થયું,
 કઠિન ન બનો છતા હૃદય એજ ઇચ્છુ પ્રભુ!
 પડી વીજળી તે પડી સુખથી છે બજુ છુ સુખે,
 અનન્ત લલુકા દહે, બહુ દહો ગજુ છુ સુખે,
 ન દાહ વસમો કદી, જિગર બૂમ ના પાડતુ,
 કઠિન બનજો નહિ હૃદય એજ ઇચ્છું પ્રભુ!
 બહુય રસ છે મને હૃદય છે હજુ તો, અહો!
 અરે હૃદય ને ગયુ રસ ગયો પછી તો બધો,

ભલે મૃદુ રહી સહી જખમ છેક ચરો થતુ,
કઠિન ન બનેા કદી હૃદય એજ ઈચ્છુ, પ્રભુ !

કલાપી

૧૨૭

ચેતન

[તેટકની ચાલ]

નથી નેત્ર, શુ તેજ પીવાય, સખે !
 નથી પાખ શી વિધ ઉડાય, સખે !
 નથી ચેતન કેમ લવાય, સખે !
 કઈ ખોલ, સખે !
 ઉર ખોલ, સખે !
 રસ ચેતન કેમ લવાય, સખે !
 નથી સાજ, પછી શુ ગાવુ સખે !
 નથી આદર ને ક્યમ આવુ, સખે !
 નથી વહાલ, તને શુ વધાવુ, સખે !
 નવ ખીજ, સખે !
 નવ સીઝ, સખે !
 પણ વહાલ વિના શુ વધાવુ, સખે !
 સુમધુર ઘડી પણ હાસ્ય, સખે !
 કદી કોડ ભર્યું જરી લાડ, સખે !
 મુજ નેત્ર વિષે પ્રીત આજ, સખે !
 સીચ આશ, સખે !
 રમ રાસ, સખે !
 રસ ચેતન ખેલી ખીલાવ સખે !

વહાનાલાલ.

૧૯૬

૧૨૮

સખા પ્રત્યે ઉક્તિ

(તોટકની ચાલ)

વદને બહુ નીર ભરાય સખે !
લગુ ચેતન માત્ર હરાય સખે !
જલને પડદે સઘળે નીરખુ,
નિરખુ નહિ નેહ જરાય સખે !

કર જહાર સખે !

કઈ સાર સખે !

હૃદયામૃત માર્દવ ધાર સખે !
ભવમા તવ એક સહાય સખે
નયનો દ્રવ્યને જ ચહાય સખે !
નવ ઐહિક આશ હૃદે સહજો !
હૃદયે થકી સિંધુ વહાય સખે !

મધુસૂદન

૧૨૯

દિવ્યમંદિર તથા લેખ

(રોળા વૃત્ત)

માનવરાજે રમ્યા મન્દિરો કીર્તિ કાજે,
કાળમહોદધિમહિ કહિ લુપ્ત થયા આજે,
કરતા કીર્તિસ્તમ્ભ ઉભા નામ અમર કરવા,
સહસા તે ભૂકમ્પ ગળી લઈ જાતા ગરવા,
ન રહે નામ નિશાન, રાનમા રહે રખડતા
શિલાખંડ થઈ ચૂર્ણ જગોજગ મૃતસમ પડતા:

અચળ કીર્તિને કાજ કોતરી રાખ્યા લેખે,
 ઘસાઈ ભૂશ્યા આજ દટાયા ધુળમા દેખે
 એક અચળને ભવ્ય વિશ્વમન્દિર જ લાસે,
 અનુપમ ધુમ્મટ, વ્યોમ જેનો ચોપાસે,
 એક પુરૂષ મહાન તણી એ કીર્તિ જાએ—
 નિરખી શકે રૂડી પેર અહિ જન કો વિરલા એ
 વિધ વિધ લખીયા લેખ દિવ્ય ભાષામા ભારે,
 એક પુરૂષ મહાન તણા એ ગુણ ઉચ્ચારે,
 અનુપરૂપ એ લેખ દિસે જગ રચના માહિ,—
 નભપટ પર તારક-લેખ ચળકતા કયાહિ,
 કહિ કહિ સધ્યા-અભર ગના લેખ સુહાતા,
 કો ઘડી ઇદ્રધનુષ્ય-વર્ણના લેખ જણાતા,—
 એમ નિરતર વિવિધ લેખ રચના રહે લીધી,
 વાચી શકે કો વિરલ દિવ્ય અદ્ભુત એ લીધી
 દેશાટન કરી ભવ્ય મન્દિરે ભલે ન નિરખુ,
 ગૂઢ લેખ લીધિભેદ ભલે હુ ઉકેલી ન શકું,
 મહાન મન્દિર એક નિરખવા દૃષ્ટિ ચાહુ,
 દિવ્ય પુરૂષના લેખ માગુ શક્તિ ઉકલવા હુ
 નરસિંહચવ.

સ્વર્ગીય સંગીત

(મલ્હાર-રાગ)

સ્વર્ગીય સંગીત રમ્ય મન્યુ ! વાહ !

મધુર મનુલ સૂર ભર્યું ! વાહ !—ઋવ—સ્વર્ગીય૦

ખરજ પચમ ટીપ તણા સૂર
 છેડે દહુર મયૂર કોકિલ
 ઝરમર ઝરમર ખુલત સમ રવમા
 વ્યાપી એર ધ્વનિ અનહદ રહે ! વાહ !—સ્વર્ગીય
 સ્થિતિણા સાદર્ય—કુજ મહિ,
 અને દૂર કંઈ અગમ્ય બચી,
 વાયુ-નયવ્યા રસ-પડદાની,
 ધુધરીઓ પ્રમક્કી જ ગહી ! વાહ !—સ્વર્ગીય
 અનતતાના પડદા પાછળ,
 વિધિતબલચીના કંઠ આગળ,
 ગૂઢ તાલથી મૃદંગ અચળ,
 ચેતવતુ ગાળ જ રહે ! વાહ !—સ્વર્ગીય
 ભિન્ન પ્રવેશે ભિન્ન વેષધર
 સ્વપાઠ ભજવે પુતળા વિધિવશ,
 એજ સરળતા મહદ્દયતાની,
 આ સંગીતમા બળ રહી ! વાહ !—સ્વર્ગીય

ભક્તિ.

૧૩૧

તુલસી

(મદાક્રાંતા)

છુપી ઉવે પ્રનપડ મહી તારલા ઓમઅકે,
 નિશ્રા મીઠી ગિરિ નદી અને વિશ્વ આપુય લે છે,
 ને રૂપેરી શ્રમિત દિસતી વીજળી એક સ્થાને,
 સૂતી સૂતી હમતી મધુર સ્વપ્નમાહી દિસે છે
 આવી ગતે ધ્વનિ કરી મહા શ્યામ બહેતી યમુના,
 તેના ખહોળા જલ ઉપરની ભેખડે કોણુ છે આ ?

કૂદી નીચે જલ સમીપ તે માનવી આવી ઉભુ,
 ને શોધે છે કઈ યજ્ઞ કેશુ હાથ તેને ન આવ્યુ
 એવામા ત્યા શબ જલ પરે કોઈ આવે તણાતુ
 હોડી તેને સમજી જલદી જોરથી ઝાલી લીધુ,
 ને આ વાલ્યો પુરૂષ તરતો ઉપરે તેની એમી,
 હર્ષે બોલ્યો “ પ્રિય નકી ઘશે આજ તો આશ પૂરી ”

ત્યા તો અંજો ધવલ ભડકા વીજળીએ કર્યા શા,
 તેથી સર્વે તરૂ નહી અને ખુદાડ તેજે છવાયા,
 ગાજી ઉઠ્યુ ચમકી વન આ મેઘની ગર્જનાથી,
 નિદ્રામાથી મયૂર ટહુક્યા હર્ષથી જાગી ઉઠી
 છો ઉઠીને મયૂર ટહુકે ખુદાડ જાગે ભલે ને—

તેમાથી તે મગજ નરતુ કોઈથીએ ન જાગે !
 દષ્ટિ તેની શબ પર હતી તોય જોઈ શકે ના,
 છોને આખુ જગત મળગી વીજળીથી બળે આ !
 તેની પાસે જીગર ઘસડી જાય છે લેઈ હાવા,
 તેની ખ્યારી હૃદયવિભૂતિ સ્નેહની જે સરિતા,
 આલેખાયુ હૃદયપટમા ચિત્ર બહાલીતાણુ છે
 અગોમાથી જીવન સઘળુ ત્યા જ આવી રહ્યુ છે
 દોરાતો આ પ્રિય જન કને આમ આશા ધરીને
 ખુદોચી ઉભો શબ ઉપરથી ઉતરીને કિનારે,
 પાસે મૂકી મૃત્ શરીરને મસ્ત પ્રેમી વહે છે —

“ દીવા મહારી પ્રિય મખીતણા ઓરડાના દિસે તે ”
 અધારામા ત્વરિત પગલે ડોલતો ચાલતો આ,
 આવી ખુદોચી પ્રિયગૃહ કને જોઈ ઊંચે ઉભો ત્યા,

ગોખેથી ત્યા લટકી ઝુલતુ કાંઈ નેરી મસુ છે,
 આલી તેને ઉપર ચઢીને ગોખમાહિ ઉભો તે
 દીઠી તેને—હૃદય ધડકે જેમ ચીગઈ જાતુ !
 દીઠી તેને—અવયવ બધા પીગળી જાય છે શુ !
 દિસે તેને ચકર ફરતો કપતો ઓરડો એ,
 કામી—પ્રેમી અનિમિષ રહી પ્યારીને નિગ્રમે છે !
 જોઈ લેજે ફરી ફરી સુખે પ્રેમનુ સ્થાન પ્રેમે,
 આવી મીઠી સુખની વખતે કોઈ વેળા ન આવે,
 આવી પ્રીતિ તુજ ન વખતે હોય કાલે પ્રભાતે,
 આ આશાનુ મધુર સુખ તો આજ ઉઠી જ જાશે
 જોઈ લેજે ફરી ફરી ભલે દુઃખી જોઈ લેજે
 ઈચ્છે તેવુ સુખ અનુભવી આજની રાત લેજે,
 તારે માટે દિવસ ઉગતા કાંઈ જુદુ જ જ ભાગ્ય,
 તારો નિમ્નો કંઠે પ્રભુએ કાંઈ જુદો જ માર્ગ !
 જોને તારી યુવતી રમણી શાન્ત નિદ્રસ્થ આ છે,
 ને વેલી શુ શરીર સુખમા શાત શય્યા પરે છે,
 નિદ્રા મીઠી કર સુખભર્યા ફરવે છે ડપાલે,
 શુ મૃત્યુથી કળજ થઈને અગ મર્વે ઢળ્યા છે !
 નિદ્રાનુ આ સુખ ત્યજ દઈ ઉઠીને મુન્દરી ! તુ,
 ચાપી લેને હૃદય હૃદયે મિત્રનુ, મુદરી ! તુ,
 એ હૈયાનો રસ તુજ પરે ખૂબ વર્ષી રહ્યો છે,
 રાત્રિના બે પ્રહર સુખમા પૂર્ણ માણી હૃદે લે !
 આ રાત્રિમા તુજ પ્રિય કને મીઠડા ગીત ગાવા,
 ત્હારે તેની જરૂર કરવી આજ તો તૃપ્ત આશા,
 ત્હારે કાંઈ મધુર સુખમા આજ છે ઝુલવાનુ,
 કાલે તો કેા નવીન રસના મિન્ધુમા ડુબવાનુ

પેલો કામી પુરૂષ હજી ત્યા ગોળ માહિ ઉભો છે,
 તેના કામી પ્રણયી નયનો પ્રેમીને નિરખે છે,
 ત્યા દીવામા ચડચડી મર્યું એક ભોળું પતંગ,
 ભેવા લાગ્યો સ્થિર નયનને ફેરવી ત્યા યુવાન !
 બોલી ઉઠ્યો, ‘ અહહહ પ્રભુ ! સ્નેહની આ દશા શી ?
 “ એહો કર્તા ! તુજ કરણીમા આવી તે કૂરતા શી ?
 “ પ્રેમી ભોક્તા પ્રણયી હૃદયે ભોળ્યની પાસ આવે,
 “ તે ભોક્તાનું જીવન કુમળું ભોળ્ય તે કેમ બાળે ?
 “ કાઈ મીઠું સુખ નહી હશે પ્રેમીને બાળવામા,
 “ ને કે તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામા,
 “ બાળી દે તો-પ્રિય મળિ-મને ! ” એટલું બોલી દોડી,
 સૂતેલીના હૃદય પહ તે ધ્રુજતી છાતી ચાપી !
 જાગી બોલી ચમકી લલના, “ જીવના જીવ મહારા !
 “ શુ અત્યારે તુજ સખી કને આમ આવ્યોજ વહાલા ! ”
 ને બન્ને એ હૃદય ધડક્યા માથ સાથે દબાઈ,
 ભાને ભૂલી પ્રણયી મુખિયા શાત પામ્યા સમાધિ
 આ બન્નેની ૧૬ ક્ષણ મહિ છૂટશે અનિય હાય !
 કેવો મીઠો સમય મુખનો નહાય કેવો ક્ષણિક !
 જીના ધાતા મધુર સુખડા ચિત્ત શોષે નવાને,
 ને આરામા વખત સઘળો આમ પ્રેમી ગુમાવે
 સ્થાયી ક્યાયે સુખ નવ મળે સ્થાયી આશા ન ક્યાએ,
 રે સધ્યાની સુરખીવત સૌ સ્નેહના રંગ ભાસે,
 ને આશામા મધુર સુખ તે તૃપ્તિમા કેમ છે ના ?
 રે તોયે સૌ હૃદય ધરતા તૃપ્તિની કેમ આશા !

જે છે તે છે સુખ હુ ખ અને તૃપ્તિ આશા અહિં તે,
 જે પામે તે અનુભવી સુખે સ્નેહી લેજો તમે તો
 સયોગી એ સુભગ દિલસા તૃપ્તિનું આજ દહાણું,
 ઉઠો ઉઠો અતિ સુખ મહિ ભાન ના ભૂલવાનું
 ધીમે અર્ધી રવિ કરવતી પોયણી જેમ ખીલે,
 બન્ને તેવી મૃગનયનીની આખડી ઉઘટે છે
 એ આખો તે પીયૂષ પિયુના અગને લેખી દેતી,
 એ આખોથી વશિકરણથી પ્રેમમૂર્છા વહેતી
 ને ઘેરાતા નયન પિયુના ઉઘડયા દીર્ઘ મ્નિગ્ધ,
 અર્ધી દેતા હૃદય પ્રિયના પાદમા જેમ હોય,
 પી લેખને શરીર પ્રિયનું નેત્રથી નેત્ર ચોટયા
 મીઠા ભાવે રતિમય તહી પૂણું મત્કાર પામ્યા
 એ દૃષ્ટિના અમીઝરણમા ગાન દેવી ગવાતું,
 બન્ને આત્મા રસમય થતા ઐક્યનું પાન થાતું,
 એ દૃષ્ટિમા લય થઈ ગઈ વિશ્વની સા ઉપાશિ,
 વેળા વહેતી સતત ગતિએ તેય ત્યા સ્થભી ઉભી
 ના ના રે રે વખતનદ તો જાય આદ્યો સપાટે,
 તે રોકાતો પલ પાણું નહિ પ્રેમીના કાર્ય માટે
 બિચારાની સફલ ઘડીઓ લેશ ના દીર્ઘ થાતી,
 ઓહો ! એ તો જલદી જલદી આવી કે ઉડી જાતી.
 જ્યારે બન્ને રસમય દિલો માથ માથે દબાયા
 ત્યારે તેના ગ્રહ ઉપર ડ વાદળા ફોડતાંતા,
 ને હાવા તો ઘનદળ સહુ વિખરાઈ ગયા છે,
 તારા સાથે શશી ચળકતો પશ્ચિમે ઉતરે છે

ઓહો મીઠું જરૂર દિલતુ તૃપ્તિનુ આજ દહાણુ
 કેવુ ઘેલુ ફદી ફદી ઉડી ગીત ગાતુ ચકોર !
 કેવા નાચી પ્રતિવીચિ ઉરે ચઢતુ ભિમ્બ ધારે
 ને વાયુના અધર ફરકે પુષ્પના ઓળો સાથે
 હિમે ઢાક્યા ગિરિવરનણા શૃંગ શૃંગે શશી છે,
 ને ગુલ્મોના પ્રતિ પુલઉરે ભૃગ બાઝી રહ્યા છે,
 આજે ડ્યાએ વિરહ હુ ખના મ્લાનિ કે અશ્રુ છે ના,
 ક્યાએ છે ના જગત પરની સર્વવ્યાપી કટુતા
 પૂર્વે લાલી ચળકતી દિમે આલમ કેસુડાશી
 જે જોધને કલરવ ડરિ ઉડતા ડેડ પક્ષી
 પિયુ સાથે શયન કરતી ચાલણી મુદગી તે
 બોલી “ મહારા પ્રિયતમ ગઈ રાત્રિ ચાલી ! અરેરે ! ”
 (આહા ! અતે જન હૃદયને બોલાવાનુ. “ અરેરે ”
 ક પી રહેતા જીગર સુખમા ઉણુ નિશ્વાસ આવે
 આસુડા જ્યા નયન પરથી હર્ષના ના સૂકાયા
 ત્યા તો નેત્રો હુ ખમય બને આસુની ધારવાળા !)
 ચોટી મ્લાનિ પિયુ હૃદયને સાલણી તે “ અરેરે ”
 ને અ ગોમા હુ ખમય અરે ! મ્લાનિની સુસ્તી આવે,
 ફેડી દષ્ટિ અતિ હુ ખલરી ખ્યારીના નેત્ર સામે
 જે દષ્ટિમા હુ ખમય અમી બહાલનુ વર્ષી રે છે
 બને ઉડી શિથિલ પગલે ગોખમા આવી ઉભા
 ભારે હૈયે કુદરતતણુ શાત સૌદર્ય જોતા
 ઉગે છે ત્યા જળહળ થતો પૂર્વમા લાલ ગોળો,
 નાચી રહે છે ફિરણુ સલિલે રેડતા રંગ રાતો

“ કેવુ ંહાલા યુગસુરત છે વિશ્વનુ રૂપ ભવ્ય !
 “ નાચે કેવો સુખમય તહિ ઢલ સાથે મયૂર !
 “ અશ્રુ, ઝીલે પ્રિયતમ કને હેતથી તે મયૂરી,
 “ ને તે દે છે મયૂર પ્રણયી પ્રેમની ચીસ પાડી
 ચુમ્બી અશ્રુ, તુજ પ્રિય મખે ! ગાલથી લૂછી નાખુ,
 બાવુ ના ના મુજ મહ રહે એટલુ નાથ યાચું, ”
 બોલી એ ત્યા નજર યમુનાતીર પાસે પડે છે,
 ને ત્યા પેલું શખ નિરખતા નાથને એ પૂછે છે
 “ બેને ંહાલા ! મૃત શરીર કેા કેમ ત્યા છે પડેલુ !
 “ રે રે ! શુ ના જગત પર છે કેઈએ મિત્ર તેનુ ?
 “ રાવા તેને જગ પર નથી કેઈ ના દાહ દેવા !
 “ ંહાલા ! તેનુ સુખમય હશે મૃત્યુ કેવુ થયુ હા ! ”
 બેઈ તેને પ્રણયી વદતો શાન્ત ગભીર વાણી,—
 “ હુ આવ્યો છુ ઉતરી યમુના રાત્રીએ હોડી માની,
 “ ંહાલી ! તે એ શખ જરૂર છે, મિત્ર તેનો ખનુ હુ,
 “ ચાલો તેને નદીતટ જઈ અગ્નિનેા દાહ દેશુ ”
 આભારે કે પ્રણયઉભરે શીશ નીચુ નમાવે,
 ને ખ્યારાના હૃદય સમ એ નુદરી ગાલ ચાપે,
 ત્યા તો ‘ ંહાલા નરપ લટકે ગોખની ખારીએ છે, ”
 બોલી એવુ ફૂદી પડી નીચે સુન્દરી ગાલરી એ
 બેઈ તેને પ્રિયતમ કહે ઉરથી ઉર ચાપી —
 “ આવ્યો હુ તો ઉપર ચડી એ સાપને ઢોરી માની ”
 સુણી આવુ ચકિત થઈને મૈાન્ય વિચારતી કે,
 ચિંતાવાળા સજ્જન નયને સ્વામીને બેઈ રે’તી

ત્યા ઝોલાએ છત ઉપરથી ઝૂલતો એક દીવો,
 હાડીમાથી સરકી નીકળ્યો ધૂમ્રનો ક્યામ જોડો.
 તે જોઈ ને દઢ થઈ જરા ઉચ્ચરે આમ શ્યામ
 “ મહારા બહાલા હૃદય તુલસી ! દાસ તુ રામનો આ
 ફાની છે આ જગત સઘળું, અત આ જીવવાને,
 જે છે તે ના ટકી કદિ રહે સર્વદા કાળ ક્યાએ
 શોધી લેને પ્રિય પ્રિય સખે સર્વદા જે રહેશે,
 આશા તૃપ્તિ વિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને,
 હુ તારી ને મુજ પણ સખે પ્રેમી આ દિલ તારૂં,
 ને જાણીને હૃદય મુજ તો આજ ચીરાઈ બહુ-
 તારૂં તે ના તુજ રહી શકે તુટશે સર્વ મહારૂં,
 માટે છોડી “ તુજ ” “ મુજ ” હવે દાસ આ રામનો તુ-
 આ દીવો જો તુજ ગ્રહ બધું તેજથી પૂરી દેતો
 દીપ્તિ હીણો તિમિરમય છે ધૂમ્ર તો અંત તેનો
 ભોળા તારા હૃદય સહ આ પ્રેમનું જે સરીર,
 તે તો વાયુ વતી ઉડી જતી આગરે અત ખાક
 શું છે હુમા ? મુખરૂપ તને દેહ આ ના યવાની,
 બહાલા, તેને મરણ પછી તો ક્ષત્રમા બાળવાની,
 ટેકો ન્યારે તુજ હૃદયનો કેઈ કાંઈ ન રેશે,
 રાતા ત્યારે જીવિત સઘળું પૂર્ણ તે કેમ થાયે ?
 ત્યારી તુ પ્રિયતમ કરી મૃત્યુની શ્વે અગાડી,
 ને મહારો તું કર ગ્રહી મને સાથ લેને છોપાડી,
 સોડી ભીંતો તિમિર ગઢની દિવ્ય સ્થાને ઉડી જા,
 ને તે માટે હૃદય તુલસી ! દાસ શું રામનો આ

મેં શીખાવ્યો રસ ઉર ભરી પ્રેમ સસારનો જો,
 દોરી જા તુ મુજ ઉર હવે દૂર સસારથી તો
 શુ શીખાવું ? શીખવ મુજને પ્રેમ વૈરાગ્યમા તુ,
 બગી ચેતી ઉઠ ઉઠ હવે ઉઘવા સર્વદા તુ ”
 ઉડુ ઉડુ હૃદય ઉતરી સાલળી આ રહું તુ
 ને પ્રેમીના મગજ ઉપરે ઉષ્ણ લોહી ફરતુ
 નિદ્રામાંથી દિવસ ઉગતા ઉઠતો જેમ હોય,
 રાત્રી તેનું મુખ ત્યમ દિસે શાત ગભીર ભવ્ય
 દષ્ટિ ફેંકી પ્રિયમુખ લણી પ્રેમ ઔદાર્ય ભીની
 બોલ્યો વાણી ગદગદ ઘમ્મ મેઘની ગર્જનાશી —
 “ રે કલ્યાણી ! સખી ! શુર ! પ્રિયે પ્રેમની દિવ્ય જ્યોતિ !
 તારે પથે વિહરીશ હવે જાળ જાળ તોડી
 સસારીને શીખવીશ હવે સ્નેહ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ,
 ને અતે હું મરીશ સુખમા રામનું નામ બોલી,
 ચાલો ચાલો નદી તટપરે ઝુપડી બાધશુ ને
 ખાલા ખાલા રઘુપતિતણા ગીત ગાશુ જ પ્રેમે
 મૃગારી હું તુલસી તુજ કયા ? શાત વૈરાગ્ય તે કયા ?
 સસારી આ તુજ હૃદયમા રાનતુ ઉગવું કયા ?
 શુ વિચાર ? મુજ મગજ તો ખડાવડું આ બને છે,
 શુ વિચાર ? મુજ હૃદયમા આસુડા ઉભરે છે ”
 જન્મને જીવના કૃત્યો આકસ્માતિક સો અરે,
 પાસા ફેંકે જનો સર્વે, દા દેવો હરિહાથ છે
 “ કરું છું ” ને “ કરું છું મેં ” બૂકું એ અભિમાન હા,
 કરી તે શુ શકે પ્રાણી આ અનન્ત અગાધમા ?

૨૦૭

૧૩૨

બાહુક

(નળ દમયંતીનો પુનર્યોગ)

(હાથી)

ધપતી ધપતી વેગે રાત્રિ ધીમી પડી જાય છે
ઉડુગણુલરી પાખો ખડોળી કરી ઉડી જાય છે
અનહદ ધ્વનિ ઉઠે ઉઠે ગમીર સુણાય છે
ધીમુ વિકસતુ શીળુ ંહાણુ શિશુસમ વાય છે
અણુસમજી એ બાહુડુ તો અખોલ હસ્યા કરે,
બટુક ગલરૂ પાવો ગેળી બબની રમ્યા કરે,
બની રમકડુ હીચે ઝુલે ઉપા રવિને કરે,
સ્મિતથી સુચવે “ મોઘા લહાવા કસોટી પછી મળે.”
હૃદય સરસા રાખી શાંતિ અને સુનકારને,
હસતી રમતી ગાતી ગાતી નદી વહી જાય છે
સુરખી નલની હાથેલીમા વધાવી નચાવતી
મુદિત મુખડે બાલા વેલી વધે કુદી નાચતી
સ્થિર નજરને ન્હાના ધોધે નચાવતુ આ સમે
અહિં ઉભુ હશે ઉત્ક્રાંથી ઉપા સમ કોણુ એ ?
તીર પર ઝુલે આરાવળી અલૌકિક વટિકા
ભવન વચમા ત્યાથી આવે ઉજસલરી શુ આ ?
વિમલ વસનો ધોળાવાળી સુમગળ મૂર્તિ ને
ઝલક વદને નિરાશાની કરૂણ છવાઈ છે,
ઉર ઉછળતી ઉડી આશા છતા સ્મિત છાય ને
પ્રણય પુતળી ગાતા રૂવે, રડી વળી ગાય છે:-

હો ભલા ભગવાન દેવા !

હો ભલા ભગવાન

હુ ખીના વિશ્રામ દેવા !—હો૦

ભૂલી એ ‘ગઈ કાલ’ જાતા ંહાણા ઉડયા કૈક વાતા

ત્હોયે આવી ‘આજ’ આ કા ?—હો૦

દારૂણ હુ ખના પ્રતાપે કે વળે અધારા આખે

ના સૂઝે ભવને ભૂલાવે—હો૦

વૃત્તિ ઉઠતા તો, વહાલા તજ દે વિસારે ંહાતા

ત્હોયે એ ન મટે મનમાન્યા ?—હો૦

ંહાલા ને વિચારવાની ઉરની અમી—સરવાણી—

જીવતી ન સુકાવાની ?—હો૦

જીના મર્મ સ્વજન ભોળાના કૈ ઘટે સતેજ થાવા

ઉરાડી અમીના છાટા—હો૦

કે વિચાર્યું ન જાય એવું, હુ ખડુ આ કેને કહેવું ?

કયા સુધી અમારે રહેવું—હો૦

બાળકડાની બાહ્ય ધરોને ઉગારી નિભાવી લ્યોને

રહામે અમારી જીવોને—હો૦

પ્રતિ સમય આ, નાહી આવું સ્તવી નમી તેજને

તટ—પગથીએ ઉંઠા ઉડા નિસાસથી એ ચડે,

છેર ધડકતે ભીની આખે રહે નિરખી બધે,

જડ સમી હીસે સૃષ્ટિ નિત્યે છતા ઉભી કા રહે ?

મુખ ગરીબડે રોવા જેવે કરે કઈ શોધ ત્યા—

લહરી શ્રવણે છાનું ફૂળ ગઈ સખીકૃત્ય ત્યા,

પીગળી પુલકે ંહીલી મુગ્ધા “વિભુ દીનના”—લખી-

નિરહિણી ગઈ ભૂલી રોવું સુણી કઈ ખ્યાવરી

ચપલ ચતુરા ચમકે એવું એ શુ હશે લલા ?
 પરિચિત સ્મરે પૂર્વાવસ્થા ચકિત જ ચચલા
 “સ્વજન-સુર એ એનો એ હા ! ખચિત મધુર એ”
 વદી ઉમળકે, આવે ત્યાથી, જવા વાંી, સુર એ,
 ચીરી સમીપની ઉડી ખીણો લયાનક લેખડો—
 પતિત જનની પીડાનો શુ અવાજ હશે થતો ?
 ખડક સમી એ કાળી કાળી કઠિન જ લેખડો—
 ઝંઝ સમયનું કે એ જોતું ઉલેસ લગ્યા કરે ?
 સ્મિત રૂઢનના ભૂલી લેદો ગા / હની આખ એ
 તહિ લીસરડા ઝાખા આશા ઉડેલ તણા વસે
 વિતક વરસ્યા કે ક તેથી ફરી ગઈ આકૃતિ
 સ્વજન પરખે એવી મુદ્રા ન જેની ચ તે લવે —
 “શુ ઉડી ગયું એ ? પખી મહારા ! ઉડી ન જઈશ તું”
 લચિત મધુરી આ લીલાના અમાનુષી સત્ત્વ તું !
 કર્ણ ગીતડા ગાને, ગાયા ન કા કર તું હજી ?
 મુજ ગરીબની ઓછી ઈચ્છા ન કા કર તું પુરી ?
 વિદ્ય નવ થા છુપી ગાજે લલે સ્વરમૂર્તિ ! તું
 સહચરી ઉડી સ્વપ્ન ઉડયું જશે પણ ઉડી તું ?
 સ્મરણ ઉખળ્યા તું ગાશે તો વ્રણો શમશે કઈ
 બ્યથિત જનની તૃપ્તિ ટાળો ન શાત્વન કા દઈ ?
 પ્રતિપળ દિને કે રાત્રીએ સુતા ત્યમ જગતા—
 તરવરી રહે વસ્તુ બહાલી તણી પ્રતિમા સદા,
 મુજ અધમતા કેરા ચિત્રો ચીરે ઉર ત્હોય ત્યા—
 સુખ અધિક હું માનું છાને ઘડીક ન એ છતા !

પ્રિય સ્વજનના મીઠા સ્વપ્ને મથુ શમવાય ત્યા—
 સઉ પજવતા ત્રાસે પ્રાણી ભવે અળખામણા
 અજળ સુર એ ઉઠો ગેબી સમીપ સુભાષ્ય કયા ?
 પરિચિત સમી સિંચી શાંતિ ગયો શમી એય કયા ?
 રહી હૃદ હવે અવી ! ત્રાહી ! સહિ ન શકાતુ કે
 પ્રિયજન વિના હૈયુ ખાલી કરી ન શકાતુ કે
 પ્રણયીજનને વહાતા પાછુ જીવે નવ પાતકી—
 ઘટતી જ દશા આવી એવા કઠોર નઠોરની !
 કંઈ સમજતા શીખ્યો ત્યાથી તવાય જવરે તનુ
 અનુભવ મને વહાલાઓના વિયોગ તણો બહુ
 નથી વિરહ કે ઉડી પીડા ખમાતી જરી હવે
 રતિ નથી રહી, નીચોવાતા ભવે કંઈની મને
 વળી હૃદ વિધિ ! જોને બાપુ ! દયા કરી દે ક્ષમા
 ઘસડી ઘસડી છેલે છુદે છતાં તુ જીએ ન કા ?
 નવ ઘસડ તુ, અધી આવે અગકિત અકાળથી
 વિવિધ દમને શાંતિ સ્વાને દીઠી ન કદી જરી !
 વિધિ ! ઘસડતા વહાલાએ ને જરા સ્મરવા જ દે,
 પ્રણય સુખ પી ચાદી મીઠી પળેક છબવ ને
 સુજ અધમને આવી ઓઠી વગે ઉગ વાસના—
 કૃપણ ક્યમ થા બાપુ ! તેને ઘડીક નિભાવવા ?
 કંઈ નહિ, ભલે, વહાલા સત્ત્વે અઘૌઠિકિ વિશ્વના
 રમત રમજો ગાતા નાચી અજયબ રાસમા !
 કુસુમસ્મિતના લીલા લીલી ધરે તમને જ ત્યા—
 ઉર—ઉકળતા આનુ ઉન્હાની અજવિ અપું કા !

સમજ સરતા બહેરી બુદ્ધિ કરે કકળાટ તો
 સહૃદય થઈ, લોળા બહાલા ! ન તેય વસાડજો-
 પણ શિખવજો ગાતા મીઠું દ્રવી રસ તૃપ્તિનો
 સમ વિષમ એ ઉઠા લેહો લવે સમજવજો,
 કઈ નહિ કથુ ! મુગા મારે દ્રવિશ ન આસુઠા
 વિગત ભૂલવા કે કે મિથે મથુ ત્યમ હારૂ કા !
 હૃદય ઉકળે રોમે રોમે વરાળ ઉન્હી વહે
 શરીર થીજતા વાયુ થડે, જવય લવી મુખે
 ગલરૂ વયની લોળી આખે કુદુખ પ્રબ્ધ વસી
 અવર ન હતી આશા, સેવા વિના મુજ એ તણી
 જનસમૂહમા સિચી શાન્તિ કૃતાર્થ થતા થતા—
 સુખદ સમયે વર્ષો કેવા વહીય જતા હતા ?
 જીવિત જગને રિદ્ધિ સિદ્ધિ પ્રવૃત્તિ સદા રચે
 સ્મિતભર મૃદુ તૃપ્તિવળી નિવૃત્તિજ લોગવે
 રમી ઉર રહે સ્વપ્નામા યે પ્રબ્ધહિન રોજ ત્યા—
 શમતી સુખમા એના, મહારી પ્રવૃત્તિની વાસના
 હૃદય પુલતુ આનન્દે આ પવિત્ર વિચારમા
 ખબર ન હતી સહેવાની છે ભૂલેની પરપરા,
 ખમવુ વસતા વ્યથિમા કા સમઠિની લાવના ?
 જનસમજમા ના આવે કા અલેદ અનેકતા ?
 જનની વસુધા કરે અકે સુગધ-રસે-ભરી—
 વળતી, રમતા અતે સૂતા, નિરાત હસાવતી.
 ગુણવતી પ્રબ્ધ રવખે સ્વપ્ને મનેજ વધાવતી
 નિરખી રહી એ સતોષે, કે સમરૂ સ્થિતિ પૂર્વની.
 અગકતી મહુડે લીલી લીલી લતા સર સુન્દરી—
 તટ-તરૂ પરે, ધીમી ધીમી છવાય બધે રતિ.

પ્રિયજન નીચે નાચે ઉચે ઉડે કલહસ કે
 કુસુમ કુમળા માળા રૂપે લચી સ્મિત છાય કે
 હૃદય વસતી વેલી બહાલી તણા સહચારમા—
 સહચરી અને આત્મા મહારા સુવૃત્તિ વિચારમા
 અહિ રચી, લીધા લહાવા, લહાણા લીધા, સુખ સ્વર્ગના
 વળગી વળગી પુલ્યા ફાલ્યા વસતની છાયમા
 સુષીયલ સખિ ગૌરી શાણી ! ગણુ પરિણામ આ—
 સુખદ તુજ સૌ ઇચ્છાને હો અધીન થતા મદા
 સ્થિતિ અવનવી એ કયા ? આ કયા ? જડી વિકૃતિ જગે
 સમજ ન શકુ આ ત્રાસેથી અનુગ્રહ શુ થશે ?
 સમર છુ દિત એ કલ્યાણીને જરી કચવાવતા—
 વિપરીત દશ બેહારી લીધી પડયા હુ ખઝાળમા
 જગ-કપટમા ભોળે ભાવે ભમાઈ જરા જતા—
 અધમ જનના સગે પામ્યો અધોગતિ ખેડતા
 સમજ વિકરી પોતાનાને પીડા લીધી સામટી
 શતમુખ ગતિ આ પાપીના થઈ વિનિપાતની
 વિષ જગતના દશે વ્યાપ્યુ ફરિ મુજ આકૃતિ
 ભવિત ભગમા બાણે કોઈ ન બાહુકને કદિ,
 પ્રિય પ્રિયતમા દેવી ! આ શુ ? સતિ મુજ સાધવી !
 કળી ન શકતુ ભુકુ હૈયુ અભયળી આજની
 પૂછવુ પણુ કા ? મેં તે શુ શુ અકાર્ય નથી કર્યા !
 વિપરીત અને બુદ્ધિ બેહરી વિનાશ કરાવતા
 કઈ નહિ ભલે ! ઘેલા લોડો ગમે ત્યમ છો ગણે
 મુજ મનગમી હેતુ ઇચ્છે ખીએ ન કદી મને

ન વનવગડે મેલી મે શુ ? કઠોર થયો ન શુ ?
 હ ખી મુજ હુ જે એવીને મે હલાવી ન એમ શુ ?
 સહુદય પ્રિયે ! તારા જેવી તુ મ્હારી અરૂંધતી
 તુજ વતથકી હુ જેવાને વસિષ્ઠ બનાવતી
 કુલ તુજ સમી આ લીલાના ધરીશ સુલક્ષણી !
 ચરણરજને વદી ત્હારી, લઘશજ નિરખી
 લઈ તુજ રજા, જોતા રોતા પળીશ સ્થળે કઈ
 કમનસીબને સારૂ છે કે શકીશ ન ઓળખી
 નળ તુજ ભમી પુણ્યશ્લોકી અખોલ અબાણુ આ
 જીવિત કરશે પૂરૂ આખી કરી તુજ આજ હા !
 મુજ જીવસમા બાલુડા ! હો સહુજ ભૂલી જવું
 ઉર શમવજે, દેતા દેવી ! ક્ષમા દમયતી તુ
 જીવન મુજ છે નીચે નીચેજ ભેરવજાપશુ !
 મલિન જીવને પ્રાયશ્ચિતે નથી નિજ પાપનુ !
 મૃદુ, ઉર ! બને શાને કર્મો કઠોર કર્યા છતા ?
 બળી સળગી જા ! ત્હારી રાખે સમાધ ચણાય કા ?
 સ્મરણુ રસળે બહાલાઓતુ ! ઉરે પડ ઉખળે !
 શરણુ તુજ લે ! મૃત્યુ મીકા ! ન આશ હતાશને ! ! ”
 પથિક વદતા આવી રીતે નિરાશ અતિ થયે
 શિર ખડકમા ક ટાળાથી અફાળી પડે નીચે,
 શિર થકી વહે લોહી ઉન્હુ ! મ્હડે ચકરી—ઢળે
 સહુદય ઉરે ભૂલોના ઘા રૂઆય ન આ ભવે
 કુદરત અલી ! અવી કા તુ અબાણુ સમી ઉભે ?
 હૃદય-ભગિની ! ત્હારે ના હો નમેરી થવું ઘટે

ગરમી ભરતા દહીં દીલે ઘટે હુક આણવી
શરણહીનને પપાળી, લે સ્વઅક, દયા ધરી !
લહરીપર કે વેળા વાધે સવાર વળી ધપે
પ્રિયમથી થવા ધીમે ધીમે વિકાસ ઉપા ધરે
કુદરત સમુ સ્પર્શે ત્યા કેા ઘવાયલ વીરને
વળગી વળગી બોલતા રૂવે, ન બાહુક તે સુણે

(કાલીંગકો)

“શાત થાવ સ્વસ્થ થાવ
સ્વામી મહારા શ્યામ ! હો !

પ્રુવ

વિતકને વિસારીયે વાઙ નવ વસાડીયે
વિસરીયે વિશુને નહિ, નથ ! હો—શાત

હુ ખને પ્રભાગવા—ઉરને ઉભાગવા
ઉગે જુએ આશાનો ઉભસ ! હો—શાત”
ઉકળી ઉછળ્યુ હૈયુ ગાતા છળી દમયતી એ
વિનવી વિનવી દુભાયેલા જગડતી કથને
અશરણુ સતી હૈયાસની અધીરી ખડીતા રૂવે
કઈ ન સમજે ! ઘેલી એ તો લયેલ લગ્યા કરે —
“ રસ જીવનના ! વહાલા ! ન આમ વહાલા ઘટે કદી !
અધીન નજરે ના જુઓ કા ? ઉત્તી તુજ આ સખી !
પ્રિય ! ટળવળે તહારી આ બે બળીઝળી વેલડી
ઉભય બળતા સુગા મારે ! ન ભસ્મ ઘટે થવી !
તુજ હૃદયની ઉડધનેા મને જ ઉકેલ છે
પ્રકૃત જીવિતે લાગ્યા ધાનો ઉકેલ મને જ છે

મુજ વિષુ ન તુ, ઓ ંહાલા, ઓ ! ન નૈષધ વિષુ હું-
 ખીરજ નથી હો ! જગો ંહાલા ! હવે ન ઘટે સૂવું ”
 કરૂણ રસને અબ્ધિ ઉડે પડ્યા પણ ના ડુબ્યા !
 કલહ વિચિના ંહાલા ! કે કયાય આમ ફરી મળ્યા !
 કંઈ નિતરતા આસુડે તે પ્રકાશભર્યા થયા !
 પ્રણય પ્રભુની એ સેવાના, અહો ! ફળ આ મળ્યા !
 સ્વજન સ્મરણે દષ્ટિયોગે પ્રદર્શન પ્રેમના
 પ્રતિપળ થતા તે ંહાલા ! તે જગે પ્રકટાવવા
 અનુભવ ઘડ્યા અ ગે સિદ્ધિ ભરી પ્રભુતા વધે
 બસ વિદુરિયે ચાલો ંહાલા ! જગજનસેવને
 પરિચિત થતા ઝખેડુ એ રસાયન સ્પર્શતું
 રૂધિર થડકો થભ્યા ! શાંતિ ભર્યું શિર તો થયું
 નયન ફરક્યા તે સાથે કે ઉડી પછડાય ને
 નળ વિમળ એ એનો એ તો નમે દમયતીને !
 ભૂલ સમજતા સર્જેલી ક રૂઝાવ વ્રણે ઉડા
 સહુદય ઉરે સધાશે કે સળે સળ સામટા
 પટપર ખીલો કે કે રગો અનત વસતમા
 લલિત કુલડા મધ્યે નાચો વિમુમય વીરલા

લલિત.

૧૩૩

ઉત્તરા અને અભિમન્યુ

અનુષ્ટુપ

“ધાઓ, ધાઓ, અરે નાથ ! ઉગારો અગ્નિઆળથી.”

લવતી ઝળકી જગી નવોઢા આસુ ઢાળતી

વસતતિલકા

“મોઘી કળી હૃદયની સુકુમાર મહારી !
 કોણે તહને મધુર ની દરમાહિ ડારી ?
 સૂતો સમીપ અભિમન્યુ પતિ પ્રચડ
 તે ભૂલી કોણ રમતો અહિ મૃત્યુ સગ ?
 એવુ વહી જ રણધીર નવીન નાથ
 દાખે ધીરે ધબકતુ ઉર ઉર સાથ,
 ખીલી ગુલાબકળી ઝાકળ બિન્દુ ધારે,
 એવા કપોત પર આસુ ધીરે સમારે,
 ને સ્પર્શી ત્યા અધરથી મૃદુભાવ ધારી
 પૂછે ફરી ફરી પ્રિયાવદને નિહાળી —
 “ શુ છે ? મીડી ! થયુ શુ ? આવડી કેમ કાપી ”
 મુગ્ધા ફરી હૃદયસાથ ધિરેથી ચાપી

અનુક્રુ.

ઉખેડી ભૂમિથી નેનો રોષિયા પતિનેનમા,
 લસતા દીર્ઘ પક્ષોમા આસુડા ગુથીને નવા,
 કરી કઠ ઉચો કાઠ અખોડા ક્ષણ એ રહે,
 પછી દીન બની સ્વપ્નાતાણી વાર્તા બધી કહે—

ઉપેર

“આજે નાથ ! બન્યુ વિપરીત
 તમને તે કહુ શી રીત !
 બાણે પુરૂષવેશ જ ધારી
 મહે અશ્વે કરીછ સવારી,
 ધારી ધનુષબાણ હુ ચાલી
 મૃગયાકાજ વનપથ આલી,

સુન્દર એક ત્યા સહકાર,
 તે પર બેઠું છે સુકુમાર
 બુગલ કપોતકેરૂં મીઠું,
 કરતું પ્રેમકેલિ દીઠું
 મૂર્ખી હું ખરે બની ગઈ
 બીજી કાંઈ સૂઝ હું,
 ને શર ફેંકી નર તરૂંડાળ—
 પરથી પાડીયો તત્કાળ,
 સહસા ત્યાહિ અગ્નિજવાળ
 ઉપની કપોતી કેરે ભાળ,
 કુદતો એહ અગ્નિ કરાળ
 આવ્યો મુજ કને ભરી ફાળ,
 જિહ્વા તીવ્ર નયવી અનેક
 મુજને વીટી વળિયો છેક
 છોડી સર્વ બીજા અગ
 અ બોલો ધર્યો નિ શક,
 છળીને એકદમ પછી નાગી
 કરવા રૂદન હું તો લાગી ”

સારકો.

એમ વદીને નાર સહસા આસુ રેડતી,—
 “સ્વપ્નાનો શો સાર હશે કારમો નાથ એ ?
 અભાગણી હું મોહ ! બીધી મતિ શાણે સૂઝી !
 બીજી જડયુ નહિ કોઈ ? કપોત પ્રેમી શે હુણે ? ”

વસંતતિલકા.

“શાને મીઠી ! તુ ગભરાય અતીશે ?
આ સ્વપ્નમાહિ નવ વાસ્તવ કાઈ દીસે —
જો ! પેલી વાગી રણદુહલી રમ્ય ઘોર ?
રે ! અશ્વ ! અશ્વ !—સખિ કંઠ હવે તું છોડ. ”

ઉધોર

“ બહાલા ! ન્હોય દુહલી નાદ,
એ તો મેઘ ગાજ્યો આજ,
બધન કંઠનું કયમ છોડુ,
મુજને ભય નથી કંઈ થોડુ,
પેલી અગ્નિકેરી ઝાળ
આવે ઓ ! બુઓ શી કરાળ ! ”—

શિખરિણી

“ અરે ઘેલી ! એ શું બકતી ?
બધી એ સ્વપ્ના જ્રમણા —

દુતવિલગિત

તુરગ જો મુજ કાઈ ખુ ખારતો,
‘રણ ચઢો’ ક એમ પુકારતો,
નહિ વિલમ્બ હવે કરવો પ્રિયે !
કદિ જ ધર્મ તજ્યો નથી ક્ષત્રીયે ”

ઉધોર

“ ક્ષત્રિય ધર્મ જો પ્રિય થાય,
તો તો કરી કેટી ઉપાય

સવેં સકટોથી નિત્ય
અબળા રક્ષવી એ રીત,
પેલી તીવ્ર અગ્નિજવાળ
મુજ પૂઠળ ભમે ચિરકાળ
તેનાથી બચાવો નાથ !
અબળાનો તબે નવ હાથ ”

વસતતિલકા

“છે એક બે ! સબળ નિબર્જનો જ પાતા,
બહાલી ! હવે સ્થિર થઇ ધર ચિત્ત શાતા —
બે ! દેખુ આ અસિ પહોણે ચમકે અનત,
ને ચિત્ત આ ચમકીને બન્યુ વેગવત ”

કુનવિવ્રમિત.

અધર વેગથકી અધરે અડી,
નૃપકુમાર, પ્રિયા અળગી કરી,
ત્વરિત અશ્વ પલાણી પળ્યો રણે —
તુરગના પગલા યુવતી સુણે

અનુષ્ટુપ

દષ્ટિપાર થયો કાન્ત, પદઘોષ ગયો ડુબી,
ભૂલી ત્રિકાળને મુગ્ધા અનિમેષ રહી ઉભી.

નરસિંહરાવ

“રજનીથી ડર તોયે આજે એ લેખતી નથી,
ક્યા છે ! કત્ય, સખે ! ક્યા છે ! કેમ હુ લેખતી નથી ! ”

લખાવેલા સ્વર મધુર આ બ્યોમ માહિ તરે છે,
 પુખ્તે પુખ્તે વિટપ વિટપે નૂતન શ્રી ભરે છે,
 ન્હાના ન્હાના વપુ ધરી શકે શોધતા એ દિશામા !
 રેલતા એ રતિ વિવિધ શી કે શશીની નિશામા

દિવ્ય પ્રભા નિરખી ઉત્સુક જે થયેલી
 દેખાડવા સુહૃદને પ્રણયાર્દ્ર થેલી,
 તે આ સ્વભાવસરલા કરી દોડ નાની
 બોલાવતી ધસતી બાલક દેવયાની

વરે જે શોભાથી વન વન વિષે બાલ હરિણી,
 સરે વા જે રીતે સુરસરિતમા સૌમ્ય કરિણી,
 કરે એવું જ્યોત્સ્ના ભ્રમણ, ભ્રમણે જ્યા અટકતો
 શશાક પ્રેક્ષીને સુભગ મણિ સે થે ઝળકતો !

તરંગો અભિનદે આ અગો લલિતને નમી,
 સમગ્ર નલ વર્ષે છે, આહા ! ઉપરથી અમી

થડો મીઠો કુમુદ વનનો માતરિશ્વ વહે છે,
 ફીડન્તો જ્યા તરલ અલકશ્રણિ સાથે રહે છે,
 બાલાને એ વ્યજન કરતો દાખવે આભિજાત્ય
 પ્રેરે નૃત્યે પદ રસિકનો અગ્રણી દાક્ષિણાત્ય

જેવી તરંગશિખરે જલદેવી નાચે,
 વક્ષસ્થળે શિશુસમી ગણી સિંધુ રાચે,
 અજ્ઞાત તેવું રમણીય નિહાળી લાસ્ય
 પામે પ્રમોદ વસુધા ઉભરાય હાસ્ય

હવે તો મેદાને વરતવુ દિસે છે વિચરતી,
 વિલોકે સામે ત્યા ત્વરિત ચરણોની ગતિ થતી,

રહ્યા બન્ને બાબુ તરૂવર નહીં કે ચમા,
 વસેલુ આવીને પણ સકલ સૌહાર્ય કચમા
 શેહિણીપતિના માથે રશ્મિઓ રમતા હતા,
 તુહિનાચલના જાણે શૃંગમા ભમતા હતા,
 શોભિતા શા સહુ અવયવો, સ્નિગ્ધ, ગોરા, ભરેલા,
 યોગાભ્યાસ પ્રબલ થકી શા યોગ્યતામા ઠરેલા,
 ગાલે, નેત્રે, સકલવદને, દીપ્તિ સર્વત્ર ભાસે,
 જ્યોત્સ્નાને એ વિશદ કરતો સ્વચ્છ આત્મીયહાસે

આકાશમડલ ભાણી દગ એ નથીજ,
 વિશ્રામ આજ નથી ભાતિક કોઈ ચીજ,
 નેત્રો નિમીલિત થતા હૃદયે તણાય,
 અધ્યાત્મ ચિન્તન નિમગ્ન થયો જણાય

હવે તો આ આવી સમીપ ગુરૂકન્યા કચતણી,
 અવસ્થાને જાણી નહિ, અગર જાણી નહીં ગણી,
 “નિહાળે શુ ? હા તો સફલ સમજુ આ ગમનને,
 નહિ, નીચી દૃષ્ટિ-અરર ! અવમાને ગગનને ”
 કર સાહી કહે મીઠું “એમ સાગરને તટે,
 મુખ તો વિધુલક્ષ્મીનું બે સખે, આમ ના ઘટે ”
 પાડી નાખે તનુ પર પડ્યું ખિન્દુ જે હૈમ આવી,
 ઝાડીમાથી મૃગપતિ જરા યાળ જેવો હલાવી,
 કીધો નીચે સુતનું કરને એ પ્રમાણે કયે જ્યા
 આખા જેવો શશી પણ થયો દૈન્ય દેખી નભે ત્યા

સાશઃ બીરૂ નિરખી રહી આસપાસ,
 નહાતું દિસે મુખ અનાદરથી ઉદાસ,

ધીમે હવે કય લણી જ્યમ એ વળે છે,
 તેવજ હા ! ઉતરતી દગને મળે છે
 જરા જોયુ ત્યા તો અતિશય દિસે છે પ્રસરતી
 કુમારને લજ્જા, નયન પણ નીચાજ ધરતી,
 રહી વેળા થોડી કય પણ હવે આમ ઉપરે,
 હવુ ધીમુ તોયે, પરિચિત છતા એ બહુ ડરે
 ‘ અવસ્થા ભેદનુ, દેવી, તને લાન દિસે નહિ,
 મુઘા શુ સમજે છે તુ બાલભાવ બધા મહી ? ”

રે ! રે ! એને શ્રવણ ન કદી વાક્ય એવુ પડેલુ,
 હેયુ એનુ મંદુલ વિરલુ ગર્ભામથી ઘડેલુ,
 આસુ આવ્યા નહિ પણ બની બાલિકા છેક આખી,
 બિલી યત્ને વિવશ ચરણે મર્મ નિજવાસ નાખી

આ તે બીલી કુમુદિની સરખી નમેલી,
 જે ચ દ્રુતી વિકૃતિને ન કદી ખમેલી,
 લાવણ્યને વિવરા જોઈ નહી શકે જે,
 ચિત્તે બહુ વખત રોષ કયહા ટકે તે ?

સ્વસા જેવી જેને દિલગિર કરેલી નહિ કદી,
 રહી સાથે જેની શિશુ સમ બનેલો પણ સદા,
 ડરી આવી તેની સ્થિતિ નિજ કઠોર પ્રવચને,
 થયો પશ્ચાત્તાપ પ્રબલ મનમા તુર્ત કયને
 શબ્દ સાત્વનને માટે શોધે પણ મળે નહી,
 વિચારે બહુધા તોયે કંઈ એન વળે નહી
 રોતી હોશે અવનત મુખે એમ શકા કરીને
 ઉચી લીધી તનુ કટિ કને બાહુ સાથે ધરીને

“ખાલે શુ છે વદ નલ વિષે ? સજ્જ છુ સર્વ જોવા
તારી સાથે, અધિક રડશે તો પછી સાથ રોવા ”

રોકેલ અશ્રુદલ જે હૃદયે જડીને,
ભીજે કપોલ કચના હવણા પડી તે,
છાયુ હતુ ઘનપટે મુખ ખેદના એ
ત્યા એ સુહાસ્ય વિધુના મમ અદ્ય થાયે

ધરી હૈયાસાથે સદય મૃદુ આલિંગન કર્યું
વળીને ઓઠેથી મધુર વદને ચુમ્બન ઈર્ષ્ય,
ઠરી નીચી હાવા સજ્જલ નયને એ નિરખતો,
છવાયેલુ હૃદયે વદન દિસતા હૃષિત થતો

રકુરે લાવણ્યનુ શુ આ પરિવર્તન અગમા !
રમતી રમણી ભાસે દિવ્ય નૂતન રગમા !

શોભે જેવી શુચી નિસરતી માનસેથી મરાલી,
વર્ષા કેરા વિમલ જલમા નાયતી વા મૃણાલી,
ઓચિ તી વા તનુ ચમકતી મેઘથી જેમ વીજ,
ખાલા તેવી ખની ગદ્ય ખરે ! અદ્ભુત સ્પર્શથીજ

વૃત્તાન્ત પૂર્વ સઘળુ વિસરી ગદ્ય એ,
દ્રષ્ટવ્યમા દ્વિગુણ બદ્ધ હવે થઈ એ,
સ્નેહોર્મિથી સદયની થઈ આખ ભીની,
જોતો રહ્યો સરલતા કચ સુદરીની

તરે જે શોભાથી વનવન વિષે ખાલહરિણી,
સરે વા જે રીતે સુરસરિતમા સૌમ્ય કરિણી,
કરે એવુ જ્યોત્સ્ના બ્રમણ, બ્રમણે ત્યા અટકતો
શશાક, પ્રેક્ષીને સુભગમણિ સે થે ઝખકતો !

વિશુદ્ધ સ્નેહનું જોડું વિશ્વ સૌહાર્યમા વહે,
વિલાસી વિધુને તારા નભથી નિરખી રહે ।

મણિશ કર.

સ્નેહનું સ્વપ્ન

‘ હા ! હા ! આઘે રવિની સુપ્રભા વિરમી સિધુખોળે,
ને ભાનુ એ પ્રિયની પ્રતિભા શોધતો રશિમે ઢોળે
ધીરી રેલી જલધિ કલતા ઉજ્જવળે વિશ્વ સીમા
મોઘા પેલા પરમ સુખના વાસ બીજી ભૂમિમા ! ’

ગહન કો ઉરના પટ ખોલતુ,
અનુલ મનુલ માર્દવ ખોલતુ,
જલધિમા કઈ ઉડું શુ શોધતુ,
કરુણ કો કરનું હૃદય ચેતન

‘ વિશાલા વ્યોમની શોભા ઉગે ને આથમે અહિ,
તેજ સૌહાર્યના ભેદો રમે ને વિશમે અહિ
પેલું ખૂણું અરણ્ય ગાન લલિત ગાય,
ઉચે ઝંઝૂમી રહી ચંદ્રકલા જણાય
સક્રાન્તિ તે ગીતની, ચન્દ્રકલાની વ્યાપી
કુળે સખી ! ત્યહિ થી પ્રેમપ્રતીતિ આપી

શ્રમતણા દુ ખભાર વચ્ચે કરી
ચરણપકજ મદ જ ચાલતા
અરણ્યની તટકુળ સ્મૃતિ ભરી
નિરખતી સ્થિર તે હૃતી અલિક.

રૂપેરી રશ્મિત તુને હિ દોળે મદ બુલતો,
 ઘેરી લીલી તરુકુળે ઝરે સ્વચ્છન્દ ખેલતો
 આછુ ધીમુ તિમિર રમતુ રેલતુ ત્યા છવાય,
 ત્હેને ઘેરી રાશીનુ ઉજળું તેજ ઉડુ સુહાય,
 શોકાર્તિમા ડુબતી ડુબતી બાલિકા મન્દ થાય
 બહાલા ! સ્થાનો પરિચિત બધા આજ આખા દિસે છે '

પ્રાણેશના સ્નેહસ્થળે વિલોકે,
 ને અશ્રુ લીના કીકી કાળી રોકે,
 અસખ્ય આખે નલ સૌ બુવે તે,
 બાલાતણા નયન ચન્દ્રસુધા દહુવે છે
 શોક-પ્રેમભયુ' હૈડુ મહુમા ગીતમા દ્રવે,
 મન્દ આર્તિતણા મૂરો લળે નિર્ઝગ્ને ગ્વે

પ્રિય જ્યા હશે ?

જન—વન વિશે ?

ના, ના, નથી પ્રિય દશ દિશે

પ્રિય ! જ્યા તુ હો ત્યા પહોચને મુજ સ્નેહપૂર્ણ પ્રણામ આ,
 ઓ સ્નેહના સ્વપ્ના ! કદી મુજ ઉરથી ના દૂર થા

વિલસતી અયિ સખિ ચન્દ્રિકા !

નર્તતી વિકસિત લહરિકા !

અયિ કુજ ! સ્નેહની મુદ્રિકા હૃદયે મૂકી તમ દેખતા
 —કહેને પ્રભુને—તે રહી છે હૃદયમાહિ અખ ડિના
 ઓ બ્યોમ ! સૌ જોતુ, રહસ્યો વીણતુ !

બ્રહ્માડના ઇતિહાસ ઝાલ ! ઓ ! બાણુ તુ,

પ્રિયના વિખડિત આત્મને કઈ સાત્વના ઉડી આપને,
 મુજ લીધમ અવિરત પ્રેમયોગની સાક્ષી સર્વે પૂરને

પ્રિય ક્યા હશે ?

નથી વન વિશે,

નથી જલ, ગગનની દશ દિશે,

પ્રિય ! જ્યાં તું હો ત્યાં પહોંચજો તુંજ આલસ્નેહિની વદના,

ઓ સ્નેહના સ્વપ્ના ! કદી મુજ ઉઘ્ઠી ના દૂર થા !

વિસ્તારેલું નીલ-ધવલ તે વ્યોમ જ્યોત્સ્ના ભરેલું,

ને ગભીર યુગયુગતાલુ નીર ઉડુ ઉભેલું,

ગુણ તહેમા ધીમી ગદ્ય ગમી ઘોષણા મદમદ,

આવે આવે તટકુહરમા એક યોગી વસે ત્યાં

અસ્કુટ શોકના ગીતો વાય છે વાયુના ફળ

આવી વિશ્વઉદાસી કેા શોધે છે નિર્જન સ્થળ

વાત્મલ્ય છાયા નયને ઠરેલી,

રેખા ઉડી ચિતનની પડેલી,

તે રેખ ઘોઈ સ્થિર નિશ્ચય કાઢ લેતો

યોગી ઉઠ્યો જલકિનારી જવલત જોતો

હસતી ડોમલ રાત્રિ દિગન્તમા,

વસતી મિધુની ભર્મિં વિલાસમા

લસતી કામુદી વિસ્તૃત કાન્તિમા,

વસતી પ્રભુની વચની અણ્યો

‘રાત્રીની લલિતા શોભા વિરાજે વ્યોમને વિશે,

વિશ્વની માધુરીને ચે રસતી સખી ક્યા હશે ?’

મોતી ભરેલ અનિલે અમી પાઈ વીંજ્યો

તે કેશપાશ ગુથી પુષ્પકલા સરીખો

શીર્ષે સુહાગમણિ શો શશીરાજ સોહે,

ઉભી પ્રકાશી મુખ મેદિની મુગ્ધ મોહે

મજુ પેલી અનિમિષ ઘટા કુજની મન્દ ઘેરી
 ઝીણુ વીંઝે મુલગનયના શાન્તિ પાખો રૂપેરી,
 યોગી આદ્યો ઉડુ નિરખતો પત્રગ્રન્થિ સુહતી
 શ્યામોજ્જ્વલ તે ઝરણુપટ ને ચદ્રિકા ત્યા વહતી
 ‘પ્રેમદીક્ષા લીધી તે હા ! પૂણ્યભૂમિ હમારી એ,
 તે જ તેજ ભરી તોયે શૂન્ય શોઝાર્દ્ર શી દીએ !

ગગનમા શશિમડલ રાજતુ
 જગતને અમી રેલી વધાવતુ,
 પ્રિય ! ચુમી તુજ આખડી ઓપતી—
 રસિકડી ! થઈ તે હતી ના હતી’
 સરી ઝઝર નાદ સમીર કરે,
 તરીને તટમા લહરી પ્રસરે,
 ધરી ઉજ્જ્વલ તેજ, ધીરી મધુરી
 નીતરી રવમાલ કઈ અધુરી

‘સ્નેહગીતે સુહાવી તે વનશ્રી આસુડા દહે !
 આત્મજલ સિચી પોખ્યુ તે અશ્રુધાર શે સહે ?

એ કુજ દ્વાદશ વસતવિભૂતિ લાવી,
 સાનદ દ્વાદશ શરત્શશિએ સુહાવી,
 મેઘ સુરમ્ય જલ દ્વાદશ વેળ સિચ્યુ,
 તોયે સખી ! ન ખીલ્યુ હા ! મુખપુષ્પ મીચ્યુ,
 જયોત્સ્ના તરત શુચિ મેઘ નભે નમેલો
 લીધી વિદાય સખિ ! ત્યા ઉર ચુખી ચુખી,
 તહારી પછાડી ઢળી વેલડી લુખી ગુખી,
 મ્હારી અગાડી પ્રસર્યો જલસિધુ પેલો’

રમ્ય તે કાલના સ્વપ્નો લેાચનોમા રહ્યા રમી,
અખંચો ભીંજ્યો ચદ્ર તેજ ઉડા અમી અમી

‘જલધિના જલમા સખિ ! આથડ્યો,
અવનિના વનમાય જઈ રડ્યો,
દહન સૌ સ્મૃતિ કીધી વીણી વીણી,
શતશરે પુટી સર્વ ઝીણી ઝીણી
સહુ ભુસી સખિ ! તે ચરણાવલિ
ખણી શુદ્ધા અરીને નયનાજલિ
જલવને ઉડી પાથરી આખડી
પ્રિય ! હવે નિરખુ તુજ વાટડી’

સ્મૃતિને ઝુજતો આંચો યોગી નિર્જરને તટે,
સમઢુ ખી દીકુ કોઈ રનેહની શોચના રટે
પત્રો પુખ્તો લળી લળી યુમે રમ્ય તે ભૂમિછેડે,
ધીરૂ ઢોળી અરણ્ય નિધિના નીરમા નીર રેડે,
રોતુ રોતુ સહુ નિરખતુ નેત્ર કેા ત્યા ઉભેલુ,
ઘેરૂ ઝોરૂ, વિકલ વિધુરૂ, આસુડાથી ભીંજેલુ
એકાન્ત સ્તબ્ધ દૂર ચેતન કેા ઉભુ છે,
છાયા વિશે કંઈક ત્યા જઈ યોગી પૂછે,
“ બાલે ! શુ સુખ જગમાહિ ન દીકુ કાંઈ !
કે સિધુને જલ તુ શોધછ એલુ આહિ ? ”
મેઘવાયુ સમા શીળા ઘટ્ટ શખ્દો ઉરે ઢળ્યા
અશ્રુરૂઢુ મુખે કાંઈ ઉત્તરો પણ ના મળ્યા

તિમિરને છુતિના શુ થી વાદળો

ક્ષિતિજ તે જલનિ રચતુ સીમા,

ગહન કેા સુખસાત્વનના સ્થળેા
 નયન ભાળતુ ત્યા ઉડી ભૂમિમા.
 “ બાલે ! નથી જગતની જલની સીમા એ
 જવાલા પ્રચડ નહિ હુ ખની ત્યા વિરામે,
 આવા અઘોર નીરગર્જન ગર્જતા ત્યા,
 આવી જ હુ ખ સુખની ભૂમિકા વિકાસે
 અન્ત, બાલે ! નથી એ તો, ધૂમ્રશી બ્રાન્તિકોર છે,
 કલ્પિતા એ કમાનોની અનન્ત શ્રેણી ઘોર છે ”

આઘી આછી ભૂમિમા વિષમ વન વિશે, વૃક્ષના પુષ્પ ભારે,
 શીખા જ્યોત્સ્ના વિહારી ઝરણુની ઝીણી શી ઘોષણાના વિહારે,
 ધીરૂ ગાભીર્ય ઢાળી કુહર કુહરમા કાલના ગીત ગાતો,
 ઘેરૂ ઘેરૂ અનેરૂ ગહન ઘુઘવતો સિધુ કોલે સુહાતો

વીધી નમેલુ નભ તે પ્રભાભર્યુ,
 વીધી શશિમહલ મેઘ નીતર્યુ,
 વિશાલ તે રાત્રિઉછગમા રૂડા
 અમ્ભોધિના અતુલ નાદ શમે ઉડા ઉડા
 તે કાલે ચદ્રિકા ચારૂ, સ્થિર ભાવે ભરી હસે
 બાલાના વદને ત્હેનુ મૃદુ ગાભીર્ય વિલસે

“હિમ વિશે વસી કાચનવેલી શી
 તનુપ્રભા અધિ ! શે સુકવે હલે !
 વિરલ કેા પરેભોમની કેલિ શી
 સુખકલા કઈ શોધછ આ જલે ? ”

ચોપાસેથી ગગન ભરતા તેજના પૂર ગાજે,
 ત્હેને તીરે વિમળ વિધુરી ચદ્રલેખા વિરાજે,

તેહી શોભે જલધિતમા સૌમ્ય સકીણ બાલા,
 નાચે આવા ચરણ સમીપે સિંધુની ઊર્મિમાલા,
 શોકબ્હીલી વદી, “ત્યારે, સાભળો યોગીરાજ હે !
 સુણી ઉરે દુઃખી થાશે સ્નેહોચ્છેદની વાત એ
 પૃથ્વી મૂર્તિ શિશુત્વમા ઉર ઢળી, કૌમાર ખેલી બધુ,
 આશાહાર સમર્પી યોવન વિશે સર્વ જુકી દીધુ,
 હા ! હા ! માગર પાથર્યો પલવટી સોહે ઉઠા દેશ તે
 શોધુ છું સુપ્રસન્ન આ જલ વિશે યોગેન્દ્ર ! સ્નેહશને
 રે ! એકદા અવગણ્યો હુઠપાશ બારી
 હાવા રીઝાણુ રસિલો રસયોગ સાધી,
 શોધુ ઉથાપી જગના જડ અવકારો,
 હા ! તે સુશીલ સુકુમાર કુમાર મહારો ’

શોકમુગ્ધ ઉભા બન્ને, યોગીને યોગબાલિની
 એવે બાલા વદી પાછી સ્નેહશીલા, પ્રભાલીની,
 “યોગેન્દ્ર ! ગાય જલારા ગીત આજ મિન્દુ,
 શિર્ષે સુહૃત અભિષેક પીયૂષ ધંદુ
 બહાલાની સ્નેહ અમીકેરી કલા સ્મરાવે,
 ને હ્રૂં હ્રૂં ભુમિના—મધુરા—ભણુકાર લાવે
 ભવભવે પ્રિય એ મળને પ્રભો !
 અતુલ યોગ હવે ફળને, વિભો !
 વિધુકલા ! જલ સિંધુ સુહાગી ઓ !
 ચરણમા પ્રિયના લઇ મૂકને !”

“હા, હા” યોગી વહે તેવે કુદી બાલા જલે ત્યહા,
 ને સૌ જોતા રહ્યા—યોગી, તારા, ભુખરી ચદ્રિકા

સરી ઝંઝર નાદ સમીર કરે,
 તરીને તટમા લહરી પ્રસરે,
 ધરી ઉજ્જવલ તેજ કિનાર ઉભા,
 નીતગી રહી તારકનીય પ્રભા
 “ શોધી લમી વિધુમુખી વિધુના વનોમા
 શોધી પ્રિયા પ્રણયના અમી મડપોમા,
 રહેયો સુહાગ, રમી ના રમી ડુખી આલી,
 શોધુ હવે જલવિના જલમાહિ ંહાલી
 પ્રિય ! પ્રાણમખી ! લેજે સ્નેહાકે રસથી ચુમી ”—
 સાગરના તટમા આવી લહરી ભાગી—હસી—રમી
 લાખા કાળ ક્ષિતિજ લિજતા નર્તતા તે તર ગો,
 નિધુ ખોળે સુહૃદ્ વિરમ્યા, ધારી અજ્ઞાત ર ગો,
 ઉચે ચદા મહુ નિરખતી, શોધતી ંયોમશોભા,
 ને તારાઓ પરમભુમિમા આખડી માડી ઉભા
 વિસ્તારેલુ જ્યોત્સ્ના જેવુ,
 ંમુદ ઉર રહે એકદા ખીલવ્યુ તુ,
 ંહાલી ! કિન્તુ હાવા સધુ
 ગતસમયતુ મ્નેહતુ સ્વપ્ન વીત્યુ,
 આશિષોથી હા વાગછીતી
 મમ ખીત તણી, પ્રાણ ! સ પૂતિ વિપ્રવે,
 કિ ચિત રહેના અર્ધુ અ શો
 અયિ પ્રિયતમે ! ચદ્ર સ્વીકારી લેજે
 બા હિ દેસ'પ

ચક્રવાત્ત મિથુન

પ્રસરી રહી ચોપાન શાખાઓ શેલરાજની,
ન જણાય જશે ડેવી મધ્યા એ મધ્ય આજની

સરિતના જલ કૃષ્ણ જરા થયા,

કિરણ સૂર્ય તણા શિખરે ગયા,

મલય નાથ પ્રિયા હૃદયે ધરે,

વિરહ સભવ આકુલતા કરે

ઝાંખા ભૂરા ગિરિ ઉપરના એકથી એક શૂંગ

વર્ષા કાલે જલધિજલના હોય જાણે તરંગ !

પાસે સામે તમ પ્રસરતા એક ઉદ્ગ્રીવ જોય,

ભીરૂ શ્યામા પણ નયનમા આવતુ અશ્રુ દહોય

વિહંગયુગ્મ કિશોર ગમજા એ,

રક્ત મહીજ પગરુપર પગ્ન એ,

નિભત અત્ર અહર્નિશ આવતુ,

રમણ આચરવા મન ભાવતુ

ઊંચે એસી રવિ ઉદયને જેહ માથે વિલોકે,

ઘેલા જેવા ક્ષણ સ્મૃતિ થતા જે દિસે હર્ષશોકે,

ઘાટા ભીના વિપટ પર એ ત્યા નિહાળે સુવર્ણ

માણિક્યોથી અથિત સગખા રમ્ય જ્યા થાય પર્ણ

હસ્તિ નીલ સુદ્ધર વનસ્થલી

પર મળી સુકુમાર મૃગો રમે,

ઉપવનો તણી સવૃત આવલી

મહિ જવા પ્રણયી તરૂણો ભમે

નહાના નહાના કર્યાહિ શુચિ સરો કચ્છ ઉતાન રમ્ય,
સ્નેહે જોવા થકી ઉપજતી ભાવના કે અગમ્ય !
આધૂ આધૂ મુદિત રવનુ ચિત્ર સંગીત થાય,
શાનો કયાથી કંઈ નિસરતો મિષ્ટ આમોદ વાય

અસર સુદર અદ્ભુત રગની,
સકલ નૃષ્ટિ નવીન ખરે બની
રવિ મરીચિ બધે હિમને હરે
ગહનમા તદનન્તર ઊતરે

શાખાઓમા તરવર તણી ચક્રવાકી છુપાતી,
શોધી કહાડયે, દયિત નયનો જોઈને હ્રુષ્ટ થાતી,
ચત્ ચત્ મહિ લઈ પછી પક્ષને પક્ષમા લે,
કીડા એવી કંઈ કંઈ કરે મૌઁધ્યમા દપતી તે.

સુચુત બે ચરણો થકી ઉડતા,
પવનથી પડતા, કંઈ બૂડતા,
વિમુખ એકલી નહાતી પ્રિયા શિરે
પતિ જઈ અભિષેક કદી કરે

કાઠે બેસી નજર કરતા આત્મછાયા જણાય
બીજાની ત્યા પ્રતિકૃતિ ભણી એક દૃષ્ટિ તણાય,
પુરા અગો નહિ કંઈ દિસે પ્રેમ તો તોય વાધે,
જોતા જોતા મુખ અવરનુ ગાઠ આશ્લેષ સાધે

પ્રણયની પણ તૃપ્તિ થતી નથી,
પ્રણયની અભિલાષ જતી નથી,
સમયનુ લવ ભાન રહે નહિ,
અવધિઅ કુશ સ્નેહ સહે નહિ

હાવા રકત ધ્રુતિ ઉડી જતા થાય વૃક્ષો સરોષ,
 હાવા થડી મૂઢ વહનથી સૂચવે છે પ્રદોષ,
 આકાશે જ્યાં હતી વિચરતી દેવતાઓ ત્યહીથી,
 જાગ્યા પ્રેમી વિરલ સુખની મોહનિદ્રા મહિથી.

વિરહ સલવને વિસર્યા હતા
 ખની નિરકુશ બેય રૂપા હતા,
 જવનિકા ત્રુટતા સ્મૃતિનાશની
 સમીપ મૂર્તિ ઉભી વિધિપાશની !
 અનુભવે, ન છતા, ક્ષણ એક તે
 વિવરા મૂઢ નિરાશ જ છેક છે,
 સહુ થનાર ક્રમે નજરે વહ્યુ,
 રૂદન અન્તરમા ઉછળી ચહ્યુ

અધારાના પ્રલય જલથી યામિની પૂર્ણ ઘોર,
 સ્વેચ્છાના વા કુટિલ કૃતિના મદ અવ્યકત શોર,
 ઉડાણોમા પડી સુધ જતો નિઃકુરપ્રાણ કાલ,
 આભાસોથી થતુ યુગલ ઉન્મત્ત એ સ્નેહખાલ

થઈ તથાપિ વિમુક્ત પ્રયાસથી,
 લઈ વિદાય નદીતટ પાસથી,
 મિથુન એહ ચડે અવગ્રાગમા,
 સ્થિતિ કરે દિનતેજ સગ્રાશમા
 અવર કાઈ હવે નથી દેખતા,
 અવર કાઈ હવે નથી લેખતા,
 ચપલ આખરની ક્ષણ એ છતા,
 ઉભય જીવન એક થતા દીસે

ધીમે ધીમે ગતિ કરી જતો પશ્ચિમે સૂર્ય જેમ,
 બીડી બન્ને ગ્રહણ કરતા ઉન્નત સ્થાન તેમ,
 દષ્ટિ પ્રેરે વિતત ગગને કાતિ કે ના જણાય,
 આછી આછી રસરહિત ત્યા વાદળીઓ તણાય
 ઉદયિને રવિબિંબ હવે અડે,
 અતિ સમુચ્છિત તેય હવે ચડે
 ક્ષણ લગી પરિરલ કરી રહે,
 હૃદય ડપિત સાથ ધરી દહે

રોમે રોમે વિરહભયની વેદનાથી બળે છે
 છુટી છુટી સહન ન થતા મત્ત પાઠા મળે છે
 વેળા થાતા વિધિદમનની ગાત્ર ખેચાય સામા,
 પ્રેમી બન્ને ધૃતિ અતિ છતા થાય સંમૂઢ આમા
 ટળવળે નિરખી રચના વને,
 તરફડે સમજી રચનારને,
 —શ્વસન દુખિત છેવટ સ્પારતી
 પ્રિયતમા વચ આમ ઉચ્ચારતી

“પાલાણોમા નહિ નહિ હવે આપણે નાથ રે’વુ,
 શાને આવુ—નહિ નહિ જ રે આપણે હાય સહેવુ,
 ચાલો એવા સ્થલ મહિ વસે સૂર્ય જેમા સદૈવ—
 આનાથી કે અધિક હૃદયે આર્દ્ર ન્યા હોય દૈવ ”

પ્રવદતા અટકી ગઈ એ અહિ
 અધિક ધીરજ ધારી શકી નહિ
 થઈ નિરાશ હવે લલના રૂવે,
 મૃદુલ પિચ્છ થકી પ્રિય તે લહુવે

પણ હજી દિન શેષ રહ્યો જરા,
 નજર ફેરવી જોઈ બધી ધરા,
 પ્રણયવીર લહી સ્થિરતા કહે,
 અગર જો રૂઝ અતરમા સહે —

હા ! શબ્દો આ મરલ સરખા મર્મને તીવ્ર ભેદે
 ગર્ભાત્માને સ્ફુરિત કરતા ધર્યને છેક છેદે
 —“લાભા છે જ્યા દિન પ્રિય સખિ ! રાત્રિએ નીર્ધ તેવી,
 આ અઢવર્યે પ્રણયસુખની હાય આશા જ કેવી ?

અવર કાઈ ઉપાય હવે નથી,
 વિરહ, જીવન, સહરિએ મથી
 ગહનમા પડિયે દિન દેખતા,
 નયન મીચી કરી દઈ એકતા ”

પાછું જોતા દિવ્યુગલને અન્યથા થાય લાસ,
 ઊંડું ઊંડું દિનકર સમુ ઠ દેખાય હાસ
 “ આહા ! આહા ! અવર દુનિયા ! ધન્ય ” એ બોલતામા

નીચે નીચે ઉતરી પડતુ વેગથી દપતી ત્યા

અધિક એહ પ્રકાશ થતો જતો
 જવ જનાર તણો વધતો જતો
 અમિત એ અવકાશ તણી મહી,
 ક્યહીજ ચેતન એક દિસે નહિ

અસ્વસ્થ શ્રુતિણી.

શાન્ત છે, બન્ધ છે આખો કાંઈ દર્દ કમી દિસે,
તોય છે તમ ને ઢીલા કોમલાંગો હજી જવરે

ખુલ્લા રહ્યા છે મૃદુ ઓળં નહાના,

નિદ્રા મહિ છે સુકુમાર બાલા,

ન અગ એકે જરી એ હલાવે,

ઉઠે ન ઉઠે ફરી, કોણ જાણે ?

ધગેલા એ બિછાનાની પામે કોઈ યુવાન છે,

‘રખે તે જાગતી,’ તેવી ભીતી તે સુખ ઉપરે

યુવાન શ્વાસે ડરતો લીએ છે,

ચિતા ભીડી એ ઉરના ઉરે છે,

છે નેત્ર એ મહો ઉપરે ઢગેલા,

ક્ષણે ભિજતા લાણુમા સુગતા

“ મધુર પુલકા ! આવી આવી પીગાશ ધરીશ ના !

“ તુજ ભ્રમરને એ હૈયેથી ન દૂર કરીશ, હા !

“ તુજ નયન આ મીચાએલા જરીક ઉઘાડજે ! ”

પ્રણયી ડરતો કાંઈ આવુ મુખે નીરખી અરે !

નથી એ સાલજ્યા શખ્તો, તોય આખ ઉઘાડતી,

ટાંગેલું ચિત્ર કે મામે, ત્યા તે દષ્ટિ લગાડતી

તહી ચિત્રે કે બે રમત કગતા બાળક નેત્રે,

શુભાખો શા બન્ને મગ્ન વદનો એ સ્મિત કરે,

રમાડે તેઓને કમલવદની કોઈ લલના,

મૃદુ કુળી તાજી સુખ પર હસે નૈવનદશા

ઝરા પાસે ઝુડો તરૂવર તણા દૂર દિસતા
લતાને ગુલ્મોની વિટપ પર પુષ્પો ઝુકી રહ્યા,
કુણો સન્ધ્યાલાનુ સુરખી ભરતો સૌ સ્થલ પદે,
ડુબન્તો ભાસે ત્યા જલધિવીચિથી મિકત બનતો
દેખતા રગ એ રાતા આકાશે ચિત્રમા રૂડા
બને નેત્રો કંઈ લીના ઘેનમા લવતી જરા —

“ અહહહહા ! હશે ચિત્રનુ સમુ
“ ગૃહની ખહાર આ વિશ્વ કે રૂડું !
“ નવ દીડ કદી એમ ભાસતું !
“ નિરખવું ન તે કોઈ દી હવે !
“ મધુર પુષ્પ એ ! વેલડી સખિ !
“ પ્રણયથી તને હું ઉછેરતી !
“ નવ કદી હવે સિ ચવી તને !
“ મધુર પુષ્પ ના ચૂટવા તને !
“ મધુર પુષ્પ એ ! એ જ ખાગના !
“ મુજ બિછાતની પાસ કે પડયા !
“ અરર ! પ્રેમની પ્રથિએ જડ્યા,
“ મુજ જવરે અરે ! ક્ષીણ સે બન્યા ?
“ પ્રણયી પુષ્પ એ ! ખીલતા રહેા !
“ મુજ પિયુ તણા હારમા વસો !
“ નવીન રગ તુ વિશ્વ ધારજે !
“ ન તુજ લહાણ હું પામતી લલે ! ”

“ પ્રિય પ્રિય સખિ ! આ શુ ? આ શુ ? ન આમ ઘટે થવું !
“ કંઈ હરિએ તહારે માટે હજી સુખ છે ભર્યું

“ તુજ કર વતી ચૂટાયેલા કુલો કરમાય ના,
 “ મધુર કુલડા તે આ કંઠે હજી બહુ ધારવા ! ”

નયન પર છવાતા અશ્રુનુ એક ખિન્દુ,
 અટકી ચૂપ થયો એ કંઠ રૂધાઈ જતા,
 દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુદરીતુ,
 મૃદુ નયન ફરીથી શાત મીચાઈ જતા

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમા ફરી એ ગૃહ ફુબતુ,
 પડે ત્યા પાસ વાગ્યાની ટકોરી ઘડીઆળમા
 ફરી નયન ઉઘાડી સુદરી ચિત્ર જોતી,
 અરર ! નયનમાથી અશ્રુની ધાર બહોતી,
 ટપટપ ટપકન્તા ખિન્દુડા લૂછી નાખી,
 કર્ણ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નીકળે છે —

“ અરર બાલુડા ! બાપલા ! અહો !

“ જનની આ હવે સ્વર્ગમા જતી !

“ સમજશે નહિ શુ થઈ ગયું !

“ રમકડું કયું હાથથી ગયું !

“ વિસરી શે જશે છાતી બાપડી,

“ ઉપર જે તમે ક્રૂરતા સદા !

“ વિસરી ના શકે બાલ માતને !

“ રમત તો હવે રોઈને કરો !

“ તમ પિતા સદા બહાલ રાખશે !

“ પણ ન માતની ખોટ ભાગશે !

“ નહિ નહિ મળે મા ગઈ ફરી !

“ જગતમા નકી મા બને નહિ !

- “ દિવસ બે સહુ લાડ પૂરશે,
 “ દિવસ બે દયા સર્વ રાખશે !
 “ પણ ન છાતીએ કોઇની તમે,
 “ રાગતા હવે એકલા રહો !
 “ બહુ કરી શકી વહાલ હું નથી !
 “ કદી રડાવતી હું ઘણી હતી !
 “ તમ દિલો ક્ષમા આપશે મને !
 “ પણ ન માતને એન કૈ પડે !
 “ અરર ! બાપલા ! બાલુડા ! અરે !
 “ તમ પરે હવે ઢાલના રહી !
 ‘ ગડતી ફર જે બે ઘડી થતા
 “ અરર ! તે હવે ફર સર્વદા !
 “ ત્યજી દઉં નકી સ્વર્ગ, બાપલા !
 “ ઘડીક તેથી જો હર્ષમા રહો !
 “ સહુ હવે સદા બોલશે રડી,
 “ જનની છે જરા ગામ કો ગઘ !
 અરર ! એ તમે કેમ માનશો !
 “ રડી રડી સુખો ના સુગ્રવજો !
 નવ જપુ ગમે ગામ એ મને !
 ‘ પણ ન ઠેલી એ સાદ કો ગકે !
 અરર ! ના ગ- ગાન્તિમા મરી !
 ‘ હૃદય ઝીલતુ ભાર આ નથી !
 ‘ પ્રભુ તાણી કૃપા પાનજો ગદા
 “ નહુ અનાથનો એજ નાથ છે !

“ જરીક મહેા હવે જોઈ તો લજી !
 “ ક્યમ લલા નથી આવતા અહીં ?
 “ કદી ન ખેલમા ખોટી હુ કરૂં !
 “ તમ કને નહિ કોઈ દી રડુ !
 “ પણ મને તમે દેખતાજ કા
 “ મૃદુ મુખો જરા ગાભરા કરો !
 “ દિવસ યે હવે હર્ષથી રમો !
 “ પછી સહાયમા માતની દુવા ! ”

થડીએ કમ્પતા ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા, અને
 પિયુ એ લૂછતો અશ્રુ દઢ છાતી કરી કહે —
 “ અરે ! બહાલી ! બહાલી ! રૂદન તુજ બેઢે હૃદય આ,
 “ ન કે રોવા જેવુ, પણ ન મુજ હયુ સ્થિર રહે,
 “ પ્રભુની સામે જો, તુજ જિગરને શાન્ત કરજે,
 “ ત્યજે શાને આશા ! પ્રભુ તણી અહીં જે પ્રતિકૃતિ ”
 દુખજો હસ્ત એ ઊંચો થઈને પિયુને ગ્રહે,
 છાતીથી ચાપતી છાતી સુન્દરી દુસકા ભરે
 ફરી નયન ઉઘાડી સુન્દરી ચિત્ર જોતી,
 અરર ! નયનમાથી અશ્રુની ધાર બહેતી,
 ટપટપ ટપકન્તા બિન્દુકા લૂછી નાખી,
 કંઈ સ્વર વળી એ ધ્રુજતો નિકળે છે —
 “ બહાલા બહાલા તુજ હૃદયને ચીરનારી થઈ હુ !
 “ તે બાલાના મૃદુ હૃદયને રસનારી થઈ હુ !
 “ બચ્યા તો તે પ્રભુ અનુગ્રહે ઉછરી કાલ જશે
 “ કિન્તુ ધા આ મુજ જિગરથી કેમ ભુલી જવાશે ?

“એતો મારી મરલાહૃદય મેજ તેને ઉછેરી !
 “મીઠી ત્હારી હૃદયઝરણી નાચતી ત્યાજ ચાલી !
 “ઠાલા માફ જીવિત લઘુ આ મોહ તેમાજ પામી,
 “છુરી તીખી પ્રણયી દિલડા ઉપરે કા ઉગામી ?
 “જાદા કીધા ! કદી ન મળશે ! જીન્દગી રોમ્મ રહેશે !
 “રેરે ! કેની હૃદય બળતા વિશ્વમા સહાય લેશે !
 “ભોળા ઠાલા ! તુજ જિગરતુ સોખતી કે રહ્યુ ના !
 “ને હુ તો આ જખમ દર્દને જાઉ છું દૂર ઠાલા !
 “ઠાલા, છેલ્લે મુજ કઠિનતા માફ પસ્તાઈ માગે,
 “માણી દેશે પણ વિસરશે નાથ ! તુ કેમ ઘા તે ?
 “કેવી રીતે મુજ બળતરા શાન્તિ પામે, અરેરે !
 “કેવી રીતે તુજ હૃદયનો દાહ હોલાય, રેરે !
 “પાપી મહાર હૃદય ગણતુ નાથ ! પાપી તને તો !
 “રેરે ! જોયું તુજ જિગરના પ્રેમમા પાપ મે તો !
 “તુ તો નારો ગગનપડદે સર્વદા ખેલનારો !
 “ઠાલા ! હુ તો જગત પરના સ્વાર્થનો છેક કીડો !
 “હોયે ઢોળ્યો તુજ વસ સદા સ્નેહથી હુ પરે રે !
 “ધિક્કારો મે ! નવ કદી ગણ્યુ થાય છે શુ તને તે !
 “અર્પું છું એ કદીય સમજી અર્પનારૂં શકે ના,
 “ને ઔદાર્યે મુજ હૃદયને સાચવ્યુ તેજ ઠાલા
 “પ્રેમી બાલા ! કરવત બની પ્રેમ હુ કાપનારી !
 “યાચુ શિક્ષા કુદરત કને રૂની ફૂરતાની !
 “રેરે ! ઠાલા તમ હૃદય તો મૃત્યુમા મહાલનારા
 “ને એ મૃત્યુ મરતી સખીના હસ્તથી પામનારા ! ”

થડીએ કમ્પતા ગાત્રો, શબ્દો બન્ધ થયા અને

પિયુ એ લૂછતો અશ્ર પમ્પાળી પ્રિયને કહે —

“બહાલી ! પ્રાણ ! અરે ! અરે ! હૃદય આ તહાર જ તહાર સદા !

“તુ દેવી, તુજ પ્રેમના ઝરણુમા છે જીવતો જીવ આ !

“તે એ છે તુજ આ મહાન દિલના સિન્ધુ તણી માછલી !

“વાતો કિન્તુ વીતેલ સ્વપ્ન તણી ના હાવા ઘટે બોલવી !

“શુ હુ માફ કર ! અરે ! પ્રિય સખી ! શુ માફ હુ ના કર ?

“આપે ઇશ મને અહો હૃદય આ તહાર સદા પૂજવું !

“અહોહો ! મતલેદની તૂટી પડી આજે દિવાલો દિસે !”

“તો બહાલી ! સુખથી ગયા સમયની વાતો કરીશુ હવે !”

નયન પર છવાતા અશ્રુતુ એક બિન્દુ,

અટકી ચૂપ થયો એ કંઈ રૂઘાઈ જતા

દરદ કંઈ કમી એ થાય છે સુન્દરિતુ,

મૃદુ નયન ફરીથી શાન્ત મીચાઈ જતા

નિદ્રા શી ગાઢ શાન્તિમા ફરીથી ગૃહ આ પડે,

કાચના દ્વારમાથી ત્યા સન્ધ્યાના કિરણો ઢળે

કલાપી.

ઉદ્ગ્રીવ દૃષ્ટિ કરતા નલ શૂન્ય ભાસે

આખી દિશા પશુ જણાય અનિષ્ટ પાસે,

જમી ગઈ તરત ઘોર કરાલ રાત,

લાગી બધે પ્રસવા પુરમાહિ વાત,

ઇન્દ્રપ્રસ્થે જનો આજે વિચાર કરતા હતા
 એક બાળતને માટે શકા સૌ ધરતા હતા
 સુયોધન પ્રોષિત હૂત એક,
 દેખાવમા ઘાતક હુન્ટ છેક,
 જતો હતો અથ થતી નિશામા
 સુગુપ્ત રાજગૃહની દિશામા
 શાને આવ્યો હશે તેની કલ્પનાઓ ચલાવતા,
 ભય સદેહ દર્ગાવી શિર ડોઈ હલાવતા
 નિગૂઢ શકા પુરવાત્રીઓની આ!
 જરાય નિષ્કારણુ તો નહોતી હા!
 કરેલુ આમ ત્રણુ ધર્મરાજને,
 રમાડવા ઘૂત અનિષ્ટ ભાજને
 હા-કહીને રજા આપી યશસ્વી જ્યેષ્ઠ પાડવે,
 બોલાવ્યા ત્રણુ બધુને મળવાને પછી હવે
 શિશુ સમાન ગણી સહદેવને
 ખબર આ કંઈએ ન કર્યા હતા,
 અવર સર્વ ગયા નૃપની કને,
 પરમ દુષિત અતરમા થતા
 કનિષ્ઠ દ્રૌપદી સાથે પોતાના વાસમા હતો,
 સતી ખેદ હતી જોતી વદને વધતો જતો
 ત્રિકાલનુ જ્ઞાન હતુ કુમારને,
 નજીક આખે નિરખે થનારને,
 સ્વપક્ષનો ઘુત વિષે પરાજય,
 વળી હીસે દ્રૌપદી માનનો ક્ષય

જાણે બધુ તથાપિ ટે કહેવાની રજા નહી,
શમાવી ન શકે તેથી મુઝાય મનની મહી

“ નહી શકુ છોક બચાવી કોઇને,
અશક્ત જેવો રહુ બેસી રોઇને,
ખરો ! દિસે હુ ખદ શાપ આ મને—

નિહાળુ છુ ભૂતભવિષ્ય જે કને
“ હા ! ધિક્ હા ! ધિક્ કૃતગ્ની હુ આમ મૌન ધરી રહુ,
આવતુ વાદળ દેખી મુખથી ન કંઈ કહુ ”

વિચારતા નેત્ર જલે ભરાય છે,
શરીરતુ ચેતન ત્યા હુગાય છે
લઇ જઇને પ્રિય વક્ષની મમી,
ગ્રહી કરે મસ્તકથી રહ્યો નમી
રહી જરા ફરી પાછો છુટો થાય શરીરથી—
પ્રિયે ! સ્પર્શ કરે શુ હુ ? અધિકાર જરા નથી

“ કરાય શુ નિષ્ફલ જ્ઞાન સર્વ આ ?

થનાર ચીજો નવ થાય અન્યથા
સદૈવ ચિન્તા જિલ્મા વહ્યા કરે,
અનેક હુ એકલડો સહ્યા કરે
રજની મહિ સખી ઘણીક લેળા,
નયન મળે નહિ ઉઘ જાય ચાલી,
કરી તુજ શિર કેશ સવ લેળા,
વદન સુધારકને રહુ નિહાળી ”
આવુ કહ્યુ ત્યા શિર શૂળ ચાલ્યુ,
રહ્યુ નહિ મસ્તક મત્ત ઝાલ્યુ,

મારી કુમારે અતિ આર્ત હાય,
 કહ્યું “હવે એકજ છે ઉપાય”
 ચાલી જરાને ગ્રહી એક શીશી,
 ખ્યાલી ભરી દતથી એપ્ક પીસી,
 ખાલી કરી કંઠ વિશે ત્વરાથી,
 ગયો બધો એ બદલાઈ આથી
 સતી એલાન શય્યામા ગધથીજ પડી ગઈ,
 સુતો જ્યોતિષી ખ્યાલીને છાતી સાથે જડી દઈ !
મણિશ્વર

૧૩૯

રમરણાજીલ.

(ભુજગી)

ગયો ગુજરીભૂમિનો આજ હીરો
 ખરો પડિતોની સભામાથી તારો
 ચડયો “પ્રેમ—આનંદને” આજ ંહાણે,
 વિરામી ગયો રાજયોગી કટાણે
 હવે કોણ મારે જડાસુરને રે ?
 હવે આર્જુની આર્ષ વિદ્યા તણે રે
 સુકાને કહો કોણ ધાશે જવા રે ?
 હવે અજના સશયો કો નિવારે ?

* * * *

તુજ ભુજ કલમેથી પ્રેમના ંહેન ંહેતા,
 તુજ ભુજ કલમે તો ઔધબિન્દુ રહેતા,

તુજ ભુજ કલમે તો ખીજી । બનીને,
 કલિમલ બહુ ઘોચો પુન્તજોએ પડીને
 વળી જ્યારે તારા ધ્વનિ રહિત કઠેથી પડતા,
 ભળી સુસ્વાદોમા મૃદુ મૃદુ બની મદ ખરતા,
 પ્રવેશી દાઝેલા હૃદયતણી ઉખા બુઝવતા,
 ખરે ત્યારે શબ્દો હિમજલતણી અજલિ થતા
 દુર્વાસનાને ટાળનારૂં દિલ દહનને ઠારતુ,
 મગલ વદન કયા દેખવુ કાર્પણને ઝટ ટાળતુ ?
 દુર્વા મુનિની પાછળે લાગ્યુ હતુ જ્યમ ચક્ર એ,
 ત્યમ લાગ્યુ તારૂં પત્ર પણ એ નાસ્તિકોની પાછળે
 શોકને રડવુ તજીને શાન્તિ મનને જો કરૂં,
 તુ બ્રહ્મમા હુ બ્રહ્મમા એ વાત તો ના વિસ્મરૂં,
 શોક કરતા રૂદન કરતા લાલ હુને શુ અરે ?
 ગુણ ગાન તારૂં ઈર્ષ્ય કર્યાથી લાલ તો સાચો મળે
હુ રે અજરિયા.

૧૪૦

એક મહાત્માનું સ્મરણ

(મન્દાકાન્તા-અધ્યાય)

સીચ્યુ નેને જગપર અમી મીઠડા વેણુ વ
 લેલા ગાઠા જીવનતિમિરો—અન્તરો હુ બહાથી,
 શીળી કુળી પ્રણયલહરી ઉરકુજે સુહાતી,
 રેલે લાલિત્ય વિશ્વે, ધૃતિઝરણીય જ્યા વહેતી કલ્લોલ ગાતી,
 ઝુલ્યા ઘેરા જગતઝુલડે આશભીતિ અનેરા,
 જીવ્યા વર્ષો સુખદુઃખલય્યા જી દગીના ઘણેરા,

પહેર્યા પ્રેમે રજનિવસનો અન્યના પાપભીના,
 ને સૌજન્યે નહવાડ્યા મનુજ હુ ખદદ્યા, પ્રીતિકુડે હૃદેના
 યાત્રા પૂરી કરતી સરિતા સિન્ધુઅ ડે પળાય,
 સન્ધ્યા ચુમ્બ્યા રવિસમ મીઠી જ દગી શાન્ત થાય,
 કાલી વાડી નિજ, પુલકતાપદ્મવે—તેય કાળે
 સન્તો કેરા પ્રયાણે સૂરભૂમિપથના સોદ્યતા વિશ્વ ભાળે,
 ઉડ્યુ મોઘુ સલૂગુ જીવન તદપિ જો ! આજ તેના સુવાસે
 ખેલે પ્રીતિપ્રભુતા, અમરકિંગુની આખી સજ્જત થાશે !

સુમન્ત.

૧૪૧

કવિ નર્મદ તુ મદિર

(ધ્વનિત)

વીર નર્મદ ! તુ જગમા લડી જગ ગયો
 તુજ વીર છળી નિરખી ચામ અશ્રુ ભરે !
 કંઈ પુષ્પ નવા ખીલતા તુજ પ્રેમ—ઝરે,
 સ્થળ સર્વ વિખેરી દંઈ કૃતકૃત્ય થયો,
 તુજ પ્રેમ ઝરો નિશદિન અખડ વહ્યો,
 ભરી બધુ ઉરે ભૂમિ કારણ દાઝ ખરે,
 જહિ તેહ અમાસ પછી જ્યમ આભ—ઉરે
 ચડતો અમીચદ્ર દીપે ત્યમ દીપી ગહ્યો !
 તુજ પુષ્પ સુવાસિત છે હજી નૃતન હ્યા,
 દિનદિન નવીન સુભાવ હૃદે જગવે,

તુજ લેખ સ્વદેશની લકિતતુ મદિર છે,
જહિ દેશપૂજા પ્રીતથી કરવા શિખવે,
વળી પ્રેમ સુશૌર્ય બન્યુ વીરજીવન જ્યા,
ચુર નર્મદ ધન્ય ઉભો તહિ તુ વીર છે ?

અમરદાર

૧૪૨

કલાપીને વિજાપના

(અશવરીની ધૂન)

કલાપી ! કેકા મધુરરવ રેવ ! કલાપી — ધ્રુવ

મીઠી મધુર ઝરણી તુજ કંઠની

વારિદ ઉર એ વસેલ

કલાપી !

ધીકી રહી છે ધરા, ધમતી લુ,

બાદે બકાચ જગવેલ

કલાપી !

ગરજ, ગરજ, ગરજવ વારિદ, નભ—

શૈલ્ય સુધાતી ગળેલ

ધન ગગ્ગે, જગજાળ છુઝાએ,

ઉપકૃતિ એ અકથેલ

કલાપી !

ગરજ, મુલાગી વિદુગમ, ભોગવ

અવિત મિષ્ટ મળેલ

કલાપી !

હ જ દવે

કલાપીને સમ્બોધન

(ઓધવજીના સંદેશાની ગરબીનો ઢાળ)

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 ઉછળતા શા ઉરસાગર ઉલ્લાસજો
 નિર્ઝરતી મૈભાગ્ય સુહાગન જ્યોત્સિકા,
 નયને ઝળકે નમણુ નિર્મળ હાસ જો !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 આજે ને અજવાળે આખડલી સખી
 અન્તર ઉપર ઉઘડે આલમ નૂર જો !
 “હૈત હૈયાના વહુતી વાજે વાસળી” ?
 ઉઠે સ્વર આકાશે અન્દર દૂર જો !

સુરતાની વાડીના મોઘા મોરલા !
 નન્દન વનના પ્રાસાદોની ટોચથી,
 મધુરી કેકા આજે શી ઉભરાય જો !
 સુરભિઓની સાથે સસારે સરી,
 અન્તર્ધારે ગીતા શી અથડાયજો !

સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા !
 “તત સવિતાનુ ભર્ગ વરેણ્ય ધીમહિ”
 ગાયત્રીનો જૂનો લેહડ મત્ર જો !
 આજે અન્ય પ્રકારે આ માથુ નમે
 નમતો સાથે આત્માનો એ તત્ર જો !

સુરતાની વાડીના મોઘા મોરલા !

મણિશ કર.

૨૫૧

૧૪૪

મદૂલી

(“ કાનુડો ન જાણે મારી પીડ ” મીરાના એ ભજનની ધૂનમાં)

મદૂલી મજની પેલે તીર સતો ંહાલા !
અનેરી અમારી એ લગીર ! ધ્રુવ૦
વૃક્ષો વેલડિયોવાળા કુમળા ફળકુલ રસાળા
લઈ જાવો લહાણા એ લગીર ! સન્તો૦
મનની કંઈ મોજમજાઓ રસિયા ઉરનો કંઈ લહાવો
લેવાને આવજો લગીર ! સન્તો૦
સામે સસારી વિલસે વચ્ચે જીવનસરિતા વહે,
રેલવિયે ત્યા રસરગ લગીર ! સન્તો૦
ઉડવાય સફર સહિયારી—સુખ હુ ખની કથા ધારી
આનન્દ ઓર એ લગીર ! સન્તો૦
લગની રહેવા રહાવાની ગીતડા પ્રભુના ગાવાની,
લાગે તે આવજો લગીર ! સન્તો૦

લલિત.

૧૪૫

આલેક

(ગઝલ)

હમે તો જઈ ગજવીશુ બધી આલમ,
પુદાના નામના બ્યા ત્યા કરી આલેક !
કદી રોશુ, કદી હસશુ કદી ગાશુ—
અહીંની બેવફાઈને કરી આલેક !

શરાબે ધૂશ્કના ખ્યાલા પીતા ઢોળી,
 પિવાડીશુ મિઠી સુધા કરી આલેક !
 તજ દઈ જહાગિરી બુઠી ફકીરીમા,
 ખુદા શુ દિલ લગાડીશુ કરી આલેક !
 દિવાની દુનિયાની આ ઘડી બેની,
 સુણી લેશુ રહી દરબાર કરી આલેક !
 ચહે દિલ ત્યા લગ્ન નિશાન ને ડકા
 અડિગા જઈ મચાવીશુ કરી આલેક !
 મચાવી ધૂનને દિલ મન્ત થઈ રહેશુ
 મદા ઉન્તાદની સાથે ડરી આલેક !

જગન્નાથ કેવળરામ મહેતા

ખારણે પુકાર

(આમર)

અહારે અનેક વાર ચલુએ દિઠા હતા,
 શબ્દ બે અનેક વાર કર્ણથી સુણ્યા હતા,
 અર્થ બે અનેક વાર ચિત્તમા ધર્યા હતા,
 તડ બે અનેક વાર ખુદિમા વન્યા હતા
 ‘ખારણે પુકાર’ વાગ્ય એ અબ્જાયુ ના હતુ,
 ગીત એ ‘પુકાર’નુ રમ્યુ હતુ નહિ નવુ,
 ગાન એ પ્રબન્ધ કેડ આપ કાઈ ના હતુ,
 ભક્તિભાવથી હતુ ન ચિત્ત છેક વેગળુ,

તોય મેં અપૂર્વ ને અનન્ય વૃત્તિ લોગવી,
 રમ્ય હારિ ત્યાં સુષ્ટી પરપરા સ્વરો તણી-
 ગીત તે મનોહર શ્રુતીન્દ્રિયે ભર્યાં ધ્વનિ,
 જે વિચિત્ર કમ્પ સાથ ચિત્તમા રહ્યા રમી,
 ભાવતર્ક કેરી સીમ ચિત્તસ્થાનથી તુટી,
 ને શરીર સર્વ માહિ વ્યાપી શક્તિ માનસી,
 ગીતકાવ્ય ભક્તિવાહિ રક્ત અગમા વહ્યુ,
 વ્યર્થ ભત તે વિના અધાર્ય પૂર હર્ષનુ
 ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયે દિહું નવુંજ દર્શન,
 ચિત્તને સ્મૃતિ પ્રમાણ લાગ્યુ નિષ્પ્રયોજન,
 જ્ઞાતપૂર્વ જે નહિ પ્રતીતિ તે થઇ નવી,
 શ્રાવ્ય સાખ્ય કેરી જ્યાં જરી નહી રહી વહી
 ‘ખારણે પુકાર’ ગીતની મહી ઉઠો સુહૃદો,
 દ્વારમા પુકારતોજ ભક્ત કંઠ ઓળખ્યો,
 ‘ખારણે’ જ પહોંચી શબ્દ તે ‘પુકાર’ નીકળ્યો,
 દીર્ઘસૂરભ ધ, દીન દૂરગામિ ઉપડ્યો
 ચક્ષુની સમીપથી જ અક્ષરો ખસી ગયા,
 શબ્દ એક તે થઇ ગયો, બુદ્ધ ન જે રહ્યા—
 અર્થ તર્કના વિભાગ ભાવમા મળી ગયા,
 ગીતરાગથી દીઠી અખડ એક કલ્પના
 હાર્દ બણ્યુ ગૂઢ ‘ખારણે પુકાર’ વાક્યમાં,
 ગીત કાવ્ય બેની સધિ ભેદ ચિત્તક્ષોભમા,
 અદ્ભુતત્વ ગાનનુ નવું દિહું પ્રબન્ધમા,
 સ્વર્ગ દ્વાર પહોંચતો દીઠો પ્રભાવ ભક્તિમા

ભક્તાનો પુકાર સૂણી સ્વર્ગદ્વાર ઉઘડયા,
 સાધુ એ અતુલ્ય ઇશ પાસ છે જઈ વસ્યા,
 ગીત ધન્ય જે મુકયુ અહીં સદૈવ જીવતુ,
 દીન બધુ—ખારણા પુકારિ તે ગભવિશુ
 દીનકંઠ આ લાણી જ ગાનદ્રાગ બધ છે,
 પાડમચી ન વ્યક્તિ તો પુકારે શુ હું ખારણે ?
 નાથ ! ભક્તપાળ ! આત્મ આ પરે કૃપા કરી,
 અન્ય જાન સાથ ભેળી મૂક વાણી લો સુણી
 રમણભાઈ.

૧૪૭

આરવાદામિ

(ગરબી)

એવું બતાવે કોઈ આજ, મને કોઈ એવું બતાવે
 જેથી આવે અલેદતુ રાજ, મને કોઈ એવું બતાવે (ધ્રુવ)
 મગ્ર અલેદ જપુ અમો, પથ અલેદ અલેદ,
 લેદ અલેદ વિશે ગળ્યા, એ અલેદ અમારો વેદ મને
 પ્રેમ પૂણ્ય પરમાર્થ એ, વિવિધ નામ વિસ્તાર,
 સ્વારથસરણિ એ બધી, છે અલેદ અનામી વિચાર મને
 હું તું લેદ પટે પૂર્યા, વિવિધ અળકતા રગ,
 દીઠા, વેઠ્યા, ને ગયા, નવ દીઠો અલેદ અલગ મને
 ધર્મ, કર્મ, આચાર્ય, ગુરૂ, સત, મહત અનેક,
 લેદથકી જ બન્યા રહે, તે શુ આપે અલેદવિવેક ? મને

૨૫૫

લાગે તો ઘડી એકમા, ક્ષણમા પલમા, આજ,
 પ્રેમ પદારથ પારખે, તેને લાધે અલેદનુ રાજ મને०
 પ્રીતિ મેત્રી પ્રેમ ને સ્નેહ દયા રસ રગ,
 દીઠા તે વેઠ્યાજ એ, એ તો નહોય અલેદનુ અગ મને०
 હુમા, તુમા, સર્વમા, અણુમા, રજમા એહ,
 તુ, હુમા, હુ તુજમા, એ અલેદ વિના બુઠો નેહ મને०
 હુમા તુમા એમ નહિ, હુ તે તુ, તુ હુજ,
 હુ તે સર્વ ને સર્વ હુ, એવી જીડી અલેદની ગુજ મને०
 હું બૂલુ જો હુપણુ, નિત્ય તુ થઈ જાઉં,
 તોપણુ પ્રેમ કૃતાર્થ આ, નિત્ય ગાન અલેદનુ ગાઉ મને०
 ખેલ અનેક અનત છે, કર્મ વચન મનથીજ,
 વિષ સાકર કહી પાઇએ, એમા સાકર સ્વાદ નથીજ મને०
 હોય અલેદ ઉપાસી તે આવો ભેટો આજ,
 તે સાચા, હુ તેમનો, બીજો પ્રેમ એ વ્યર્થ અવાજ મને०
મજીલાલ.

૧૪૮

પ્રભુમય જીવન

[તોટક]

મુજ જીવન આ, પ્રભુ ! તુથી લરૂ,
 બલ દે, અભિલાષ હુ એહ ધરૂ
 મુજ દેહ વિશે, વળી આત્મ વિશે,
 જડ ચેતનમા, પ્રભુ વાસ વસે.

મુજ રક્ત વિશે, મુજ નાડી વિશે,
 મુજ દૃષ્ટિ વિશે, મુજ વાણી વિશે,
 મુજ તર્ક વિશે, મુજ કર્મ વિશે,
 પ્રભુ ! વાસ વસો મુજ મર્મ વિશે
 શિરમા, ઉરમા, મુખમા, કરમા,
 પ્રભુ વ્યાપી રહો મુજ અંતરમા
 મુજ જીવન કેરૂં રહસ્ય ઉડુ,
 બન પ્રેરક ચાલક શાસક તુ
 ધરીને ઉરમા રસની પ્રતિમા—
 જહિ ઉન્નતિનો સ્થિર છે મહિમા—
 સ્મરી આકૃતિ એ નિજ પીછી ધરે
 અનુસાર જ ચિત્ર પછી ચિતરે,
 જ્યમ ચિત્રક એ મન—મૂલિત વડે
 બહુ સુદર ઉત્તમ સૃષ્ટિ ગ્યે,
 ત્યમ જીવનના પટની ઉપરે,
 મુજ લેખન તે તુજ સાક્ષી પુરે
 પ્રભુ ! મુદ્રિત અકિત તુ હૃદમા,
 કૃતિઓ બધી ત્વન્મય હો જગમા,
 મુજ વર્તનથી છળી જે બની રહે
 તુજ ઉજ્જવલ રૂપની આખી દિયે

૨૫૭

૧૪૯

અહાલેક

(ગઝલ)

પ્રભો ! તુજ દ્વારમા ઉભી, જગાવ્યો મેં અહાલેક
જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
નથી લીધી પ્રભો ! દીક્ષા, નથી અ ગે ધરી કંઈની
નમી તુજ પાય છું તેવો, જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો
કમડલ માહરૂ ખાલી, ભર્યું તુજ અક્ષય પાત્ર
દીઠી ભડારમા ભિક્ષા, જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
ઘટા ઘેરી પડી નભની, ન મુજ નયનો ભેદે,
શ્રવણુ તે ભેદશે ત્હારા ? જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
વિરાજે છે તુ દિલદરિઆવ આર્ય વીરવર યજમાન !
અણુશુ તો અમીકણુ દે, જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
ઘડાવી પાવડી મેં રાજ ! પ્રવૃત્તિ કેરી
ચૂડી તે પર જીવન ધપતા જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
નહિ કાઈ મળે તોયે મળ્યું દર્શન સોભાગ્ય
મળી—સળગી મીઠે મીઠને જગાવ્યો મેં અહાલેક—પ્રભો !
ઉઠી જોળી રહી અધુરી, ન તલ પણ ભીંબાયુ
જડયો પણ સ્હોડમા સાથી, જગાવ્યો મેં અહાલેક
જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મેં અહાલેક
પ્રભો ! તુજ દ્વારમા ઉભી, જગાવ્યો મેં અહાલેક

—દાનાલાલ.

૨૫૮

૧૫૦

પ્રાર્થના

(પૃથ્વી ૭૬)

પ્રભો, શિર નમ્યુ નમ્યુજ ધરૂ સર્વદા, એટલી
વિશુદ્ધ મતિ રાખજે સકળ અન્ય એમા લહુ
બુવે શિશુતણી ખરી જિગરની બધી લાલસા,
અને વળી બુવે ઉઠી ફરી ફરી તરંગો ઉપર
પ્રસારી નિજ મેલ, ફીણુ, વમળો, અરે ! કીટકો,
લસે અમિત—ને શમે તદ્દપિ ખાર મૂકી જતા
અરે ! સરિત માહરા જીવનની ! અરે રે પ્રભો !
વહે ફરિફરી તરગદલ ક્યા થકી એહવા ?
હશે પવનસતતિ ? ઉદ્દધિનીજ વેલા હશે ?
દીસે નહિ દીસે અગર તિમિર ગહૂવરો આત્મમા
ધસે વળી ધસે ત્યહા થકી તરગ બૂથો જ એ ?
અદૃષ્ટ—લવથી અને જીગરના બુના પાપથી
બચાવ ! જય ! આપ ! આ વિમલ સ્રોત પોતાપણે
વહે સલિલ એાધ અર્ધ્ય પ્રસરાવતો હે, પ્રભો !

બલવતરાય

૧૫૧

મેમાનને વિનંતિ

(કાશી)

અમે તો આજ તમારા, એ દિનના મેમાન—
સફલ કરો આ સહજ સમાગમ, સુખનુ એજ નિદાન—અમે॥

આવ્યા જેમ જશુ તે રીતે, સર્વ એમ સમાન,
 પાછા કેઇ દિને નહિ મળીએ, કયા કરશે! સન્માન ? અમે●
 સાચવજો સંબધ પરસ્પર, ધર્મે રાખી ધ્યાન;
 સખી સહુણ લેજો દેજો, દૂર કરી અભિમાન. અમે●
 લેશ ન નથી અમને અતરમા, માન અને અપમાન
 હોય કશી કડવાશ અમારી, તો પ્રિય કરજો પાન અમે●
 કેશવ હરિએ કડ્ડા કીધી, ન લેજો ભૂલી ભાન,
 તત્વે તાન રહે છે તેને, થાય ન જરીએ જાન અમે●

કેશવલાલ હરિરામ.

૧૫૨

મહેમાનોને

(ઓધવળના સદેશની મરખીનો ઢાળ)

મહેમાનો ! ઓ બહાલા ! પુન પધારજો ?
 તમ ચરણે અમ સદન સદૈવ સુહાય જો !
 કરજો માફ હજારો પામર પાપ જે—
 દિનચર્યામા, પ્રભુ પાસે પણ થાય, જો
 મહેમાનો ! ઓ બહાલા ! પુન પધારજો !
 ઉન્નત ગિરિશૃંગોના વસનારા ત્હમે
 ઉતર્યા રક ઘરે, શો પુણ્ય પ્રભાવ જો !
 શુશ્રૂષા સારી ના અમને આવડી,
 લેશ ન લીધો લલિત ઉરોનો લ્હાવ જો !
 મહેમાનો ! ઓ બહાલા ! પુન પધારજો !

મણિજી કર

૨૬૦

૧૫૩

કલમ કરનાર વનમાળીના ઉગાર,

શારદાની વનવાડીમા

પૂજે વનમાળી હમ આ,

તે હાખળી હાખળીએ

ફળી ફળીએ ફળીએ

વળી ઝીણી ઝીણી નસે નસે

સંજીવન અણુરેણુએ હશે,

ને ધીર કે ધસમસતુ

ઘેરૂ ઘેરૂ કે ઝગઝગતું

બેવુ ને તેવુજ હશે રસ ઝરણું ઝરતુ

કેલિ કરતુ,

વળી ધજ આ ધરણી

વિદ્યાધરની

સંજીવની નવ જીવન અર્પી જીળી અનેરી ફેરશે

આ જીના પણુ નવાસવા

રોપતરૂ પર વાયુ વાઓ કવાસવા !

કે કોઈ કાળે

કુલે કાલે

એ પૂખનારની સલાળે,

ને વૃદ્ધાવનના પ્રસિદ્ધ વનમાળીએ

મલનના નવનીતરૂપ તરૂ ભાળીને

પારિજાત આણી સુરવનથી

ઓપાવી કાચનપુરી,

ત્યમ આ બ્રહ્મારણ્યતાણા વનમાળાની
 રૂચિર રસશાલિની
 કલમ ગિર્વાણીની
 યાગરી યાગરી મજરી નૂતન
 યમરાવી વનવાડી રબે ધન
 પૂરે નવનવી મોહની

કેશવ હર્ષદ કુવ

૧૫૪
 (તોટક)
 અવસાન

શીળી આદનીની સમ રેલી રહે,
 કંઈ ગાન મધુર સુમન્દ વહે,
 સુણી ને વશવર્તી બની ઠરતા
 હરણા સમ અખિતરગ બધા,
 મૃદુ એહવુ ગાન વહી વિરમે,
 તદપિ શ્રવણે ધુનિ તેની રમે,—
 રૂડુ ઇન્દ્રધનુ પ્રગટી જ શમે,
 તદપિ મનમા મૃદુ રગ ભમે,—
 મીઠડા પુલકા યદપિ કરમે,
 સ્મરણે ચિર તોય સુગન્ધ રમે,—
 ત્યમ કાવ્યપ્રદર્શિત ભાવ બધા
 વસબે હૃદયે રસભેર સદા

નરસિંહરાવ

સક્ષિપ્ત ટિપ્પણ

કાવ્ય ૧ મગલાચરણ

પહેલી કડીમાં જગદર્તાનું સુદર લાલિત્ય આખા વિશ્વમાં વ્યાપી ગ્હેલુ મર્ણુવ્યુ છે જગતમાં જે સૌદર્ય દૃષ્ટિગોચર થાય તે અધુ જગદ્ગ્નાનું જ માદર્ય પ્રતિક્ષિત થયેલુ છે કુસુમમાં મીઠી ગંધ, જ્યોત્સ્નામાં શીતળતા, ઉષાની મનોહરતા, કોકિલના કંઠમાં માર્દવ, એ અંધી મહેશ્વરાની જ પ્રતિબિમ્બિત સુદરતા છે

બીજી કડીમાં જગતની આડે માર્ગે દોરનારી મોહની લોભાવનારી છે, તે આમે હ્રદયને અળ દેવા માટે પ્રભુને પ્રાર્થના છે, એ ઈશ્વરનું શિવ અથાત્ કયાણુકારી સ્વરૂપ બતાવે છે, તથા ત્રીજીમાં સાધુ માણુસોને વ્યાપી ચેતા વિપત્તિ-અધકારને જ્ઞાનતેજથી દૂર કરવા તથા તેઓના મનરૂપી ગગનમાં શાન્તિ અક્ષવાની વિનંતિ છે, એ ઈશ્વરનું મગળ સ્વરૂપ બતાવવા માટે છે

કેટલાક વાચકો આ કાવ્યમાં (અને કેટલાક બીજામાં પણ) ૫પરાયેલ સમ્પ્રત શબ્દો તથા કેટલીક ગાંઠો મહા મુશ્કેલીથી સમજાય (અને તેથી તેઓને પરાણે બેસાડેલી લાગે) તેવી રચના સામે વાંધો ઉઠાવે છે, પરંતુ મહુજ દુકામાં દર્શાવેલ ઉચ્ચ વિચાર, સંગીતમાં જોઈએ તેવી મનોહારી મૃદુતા અને મીઠાશ, શબ્દોની મોહક મિત્રાવટ અને કણપ્રિય સુટણી, આખા કાવ્યમાં વહેતી ગભીરતા અને લવ્યતા એ બધા ગુણો લક્ષમાં લેતા, સમ્પ્રતમય શબ્દોના ઉપયોગથી આરોપાતા દોષ તદ્દન નિજી અને છે અનારની મીઠી કળિયોનો રસ આપવો હોય તો ઉપરની બ્રહ્મ તોડી, અદરના પડ કાઢી, રેસા દૂર કરી, દાણા છુટા કરવાની મહેનત તો પડે જ

લીટી ૩, ૪માં ગંધ કૌમુદી, ઉષા, રવ, એ બધા ‘સહુમાં’ ના જુદા ગણુવેલા અંગ છે

લી ૧૦ દિવ્યધામપથ—દિવ્ય ધામનો પથ

લી ૧૧ મથે, કર્તા—વિષયમોહની

લી ૧૩ પરિહરવા, કર્મ—મોહનીસુરા.

લી ૧૩ — ૧૪ આ મધુરરવા મોહનીચુરા પરિહરવાને (અમારો)
ડર ધરી (લાથ ઝાલી) હે દયાકર ! તુ હૃદયમા બળ આપજો

લી ૧૬ દમે, કર્તા—વિષદબલધરા હરી તમને—(તમ=અધાડ)
અધડાને હરી લઇને—એસવીને—દૂર ડરોને

જાવ્ય ૩

હૃદયસ્વ રેલાવનારા

કનનીય કવિતાની કનકમય પાખપર એસારી વાચકોને અને જગતને
પોતાને પથે—એટલે પ્રભુ આરજો લઈ જવાની વિનંતિ કવિવરો અને
ગાયકગણોને સુદર, કર્ણપ્રિય શબ્દોની મીઠી મીલાવટનાળી બાનીમા ડરવામા
આવી છે જગતમા શુ શુ સુદર છે, તે બતાવી તે સુદર સુદર પદાર્થોના
ખરા સૌંદર્યનો ઉપભોગ લેતા જગતને શીખવવાની પણ ચાચના છે,
'તમાગ આત્મમદિરમા કુદરત કલા રૂપ પ્રિય કોડિલાને પાળજો, તેના
દિવ્ય દ્રજનથી તમારા અંતર અજનાળજો, જગતના દુ બકલેશભર્યા
અધડારમય વ્યવહારમા શાન્તિ અને પ્રકાશ આપનારા કિરણો પ્રસરાવી
અમાડ જીવન આનંદમા વિલસાવજો, અમારા ઉડ્યનોમા આડે આવતા
વિદ્વેનો વિદારી અમને ઉદ્ધારજો, મોહક, મુરખ, અવનવીન સુદરતા-
ભયા, પ્રીતિ ભર્યા રસસાચનારા, અને એવા એવા અનેક લાભ આપ
નારા અને સુખ વર્ધનારા કુદરતના સુસવાદી સંગીતથી કાચ્ચરસંગીતા
વહેવરાવવા માટે તમારા મનસદન પુરલા મુકી દેજો અને તેમથી અમીઝ-
રણને સતત વહેવા દેજો ' આવી આવી સુદર માગણીઓથી મોહક બનવું
આ જાવ્ય કવિની સુદર કર્પનાના ઉડ્યનો બહુ અચ્છી રીતે બતાવી
સૌંદર્ય અને જાવ્યાનંદનો સારો ગ્વાદ ચખાડે છે.

કાવ્ય ૬

વિનમ્ર ગાન

લી ૩ મધુરતા ઉદરે ઈ આનંદની મધુરતાના આસ્વાદથી ઉત્પન્ન

થતા પ્રમોદની ધૂનમા એકતાન થતા હર્ષાતિરેક સાથે કઈકે ઉડુ શોડનુ
ભાન થાય છે આ અનુભવ અગ્રેજ કવિઓમા ઘણીવાર ફર્શવેલો બેવામા
આવે છે અત્યંત મધુરતાનો અનુભવ થતા હર્ષ તો આવજ, પણ સાથે
શોકની લાગણીનો પણ અનુભવ થાય છે

લી ૭ મૌન સનાતન—eternal silence

લી ૮ બની હુ સ્તબ્ધ રહ્યો ક્ષણવાર—ભુઓ કીદસ

And a drowsy numbness pains my sense
[Ode to a nightingale]

લી ૧૦ ગાન સુણ્યુ ઉડુ ઈ—ગાનમા એકપ્રચિત થતા, તેમા વિલીન
થતા, બહો ઉડેથી ગાનના પડધા રૂપે બીજુ ગાન ચાલતુ હોયની એવી ભ્રાતિ
થઈ ગાનની અખડ એકાત લહેજતનુ તત્કાલર ચિત્ર પાડવ મા અ વર્ણન બહુ
સમર્થ થાય છે માત્ર ગાનની લહેજતના આસ્વાદન ઉપરાત તેમા બીજા
ઉડા લાવના અત્યંત વહે છે આ કડીમા માધુર્યથી ઉત્પન્ન થતા
શોકની વાત કરી છે, તે તેમજ 'મૌન સનાતનમા મધુર' ઇત્યાદિ પકિતમા
જે મરણાદિક મબીર વસ્તુનુ ચિન્તન છે, તે બને ઉદ્દેશીને કહ્યુ છે
કે એ ગાનની પછાડી કાઢ ઉડુ દિવ્ય ભૂમિનુ અનન્તતાનુ ગાન સભળાતુ
લાગ્યુ

લી ૧૭. વિનશ્વર આત્મા ઇ સર્વ શાસ્ત્રમા મનાતી વાતથી ગાનની
ખુબી ગાનનુ શાસ્ત્ર તો કાઈ ન્યાડ છે તેનો આત્મા નાશવત અને
શરીર અમર છે, ગાનનો ધ્વનિ —ગાનરના કંઠોનો સૂર—તે સંગીતનો
આત્મા હોય છે ગાયનને જ્યારે ગાતા સાલળીએ ત્યારે જ તેની ખસ
રૂપમા કદર થાય છે, પણ તે ગાન તો ક્ષણવાર જ ચાલે છે, ગાન બધ
થયુ કે ધ્વનિ તો લય પામે છે, એટલે આત્મા તે નાશવત અને ગાયનના
શબ્દો તે અમર છે કવિતપદ તે શરીર અને એમા જીવ પ્રેરનાર ગાન તે
આત્મા આત્મા નાશવત અને શરીર સ્થાયી એ અન્યાય જ મહાપ્ર

આપણી ભાષામાં પુરાતન ગહેરની કે પૂરે થઇ ગયેલા મહાત્માઓની પ્રશસ્તિના કાવ્યો ધણા જૂજ જોવામાં આવે છે જ્યાસુધી ગ્રામીન ખીળ મહાપુરૂષો અને સ્થળોની પુરી પિછાન થાય નહિ ત્યાસુધી ખીળ મહાપુરૂષોના ઉદ્ભવનો સભવ ધણો થોડો રહે છે એવું એક જર્મન લેખકનું કહેવું છે

સ્વદેશ વિષે—તેમાં રહેલી પરવશતા, કાયસ્તા, તથા નિસ્સાહીપણા વિષે કવિશ્રી નર્મદાશ કરે થોડું ધણું લખ્યું છે, પણ સ્વદેશના મહાત્માઓ તથા રમણીય સ્થાનોની યોગ્ય ડ્રફ્ટ કાવ્યમાં થઈ નથી એ શાયનીય છે

લી ૮ કાણુ એહવો જેહ ઈં સવાલો જેમ વિશેષ પુછાય તેમ સ્વદેશ ચિતવન વધારે થવા સભવ છે

Men are we, and must grieve when even the shade

Of that which once was great has passed away

પરદેશ માટે પણ આવી ખેદની લાગણી થાય એવું એક મહાકવિનું વાક્ય વાંચિયે તો પછી સ્વદેશ માટે બે અશ્રુ પણ પડે તેમાં શું નવાઈ?

કાવ્ય ૯ હિન્દનું ઐતિહાસિક સિંહાવલોકન

ઐતિહાસિક મહત્વભરી કાવ્યમાં જે કાઈ કહેવા જણાવા જેવું છે તે તો એક પ્રતિષ્ઠા પામેલા સાક્ષરને હાથે ‘પૃથુરાજરસા’ માં કહેવાયું જ છે માટે છાંસાસુને તે પુસ્તકમાં જોઈ લેવા વિનંતિ છે

કાવ્ય ૧૦ ત્રિખંડ ત્રિવેણી

ત્રણ નદીઓ જ્યાં સગમ પામે તે સ્થાનને ત્રિવેણી કહે છે, અને તે સ્થાન ધણું પાવન ગણાય છે હાલમાં એશીઆ, યુરોપ અને આફ્રિકા એ ત્રણ ખંડોને સમાગમ થયે છે, તેને આ કાવ્યમાં ત્રિખંડની

ત્રિવેણી એમ કહેવામા આવેલ છે ૨૦ લીટી સુધીમા, સમુદ્ર પર સફર કરતા, વિશ્વનુ જે સુદર સ્વરૂપ ચક્ષુને આનંદ પમાડે છે તેનુ વર્ણન છે ત્યાર પછી દશ લીટીમા પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા ગત્યોને અમરણાજલી અપી હાલમા થયેલી ત્રિવેણીના ભવિષ્ય માટે શુભ આશા રાખવામા આવી છે, અને છેલ્લી લીટીઓમા ત્રણ ખડના સ્વરૂપ બતાવવા સાથે અકળ કળા ઉર્જિત કરવાના તથા ભાવી ઉન્નતિની આશાથી જન્મ પામતા સંતોષના ઉદ્ગાર સાથે કાવ્ય પ્રણી થાય છે

સાગર અને ચંદ્ર જેનીજ શોભામાન, ભવ્ય અને શીતળ સુખદાયો,
તથા રસની રેલ વહનાર આ ત્રિવેણીનુ 'નયનન' કોઈ દિન અમને
ચેતવશે, ઇત્યાદી આગા સફળ હો !

કાવ્ય ૧૧ ઉપા

ઉપા (પ્રભાત) પોતાના જગતને ઉપકારક અને આનંદજનક કામોથી
ખુશી થતી પોતાનુ જ વર્ણન કરે છે

સનાતન યૌવન-કારણ ક ઉપા હમેશા જીવાન જ છે

વૃત્તિ એ ઉદાર ઉદાર કાય કરનાર હમેશા પ્રસન્ન ચિત્ત જ રહે છે

આનંદ લહાતી-આનંદનુ ટલાણુ કરતી

સધ્યાસ્પ ધરી ફરી•-ઉપા અને સધ્યા એ એકજ છે રવિનાથની
પ્રભાતમા ભેટ લેનાર ઉપા નામે, અને સાંજે ભેટ લેનાર સધ્યા નામે
ઓળખાય છે

કાવ્ય ૧૨ પ્રભાતની વાદળીને

લી ૪ નિધિમાત-સમુદ્રમાતા

અણુસમજી લોકો વાદળા સમુદ્રમાથી પાણી ભરી લાવે છે એમ
માને છે હવે તેવી માન્યતા ભાગ્યે જ કોઈ જાળક પણ સ્વીકારતુ હશે

સમુદ્રના પાણી વરાળરૂપ થકે અને તેની વાદળી થાય એટલે વાદળીને સમુદ્રની પુત્રી કહેવામા એક રીતની યોગ્યતા છે એ સમજી શકાશે

વાદળીની માતા નિધિ (દરીયો સાગર હમેશા નરળતિ વાયક હોઈ તેને માતા કહેવામા અમુક જાતની અણુઘટતી માન્યતા સ્વીકારાઈ છે એવી માન્યતા કાવ્યના ગુણમા ક્ષતિ કરનારી નીવડે છે) અને તેના પિતા સૂર્ય વાદળીને ખનાવનાર સૂર્ય છે એટલે તે માન્યતામા કોઈ જાતની અયોગ્યતા નથી, બલકે સૌદર્ય અને મજા છે

લી ૫ થી ૮-વાદળી આગળ જાય છે ત્યા પ્રભાત પોતાના દ્વાર ઉઘાડી સુખવાડી ખીલની રહે છે

લી ૯ થી ૧૨-ત્યા પવનરૂપી વિમાનમા બેસી, નલ ધ્રુમટમા લહર-વાયુની લહરે-લસતી-નાચતી, ગેલતી ઉડતી ઉડતી આગળ જા ! તુ આમ જાય છે ત્યારે તારા સૌરભમા (સૌરભ એટલે સુગન્ધ એ પ્રચલિત અર્થ તેનો ખીજો અર્થ 'કેસર' થાય છે તેથી પ્રભાતના રંગ રંગાઈ કેસરી બનેલા તારા સ્વરૂપમા એવો અર્થ ઘટાવવો પડશે) હું મોહ ધક છું-સૌરભથી મોહ પામું છું

લી ૧૭ જયમ-ત્યારે=જ્યારે ત્યારે

લી ૨૫ તવ હું તુજ એ સહુ ઈન્ પ્રભાતની વાદળીમા દૃશ્યમાન સૌદર્યમા કલ્પનાના આપેલા રંગો કવિ ભેળવે છે, અને તેથી એ બધા રંગ કવિના હૃદયમા નવું-નવીન જાતનું કાંઈ ઓર તરેહનું નૃત્ય કરી રહે છે

લી ૩૯ તુજ તથા કરી-તથા જેમ સૂર્યના તાપથી રક્ષણ કરે છે, તેમજ વાદળી પણ સૂર્યની આડે આવી તાપથી રક્ષણ કરે છે, તેથી તેને તથા બનવાની વિનંતિ

વાદળીની સાથે કવિ પણ આગળ અને આગળ વધતા હોય એવી કલ્પના છે

સૂર્યની બહુ નજીક આવતા, તાપથી રક્ષણ કરવા વાદળોને વિનવિ
કરી, રવિ પાસ આવી રહ્યા અને દિવ્ય તેજના ઝરણાં નિહાળતા—
અનુભવતા— એવો હર્ષ થઇ ગયો કે તે શબ્દોથી કહી ન શકાય એટલે
અહહા ! અહિ હર્ષ ભરે વટ શુ '
થી જાવ્યની સુદર રીતે સમાપ્તિ થઈ

કાવ્ય ૧૩ ગોપિકા

વાચક મહાશયોને આ જાવ્યની નવીનતા પ્રતીત થયા વિના
રહેશે નહિજ 'સુન્દરી સુખોવ' ના યુવાન પ્રકાશકોને દેશસેવામાં જીદી
જીદી રીતે ભાગ લેવા માટે જે અતિધણી ધન્યવાદ ધરે છે, તેમાં
આવા નવીન કાવ્યો લખવાનો પણ ઉમેરવો જોઈએ 'દુધ ને રોટલો'
અને 'ગોપિકા' એ બે તદ્દન ન્યારીજ ગીતિના કાવ્યો છે—એવા કાવ્યોની
ખોટ ગુજરાતી સાહિત્યને હજી ક્યા મુઠી ભોગવવી પડશે એ કહી
શકાતુ નથી, કારણ કે આવા પ્રયામો બહુજ ગણ્યા ગાઠ્યા છે આ
પછીનું કાવ્ય 'ધણુ' એ પણ આ વર્ગનુંજ છે આવા કાવ્યોને
'ગોપકાવ્ય' નામ અપાય છે,

આપણામાં શ્રીકૃષ્ણ સમધના કાવ્યો—તેની ગોઝુલમથુરાની લીલાનું
વર્ણન કરનારા કાવ્યો—એક અશે ગોપકાવ્યો કહી શકાય, પરંતુ તે
કાવ્યોમાં 'ગોવાળીયાની એક દિવસની જીદગીનું વર્ણન', અથવા તો
તેની જીદગીના અમુક પ્રસંગનું વર્ણન, હોતુ નથી ખરું ગોપકાવ્યો
તો તે હકીકતથી આપણને પરિચિત વસ્તુમાંથી ઉત્તમ આનંદ શોધી
આપવાના હેતુથી શરૂ થાય છે અને તેમ કરવામાં જ તેમનો અંત છે
પરંતુ કૃષ્ણ લીલાના કાવ્યોમાં કુદરત સાથેના સબધથી ઉભારા આવતી વર્ણન
વાચ્યારા ભાગ્યેજ નજરે પડે છે તેમ અમુક પદ્ધતિનાં જ બધા લખાયેલ
હોવાથી તેનું એકમાર્ગીપણું વૈચિત્ર્યને સ્થાન આપી શકતુ નથી

આપણામાંથી તો ગામડાની રહેણી કરણીનો ધણાને અનુભવ હોય છે કુદ્રત સાથે નિકટ સબધમાં ધણા આવેલા છે, છતાં ગ્રામ્ય પ્રસંગો, ગ્રામ્ય પ્રદેશો, કે ગ્રામ્ય જનના આચાર વિચાર અને સ્વભાવસરણી આમાંથી કશું પણ કોઈ લેખકની કલમથી લખાતું નથી એ ખરેખર શોચનિય છે નર્મદાશ કરે કેટલાક પ્રયાસો કર્યા હતા પણ તેથી કાવ્ય ભાડારમાં સારો વધારો થયો એમ કોઈ કહેશે નહિ આશા છે કે આવા કાવ્યોના વાચન પછી આપણા જીવાન લેખકો આ વિષય તરફ લક્ષ્ય મેચશે અને પોતાના લેખોમાં નવીનતા દાખવશે

ઉપરની ટીકા લખ્યે બાર વર્ષ થઈ ગયા તેટલા સમયમાં ‘ગોપ કાવ્યો’ નામનો એક લગભગ પોણોસો કાવ્યોનો સંગ્રહ રા કલ્યાણજી વીઠ્ઠલભાઈ મહેતા તથા રા સુનીલાલ રામચંદ્ર શેલતના સયુક્ત પ્રયાસથી બહાર પડ્યો છે, તે વાચકોની જાણમાં હશે જે જાતના કાવ્યોની આશા રાખવામાં આવેલી હતી તેવા ધણા તો તેમાં દેખાતા નથી, એ ખેદ તો હજી ચાલુ જેવોજ છે

કાવ્ય ૧૪ ધણુ

ગોપગીતો યુરોપીય સાહિત્યમાં ધણા છે મથુરાના આહિર લોકો પોતાના દેવોને આર્યો પાસે પૂજનીય કરાવી શક્યા અને કૃષ્ણપૂજન તેમની પાસે અગીકરાવી ત્યારે એક અપ્રતિમમનોહર ગોપકાવ્યથી સંસ્કૃત સાહિત્ય વિભૂષિત થયું કાળના સ્રોતમાં આ કાવ્ય ભાગવતમાં સ્થાન પામ્યું અને દશમસ્કંધ તરીકે વિખ્યાત થયું

જ્યદેવે અમર ગીતગોવિંદ લખી એ રસિક ગોપકાવ્યનો પ્રસાદ મેળવવાનું સુલભ કયું મુસલમાનોના આક્રમણને લીધે સંસ્કૃત સાહિત્ય વિનષ્ટ થતું ચાલ્યું અને પ્રાકૃત સાહિત્ય ઉદય પામ્યું તેવામાં કાવ્ય પ્રેરણા, અનુપમ ગોપકાવ્યે ભારતમાં સર્વત્ર પ્રસરાવી આ કાવ્યોના અત્યંતમાં ગર્ભમાં લક્ષિતરસ સ્ફુરે છે આ ગોપકાવ્યના નાયક શ્રીકૃષ્ણને ચરમાત્માં લેખવામાં આવ્યા છે

રા ન્હાનાલાલનું 'ધણુ' આથી ઉલટી રીતનું છે. ગોવાળીઆની એક દિવસની જીદગીનું વર્ણન છે. આ જીદગી અપલોકતા જે સાત્વિક ધાર્મિક લાવો ઉકે છે તેમાં કરી આપણને નિમજ્જન કરાવે છે. જમ વિના-અનાયાસે આનંદથી સાધારણ ગોપડથામાંથી અધ્યાત્મ કથામાં આપણે ઉતરી પડીએ છીએ.

રણજીતરામ વાનાભાઈ

કાવ્ય ૧૫ સાગર અને શશી

કાવ્યનું વનું અસાધારણ નથી. સાગર પર શશીના ઉદયથી થતા મનોરમણીય દેખાવથી મહાન પિતા તરફ ઉપજાગતી લાગણી ઉભરાય છે. સર્વ સતાપ શમાવનારા એ દેખાવનું વર્ણન છે. તે વખતનો હૃદયને આનંદપૂર્ણ દુગ્ધો સ્પર્શિતો ઉદાસ, પૃથક પૃથક પદાર્થોનો ઉમંગભર્યો વિલાસ અને તેથી એક પ્રસાદી હૃદયમાં ઉભરાતી સાદ્યની કદર તથા ઉપજાગતી લાગણી બહુજ કોમળ, નસિક રાખોમાં દરાનાઈ છે.

લી ૩-૪ એકદના સખો વન તથા કુચુમ વનના વિમલ પશ્ચિમ સખો ગહન હૃદય, નિજ ગગનમાં એટલે હૃદયમાં ઉચો ચઢે છે.

લી ૪ પામે—કતા—હય

લી ૫ ચન્દ્રનેજ પિતાનું નેત્ર કહેલ છે.

કાવ્ય ૧૬ સરોવર

શેત્રુબના સિખર ઉપરથી પવતની ફહેડમાં વિરાજતું એક ન્હાનું સરોવર દેખાય છે. અવિભૂતિવનું, ન્હાનકડું, નિર્મલ જલ માત્રથી ભરેલું, વાસડીણું, ઝાડીના ઘેરાવધુમ્મટ વિનાનું, લીલોતરીવિમુખ, પત્થરોની વચમાં તે સરોવરની શોભા કઈક વિરલ છે. મહવારના સમયે પર્વતનો પડો આડો આવે છે. તેથી સૂર્યતેજનો પ્રતાપ પણ તહેના ઉપર નથી પડતો, તેમજ પવન પણ તહેને પટ કચળી નથી પાડતો. લહરી, તેજ કે

લીલોતરી ડઘપણુ અલકાર વિના સાદી સરલતામા સ્થિર-અનિમિષ વિજ-
સેલા વિશાળ નયન જેવું-તે સરોવર કંઈક ગહન વિમલ સૌન્દર્ય દાખવે છે
ના ૬ કવિ

કાવ્ય ૧૮ આરોહણુ

સાથીની સાથે પર્વતશ્રીલા નીહાળવા તેપર ચડવાનું શરૂ કર્યું છે
થોડું ચાલતા તેમાથી એક, જણુ જુદો પડી ગયો છે તે જુદો પડેલ
જણુ, આ કાવ્યનો વક્તા છે આખા કાવ્યમા પર્વતના આરોહણુ સાથે
વિચારના આરોહણુનો અર્થ પણ વ્યજ્જન થયેલ છે

લી ૯-૧૦ પર્વત પરથી નીચે લીટી જેવી દેખાતી નહીંઓ, નાના
જુઠ જેવા દેખાતા વનો અને નાના જુ પડાના સમુગાય જેવા દેખાતા
ગામોનો મુદર ચિતાર અપાયો છે

લી ૧૦ વિશાળ ખેનગેવાળી ચાતુ તરફ પનથી વીટાઈ રહેલી ખીણો

લી ૧૩ પ્રતિપદે દિશાઓ ખમે, સગખાવો

વાધુ હુ ત્યા વાધે વનનાટ

(સમ્વતીચન્દ્ર ૪ ૨૮)

લી ૧૪-૧૮ સસારના સર્વ વમસાણો ત્યજી દઈ, પર્વતપર
હલકી હવા માણુતા માણુતા શાન્ત અને સુખી થએલા હૃદયમા આવા
આવા વિચારો આપો આપજ પ્રકુરે છે તેની ખાત્રી જેઓએ એવો અનુભવ
હશે તેને તરત થશે

લી ૧૮ ભગ સકલપના—સકલપ-ઈચ્છાઓ-ભગ=મોજા જેમ
સમુદ્રમા મોજા ચડે તે ભાગે તેમ વિધિ ક્રિમ્મત સાગરમા સકલપરૂપી
મોજાઓની પણ તેવીજ ધમાલ લાગી રહી છે ભગ—‘નિરખી’ નુ કર્મ

લી ૧૯-૨૪ અવનિના જલ ધ્રુમસ રૂપે ચડે અને એ ધ્રુમસની
આછી વાદળીયો, જાડા થર તથા પાદડા વગેરેમા ફરતા તેના જે દીપા

ખાત્રેલા છે તેનું આ લઘ્યતાભર્યું હૃદયને વર્ણન-સૌદર્યની મોહકતાથી ભરતું, રમણીય બયાન છે, ખરા કવિત્વનો પ્રસાદ બતાવી આપે તેવા ચિત્રો જ્યાં ત્યાં મળી આવતા નથી થોડા વખતપર કહેવામાં આવ્યું હતું તેમ ભલે આવા લેખકોને કવિના કરતા રસિકનું નામ વધારે યોગ્ય હોય ત્રોપણુ આવા રસિકત્વમાં કવિત્વની છાપ સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ આવે છે એક અગ્રેજ લેખક કહે છે તેમ જો કવિતાના સગ્રહ ઉપર ન જોવાય પણ માત્ર તેના ખરા ગુણ ઉપર જોવાય તો પછી આવા ચિત્રો આપનારને કવિત્વના પ્રસાદથી અનુગ્રહિત કહેવામાં ડશો દોષ થતો હોય એમ લાગતું નથી

લી ૩૪ શકુતલદગી-શકુત પદીની કલગી

ચળક ધ્રુવ હીરામય-હીરા જેના ચળકતા ધ્રુવ-પાણીના રીપા

ખચે-કર્તા જલો (લી ૧૯) તરે, મુવે, રચે, ભરે, ખચે—ઢાકી લે, શોભતા કરે, પરિબળે એ બધાનો કર્તા જલો છે

લી ૨૫ કપિ જ-કપિ જેવા બેડોળ

લી ૨૫ કઠિન ચિત્ત કામલ સરે-કઠિન શિલાઓના ચિત્તમાં-ઉરમાં-કામલ જલ સરે છે-પ્રવેશ કરે છે

લી, ૩૮ કવિ Byron આધરન

લી ૫૨ પદ્મિ પગલા નહિ પણ વાળ વગેરે ચિન્હ

લી ૫૪ સત્યવર વત્સ-સત્યને વરનાર-પસદ કરનાર વત્સ-બાળ (બાલનાર પોતે)

લી ૬૨ લપેટી=અવ્યય દૃદત, કર્મ—ખીણ

લી ૬૫-૮ આ ચિત્ર પણ મનોહર અને તદ્દુપ છે એવા એવા વિચારો અને ચિત્રોથી આખું કાવ્ય ‘અચિત’ છે અને ઉત્તમ વર્ણનાત્મક કાવ્યોમાં ઉચ્ચ પદ પામે છે

લી ૯૭ ગભીર અને સ્થિર સ્મિતભરી—એ બે દિવ્ય શાંતિના વિશેષણ છે

લી ૯૭ ૯૮ જગતમેલ વિદારીનુ કર્મ, પાપકામ, વિસરાવીનુ, અને દુઃખ, રૂઝ કરીનુ, તેમ આત્માશિશુ, અક સુવરાવીને તથા યોગ્ય કરતીનુ કર્મ છે, આ બધામા 'કરતી' એ સંપૂર્ણ ક્રિયાપદ છે, ને બીજા અવ્યય કૃત છે—બધાનો કર્તા 'દિવ્ય શાંતિ' (લી ૯૬)

લી ૧૦૧ થી તે અત સુધીમા ઉપર કહેલી દિવ્ય શાંતિને સંબોધન છે એતન ઉર તે જ દિવ્ય શાંતિ

સત્સ્વરૂપ ભારકર એ પણ તેનાજ સંબોધન છે શાશ્વત પ્રભુ સત્સ્વરૂપનુ તથા સકર્ષણ, નિધાન વગેરેનુ વિશેષણ છે

લી ૧૧૪ કાલ નટરાજ—કાલરૂપી નટરાજ

લી ૧૧૫ રગમા રગભૂમિમા

સૂત્ર—નાટકની વ્યવસ્થા તે સૂત્ર પુતળાનો ખેલ કરનાર એક સૂત્રને આધારે બધા પુતળાને નચવે છે તેથી તે ખેલ કરનાર સૂત્રધાર કહેવાય—તેમ નાટકની સર્વ વ્યવસ્થા કરનાર પણ સૂત્રધાર કહેવાય છે અહિ પણ કાલ નટ છે તેને નચાવનાર તે નાટકનો સૂત્રધાર—તુજ—દિવ્ય-શાંતિજ છે

કાવ્ય ૧૮ ગિરનારને ચરણુ

રા કવિ જ્યારે ગિરનાર યાત્રાએ ગયા ત્યારે તે ભવ્ય, પુરાણ-પ્રસિદ્ધ પવિત્ર પર્વતે તેમના હૃદયને જે આદોલન આપ્યું હતું તેનું આ કાવ્યમા વર્ણન છે તેમા બાહ્યવર્ણન છે તે કરતાં ગભીર પર્યેષક વિચારોનો પ્રવાહ વધારે અસર કરનાર છે લેખકને ત્યાંના શિક્ષાલેખ ઉપરથી ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક પૌરાણિક દર્શન થયું હશે એ દેખાઈ આવે છે

કાવ્યમા લીટીએ લીટીએ તન્મયતા અને તેથી પેદા થતો આનંદ ઉભરાઈ આવે છે શબ્દો અને વિચારોનો સુખમય કર્ણપ્રિય સવાદ સ્વાભાવિક રીતે જ થયેલો માલમ પડે છે કેટલીક લીટીઓ તો શબ્દમા વિચારમા, ઉદ્દગારમા અને અસરમા એવી તો ભવ્ય, મધુર, અને મોહક

છે કે તેના રણુદાર જ્ઞાનમાં ધુમ્ધા કરે છે જ્યાં ઉડતા અમિત ભાગવના પુવારા 'ગીરે' 'અગ્રીર નીર સાગરજાલ ફેરે' ' મોગો સખિ ! બ્રહ્મપરાગ ઉડે ' વગેરે લીટીઓ, ઉપલી ટીકા ફેટલે દરજ્જે વાસ્તવિક છે તે બતાવી આપે છે

તે લીટીઓમાં અર્થભર્યા શબ્દો ગાભીર્યભર્યા અર્થ, માધુર્ય ભરી મિત્રાવટ, અને મોહન અને ભવ્ય ધરનિ એ બધા એવી તો ઉમદા રીતે, ગભીરતાથી અને અમરદાન ગીતે આવી રહેલ છે કે તેને માટે noble thoughts nobly expressed' એ સૂત્ર વિના શકાએ વાપરી નહાય

ઉપર કહ્યું જ છે કે કાવ્ય એટલું વર્ણનાત્મક નથી વર્ણનના ચિત્ર કરતા, વિચાર અને ગભીર મર્મના જે ચિત્ર તે ખડા કરે છે તે ખરેખર અદ્ભુત જ છે ' તો ગૈલને જડ પડી, વદનુ સખી ' ના ? ' ' શુ ઝગા મુદ્દમ લહરી નથી એક પગે ' વગેરે લીટીઓ કવિના મનમાં નથી રહેલા તત્ત્વજ્ઞાન સમઘના વિચારો બતાવી આપે છે જેશક આપણે કબુલ કરી જ નોંધીએ કે આના સર્વાંગમુદ્દ કાવ્યો આપણા સાહિત્યમાં ધણા જુજ છે

(હરિવાલ ક'યાણુરાય માફ જી એ એવ જી, ની નોટ ઉપગ્રથી)

૨. હરિવાલે દરેકે દરેક લીટીના મર્મ અને ગદ્ય તથા ગાભીર્ય ઝડપ કરી વિચારનાળુ વિવેચન કર્યું છે, પરંતુ સ્થળ સંક્રાંચને લીધે આટલું પ્રાગ્નાવિક ટિપ્પણુ જ દાખલ કરી શકાય છે (હિ ગ અ) તપાસ કરતા હવે વિવેચન હાથ આવ્યું નથી જુન ૧૯૨૦)

કાવ્ય ૨૧ કૌયસાગર

કૌયસાગર નામનું અજમેર પાસે એક તળાવ છે તે ચોતગ્ર ફરતી ધારોની વચમાં આવી રહેલ છે

તેને કહેજ એક બાજુની બરાબર વચમાં માલતીમડપ છે ફરવા જોના આવનાર લોકો એ મડપમાં કે એ કહે ' બધ ' ઉપર બેસે છે. તે મડપમાંથી દેખાવ ધણો ભવ્ય અને રમણીય લાગે છે

લી ૧ વાદળી ઝરમર ઝરમર ઝીણા વરસાદ પાડી ગળી ગઈ-
વરસાદ રૂપે પડી ગઈ

લી ૨ અધારી-અધી

નીરવછદગતિ-વિશેષણ, વિશેષ-અધારી, નીરવ, અવાજ વગરની-છદ-
પાદગતિ-ગતિ જેની ગતિ છે જેની તેની અધારી રૌલના સૃગપર જઈને
વિરામી

ઉપર નીચે ચારે તરફ વર્ષાદ વર્ષાતો હતો તેટલી વાર અધારી
હતી તે નીચેથી ચડીને તેમ ઉપરથી ઉતરીને પણ શૈલશૃંગો ઉપર રહી
અધાર સર્ત્ર હતો તે માત્ર શિખરો આગળ રહ્યો

લી ૮ રેખાબ્રમાલ=પાતળી વાદળીઓની માલા

લી ૯ કારેથી-જમણી-આબુથી ચદ્ર ઉગતા તેના કિરણ પાણી પર
પડતા તે પાણી-સર-ચળક્યુ અને પાશ્વ વાળી જોના ઇન્દુનુ બિંબ
ધાર પર શોભી રહેતુ દેખાતુ

લી ૧૩ અધિ શશી ઇત્યાદિ-તુ શશીને આ ચિત્રનો સાર
ગણે છે શુ ?

લી ૧૪ બાણે ત્હારો-શાંતિમા એકદમ નીકળતો તારો સ્વરજ બાણે
આ સર્વ ચિત્રનો સાર હોય એમ હું બાણ છું

કાવ્ય ૨૨ એક ચિત્ર દર્શન

આ કાવ્ય જેમા હસ નામના ચિત્રકારના ચિત્રનુ વર્ણન છે તે પર
આપણા માનવતા પ્રથમ ટીકાકાર શ્રી નવલરામ ભાઈએ જે ટીકા કરેલી
છે તે નવલચિંતાલિના બીજા ભાગમા છપાઈ છે જુઝાસુને તે જોઈ
લેવા વિનંતિ છે

કાવ્ય ૨૩ વર્ષાવર્ણન

વર્ષાકાળ, વાદળાઓના બદલાતા દેખાવ, વર્ષાદ પડી રહ્યા પછી વિશ્વમા વ્યાપી રહેતું અનુપમ સૌંદર્ય, તથા તેથી મનુષ્યના હૃદયમા જામતી રતિ-આનંદ-એ બધાનું આવું તાદશ, હારક અને ભવ્ય વર્ણન ભાગ્યેજ બીજે મળી શકશે આપણી ભાષામા વિશ્વલીલાના વર્ણન ઘણા નથી લેખકો સાર સમજાવવાનું, બોધ આપવાનું, ઉપદેશ આપી કૃતાર્થ થવાનું, તથા જગત્કર્તાના મહિમાના ગુણ ગાવાનું કે કાંઈતત્ત્વજ્ઞાન સબધી વિચારો કરવાનું વધારે પ્રિય ગણે છે નવી લેખક પ્રજામા વર્ડઝનર્થના જેવા વર્ણન તથા શૈલીની જેવી નિરાશાભરી નજર તથા ભ્રમણ કરતી કલ્પના કંઈક અંશે આવતા જણાય છે, પરંતુ તેઓના ઉત્તમ ગુણો આવવાને હજી વાર છે એમ ભાસે છે કીટસના જેવા સુદર, નર્ચા કુદત વર્ણન તો ભાગ્યેજ મળે તેમ છે આ કાવ્ય તેવી ઓટ પુરી પાડવા સમર્થ છે ખરૂં, પણ જગત્ સૌંદર્યના જ્ઞાતા તથા વક્તા હજી જોઈએ છે

લી ૧૫-૨૦ વાદળામા થઈ પ્રકાશતા મૂર્ચનું ચિત્ર કેવું તાદશ તથા મનોહારી છે !

લી ૧૪ આ-વિશેષ્ય દિનમણિ

લી ૧૫ બની-દિનમણિ સાથે જાય છે

લી ૧૭ સઉ હસતી સૃષ્ટિ પર રતેલ થકી મધુર રતિ રાજતું અર્ધ બિબ્બ

લી ૧૯ શરીના કટાક્ષ ડિરણુ

લી ૨૧ સલિલગર્ભ મેઘ—સલિલથી ભરેલો મેઘ

લી ૨૨ દેખાડે, કર્તા—મેઘ

લી ૨૪ તે તણી આસપાસ—તે બે ત્રણ બિબ્બની, આસપાસ

લી ૨૯ કઈ—આ તે બીજી લીટીઓમા આવતા કઈ (અને કંઈક, કેટલાક, કોઈકોઈ) મેઘોનું વિશેષણ છે

લી ૩૩ ગ્રહેલા, “રંગ”નું વિશેષણ સૂર્યકિરણ અને વારિ સાથે સમાગમ પામી Prismatic બનેલા “મેઘ” ગ્રહેલા રંગો, બીલોરમા રંગ ઉત્પન્ન થાય છે તે રીતે મેઘમા થયેલા.

લી ૪૦ થી ૬૩ સુધીમા ક્ષણે ક્ષણે અદલાતા વાદળાના રૂપનું અચ્છુ વર્ણન છે

લી ૫૦ પર્વત—મદાર પર્વત હજી—પક્ષધારી છે—તેને પાખ છે—જ્યારે ઈંદ્ર વજ્ર લઈ પાખ કાપવા આવ્યા ત્યારે તે સમુદ્રમા પડી સતાર્ધ ગયો છે શુ તે પર્વત આજે સમુદ્રમાથી બહાર આવ્યો છે ?

લી ૬૦ પાડતી, નાચતી, બાજતી, ગાતી, કરતી એ સપૂર્ણ ક્રિયાપદ છે કર્તા, સભા (લી ૫૮) લી ૬૧ બની અગ્નિ કૃદત

લી ૬૩ વર્ષતી—સપૂર્ણ ક્રિયાપદ કર્તા—રતિ

લી ૬૯ થી ૮૭ સુધીમાનુ વર્ણન, કટપનાની સુદરતા, મનમોહકતા બતાવી આપે છે એ જ્ઞાન એવું તો ખુબીભર્યું છે કે વાચતા વાચતા હૃદય પૂર્ણ પ્રમોદ પામી પૃથ્વીના તવપરથી ઉડી દિવ્યતાના, સુદરતાના, પ્રદેશમા નિરુદ્ધા વિહાર કરતુ ફરે છે

લી ૭૧ ‘સરવર ઉપર’થી લી ૭૪ ‘પ્રસરે’ એ ઉપમાનકથન છે

લી ૭૪ પાડી, કર્તા—સમીરે લી ૭૦

લી ૮૧ ચળતો, ગાળતો, ભેસી એ કૃદંતો પયોધર સાથે જાય છે

લી ૮૩ છેડે, કરતો, વધ્યો, છાઈ દીધા એ ક્રિયાપદોનો કર્તા પયોધર

લી ૧૦૧ મનુજ ચિત્તમા જેમ હર્ષ ને શોક ધરી ધરી પલટાયા કરે છે તેમ, સરખાવો, કલાપી, ‘ પ્રેમની આશિષ ’

‘ જાળો પટા કાઈ, કાઈ સોનેરી, કાઈ રાઘવે ને કાઈ હસાવે, અશ્રુ સુઝ્યા ના, હાસ્ય થયુ ત્યા, હાસ્ય પછી અશ્રુ પળમા પડે છે, તેમ વીળળી પણ ભુવનને અધકારથી વારે ધડીયે વ્યારત કરે છે

લી ૧૧૬ પ્રસરી લાખા ધારાકરને ઈ સરખાવો મૃત્તકટિક

જલધર

ધારાહસ્તૈ પરામૃશસિ.

કાવ્ય ૨૪ વૃષ્ટિ

કવિ નર્મદાશ કરે ગુજરાતી કવિતામાં સજીવારોપણનો અભાવ છે, એમ કહી જે શોચ જણાવ્યો હતો તે શોચ કઈક અશે દૂર કરે તેમ સજીવારોપણ એકમુદ્રાદારે લખી ખોટ સારી રીતે પુરી પાડી છે તે આખા નવ્યમાં (એકમુદ્રામાં) પણ ખગ પ્રસંગો તેમ જ છે અચેતન વસ્તુઓને ચેતન પ્રાણી પેડે પોતાના સ્વરૂપનું ખરૂં જ્યાન કરતા રીખવ્યું છે તારા, આદાશ, વૃષ્ટિ, નદી વગેરે આ સગ્રહમાં દેખાતા કાવ્યોમાં પણ તે તે પદાર્થો પોતા વિશે પોતેજ બોલે છે એમ સમજવાનું છે

આ યથા સજીવારોપણમાં જે વિચારશ્રોત અખડ, અદ્યુષિત રહ્યા છે છે, તે તે પ્રાણીપદાર્થના ચલનવલન, સ્વભાવ તથા દેવ જીવનહેતુ તથા જગતમાં તેમની ઉપયોગીતા વગેરે વિશે જે ઝીણી અત પ્રવેશી, તથા મોઢમરો નજરથી આવેખન થયું છે તે તદ્દન નવનતા ભરેલું હોઈ, યુવાન લેખકોને અધ્યયન કરના લાયક વિશાલ ક્ષેત્રનું ભાન કરાવે છે અકૃત્રિમ કવિતા, નિર્દોષ પ્રસાદ, તથા તેની સાથે સાવધાન અધ્યયન અને અડગ ખત વગર આવેલ અ, આની જગ્યા અને આવેલ વિજય મળતો નથી એ તો સ્પષ્ટ જ છે

આ આખા કાવ્યમાં વહેતો અર્થ વૃષ્ટિને, તેમ ગમિક કવિની નૈસર્ગિક કવિતાને પણ લાગુ પડે છે

શ્રી ૧૧ કુસુમવૃષ્ટિ સમી જ્યારે ઝીણી ઝરમર પડે છે ત્યારે જરાપણ અનાજ થતો નથી તેની વૃષ્ટિને કુસુમવૃષ્ટિ જેની કહી કે ધૈર્યાડમાં અને બીજે જ્યાં અર્ધ પડે છે ત્યાં આ ઉપમા વધારે યોગ્ય લાગે તેવી છે

શ્રી ૧૪ યમ સમી પડુ ઇ યમ જેમ વગર દેખાયો પડે છે તેમ ન તા જીવન-પાણી-પાણી એ વિશ્વનું જીવન કહેવાય છે) લાલુ છુ

શ્રી ૨૨ વાયુ વાની સાથે

કાવ્ય ૨૫ લાગટ હુલી ઈ

જગત જીતાના આવા ચિત્રો હજી આપણી ભાષામાં ધણા થોડા છે અદ્દર રૂપકનો પ્રયોગ વડતો અને તેનો નિભાવ અનુરૂપ વિચારોથી સુસમૃદ્ધ છે છેવટે મેવાસુરસહાર પછી ધૌદ્દેનીની ખીલી નીડળતી સુદરતાનું વર્ણન વાચનારને તેવા સમયનું તાદ્દશ ભાન ડરાવે છે ઉદ્દધિ ગગનનો ઉદ્દધિ જેવું ગગન સમુદ્રનો રંગ ગગનના નિર્માળ રંગને મળતો આવે છે

કાવ્ય ૨૭ સર્ગ દર્શન

આત્માઓનું અસ્મિત્વ, આત્માઓના ભાવતરંગ દ્વારા વિદાસ એટલે ઉત્ક્રાંતિ, અને એ વિદાસ કે ઉત્ક્રાંતિ પરમ ન્યાયથી તેમ જ દરેક આત્માનું વિદિષ્ટ ન્વાતત્ત્વ પ્રેરેપડ જાળનીને યોજનાર—નિરતર યોજનાર—પરમાત્માતત્ત્વ હિદ્દુ ધર્મના આ સિદ્ધાંતો પૂર્ણ વ્રક્ષાથી સ્ત્રીકારીને આ કાવ્ય નાથેવું છે સૃષ્ટિનો સર્ગવિધિ હમ્મરો લાખો કે ડરોડો વર્ષ ઉપર એક લાખે કે એક અઠવાડીયામાં કે એક મન્વતરમાં થઈ ચૂકેલો છે અને ઘણી અમુક લાખો કે ટુકો સમય વીત્યા પછી સૃષ્ટિનો લય થશે, સૃષ્ટિને સંકલી લેવામાં આવશે એ વિચાર ક્રમ ઉપલા સિદ્ધાંતોથી જુદો છ એટલુજ નહિ પણ વિરુદ્ધ છે અને એવો વિચારક્રમ આ કાવ્યની સાથે મેળવી શકાશે નહિ સર્ગવિધિ એ એક નિરતર ચાલ્યા ડરતી ક્રિયા છે, અને તે પરમાત્માતત્ત્વ અખડ ઉદ્દોગથી અને ધર્મથી પ્રવર્તાની ગહેલ છે, એ સિદ્ધાંત જેને માન્ય હોય તેને સૃષ્ટિનો સર્ગ તથા તેનો પ્રકાર એવો લાગે એનું આ કાવ્યમાં દર્શન છે

“જોતા જે નિજ ભૂતજીવન તણો ચીલો પડ્યો સૃષ્ટિમાં” દરેક જીવનો એક ભવ પૂરો થાય અને તે પછીનો આરભાય એ અતરાલમાં શું અને છે? જીવ એટલો તો અપૂર્ણ છે કે તેને પોતાના વીતેલા અનુભવ ઉપરથી ખરે સાર કહાડતા કે ઘટતો બોધ લેતા આવડતુ નથી તેની એટલી સ્મૃતિ નથી, શક્તિ નથી, નિર્માલ શુદ્ધિ નથી, પરંતુ એનો

નવો ભવ પાછો ધડાય છે તે તો એની પોતાની સ્વતંત્ર ઈચ્છાથી જ; અને આગલા ભવના અનુભવો રૂપી કારણો વડે એની જેટલી અને જે પ્રકારની ઉત્ક્રાંતિ ઘટે તેટલી અને તેની સાધનારો જ એ નવો ભવ ધડાય છે, આ ચમત્કાર શી રીતે સભવે? કવિ કહે છે, મૃત્યુ વખતે જીવને પરમાત્માતરવના દર્શન થાય છે જે તરનના સ્મૃતિવનિપ્રવાહમાં જીવ ભળે છે અને એટલા સાક્ષાત્કાર દરમિયાન એની સ્મૃતિ શુદ્ધિ—શક્તિઓ જે વિશેષ વિમલતા અને બલ અનુભવે છે તેના વડે એ પોતાના ભૂતજીવન ઉપરથી ખરો સાર અને પડતો બોધ મેળવીને પછીના ભવ માટેની “પ્રકૃતિ નવી” વડી શકે છે ઉત્તરોત્તર વિડાસ કે ઉત્ક્રાંતિ અને પરિપૂર્ણ વ્યક્તિત્વાત્મ્ય એ બેનો આ કાવ્યમાં આ પ્રમાણેનો સમન્વય કરેલો છે, વળી કવિ કહે છે, આપણે જેને જીવન કહીએ છીએ તે તો બહુ કામુ જીવન છે, જે જીવન દરમિયાન જીવ પોતે આત્મા છે એ સત્ય લગભગ ભૂલી જાય છે એવા બે જીવનના વચગાળાનો મૃત્યુનો સમય, પરમાત્માતરવના સાક્ષાત્કારનો સમય જેજ ખડ જીવન જે આત્માને પોતાના આત્માપણાની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ એ સમયે જ હોય છે અને તે કારણથી જ તેની સ્વતંત્ર ઈચ્છાશક્તિ તે કાળે યોગ્ય નિશ્ચય ઉપર આવી શકે છે અને પોતાનો તે પછીનો ભવ એ નિશ્ચય પ્રમાણેનો ચ્છી નકે છે ધર્મના આ ગૂઢ તરવો કવિએ આ કાવ્યમાં ચીતર્યા છે, તેમાં સરવતા, છટા, મોહકતા અને સફલતા કેટલે સુધી આવી છે કે બીનકલ આવી જ નથી એ દરેક વાચનારે પોતાની મેળે જોઈ લેવું” (મળેલી નોંધ)

કાવ્ય ૨૮ નદી

આ કાવ્યના લેખકમાં બહુધા વિચારની પ્રૌઢતા, તથા વિષયમાં ઉચ્ચ ઉત્તરી તેના સ્વસ્વરૂપના વર્ણન સાથે ઉપયોગી બોધ, એ બે એમાં સારી રીતે સમાયેલા માલમ પડશે જે કાઈ વર્ણન હોય તેમાં કાઢને કાઈ ગૂઢ

અર્થ, સાસારિક ઉપદેશ તથા કવિતાના રસપ્રવાહ સાથે બોધવારિતુ સમીક્ષન, સર્વત્ર દૃશ્યમાન થાય છે

કટપનાના સુખપ્રદ સપાટા તથા તરંગવૃત્તિની લ્હેજતદ્વાર ભ્રમણા નથી એમ નથી 'વર્ષા વર્ણન'મા વર્ણનની સુન્દરતા સાથે મળેલ રસવર્ધી તરંગવૃત્તિ પદે પદે કાવ્ય દહેમા લીન કરે છે તેમ આ કાવ્યમા 'વનમા જ્યમ કોડિલમાળ' આદિ શ્રુલ છે તેમા પણુ તેવી જ રમણીય કટપના કામે લાગેલી છે પરંતુ લેખકના તત્ત્વજ્ઞાની હૃદયમા સત્યની આતુરતા ભરી શોધમા, ઔદિક પદાર્થોને ખરા સ્વરૂપમા સમન્વવવાની પરીપકારી ઉત્ક્રામા, કટપનાને બહુ નિર્મુક્તિ આવવામા આવી નથી અને પાછળની લીટીઓ પાછી આત્મશોધન અને સ્વરૂપવર્ણનમા ઉતરી પડે છે

કાવ્ય ૨૯ આકાશ

આકાશ પોતે પોતાના સ્વરૂપ, ગુણ, અવધિ વગેરેનું વર્ણન કરે છે આ સ્વરૂપવર્ણનની સાથે આશ્વાસક બોધવચન, સસારયાત્રામા સફળ થવું હોય તો રાખવું પડતું જ્ઞાન, તથા અતે 'નથી તે નવું થાશે નહિ' આદિ વચનોથી ભૌતિક પદાર્થવિજ્ઞાનની સમજ સાથે અપાયેલો ઉમદા દિલાસો-આ બધા સમાયેલા છે લેખકની વિષયમા ઉડા ઉતરવાની ખુબી તથા અન્તર-દ્વાર ખોલી અન્તરવર્ણન રસભરી રીતે આપવાની શક્તિ એવી સુન્દર છે કે અનેક જાતના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો બોધ કાવ્યમા આપેલો હોવા છતાં કાવ્યનું કવિતાપણુ જરા ન્યુનતાને પામ્યું નથી, અને અન્ત સુધી બોધમય આનન્દમય રસ જળવાઈ રહ્યો છે

લી ૪૧ નથી નવું ઈન્દ્રિયો, કલાધી

અરે ! કે પ્યાલામા શરખત ભર્યું તે પડો ગયું,

હજુ પાણીમા ને ઉદ્ધિવીચિ માહી મળી રહ્યું,

ન પીવાયું, ખોયું, પણુ નવ ગયું પૃથ્વી પરથી,

રહ્યા તરવો મીઠા ઉદ્ધિ કડવામા લળી જઈ

કાવ્ય ૩૦ શ્રાવણી અમાસ

આ ઉત્તમ ભાવભર્યા, ચિન્તાકર્ષક સૌન્દર્યભર્યા, ભગ્ન વર્ણનવાળા લેખને કાવ્ય કહેવું કે કેમ એ સવાલ ઉત્પન્ન થાય તેવો છે. કાવ્યને સક્રિય અર્થમાં ન લેતા હૃદયના અર્થ ભયા, ઉચ્ચગ્રાહી, ભવ્ય અને ઉન્નત ઉદ્દ્યારને લગાડનામાં આવે તો આ લેખને પણ તે નામ કોઈ આપી શકે પરંતુ સગીત પ્રિય જોતા તો તે ગાઈ શકે તેવું લાગતું નથી અને ભાવોમિતુ આદિલન ઇદમય અરૂપમાં થતું હોય તેના લેખને કવિતા કહેવાય એમ અર્થ લેખાય તો આ લખાણને પણ કહેતા ગદ્યના નામ વધારે યોગ્ય છે. લખમાનું વર્ણન ખરેખર ભવ્ય છે અમાસની કાળી રાત્રીનો અન્ધકાર સર્વ વ્યાપી થઈ તેમાં કબજતા તરંગ વૃત્તિના અમકારાઓ હૃદયચક્રને પ્રભાકારી નીચે છે.

લી ૨૨ ડોલતી પર્વતાવલિ આવેશાળી નાન નાનપણ પદાર્થ મહાનું અનિમિષ જોઈ ગ્હે નો થોડી વાગે તે આવેશનું આન્દોલન મીઠીમાં આવે છે અને અતે અલગના પદાર્થમાં તે ખેમારે એવી રીતે જ આ પવનમાલા ડોલતી અને તેથી જ તે નવન નોખતી ગયાનું પદ લઈ શકે.

(ના ૬ કવિ)

લી ૨૫ તમરાજની સનયભૂમિજાન—અજાની માણસ ધણુ કરી ખલુ ગહેમશીલ હોય છે અન્ધાગના નજીનું રાજા મગમરૂપી ભૂમિપરજ હોય છે.

કાવ્ય ૩૧ ચંદા

સા શ્રી ગોવર્ધનરામ ॥ સજ્જનારોહણને મળતુજ આ કાવ્ય છે, તેમાં ચંદાને બોલતી કંપી છે ફેર માત્ર એટલોજ છે કે જણિ, નદી, આકારા આદિ કાવ્યોમાં તે તે પદાર્થોનું મૂલ્ય દૃષ્ટિથી સ્વરૂપવર્ણન થયેલું છે, તેમાંથી ઉઝા અર્થ સમજવાયા છે, રહસ્યનું સ્ફોટન

થયુ છે, તે વિષયે વિશાળ જ્ઞાન અપાયુ છે એકમાથી અનેક અર્થ નીકળી શકે તેની અર્થગૌરવભરી શબ્દરચના થયેલી છે તે તે પદાયોત્તુ વર્ણન વાચી આપણે તેને વધારે સારી રીતે પિછાનીએ કા તો કાઈ નવુજ સત્ય જાણીએ છીએ, બહુધા તેનું સ્વરૂપ યથાર્થિત જોઈએ છીએ અને તે વાચી વધારે જ્ઞાનવાળા, ડાહ્યા વિચાર કરનારા થઈએ છીએ જ્યારે આ ચદા વાચતા અલ્પજ્ઞ આપણને કંઈક નવું તો મળે છેજ, પણ તે તે નવીનતામા ગભીરતા કે ડહાપણ કરતા આનન્દ, મગ્ન અને વિલાસ વધારે રહેલા છે તે વાચતા હૃદય પ્રસન્ન થાય છે તરંગર્વાત સોત્સાહ બને છે ને કંપના જાગે છે, એક કડી વાચ્યા પછી બીજી શી ચાસ્તર કંપના થશે તે આઝાદા સહિત વિચારીએ છઈએ, ને તેમા પણ વળી કાઈ એર તરેહની નનીજ ખુબી જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ વાચ્યા જઈએ છઈએ

ચદા જેની વિલાસપ્રિય રમતીયાળ સ્વરૂપની, બાળકી કંપાયેલી છે તેવું જ તેનું વર્ણન પણ પ્રમોદજરી અને રસભયુ છે ચદા પોતાને વિષે આનન્દભર્યા, મગ્ન આપનાર, દિલને હલકું કરી આનંદચોધમા નવરાવનાર શબ્દોમા જે વ્યાખ્યાન કરે છે તે ખજોળ શાસ્ત્રને દૂર મૂકી સ્વરૂપે વર્ણનાર નથી, પોતાને વિષે, પોતાના માતા પિતા વિષે, રાક્ષસી રાત્રી વિષે, મરતીખોરા મેઘ વિષે તથા રસિલા સાગર વિષે જે જે કહે છે તેમા શાસ્ત્રીય સત્યને અવલબનજ થયેલું છે આ સાથે, લૌકિક ડહાણીનો ઉપયોગ પણ બહુ મજેદારીથી અને યોગ્યતાથી થયો છે કાવ્ય વાચતા વાચતા આપણે ચદા જેવા રમતીયાળ સસારના રાગારાગથી વિમુક્ત, હલકા અને આનન્દમગ્ન થઈ તેની સાથે હસવા, રમવા, તથા તેના સોના રૂપાના દશથી જાણે ખેલવાજ મડી જઈએ છીએ

લી ૨૫ નાવકુ—ચન્દ્રમા નાવકાની તથા મૃગજાતી હકીકત બારીક તરગટિતથી ધરાવવામા આવી છે

લી ૩૪ સુર-સરખાવો અંગ્રેજ કવિઓમાના Music of the Spheres, (જે કે બે કંપનાઓમા કાઈકે ભેદ પણ છે)

લી પદ અચળ પેલા તારલા—ઉત્તરધ્રુવ

લી ૭૯ મુગ્ધ કરે રૂપેરી ઈંઠ તરગવૃન્તિના વિલાસીપણા તથા રસિકપણાનો સારો નમુનો છે આખા કાવ્યમા તરગવૃન્તિના રસવર્ષી, ઉલ્લાસ આપનારા વિલાસ ઠેકાણે ઠેકાણે મનરંજન કરે છે- અન્ધારી નિશામાં, કાળા આકાશમાં ઝળમળતા, શીળો પ્રકાશ આપનાર, તારલાના જેવા આ વિલાસ ચળકી રહે છે, અને હૃદયને પરિતોષ આપી પૂર્ણાનન્દમાં મગ્ન કરે છે

શેલીના The Cloud નામના કાવ્ય પરથી આ લેખ સૂચિત થયો છે તે ઉત્તમ કવિના કાવ્યથી બહુ ઉતરે તેવું આ કાવ્ય નથી એમ કહેવા હિંમત ધરાય તો ખોટું નથી એમ સુસ્ત વાચનાર જાણી શકશે

આના અનુકરણ રૂપે ‘ચન્દ્ર’ મા ‘નૂતનવાદળી’ તથા જ્વાલીનું ‘કર્મલિની’ એ બે લખાયા છે, પરંતુ આના જેવી છટાદાર મનભરતી વાણી, સુદર મનોરંજક તરગવૃન્તિ આખા કાવ્યમાં વ્યાપી રહેતો વિશિષ્ટ જાતનો આનન્દરંગ અને વિલાસ તે અનુકરણોમાં હોય તેમ લાગતું નથી

કાવ્ય ૩૭ દિવ્ય સુન્દરિયોની ગરબી

ચંદા તારા, શુક્ર અને વનદેવી એ ચાર દિવ્ય સુન્દરિયો છે તેમના ગરબા-કાવ્યમાંથી તે તે દેવી પોતાના સ્વરૂપની પિછાન આપે છે તેવી બે ગરબી લેવામાં આવી છે

કાવ્ય ૩૮ પ ખીડાને

સખીની ખપ્પર લાવનાર હશે એમ માની પ ખીડાઓને ખુલ્લા હૃદયથી ઉમંગે આવડાર આપ્યો છે નિખાલસ હૃદય, તેમાં ઉડી ઓતપ્રોત છવાએલી સૌંદર્ય ને સૌજન્યની લાગણી, ને તેથી નીકળતો હર્ષભેર, સસ્તેહ, સૌહાર્દાસ આવડાર છે હૃદયને હલકું કરી આનંદના વાતાવરણમાં ઉડાડનાર આ નાનડું કાવ્ય પ્રિય જનને ખરા લાવથી ભેટ આપનારના હૃદયનું સારૂ ચિત્ર પાડે છે

કાવ્ય ૩૯ કોકિલાને

વર્ડઝર્થના To the Cuckoo અને શેલીના To the skylark
એ એ કાવ્યોની છાયા આમા રકુટ રીતે દેખાઈ આવે છે.

And thou wert still a hope, love,
Still longed for, never seen

એ વિચાર ‘તમે દેખાવ ના ન ઝલાવ,’ એ શબ્દોમા તથા ‘તેજ તારા
તણ્ણ ચળકતુ’ આદિ ઉપમાઓ

Like a star of heaven
In broad day light

Thou art unseen, but yet I hear, the shrill
delight.

વગેરે શેલીની ઉપમાઓ તથા કંપનાના ઉડુપનોને મળતી આવે છે.

ઘટની ઉપમા અને રસભયુર્ વણુન આખા કાવ્યને સુદર મોહક
રૂપ આપે છે વર્ડઝર્થ તથા શેલીની છાયા સાથે લેખકનું પોતાપણુ
મળનાથી સુર સમિશ્રણ થયુ છે શબ્દોની લલિત રચના અને મધુર
ચુટણીથી કાવ્યની મોહકતા વધે છે

કાવ્ય ૪૧ મધ્ય રાત્રીયે કાવલ.

‘મધ્ય રાત્રીયે કાવલ ખોલે જ નહિ માટે આ કાવ્ય કુદતી નથી’
એમ એક વખત શકા કરનામા આવી હતી પરતુ આ લખનારે પોતે
જ અનેકવાર મધ્ય રાત્રીયે કાવલનો ટહુકો સાલળેલો છે, એ થયેલો
અનુભવ જાણનાની જરૂર જણાતા આટલો ઉલ્લેખ કર્યો છે

કાવ્ય ૪૩ કુસુમની સાથે રમત

જડ જગતને પવિત્ર, શુદ્ધ, નિર્મળ અને કામળ માનનાર મનુષ્યની
સાથે રહેવાથી પોતાનું મુખ કરમાઇ ગયુ છે એમ કહે છે જનસમાજના

દોષો તેને પણ વળગ્યા છે માત્ર મુદર, નિર્દોષ તો કુસુમો જ છે,
તેથી તેની બાહ્યાભ્યંતર સમાન સુદરતા પર પ્રસન્ન થઈ, મનુષ્યસંઘથી
દૂર કુસુમ સાથે રમવાની ઉત્કંઠા જણાવે છે

જનસમાજ પર અભારથી અને સસારમા સર્વે રીતે મુદર
રહેવાની મુશ્કેલીથી ઉત્પન્ન થયેલ દુઃખવાદ આ કાવ્યનુગમિત કારણ
લાગે છે એ દુઃખવાદ માત્ર કવિવના લાવતું એકદેશી સ્વરૂપ જ છે

કુસુમમા વસતો એકાત—અમિત્ર આનંદ-નીચેની લીટીઓમા સારો
દર્શાવાયો છે —

ન આનંદે તહારા બિલકુલ હશે ધ્વસ કદિએ
ઉદાસીની છાયા તુજ દિલ પરે ના રજ લસે,
કરે છે પ્રીતિ તુ, સરવ તુજ પ્રેમે યુશ રહે,
અતિ તૃપ્તિની તુ સમજ નહિ પીડા પણ ખરે !

(પુષ્પ કલાપી)

મનુજ સમ્રાટમા રહેવાથી વદન કરમાઈ જાય છે અને મનુષ્યના
સુખ માત્ર નામનાજ છે એવો નિયાર પણ તે જ ગ્રંથમા છે —

સુખી આ સસારે સુખમય નહિ કો તુજ સમુ,
અમારે આનંદે દિલ પર રહે છે દુઃખ છુપ્યુ
દુઃખી જો એછું તો સુખ બસ થયું એમ ગણશે,
બિચારૂ ભોળું એ મનુજ સુખ પૂરું ન સમજે !

(પુષ્પ કલાપી)

કાવ્ય ૪૫

વસન્તગીત

નહાનાલાલના વસન્તોત્સવમા આ ગીત બાલિકાઓ ગાય છે ગીતના
પાય ખડ છે આ ગીતના બીજા ખડમા “ લાખી જિજિર તણી રજની

વીરી ! આજ કુખી જતી ” તેમ જ ‘ વસન્તોત્સવ ’ ના અર્પણ કાવ્યમા
 “ વિરમે છે ઝાલી યામિની ? ” એવી કડીઓ છે હેમત અને શિશિરમા
 હિમ પડવાથી વનસ્પતિ પ્રચુલ નથી થઈ શકતી વસન્ત બેસનાજ
 આઝાશ સ્વચ્છ થાય છે, ધનશકલો ક્ષિતિજ પાર ચાલ્યા જાય છે, મેઘા-
 મજાદનથી નીપજતી ગ્લાનિ-ગમગીની ઉડી જાય છે, વનસ્પતિ, પક્ષીકુલ
 આદિ પ્રકૃતિમાળ આનંદમા આવી જાય છે હવે હિમ પડતું નથી, ઠીજ
 નાખે એવી થડી પણુ નથી, સર્વાત્ર પ્રજાશ, ઉષ્મા છે આ બન્નેના પ્રભાવે
 વનસ્પતિ નાનાવિધના અલંકાર પરિધાન કરે છે, પક્ષીઓ કંઠ ખોલી
 ગીતમાધુરી રેવાવી દે છે

અગ્રેજોના સહવાસમા આવ્યા ખેડા આપણા દેશમા શિશિર હતી-
 કાળીરાત હતી હવે વસન્ત બેઠી છે-પ્રભાત થયું છે

“ નયન ઉઘડયુ પેલુ ઓજસ્વી નવલ પ્રભાતનુ,
 જગત ભરતુ બહાલા ! જો તેજ ઉતરે તાતનુ,
 નવવસન્તાન્નિલના પમરે પરાગ અલૌકિક,
 વિરલ વિભૂતિ વર્ષે સુરનાથ આધિદેવિક ”

(અર્પણ કાવ્ય)

વસન્તનુ આગમન કોણુ સૂચવે છે ? વસન્તના આનંદમા મત
 અર્થ કોણુ ખીજને મત બનાવે છે ? વસન્તદૂતિઝ કોકિલા

ગહન શુક્રમાથી ચૈગેન્દ્ર ગાય,
 ત્હેના મહામન્ત્ર જગતમા સચરે,
 ભૂત ઉપરથી તરી આવી
 વર્તમાન મહાસંગીતે ભરે,
 અને ભવિષ્યને ભવ્ય જગાડે
 કુલપદ્મવવાસી કોકિલા

‘વસન્ત’ ‘વસન્ત’ ‘વસન્ત’ ની

પુરાણ મન્ત્રધોષણા

તેમ નવ ચૈતન્યથી પુકારતી,

નિષ્કુર જગતને સુણાવતી

આખાવાડિયુ મલ્લોલ બોલતુ,

લીમડીઓની કુજમા ધ્વનિ પાડતુ,

માનવકુળે પડઘા વિરામતુ”

આ ઉતારામાં ‘વસન્ત’ ‘ક્રાયલ’ આદિ જે ભાવના વ્યજે છે તે સ્પષ્ટ કન્યામાં આવેલ છે એ કાવિલાને કવિ પેતાનું વસન્તગીત સંબોધે છે

ખડ ૧ મનઃપ્રેન (કારીઆવાડી પ્રયોગ છે)

મોગલી છેડી=મોગલી વગાડી

રજ્યા વનચના પ્રકાશથી જાણે દિશાઓના ચીર જગ્યા ન હોય

અચા =મૂર્ચ્છા દિવસને જાણે પ્રકાશની અચા ન કરે હોય
(પ્રભાતનું જુન છે)

ગન્ધવતી પૂર્વી

સર્વત્ર પ્રકાશ વેલાઈ રહ્યો છે સુગન્ધ પણ પ્રસરી રહી છે
આ ચેતનપ્રદ સામગ્રીનો ધુધટ કાઢી નાખીને સત્કાર કરે

ખડ ૨ હજી ભરતખડમાં વસન્ત બેઠી છે, હજી તો પહેા ફાટ્યો છે પ્રભાત ઉડે છે,

સોનાં—પ્રભાતના પ્રકાશનું વર્ણન છે

સારિવડ—વસન્ત ચર્ચસ્થાને સારિવડ પ્રકાશ રેવાવે છે સાત્વિક
ઐટલે ઉત્તર

હવે આ વસન્ત કેવી છે ? મીઠી, સાન્તવન કરનારી, સજીવન આપનારી, ઉદ્ધાર કરનારી, અધે ફેલાનારી, પર્વ પશ્ચિમ (સકલ જગત), ટ્રિશાઓ—સૌની પરમ કલ્યાણ કરનારી—આજે ના! ચેતના આવી છે તે એકદેશી નથી, પરંતુ અખિન પૃથ્વીનું હિમ નિવારની ઉષ્મા છે

આ ખડમા જોટના ઉપમાનો છે તે Concrete જડ વસ્તુ જેવા નથી પરંતુ Abstract ભાવના રૂપ છે ન્હાનાનાણના ઉપમાનો પલ્લાખરા આ વર્ગના હોવાથી સાધારણ માણસને તે સમજના મુશ્કેલ પડે છે જેવી વિચારશક્તિ પ્રદીપ્ત હોય છે, તેઓથીજ આવા ઉપમાનોનો તસ આગ્રાદી રાજ્ય છે

ખડક અચ્ચાલ કાચનને પૂંજે છે કે ત્હારા ગીતનો પડયો જ્યા પડ્યો ? પહેના ખડમા અનતરણ છે, ખીજમા એ કોકિલગીતનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે હવે ત્રીજા ખડમા કવિ ખતાવે છે કે આ ગીત ચેતનભયુ, ભય પ્રભુને ત્યાથી આવતુ છે

જગતના ભીયણ દુર્ગ (સીમામો) ભેદી નાખી એ ગીતનો સ્વર ક્યા જઈને આથડ્યો ? પ્રભુની ભુમિમા—જ્યા અનહન ગીત થઈ રહ્યું છે ત્યા એ સ્વર પહોંચ્યો છે આ વસન્ત માનુષી નથી—મનુષ્યે આણેલી નથી પ્રભુએ મોકલી છે પ્રભુતા ભરેલી છે

વસન્ત ક્યા ક્યા પધારે છે—ક્યા વિઝમે છે ? જ્યા જ્યા સમૃત્તિ (Growth) નો પ્રસાર થાય છે, ત્યા ત્યા નિરતર—પ્રકાશ અને તમિસ્ત્રામા એ પ્રવૃત્તિ ધપતી જાય છે એ પ્રવૃત્તિમા યશ અને જયની પ્રાપ્તિ છે

જગતમા એ વિરોધી ભાવના વસે છે દેવી અને આસુરી પ્રકૃતિઓ સતત યુદ્ધ કરે છે એવું મનાય છે ન્હાનાલાલ કહે છે કે “ સુરો અસુરોની મેદની અખડ ત્યાહા રાસ રમે છે આછેરી જો ! ” એ ‘ ત્યા ’ નું વર્ણન છે

દેવ દાનવના નૃત્ય (રાસ) ને દોરનાર (નેતા) મોરલી ત્યા હલકનો સૂર કહાડે છે રાસ રમતા પગ પડે છે તેનો તાલ મહા

ગમ્भीર હોય છે આ વિરાધી ભાવનાઓ, સાથે નિવસી, બ્રહ્માડને પ્રવૃત્તિમાન કરે છે આપણુ જીવન આ બંનેને અન્વયેજ વિકસતુ—ખીલતુ જાય છે આ રાસમા જે સંગીત સલળાય છે તે અપાર્થિવ છે જગત્ની બધી વેલુઓના સૂર આ સંગીતમા ભળી જાય છે માનવજીવનના આધ્યાત્મિક આદર્શનું અહિં આ આપણને દર્શન ડગવ્યુ છે

હાલ સડળ બ્રહ્માડમા વ્યાપી રહ્યો છે અનેક નાનાવિધની પરિક્રાંતિ, ઉત્ક્રાંતિ તે રચતો જાય છે હાલ તે ભરતખડમા રમે છે ભરતખડનો ઉદય ઉત્કર્ષ સાધે છે આમા ભરતખડમા બ્રહ્માડમા રમતી મુરારુરની રાસમડળીના સંગીતનો પડયો પડયા છે એડલો ચેતના—વસન્તનોજ સૂરપડયા નહિ પરતુ અનેક ઉન્નત દિવ્ય ભાવનાના પડયો પડયા છે

ખડ ૪ પહેલા ત્રણ ખડમા સર્વેશી--તત્ત્વખપશી આલોચન થયુ આ ખડમા એકદેશી-પોતાના પ્રાણમા વસન્તની વિભૂતિ સચવા પ્રાર્થના છે જદુથી અખયખ ફેરફારો થઈ જાય છે તેવુ વસન્તનુ આજણુ છે એમા જદુગર આજણુથી આખ અજવા પ્રાર્થના છે નવુંજ જીવન ઐન્દ્રજલિક પ્રભાવથી જાણે ન આવતુ હોય એવો વસન્તનો પ્રતાપ છે આ આજણુ સુગન્ધ ભભૂંડે છે તેમ ખીજઓમા પણ સુગંધ ઉદ્દીપન કરે છે પ્રાણમા ચેતના આણે છે પ્રિયતમાની નયનકાન્તિમા જેવુ ચિત્ર--અનિમિય સૌન્દર્ય હોય છે તેવા સૌન્દર્યથી એ ભરેલુ છે

પ્રાણમા ચેતન સામગ્રી સચવા પ્રાણના બધનો (આલ) વાળી લીધા છે અપ્રતિબંધ વસન્ત પધારી શકે એની સગવડ કરી આપે છે પ્રકાશથી આપણે નવુ જ જીવન જીવીએ છીએ-શરીર તેમજ આત્મામા પણ રક્ષિતિ આવે છે પરિમલથી પણ એવુંજ થાય છે જડતા, રૌચિર્ય, ગ્જાનિ આદિ સરી પડે છે રક્ષિતિ, પ્રગતિ, આનંદ, વિગેરે શરીરમા વ્યાપી જાય છે પ્રાણમા પરમચેતન ભરનાર જે ઉદાત્ત અપાર્થિવ, દિવ્ય ભાવનાઓ--શક્તિઓ તે ન્હાનાલાલ પ્રકાશ અને પરિમલથી બળે છે

ખડ ૫ આમા વસન્તમન્ત્ર પ્રભુતાની સાથે પધારે એવી પ્રાર્થના

છે બાલિકાઓ ગીત ગાય છે માટે સ્નેહને પણ સભારે છે. સ્નેહને અંગેજ ચેતના, પ્રભુતા એમને બહાલા છે વીધ=બાકુ, બે

આ નવા યુગમાં આ નવી ચેતનાને પ્રભાવે “રસ, જ્ઞાન, આનંદ, પ્રેમ, પૂજા, પ્રભુતાના (reverence and godliness) શુદ્ધ કિરણની ચદ્રિકામાં જગત નહાય છે આ કાવ્યનું વ્યવ્ય હાર્દ આટલા ઉપરથી ગ્રાહ્ય થયું હશે

જેમ વક્તા વિશેષણોનો દુરપયોગ કરે છે તેમ સુઙ્ગિ તેમનો સદુપયોગ કરે છે વિશેષણ પ્રયોગથી તેને જે કહેવું છે તે સ્પષ્ટ તેમ જ સંપૂર્ણત કહી શકે છે આ ગીતમાં પણ જો વિશેષણની શક્તિ અદ્વ્ય થઈ શકશે તો પછી રસારવાદનમાં કશો પણ પ્રત્યવાય નહિ રહે

રણજીતરામ વાવાભાઈ

કાવ્ય ૪૮ ઉડી રજની

લી ૬ ગૂઢ સંદેશ બહેનાર-સરખાવો-

ઓ જન, ઓ જન, દુર દેશથી તુજ ઉર ડાળે માલ,

લેઈને આવ્યા સઘ બનીને તારાનર વણઝાર

“મધ્ય રાત્રીએ ચળકતા તારા”-સ્નેહમુદ્રા (જો મા ત્રિપાઠી)

શાંતિપૂરમાં વર્ણન સાથે સગખાવો તેજ લેખકનો ટેકરીઓમાં સાંઝનો સમય શાંતિપૂરમાં કુબી રહેલા વિશ્વનું વર્ણન ત્યાં પણ આવીજ કંટપનાથી કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ તે કાવ્યમાં માત્ર ઇસારોજ થયો-આમાં સવિસ્તર વર્ણન છે

શાંતિ શૂન્યતાના આવા અજળ ચિત્ર વાચનારના હૃદયમાં પણ સેવીજ શાંતિ પ્રસારી તેની ભવ્યતા ગભીરતા તથા ગૂઢતાની ઉંડી છાપ પાડી રહ્યા છે

કાવ્ય પર અમર આશા

સ્વામીશ્રી આત્માનંદજીએ આ કાવ્ય પર ટીકા કરી છે અને તે વીરપૂર (કાઠીઆવાડ) ના કવિ ગૌરીશંકર ગોવીંદજીએ છપાવી છે તે ટીકા અધ્યાત્મ-રહસ્ય બતાવનારી છે-અહિં તો માત્ર શબ્દાર્થ સુલભ કરવા જ પ્રયત્ન થયેલ છે સનમને પ્રભુ સત્ય જ્ઞાનના અર્થમાં લેવાથી અધ્યાત્મ રહસ્યનો માર્ગ ક્ષત્ર મળી શકશે

કડી ૧ લાખો નિરાશા છતાં પણ મનુષ્ય પોતાનું જીવન નિભાવી શકે છે, સંકટથી ઘેરાયલો છતાં હૃદય બળ બળવી શકે છે, અને મરણ વખતે પણ શાન્તિથી મોતને તાબે થાય છે, તે નિગાશા પાછળ છુપાયેલી ‘ અમર આશા ’ ને લીધે જ છે સનમ અદ્વા થઈ ખજર મારવા તત્પર થાય, તોપણ તે ખફગીમાં ઉડી રહેમ ધરાવે છે દષ્ટિગોચર થતા સનમના ગુસ્સાના આવેશમાં જેમ પ્રિયજનપ્રતિ અતગ્ની રહેમ સમાયેલી હોય છે જ, તેમ લાખો નિરાશામાં અમર આશા સદા છુપેલી હોય છે

કડી ૨ સનમ સાથે એકતા સાધવા માટે આખી જીંદગી સુધીની જીદાઈ રોઈને વ્યતીત કરી અને આખર જે કે ગરદન પણ કપાઈ ગઈ તો પણ વસ્ત્રની-મેળાપની-આશા રહીજ ગઈ-તે આશા કદી પણ સફળ સફળ થવા વાગે આવ્યો નહિ

કડી ૩ વસ્ત્ર=મેળાપ સપૂર્ણ મેળાપ, યોગ, એકતા, દેહૈ કય, અદ્વૈત.

નહિ કે સનમ વિષે કશો પતો મળ્યોજ નહિ, તેના દિદાર દર્શન તો થયા, એટલુંજ નહિ પણ ગોઠી સુખ મળ્યું એક રાત નહિ, પણ અનેક રાતો તેના સુખમાં ગાળી, પરંતુ આખર તો સનમ છેતરીને ચાલી ગઈ અને સપૂર્ણ એક્યની ધડી તો આવી જ નહિ, હજારો રાત જે ગાળી તેની કમાણીમાં સનમ તો ન મળી, પણ તે રાતો ગુમાવી એજ કમાઈ હાથમાં રહી--સનમ ઉડી જતા તેનો શોધક માત્ર હાથ ધસતો જ રહ્યો

ડી ૪ સનમ માટે એટલી ઉત્કર્ષા હતી છતાં ત તેજ ચાલી ગઈ તેને પરિણામે શોધકની દુનિયા મરડરી ડરવા લાગી તે શોધકે ડીઝાઇનની લવલવીના ઝખમો સહ્યા, લોકોની લયરૂપી-ડટારીની-મુસીબતો ભોગવી, તેવા દુખમા કલ્પ થવા નેટલી મિથિતિ આવી તેને પણ સનમના ચરણ ચુબન જેવીજ સુખદ માની લીધી -ડાગણ, ઉપર-દુનિયાની ઉપર-ખુદાઈ ડયામત છે (ડયામત day of judgment ખુદા પાસે પાપ પુખ્તનો હિસાબ થવાનો દિવસ) ડયામતને દિવસે ખુદા પાસે ધનસાફ મળવાનો છે, અને તે ધનસાફ વાજ-ખીજ હોય તેથી તે અમર (ખુદાથી થાના ન્યાયને પરિણામે સનમ મળશે તો ખરી એની અમર) આશામા ઉપરની નિગશા અચ બને છે- નિગરા પાછળની અમર આશાથી જીવનના પ્રયાસ ડરી રહે છે

આ ત્રણ કડીમા સનમની શોધ, તેની સાથે એકતા સાધવાની મુશ્કેલી, અને પરિણામે મળતી નિરાશા પાછળ રહેલ 'અમર આશા'નું બ્યાન ડગી પહેલી ડીને સદૃષ્ટાન્ત બનાવી દે છે દરેક દરેકે ડીને નિરાશા પાછળ છુપાયેલી અમર આશા બતાવવાના અર્થે જ લેવાશે તો આખા જાવ્યની અને દર ડીની આર્થિકતા તથા પ્રયોજન અને બળ જણાશે

ડી ૫ શમા - દીવા - પર પતંગીયુ - ડરવાના - ચડચડી મરે છે, ફરહાદ શીરીનના પ્રેમ ખાતર પોતાના જીવનની પણ દરકાર કરતો નથી આની રીતે અગમ્યને ગમ્ય ડરવાની ખરાબી-આત્મહાનિ થાય તેવી ખરાબ લગનીમાજ ધરિડના દિવાનાઓ ખરી મહેદારીની લૂટ અનુભવે છે

પ્રેમના બતાવેના માર્ગનું પરિણામ મૃત્યુ છે એમ જાણતા છતાં 'અમર આશા' આ ભોગ ડરાવે છે

શીરીન અને ફરહાદનો કિસ્સો પતંગ અને દીવાના જેવા પ્રેમને બતાવનારો છે તેની વાત એની છે કે ફરહાદ સાધારણ મિથિતિનો એક માણસ હતો અને તેને બાફશાહની કુવરી શીરીન માટે પ્રેમ પ્રકટ્યો

પોતાની માગણી વૃથા જશે તેની દરઝાર ડ્યાં વિના તેણે બાદશાહ પાસે અરજ ગુમરી બાદશાહે તે પ્રેમપ્રેતાને હુકમ આપ્યો કે ફલાણા પર્વ-તમાથી તુ એક મહેલ કોતરી કાઢે તો સીરાન આપુ દિવ્ય પ્રેમની દટના ખરેખર વણીવાર અસભવીત કામો પણ કરે છે, તેમ કરહાદે દિવસ અને રાત અનવગત ગ્રમ લઈ મહેલ તૈયાર ક્યો તે મહેલ તૈયાર થવા આવ્યો એવું બાદશાહે જાણ્યું ત્યારે તેને ખીજ લાગી કે રખેને કુવરીને આના હલકા માણસને આપવી પડે એટલે તણે કરહાદને ખબર મોકલી કે સીરાન તો ગુમરી ગઈ તે ખબર સાંભળતા જ જે પાલખ ઉપર પોતે કામ કરતો હતા ત્યાંથી ફગાદે પડતું મૃત્યુ અને પ્રેમ પાછળ પોતાનો ભોગ આપ્યા સીરાનના અત વિષે એ વાત જાહેરાત છે એક એવી જ કે તે ખબર મળતા પોતે કરહાદની ડબર ઉપર ગઈ અને ત્યાં પોતાનો જીવ આપ્યો ખીજ એવી છે કે પોતાના પિતાના વિશ્વાસઘાતના અપકૃત્યના પ્રાયશ્ચિત તરીકે તેણે પોતાની જીવગી ફકીરી હાલતમાં જ પુરી કરી

કડી ૬ કના કંગુ—પ્રિય જનને પોતાનામાં મેળની દઈ તેને કના કંગુ—અને કના થાવુ—પોતાને પ્રિય જનમાં સમાવી દઈ, કના થાવુ—એ કના થવા અને કરનામાં જ શહ—આત્માહી—ઈજ્જતા—(આત્માનંદ) અમાયેલ છે દિવ્યગર—સનમની દુહાઈ—સત્તા—મા એના તો મોહનમત્ર છે કે તેથી મયા પડી જ ખરી જીવગી શરૂ થાય છે—પોતે પ્રિયજનમાં લય પામી કના થાવુ—અને એ પ્રમાણે મૃત્યુ પામવું એજ ખરી જીવગી છે—પ્રિયજનમય જીવન એજ ખરૂ જીવન છે

આ કડીમાં મૂળમાં તેમજ આત્માનંદજીની રીકામાં ખીજ લીટીમાં ‘પરીને જીવાનો’ એવો પાઠ છે અને સ્વામીશ્રીએ જીવવાને બદલે જીતવાનો એવો વિચાર પણ ગ્રહણ કરેલો છે પરંતુ અહિં ‘મરીને’ પાઠ રાખ્યા છે તે પાઠ બતાવનાર સદ્ગત અમૃતલાલ કેશવલાલ નાયક—એમ એ બતાવેલા લખનાર હતા તેણે રખરખ કહેલું કે ‘પરીને’ એ ભૂલ છે—‘મરીને’ જોઈએ તે મુધારાથી અર્થ પણ વધારે સારી

રીતે મેળ લેતો લાગ્યો એટલે તેની સૂચનાથી આ ફેર કયો છે તે અમૃતલાલે સ્વ મણિલાલભાઈના પ્રાણુ વિનિયમનું હીન્દીમાં ભાષાતર કર્યું છે અને સ્વર્ગસ્થ મણિભાઈ સાથે તેને સીધો સંબંધ હતો એમ તેના કહેવાપરથી તેની સૂચના ગ્રહણ કરના જેવું લાગ્યું છે

કડી ૭ રક્ષાઈ-ગળામા, આખમા, છરી ભાકવી, હલ ખાવી વગેરેને ગુરુ મારવી કહે છે તે પ્રયોગ કરનાર રક્ષાઈની પ્યાલી પીએ છે છે અને તે પ્યાલો પીવાની ક્રિયા રક્ષાઈ કહેવાય છે

હકીકતની રક્ષાઈ-હકીકત-તરવ ગળવા માટે પ્યાલો પીવાની ક્રિયા

સનમના હાથની છેલ્લી રક્ષાઈ માટે રક્ષાઈના પ્યાલા માટે-જે ઝહર ગળાય છે અગર જે અન્ય રીતે ઝહર તરીકે મનાતો પદાર્થ છે, પણ રક્ષાઈમાં પીવાથી દિવ્ય અસર કરે છે તેનું તું જાણી નામ ગળાવી લે અને ખુશીથી તુરત પી લે પ્યાલો પીધાથી હકીકત (હક=સાચું)-સાચું જ્ઞાન-તરવ-ગળવા જીવવા માટે યોગ્ય બળ મળશે તે પ્યાલો સનમના હાથની છેલ્લી રક્ષાઈ તરીકે પી લે કે જેથી તને સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

કડી ૮ સનમ માટે દિલ તલપે છે--તે તવપ જ્યારે સાચી, કાય-મની, ઉદ્દામ થાય છે ત્યારે તે દ્વારા સનમનો રમ્તો ગળવામાં આવે છે ધણા તડપ નાથી--અસહ લાગણી થવાથી-- આશરું મન તૂટી પડશે, પણ તે જ્યારે તૂટશે ત્યારે અદર માથુંકરૂં પી સાધ--ગુરુ હાજરાહજુર ઉભેલ માલમ પડશે-તે ફના થવામાં, તે તૂટવામાં-તે આત્મ વિનાશમાં જ ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ છે

સાધ--ફકીર, ગુરુ

કડી ૯ ગુલો--ગુલાબના ફુલો--પર આફરીન થઈ તું આ બગીચામાં આવી ઉભો છે સુદર વસ્તુથી લોભાઈ તું તેને મેળવવા તેની શોધમાં આવ્યો છે પરંતુ ગુલોમાં તો કાટા છે તેમાંથી બચનાર તો બદન-ગુલ-ગુલાબ જેવું જેનું કામળ બદન છે તેજ છે, કામળ શરીર

હોવા જતા કાટાથી બચવું એ નવાઈ છે, તોપણ ગુલાબના પુલ જેમ કાટાથી નિરાળા રહી શકે છે તેમ તું પણ જો તેના જેવી ધામળતાભર્યા હોઈશ તોજ બચી શકીશ સનમની શોધમાં આવતી મુન્દલીરૂપી કાટાથી ન ડરતા જો બદન ગુલ રાખી નટમ્યપણે ઈંટ પ્રાપ્ત માટે પ્રમાણિત પ્રયત્ન કરીશ તો તને મળશે એમાં શંક નથી

સૂ. ૧૦ માશુન્તી શોધમાં હજારો ઉમ્નાદો, બડેખાઓ ફલી ગયા છે, જે કુલ્યા નથી તેણે એવી સખત ક્લામ ગાઈ છે કે કેમ જાણે તેઓ પણ મુનાજ પડ્યા હોયની માશુન્તી પ્રાપ્તિમાં જીવનહાનિ છે—જેને સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી તે જ ને ખુવે છે—જેને તે પ્રાપ્ત થાય છે તેઓને એવો અનુભવ થાય છે કે તેનો અનુભવ ખીન્નને નવાઈ જેવો લાગવાથી તેઓ પણ મુના જેવા જણાય છે

કાવ્ય પર આશાપખીડું

આશા પખીડાનું મોહક સ્વરૂપ ત્રણ સરસ ચિત્રાયું છે આખી આત્મને આશા જેવી મોહક, તથા જીવનને બોલાવનારું અને ટેકાવનારી થઈ પડે છે તેજુજ આ ચિત્ર ચતુરને પ્રયત્ન કરનાર, હૃદયને લોભાવનાર અને જીવનને ટેકાવનાર જ બને છે જે નરગત્વિત્તિથી તેજુ મનોહર ચિત્ર અપાયું છે તે ખરેખર કેળવાયેલ, પ્રસાદ્યુક્ત અને વિવેકભરી જ હોવી જોઈએ ‘ચદા’ ના મુદ્દર, સમતીયાળ મુદ્દર કાવ્યની સાથે આ કામ પણ તેના લખનારની દીનપચદ નરગત્વિત્તિ તથા તેના ઉચ્ચ ઉડ્યનોની ખાત્રી આપે છે

કાવ્ય પર ચક્રવાકી

ચક્રવાકી ઉત્સાહક શક્તિની પ્રેરણાનું દષ્ટાંત છે આખી રાત વિરહ દુઃખમાં ગાળ્યા છતાં પ્રભાતની ‘નવય’ જખી નિહાળી ‘પાછી ઉત્સાહની

સ્કુરણા થઈ રહે છે સસારની અદર પણુ તેવીજ રીતે પડેલા દુ ખો વિસારી ભવિષ્યમા ' નુ નુ જોવાને ' રસ્તે પડી, ઉચે ઉચે ઉડવાનો ઉત્તમ બોધ અપાયો છે "મ્હેઠા નાના" ઈત્યાદિ કડી તથા "ખેચાના પણુ જવુ" ઇત્યાદિ વિચાર, સસારમા સફળ થવા માટે ગ્રાહી લેવાના એ ઉત્તમોત્તમ સૂચો દાખવે છે

કાવ્ય પદ્ય સરસ્વતીને

રા રા નુવના લખાણુમા ત્યા બહુજ સાધારણુ અને સાદા વિચારો નથી ત્યા ત્યા બવેય અર્થ એટલો જૂઠું મ્હેસો હોય છે કે તે મ્હેજે પામી શકાતો નથી હૃદયમા રસપ્રગ્ભાવના વર્તનમા એકતાનપણુ લાગનાને મદલે છુટક છુટક પ્રયાસ થયા હોય અને પછી એક સાથે સાધવામા આવ્યા હોય એમ પ્રથમ વાચને લાન થાય છે, પરંતુ જરાવરા તેનો માર્ગ ના પછી તથા ગદ્યમા પ્રવેશ થયા પછી તેના લખાણનો ઉત્સાહ, લાગણીની કૃતિતા તથા વિચારની ઉચ્ચતા સમજી શકાય છે

આ કાવ્ય 'કૈમુદી માધન' નામના ખડ કાવ્યમાનુ પહેલુ જે કુન્નવિહારમા તે પુરેપુરુ થી કારણુ તે ખોવાઈ ગયેલુ હતુ હરિલાલભાઈના સર્ગત પુત્ર ના ના નરમિહ પુત્ર પાસેથી મને તે મળ્યુ છે તે ખાતર તેમનો ઉપકાર થયો છે વાચકને માવમ હશે કે તે કાવ્ય મળી આવતા હમણા છપાયુ છે

મિત્ર મૃત્યુની આની પડેલા શોક ભારથી જગૃતિ આણુવા અરસતીને પ્રથમોત્તેજન ના આવ્યુ છે, પહેલી જ લીંગમા શોકની લાગણી ઉલ્લસાર્ધ આની છે હશે, હશે, પ્રિય વજોરે સમાધાસન વચ્ચેવ અહણુ કરી ઉત્સાહે ના પ્રર્થન થયુ છે, તથા સ્વર્મન્દકિતી નિડટે માનસ સરવર તટે રહી આગના શુભ થયેલી સ્થિતિને નિરખનાની વિનંતિ આથે અવ્ય પુરુ થય છે

લી ૧ રત્ન થયુ ખેતાલ-ખેતાના પતિ માણેકલાલના અકાળ મર-
ણથી વિધવા થનારી રત્નલક્ષ્મીનો સસાર ખેતાલ થયો

લી ૫ મુક્તાકરે સતત નિકળતા 'આસુ નિકળતા'

લી ૧૫ કૌમુદી પૂર્ણેન્દુ--મુક્તાપ્રાશી=પૂતમના પૂર્ણ ચન્દ્રના અમૃ-
તથી ભરપૂર રાત્રિયે-શરદ પૂતમની રાત્રિયે-ઉત્પન્ન થનારા મોતીનો
ચારો ચરનાર

લી ૧૭ શરદાગમથી ઈ શરદ ઋતુ ખેસાયી મત ખનેલ
અવ્યક્ત મધુર શબ્દ ડરનાર, ચન્દ્રના પદ વિન્યાસ જેવો પદ વિન્યાસ
ઉજ્જવળ કે મનોહર જેવો છે એવો

લી ૧૮ માનસ સરોવર તટે વીચારતા=માનસ સરોવરનો વાસ
જેને પ્રિય છે એવા (હસ)

કાવ્ય ૫૬

માનસ-ચર

તોફાન વખતે, અતિદૃષ્ટિના સમયમા પાળ બાંધેલ સરોવરની જે
સ્થિતિ થાય છે તેનો ચિન્તાર સહ અનુભવથી લખાયો લાગે છે માનસ-
મન-ન્યારે ડોળાણે ચડે છે--કાઈ પ્રસંગથી ન્યારે ચિન્તમા ક્ષોભ થઈ
રહે છે-શુદ્ધિ નડામી થઈ પડે છે-અતરાતમાનો કાણુ જતો રહે છે,
વિવેકસૂર્ય અસ્ત થાય છે અને કાઈ પણ જાતના વિચારનું તોફાન આખા
હૃદયને ખળભળાવી મૂકે છે તે વખતનું આમેહુમ વર્ણન છે શબ્દાર્થ
સુલભ છે, વિચાર પણ સાધારણ છે, પણ ચિત્ર અનન્ય છે અને
વર્ણન યથેષ્ટ છે

કાવ્ય ૫૭

ભણકારા

ઉંડા ભાવલયા શબ્દોમા, પરિપક્વ જામેલ વિચારમા તથા પ્રૌઢ અર્થ
ભરી શૈલીમા સુદર તરૂપ જગતવર્ણન આ લેખકના કાવ્યોમા સપૂર્ણ-

પણે પ્રગાશી રહ્યું છે (જીઓ આરોહણ, ફોયસાગર) રચના કાઠક દુર્ઘટ લાગે છે અને રૌલી પણ બહુજ મિતાક્ષરી છે, પરંતુ વિચાર તલસ્પર્શી, કર્પના પ્રસાદયુક્ત અને કથન ગભીર, પરિપૂર્ણ (જેને પ્રાકૃત ભાષામા સડકો ખેસારનાર કહે છે તેવું) છે અલખત, સગીતની મધુરતા કે શબ્દની ક્રામળતા બહુ દેખાઈ આવે તેની કે મન હરે તેવી નથી, પણ તેને માટે વિચારની ઉચ્ચતા, રૌલીનું જોમ, કર્પનાની ઉત્કૃષ્ટતા તથા શબ્દોની યોગ્યતા અનુરૂપ અને મોહક છે

લી ૧ તટધુમસ--નદીના તટ ઉપર દેખાતુ ધુમસ

લી ૧-૪ નદીમા નાવ પડે ઉપડે છે--છેટે ઝાડ તટધુમસમા વીટ-ળાયેલા કેમ જાણે મીઠી નિદ્રા લેતા હોય તેમ શાન, સ્થિર છે ને તે વૃક્ષો અને નાવની વચમા પહોળો પથગતો રેવાનો પ્રમાદ શોભી રહ્યો છે

લી ૫-૬ નિજ-પોતાની ચન્દ્રની

લી ૭-૮ ઉપમા રમણીય છે વાયુ કેમ જાણે બધાઈ રહ્યો હોય તેમ ધીમે ધીમે થોડો થોડો વય છે--તે કેમ જાણે ક્રમળમા સુતેલો ભ્રમર સૌંદર્યથી યેવો થયલો લોટતો હોય નહિ !

લી ૧-૮ વર્ણન સુદર છે--ચિત્ર ચક્ષુ આગળ ખડું થઈ જાય છે તેમા વર્ણનનો ચિતાર ચિત્રપટ પર જોવાની ઈચ્છા થાય તો તે કાઠ હિંદુસ્તાનમા તો પુરી પડે તેવું નથી એવી શાંતિમા સંભળાતા ભણુ-કારાનું કથન છેલ્લી છ લીટીમા છે

લી ૯ અનાયાસ છદ--મેળે જ નીકળી આવતા છદ

લી ૧૩ એ ઉપમા પણ યોગ્ય, લબ્ય અને મનોહર છે જેમ કમલપત્ર પરથી વગર અવાળે, એક નિમિષ માત્રમા સ્વચ્છ પાણીના ટીપા રૂપી મોતી સરી જાય છે તેમ ' સેહેની ' એ બાનીના ભણુકારા પડી વિરમી જાય છે.

કાવ્ય ૫૮ મણિમય સેથી

ગુજરાતી સાહિત્ય માટે હજી એટલો બધો અનાદર દેખાઈ રહ્યો છે કે આવા સંગ્રહનો સ્વિકાર થશે કે કેમ એ સન્દેહાત્મક રહે છે વિશેષ શૈક્ષણિક તો એ છે કે શૈલી કીટસ, વર્ડ્ઝવર્થ, કેન્ડી આદિ વિદેશી કવિઓના કાવ્યોનો ધણા રસપૂર્વક તથા માનપૂર્વક સત્કાર કરનારા ભાઈ એમાંથી ધણાને સ્વભાષાના કાવ્યરત્નો વિષે જરા પણ દરકાર હોતી નથી

આ કાવ્ય એક ઉત્તમ રત્ન બરાબર જે આખા કાવ્યમાં નહેતો ભાવ તેને ઉદ્ગીર્ણ કરવામાં વપરાયેલ મનને ગ્લામવાદના ઉજ્જમાના પ્રદેશમાં ઉડાવનાર શૈલી તથા તેમાં તરી આવતી આશાભરી મનોવ્રત્તિ ગિરેરે ગુણોત્તુ બધાને ‘જ્ઞાનસુધા’ના એક અક્રમાં થયેલું છે આહિ તેનો ભાવર્થ તથા લેખકની વિવક્ષા ત્રિપે દુઝામાં કહેવાનું યોગ્ય લાગે છે

કાવ્યનું નામ ‘મણિમય સેથી’ છે સ્ત્રીઓના ચોટવામાં વાળ છુટા પાડવામાં આવે છે ત્યાં વચ્ચેનય, સ્વેતરેખા હોય છે તેને ‘સેથી’ કહે છે, તે સેથીને આભૂષણોથી શણગારાય છે, ત્યારે તે ‘મણિમય’ બને છે સસારરૂપી કાળા અગરયમાં પણ ‘મણિમય સેથી’ (=મગથી)—સુદર મુખદ, પ્રસારાન્ન સચોથી નિભૂષિત કેડી—આડો માર્ગ આખા કાવ્યમાં સેથી બે અથવા વપરાયેલો છે, પરંતુ ખાસ કરીને ભાટતીમાંથી સત્ય સ્થાને લઈ જનાર નાના સાકડા પણ લાલકારી માગનું અસ્તિત્વ સ્થાપેલું છે અને જગતા ઘેર ગીત સાસળતા પણ મણિમય પય હાથ લાગે છે એ અર્થ વધારે વિદ્વિત જણાય છે

શ્લોક ૧ માં જગત તેના બેર ગીત ભલે ગાય અત કાત ચિત્તને મુખદુ ખાદ્યથી ભલે નયને, તેની નમેરી હાયા વિકટ રાતે ભલે વ્યાપી રહે, તો પણ આછી આછી પ્રચરતી આદતીનજો મણિમય પ્રીતિપથ હાથ લાગ્યો છે તે સુખાનંદે ભનસાગર તરશેજ એવો ભાવર્થ છે

મહિમય પથ છેજ, તો પછી પ્રિયે ' ભલે વાયુના ધમસાણા મચી રહે અને વાદળીઓની દોડધામ થયા કરે, આવા દુ ખદાયિ દેખાવ તરફ માનવ ડોકર દ્રષ્ટિ નહિ નાખે, પણ પ્રેમભીનો થઈ, તે તો સૌદર્ય રેખાનીજ ઝાખી ડર્યા કરશે, જગતની અદર ગમે તેવા દુ ખ હોય તોપણ ખરો માણસ જગત્કર્તાના કાર્યોમા સહેલુકતા જોઈ, તેણે રાખેલો મહિમય પ્રીતિપથ જોણી તે પથેજ પજે

પાતળા મેઘરગ છેટેના શ્યામ અગ્નિધતરગને ચુમ્બે છે, (દુ ખ તથા સુખ એકત્ર વાસો કરી રહેલ જ છે) તથા સન્ધ્યાના ઝળઝળા તેજમા આખુ જ્વલાલ રમી રહ્યું જે, અને વહાલી ' રસજીતિ પણ તારા પ્રેમમા આથમે છે-ભજે જે-વિલીન થઈ જાય છે આગવી કડીમા સુખનો માર્ગ શોધી સૌદર્ય રેખાની ઝાખી કરનાનો જે વિચાર જણાવાયો છે તેને અનુદ્રાણ પ્રસંગ આ કડીમા પલ્લવાયો છે

પ્રેમમા રસજીતિ ગળી જવાની છે તો પછી ગળી જતા, આથમતા, સન્ધ્યાના નખતની રહેલી સૌમ્ય ઘટિતની ઝાખી કરી લેશુ ને પ્રેમમા ભજેત રસજીતિને પ્રસારનાર રમેન્દુનુ ગ્યાન અતરમા રાખશુ હે પ્રાણુશ્વરી ! તે વખત ઉજ્જવળ સન્યને દાખનીને દિવ્યતાભરી સેથી ખતાવજે જે મેથીથી કરીને જગતના ગીતની મોરતાને ત્યજ દિવ્ય પ્રદેશમા ગમન થશે

આગવી શ્યામ અગ્નિધતરગની ડાખના પાછી મગજમા તરી આવતા તેમા વહાલીની મૂર્તિ મેઘરગમા ભજેલી દેખાય છે

અને તે શ્યામ અગ્નિધતરગમા વહાલીની સુદર મૂર્તિ દેખાય છે તેમ વિશ્વમા ગાજી રહેલા ધોર ગીતડામાથી પણ પ્રણયરમીતુ આત્મચિદુ વિરાજી રહે છે દુ ખના કાળા અધકારમા પ્રણયથી દીપી રહેતા આત્મજ્ઞાનતુ તેજ દિવ્યતાભરી સેથી ખતાવી રહ્યું છે

જો એમજ જે તો પછી હે જગત ! તુ ત્હારા ધોર ગીત ગજ-આજ કરજે ! વિમલ આત્માને ધડીભર તારી શ્યામતાના પટમા ગોપી

દઈ લજવળે ! તોપણ અતે તારી નમેરી જાયતો વિકટ ઘટ મટશે
અને જ્યોત્સનામય મહિમય પ્રીતિપથ સ્વતઃપદ દીપી રહેશે

આટલા વિસ્તારથી અર્થ સમજાવ્યા પછી તેના રહસ્યની સાં શ્રી
નરસિંહરાવે કરેલી કદર જેવાશે તો વિશેષ લાભ થશે એમ જાણી નીચે
તે અક્ષરે અક્ષર આપવામા આવે છે -

“ જગતના ઘોર ગીત ” એટલા રાખદોમા એ રહસ્યનો અર્થ ઉતારી
શકાય છે આ જીવનમા સુખ અને દુખ એ બેનું બાહ્યાભાસે વિરોધી
સ્વરૂપ આ અર્થમા અવિરોધી બનીને રહે છે જીવનના વિષમ પ્રસંગો
ઉત્પન્ન કરનાર જગતને મન મનુષ્યના સુખ દુખ તરફ ઉપેક્ષાની વૃત્તિને
લીધે, એ વિષમ પ્રસંગો તે પણ એક પ્રકારનું આત્માવનોદનું ગાનજ છે,
એ આશય તો ઝાઝા-ગૂઢ અને ઝાઝા-ગૌણ રીતે ધ્વનિત છે પરંતુ દિવ્ય
શ્રદ્ધાને બળે ઘોર પ્રસંગોમા પણ કવિ સુખહેતુ જીવે છે અને સુખ અને
દુખ બને એકજ ભવ્ય દિવ્ય સંગીતના ઉચા નીચા સુર છે એમ માને
છે, તેથી આખા જગતમા એકરૂપ સવાદી સંગીતજ પ્રવર્તે છે એ શ્રદ્ધાને
લીધે નમેરા અન્ધકારની જાયામાથી પણ જ્યોત્સનાનો મહિમય પ્રીતિપથ
પ્રગટે છે આ શ્રદ્ધાને બળે ગીતની ઘોરનામાથી પણ ઉલ્લાસ-ઉદ્વેગ નહિ
પણ ગભીર ઉલ્લાસ-અકુરિત થઈને સર્વ વિશ્વમા સુખ દુખનો અન્યો-
અન્ય સવાદી સંયોગ કવિ જીવે છે, સિન્ધુતરંગની સ્થામતા આજા મેઘ
રંગથી મધુરતા મેળવે છે, એ તરંગમા પ્રિયતમાની મૂર્તિ રસસ્વરૂપના પ્રતિ
બિમ્બરૂપે દીપે છે, અને વિશ્વના ઘોર ગીતમા પણ પ્રેમમૃદુલ આધ્યાત્મિક
સૌન્દર્ય ગૂંથાયલુ જણાય છે, આ ઉન્નત શ્રદ્ધા કવિના હૃદયમા એ જગતના
ઘોર ગાન તરફ એક પ્રકારની પ્રેમમય આદરભાવથી મિશ્રિત ઉપેક્ષાવૃત્તિ
પ્રેરે છે આમ આ કાવ્યનું તત્ત્વ જણાય છે

“ જગદોમા રૂપાતર સ્થળે સ્થળે થાય છે તે પણ જાણે સૌન્દર્યસારતા
પર્વત અને લીલા ખેતરોમા થઈને વહી જતા સ્વેચ્છાનુસાર, પરંતુ રસિક
રીતેજ, વાકી ચૂકી પોતાની લલિત ગતિ ચલાવતી ના હોય, એમજ
જ્ઞાન થાય છે ”

કાવ્ય ૬૦. કૃતજ્ઞતા

આ રાજવી કવિની ઓળખ વિશેષ આપવી પડે તેમ નથી તેનું હૃદય કેટલું કામળ છે, તેની લાગણી કેટલી ઉત્કટ તથા ઉભરાતી છે, તેની લેખનશૈલી કેવી સચોટ છે, તથા તેની લેખનકળામાં કેટલા ચાતુર્ય અને પ્રયત્ન પ્રયાસ છે, તે સૌ વાચક સહેજમાં જાણે તેમ છે વગર પ્રયત્ને સમજાય તેવી કવિતા હોવા છતાં તેમાં ઉંચા પ્રકારનું કવિત્વ અક્ષરે અક્ષરે ઝળકી ઉઠે છે તેમાં fluent freshness of poetic style એવી તો રસભરી છે કે તેનું એકે કાવ્ય—નાનું યા મોટું—હાથમાં લીધા પછી અથેતિ વાંચ્યા વગર મુકાય તેવું નથી, તેટલુંજ નહિ પણ દરેકમાં કાંઈ ને કાંઈ નવું, નવો ભાવ, નવો વિચાર, નવો ઉદ્દગાર, નવું ચિત્ર કે નવી પ્રતિભા જણાયા વગર રહે તેવું નથી પરિચિત વસ્તુઓને પણ એવું નવું રૂપ આપતા આવડે છે કે આપણે કેમ જાણે તે વસ્તુ નવીજ નોતા હૃદયે તેવો ભુલાવો ખાઈએ છઈએ

આ કાવ્ય પોતા નરમ બતાવાયેલી કૃતજ્ઞતાથી પ્રેરાયુ છે—તેમાં કવિને ખરો જીવંતો, નિગાશ, વૈરભાવની તીવ્ર લાગણી અને દુષ્ટ જનોનો તિરસ્કાર આબેહુબ દ્રશ્યમાન થાય છે પરંતુ આખર તોફાની સરોવર વાયુના ઝપાટા નરમ પડવાથી હળવે હળવે રાત, સ્વસ્થ સ્થિતિમાં આવી જાય તેમ તેનું કામળ, નરમ, પ્રેમીલું હૃદય પાશ્વ મૂળ અવસ્થાને પામે છે ને આશ્ચર્યકારક ઉદારતાથી થયું તે ભુલી ઉત્તમ દિવાસો આપી વિરામે છે

કાવ્ય-૬૪

ચાલ સખિ ઉડિયે

જડ, દુ ખલયાં, દયાભયાં જગતથી કટાણી, દુનિયામાં કયાય પણ વિશ્રામસ્થાન કે વિશ્વાસસ્થાન ન મળતા પોતાની હૃદયગમ સહચારિણી સાથે દુનિયા છોડી ઉડવાની આકાંક્ષાના ઉદ્દગાર છે જગતનો કટાણો, સસારમાં સર્વ જીવ જ છે એવી માન્યતા, તથા બ્હેમથી ભરેલા ખમર

લેકો એક બીજનો તિરસ્કાર કરવામા જ મચી રહેલા છે એ વિચાર સર્વોપરી છે એજ આ કાવ્યનુ નિમિત્ત કારણ છે

લી ૫-પોતાના માનેલા તે પણ ત્યજ હડી ગયા, સસારની વિક-
ટતા તથા અસત્યતાનો ડરો પ્યાલો પીવા મને એકલો મૂકી તે સર્વ
તો ગયા

લી ૭-૮ એકલા પડતા મન વિરકન થયુ હતુ પણ ત્યા તારી
સહાયતા ને સગતિથી કાઈ આશા બધાઈ

લી ૯-૧૬ ડરેલા સર્વ પ્રયાસમા દેખીતો લાલ બહુજ કિંમતી
લાગે તેવો મળતો પણ જરા તેનો અનુભવ થયો કે તે તો જાદુની બનાવટ
જેવું ! આમ કયાય પણ ઇષ્ટ સુખ મળ્યુ નહિ પેલા સુખડા-જે સુખડાને
માટે મથનારા જણુ પણ ઘેવા થઈ જાય છે તેવા સુખડા

લી ૧૭-૩૯ સુધીની લીટીઓમા અવનિપરના સર્વ પદાર્થ ને તેથી
મળતા સુખો ક્ષણિક છે અતે દુખ ડરે જે અને તેથી અગ્રાહ્ય છે
એમ બતાવ્યુ છે

લી ૩૧-૩૨ “To divide is not to take away-
બહેચી લેવુ એટલે પાછુ લેવુ એમ નહિ-અગ્રેજ કવિવર શેલીના એ
સૂત્રની લાનનાને જગના સ્થુલ વાસનાથી ભરેલા લોક પોતાના પ્રપચી
વ્યવહારમા મનગમતી રીતે પરોવી દે છે એ રીતિ ક્ષુદ્ર છે, એવો
ભાવાર્થ છે ” (લલિત)

લી ૮૦ પ્રક્રિયજ પીજરા-જનમથી મળેલી ઉપાધીઓ

લી ૪૫-૫૬ રસ નિતરેલો-રસ જેમથી નીતરી ગયો છે-ટપકી
ગયો છે-જતો રહ્યો છે તેવો

કાવ્યમા અખડ અનત રસ માટેની ઉત્ક્રાં, અવનિનો રસ તો
ક્ષણિક હર્ષ તેનો તિરસ્કાર, અને આ સસારના બધ તોડી ઉજળવલ,
રસભરિત, સુખ વર્ગી પ્રદેશમા જવાની ઉત્ક્રાં ઇચ્છા પ્રબળપણે દેખાઈ
આવે જે

કાવ્ય ૬૬ એકાંત

એકાંતને પસંદ કરનાર, પ્રજનાર, શખસને મોજમગ્નમા જીદગીનું સાક્ષ્ય માનનારા તેના મિત્રો ગમત પાટીંમા આવવા નિમત્રે છે

પહેલી ચાર લીટીમા આ નિમત્રણ છે અને તેમા જગતના-કમ-ભાગ્યે સૌથી વિશેષ શોચનિય હિન્દુસ્થાનના ભણેલાઓમાથી પણ ધણના અને તેથી પણ પતંગવત્ જીવન પ્રર્ણુ કરી જન્મની કૃતાર્થતા માનનારા માનવોનું સાક્ષ્યિત્ર છે

લી ૫ ગયા એ ઉક્તિ એકાંતમા મગ્ન માનનાગ્ની છે લહે માણે, જાણે, ભોગવે ક્તા, ‘એ’ ‘ભરે’ નો પણ કર્તા ‘એ’

લી ૬ નહિ વિચારમિત્રો મળે—મને વિચારશી મિત્રોનું સુખ છે તેવું તેઓને નથી

લી ૮ રાચતા, કર્તા—‘એ’ મને—મનમા સુણી, ગણી, અવ્યયકૃત

‘લી. ૧૦ દેવી । O muse । ધૃષ્ટ-અવિચારી-પામર હે સદય દેવિ । એ પામર જીવોના અજ્ઞાનને ક્ષમા આપજે તેઓને માટે નિરાશા સાથે કાંઈક તિરસ્કાર ભરી લાગણી થતા—ઉદાર, વિચારશીલ હૃદય પોતાની ઉમદા વૃત્તિથી તેઓ માટે ક્ષમા જ યાચે છે

લી ૧૧ પધાર-કર્તા [અધ્યાહાર] તું [દેવી] મિલાવ, પૂર બહલાવ, એનો કર્તા પણ ‘તું’ અધ્યાહાર

લી ૧૩ આ મોરલો—મોલનાર

લી ૧૪ અને જેવી રીતે સુધાને લીધે વિધુ હળવે હળવે બધી કળાઓ પામે છે તેમ હું પણ તારી અમૃતવર્ષી હાજરીથી સપૂર્ણ કળાધર અર્ધશ ધરે—કર્તા, મોરલો

અંગ્રેજીમા ‘સોનેટ’ કહે છે તેવી આ કાવ્યરચના છે તેમા ચૌદ લીટી હોય છે પહેલી આઠમા વિચારને માટે પ્રસ્તાવિક મડાણુ, અને છેલ્લી છમા તે વિચારનો ઉપસહાર, પરિણામ જણાવેલ હોય છે

સોનેટ બે જાતના છે ઇટાલીયન તથા અંગ્રેજી ઇટાલીયનમાં સંગીતનું પ્રાધાન્ય હોય છે જ્યારે અંગ્રેજીમાં વિચારનું પ્રાધાન્ય હોય છે, એક સુદર, સુસન્દ વિચાર, શુદ્ધિ સહીત ઘટાવી, દુકામાં અસરકારક રીતે દર્શાવવા આ જાતના લખાણ બહુ કામે લાગે તેવા છે તેમાં જદનો હજી ઝાંઝ ચોક્કસપણે મેળ થયો નથી પણ ધણુ કરી પૃથ્વી જદ, તથા વખતે શિખળી, મદાક્રાંતા કે કોઈવાર શાર્દૂલવિક્રીડિત જદ વપરાય જે ની અખરદારે એક જુના જદ પરથી ધ્વનિત નામનો નવો જદ ઉપજાવી ઝાઢેલ છે

કાવ્ય ૬૭ આત્મબોધ

સૃષ્ટિના ક્રમ પ્રમાણે એક પછી એક ઋતુઓ ચાલી જાય છે, મનુષ્યની જીવંતીના જીવ જીવ લાગે પણ ચાલ્યા જાય છે, અનેક અતરાયો મનુષ્ય જીવનની સરળતાના બાધક થઈ પડે છે, છતાં પગ્મ કર્તવ્ય નથી મુજબ શુ ? એવો સવાલ ઉઠાવી તે કર્તવ્ય કશું તે સુઝાડી તેને અવલંબવાનો બોધ અપાયો છે

આયુષ્ય પાણીના રેલા જેવું છે-કલાપીના શબ્દોમાં તો ‘જીવંતી પાણીનું પતાસુ’ છે જેને સરી જતા, ગળી જતા વાર લાગતી નથી, તોપણ શુ ઉત્તમ કર્તવ્ય મુજબ નથી ?

પહેલી બ્રહ્મા લીટીમાં નહતી અડચણો કહેવાઈ છે અને તેને ખેસવવાની મુશ્કેલી બતાવાઈ છે ચરણની બીજ બે લીટીમાં એકજ બોધ રાખ્દાતરમાં સચોટ રીતે દેવામાં આવ્યો છે

લી ૫ પ્રકૃતિ, પ્રીતિ, આશ, એ ‘નડે’ના કર્તા છે તેમજ ત્રીજા ચરણમાં ડરપના, મતિ, અધૈય, ચલલાવના ‘નડે’ના કર્તા છે ધડી=ધડેલી, આજ સુધીના જીવનની ધડેલી પ્રકૃતિ વગેરે.

લી ૬ જીની જડો ઉખેડવા જતા તે તો ઉલટી ઉડી પેસતી જાય છે જડો ઝાઢવા જતા જેમ કેટલીક વાર લાગ ન ફાવવાથી ઉડો ઉડો ખેસતો જાય છે તેમ

લી ૮ વમળ-પાણીમા વટોળીયાથી ભમરીઓ પડે છે તે વમળ નવું પરમ કર્તવ્ય ઉપરિચિત થતા જીની પ્રકૃતિ પ્રીતિ આશા એજ તે કર્તવ્ય તરફ તરવામા નડી ભવસાગરમા વમળોની ગરજ સારે છે, એ વમળો-ભવસાગરમા ચડરાવો ખવરાવતી કુખાવતી પીડાઓ-વામ, તરી ઉતર તે પછીનું કર્તવ્યમય જીવન કેવું સુભગ અને શાંત થઈ રહે !

લી ૧૦ રહ્યા-કર્તા પાપો (લી ૯) જસે ને ડખના તેનો પણ કર્તા તેજ, ' ધર કરી રહેવું ' એ ઉક્તિ સાધારણ છે

લી ૧૨. મામ-અહઝાર એ પાપોને તુ શુ નિર્મળ કરનાર હોતો ? સ્વામી અને કર્તવ્યનું બળજ એ શક્તિ ધરાવે છે

વિચારનું ગૌરવ તથા શૈલીની પ્રૌઢતા અને જેમ અને તેમ થોડામા થોડા શબ્દોનો પ્રયોગ, એ આ લેખકના સઘળા કાવ્યમા દેખાઈ આવતા લક્ષણો છે તેમા અપાયેલા બોધ, જ્ઞાનથી ભરેલો, તથા પુખ્ત ધ્યાનથી પાકેલો છે, પણ તે તત્ત્વજ્ઞાનની છયા (tinge of abstruse philosophy) થી નિર્મુક્ત રહ્યો છે

કાવ્ય ૬૮ બોધ

યોગ્ય શબ્દોમા, અસરકારક રીતે, આવેશભરી શૈલીમા અપાયેલો બોધ ધણો ડિમ્બની છે લેખકનો આવેશભર્યો જીરસો એવો તો સુજ્ઞાત છે કે તેને કેટલાક મહાનુભાવો ' મન્ત્ર કવિ ' એવું યથાર્થ નામ અપાયું છે એની દુનિયાના બધનથી બેદરકાર રહી, પોતાની ધૂનમા મચી રહેવાની વૃત્તિ તેની દરેક કવિતામા પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે ' દુનિયાથી પછી આ બાલ બેદરકાર જીરો છે, એ શબ્દોના લખનારનું મન દુનિયાથી કોઈ ન્યારી જ સૃષ્ટિમા મરતાનીના આવેશમા ધુન મચાવી રહે છે.

દુનિયા જેવી છે તેવી ખરે રૂપે સમજી તેમા પ્રવૃત્ત રહેવા માટે અને સફળ થવા માટે જોઈએ તેવો આ બોધ સારી શીખ ભરેલો છે.

કાવ્ય ૭૩

વિકરાળ વીર કેસરી

ડડી ૨ લી ૧ આક્રાંટ આ-દસ્યમાન જગત-ક્રાંટે એવી રીતે-

કડી ૨ લી ૩ર્શે કૃષ્ટિ ઉપગ્નવે-સોસાવે

અગળે પળે=કોઈથી પગાળ્ય ન પામનારા પ આથી

૨જ=હેરાનગતિ, ત્રાસ

અળે=આજવાપણથી

ચૂરે=ચૂરેચૂરે થઈ જાય એવી રીતે

ડડી ૩ લી ૨ ઉત્કાપાતે લુભાવી-લુભાડાથી ભરી

કાવ્ય ૮૨

એક પત્ર

રમ્ય ગિરિના અદ્ભુત સ્થળમાથી નીકળતા, રાત ગિરિ પ્રદેશને મધુર
અકારથી ભરતા, ઝરણુના જેવું આ રમ્ય ખરેખર રસભરી ખુબીથી લખાયું છે

જે ઝરણા એક પર્વતમાથી નીકળી, રસળતા રસળતા, ધીમે ધીમે આગળ
વહેતા અને મધુર નાદથી ગાળી રહેતા હતા ધરા પોતાના અગ ઉચા નીચા
કરતી, ખોળો પાથરતી, પાછે પગલે ચાલતી, લળી લળીને અનેક રીતે માતાની
માફક તેમની સાથે રમતી અને તેમને મોટા કરતી તથા બોધ આપતી-એ
ઝરણુને-આગળ આકર્ષી ગઈ

ઝરણા આગળ જતા વિશાળ બને છે-તેમ થતા પ્રારભની વિમ-
ળતા જો કે મૂળ રૂપમા ગઈ હતી-ઉપર મેલ જણાતો હતો-તે છતાં
અતરમા તો તે વિમળતા વિસ્તૃત રૂપમા રહેલી જ હતી આગળ ઉપર
તે ઝરણુનો સગમ થાય છે તે પણ પ્રકુલ આનંદવર્ષી છે

આ બે વિમલ સુદર ઝરણુના જેવા બે મિત્રહૃદય પણ મળે
છે-મળ્યા છે ને પ્રકુલતાને પામેલા છે, 'અને હવે' એ ઉક્તિથી એવું
ભાન થાય છે કે આજ સુધી મૈત્રી હતી તેમા કાંઈ ખલેલ પહોંચી
હોય, તેથી છેવટે ગતજીવન બ્યાનમા લેવાની નમ્ર વિનંતિની સાથે
સુદર કાવ્ય પુર થાય છે

કાવ્ય ૮૪

અગતિ ગમન

અનેક સ્થુલ અડચણોને ઓળંગી, માનસિક મળ હોય તો માનસિક રીતેજ હૃદય ગમન કરી કેવા આનંદ અનુભવે છે એ કહેવાનો આ કાવ્યનો ઉદ્દેશ લાગે છે

સ્વરૂપ શિરના નમને-સ્નેહ માયુ નમે કે-શિશુના જેવી નિર્દોષ આખો-કેવલ આનંદમાં નહાતા નહાતા સ્વર્ગનું સુખ અનુભવે છે

તે ક્ષણિક અનુભવ મેળવી પાછું તરતજ સર્વ લાન સર્વ કંટપના, નષ્ટ થાય છે અને ગાઢ અધકાર જેવા હતો તેવોજ પ્રત્યક્ષ થાય છે

ગતિ ક્યા વગર-સ્થુલ રીતે એક ડગલું પણ ખત્યા ગિના ધણે દૂર હૃદયનું થયેલું ગમન જાવ્યનું વસ્તુ હોઈ નામ ‘અગતિ ગમન’ રખાયું છે ન ગતિ અગતિ । અગતિ, એવ ગમનમ્ અગતિ ગમનમ્ ।

લીટી ૨ પથિક-પથના, રસ્તાના,

લી ૧૦ સખાના વિચારમાં તેની સાથેના માનસિક આલિંગનમાં સ્નેહજલમાં નહાતા નહાતા મસ્તક આનંદથી કંપે છે અને આખોમાં સ્વર્ગીય ઘુતિ ઉભરાય છે

લી ૧૨ ચરણ સમજીને અધારામાથી ખસી જાય છે ખસતું કર્તા ચરણ

નિસ્તેજ વિધુવાળી રાત્રીમાં ઝાડોથી ભરેલા વનમાં મુસાફરી કરવાનું વર્ણન છે, પણ બાહ્ય અધકારથી સૂચિત થતો માનસિક અધકાર જ આ કાવ્યનો વિષય છે દુઃખમાં, નિરાશામાં, દિડ મૂઢતામાં હૃદય પ્રિયજન તરફ વળે છે તેના સ્નેહમાં નહાય છે અને ઠરે છે, અને એ હૃદયાલિંગનની પળો ક્ષણિક હોય છે તથાપિ તે દરમિયાન સ્વર્ગીય સુખ અનુભવાય છે તેમજ તેવાથી હૃદયનો ભાર હલકો થાય છે “ચરણ એની મેળેજ અધારામાથી સરી જાય છે ” એ માનસિક અનુભવનું આ ટુકડા કાવ્યમાં આખેહુખ વર્ણન થયું છે

(બલવતરાય કલ્યાણરાય ઠાકર)

કવિએ કલ્પનાને અત્યંત મૂકી દીધી છે તે સ્વચ્છ વિહાર કરતી કશું ભાનથી ભરપૂર ચિત્ર ખડું કરે છે કલ્પનાની મનોમંજુલ્ય પ્રવૃત્તિ કેવી આનંદજનક થતી હશે એ તો તેના અનુભવી જ સંપૂર્ણપણે જાણી શકે પણ તેના શબ્દમય અવતરણના આત્માદત્તી મીઠાશ, સગ્ગારી હૃદય આવા લેખો દ્વારા ચાખી શકે છે

કવિતા ફેવીની ઘાસી કલ્પના, કવિને આશીર્વાચન આપીને, દુનિયાની ગ્યના દેખાડવા લઈ જાય છે કલ્પનાની પાખ ઉપર ચડી ઉડતા એક શોભિતા પર્વત પામે એક કસ્તુરીમૃગ વિહ્વલ વૃત્તિથી આગળ આગળ ધમ્યુ જતુ નજરે પડે છે છેટેથી ખીનના જેવો મધુર નાદ સભળાય છે અને મૃગ શરીરથી વીધાયેલું હોવા છતાં તે નાદને લક્ષી નજીક નજીક જતું જાય છે કસ્તુરીથી લુબ્ધ થયેલ લુબ્ધક ખીજ શરૂ માટે તૈયારી કરે છે, તેથી ખીનનો મુર બધ થવા લાગે છે ને તેથી મૃગ પણ નિરાશ, ટીકુ થતું જણાય છે ગરની તૈયારી કરતા પારાધિને જોઈ કવિનું દયાળુ હૃદય અનુકંપાથી કંપે છે ને તેને માગ્યા તત્પર થાય છે કલ્પના તેને તરવાર લાવી આપે છે, પારાધિને તે તલવાર લાગતા ખીન હેઠે પડે છે ને મૃગ પણ ગાન પ્રિયતા પ્રાણુ તજે છે કવિ, આવા દુઃખભર્યા દેખાવ પાસે લાવનાર કલ્પનાપર ગુન્મે થઈ તેને ધમકાવવા ત્યાં ફરે છે ત્યાં કલ્પના ઉડી જાય છે

આ લેખકના વર્ણનોની મધુરી ખુબી સર્વ કોઈ વાચતાંબેત જ અનુભવી શકે તેવી છે, ગ્યના સરલ ચિત્ર સુગમ્ય ને સુંદર, વિચાર સાધારણુ છતાં ભવ્ય અને શૈલી માધુરી ભર્યા નિર્મળ સરોવરમા મગ્ન દરાવનાર જે નથી તેમા વિચારની અટપટી ગુચવણી, શબ્દોની અતડી પડ્યતા કે ગ્યનાની ગહન ગોઠવણી, શાત સમુદ્રમા ધીમા નિયમિત રીતે વહેતા મોઝપર હવકવાળી મદ ગતિથી પ્રયાણુ કરતી વિહાર નૌકામા

સધ્યાના સમયની મીઠી રહેર વાતા જે મીઠી મગ્નનો અનુભવ થાય તેવી મગ્ન આ લેખકના કાન્યો વાચતા અનુભવાય છે ચોમેર કુદરત અનુપમ સૌંદર્ય પ્રગટ કરી રહી હોય-વૃત્તિઓને શાંતિ ને શીતળતામાં નવરાવી ઉત્તમ વિચારોમાં મશગુલ કરાવી રહી હોય, અને સરળતા, મધુરતા અને ભવ્યતાનું અઝૌદિગ સમીક્ષન હૃદયને અનન્ય તુષ્ટિદાતા થઈ રહ્યું હોય તેવો અનુભવ થતો જણાય છે

આ લેખકના નાના નાના સંગીતોમાં ભાવનું આલેખન સપૂર્ણ કલાત્મકતાથી થયું લાગે છે તેથી કઈક મોટામાં વર્ણનની ખુબી ભળે છે અને આમ મધ્ય કાન્યો સુદર, મનોહારી અને ભવ્યતાભરી છાપ પાડી રહે છે

કાવ્ય ૮૬ સ્નેહનિદાન

ભરતખંડમાં સતી થવાનો રિવાજ ચાલતો હતો તે સમયે કોઈ પરફેશી મુસાફરને એક બાલિકાને બાળી દેવાનું નિર્ધૃણ ક્રમ જોઈ દયા આવી અને તે બાળાને બચાવવા પોતે દોડી ગયો બાળાને ચિતામાંથી બહાર કાઢી, તેના સગા-સહાવાને શમ તથા દમથી સમજાવ્યા અને બાળકની આસનાવાસના કરી તે સાજી થઈ ત્યારે તેને તેનું વૃત્તાત પૂછ્યું તે ઉપરથી તે બાળા પોતાનું વૃત્તાત કહેવાની શરૂઆત કરે છે

તે બાળા તેના પિતા પાસે ભણી હતી પિતાએ તેને ઉપયોગી જ્ઞાન બધું હતું વિવાહ સમય થયો ત્યારે તેને પરણાવવામાં આવી સાસરે જતી વખત પિતા શીખામણ આપે છે ત્યારે બાળા પોતાના સદેહ પિતાગૃહ પાસે મૂકે છે ને તેમાં લગ્નનો અર્થ, હેતુ, પ્રકાર વગેરે સમજાવે છે.

લી ૧૯-મન જોડવા વિધિહાયમાં ઈં સરખાવો-

व्यतिषजति पदार्थानान्तर कोपि हेतु ।

કાવ્ય ૮૭ પ્રેમ-વિકાસ

હાલમાં નવી જાતના લેખો ઉત્પન્ન થયા છે રા. નહાનાલાલે શરૂઆત કરી છે અને હળવે હળવે બીજા પણ લેખકોને તેની મોહની લાગવા મડી છે જો કે તેના લેખની વિરૂદ્ધ વાધો બહુ જમરો છે તો પણ તેના લેખની અદરની ખુબી એટલી તો મોહકારક અને સુત્રલ છે કે તેના તરફની પ્રતિ નરત અટક તેમ નથી મુલબ હોવાને લીધે તે પદ્ધતિ અધમતાએ પણ જર્ઘ બેસશે એની ધામ્ની છે ખરી તો પણ તેટલા માટે સરકારી લેખકોને હાથે તેનો સદુપયોગ થતો જોઈ તે નવીનતાને અભિનંદા વગર ચાલે તેમ નથી રા. મૂળજી વેદ 'યુદ્ધેવ'ના અભિધાનથી ગુજરાતી અને અંગ્રેજી કવિતા લખે છે એ તો વિદિત હશે જ કઈક અજબ જેવું છે કે અંગ્રેજીમાં જે રસ, જે વિશદતા, જે સળગતા અને જે કવિત્વ માલમ પડે છે તેનો વણો થોડો જ અશ ગુજરાતીમાં આવી શકે છે

કાવ્ય ૯

પ્રેમનો મૂર્તિપૂજા

આગળ કહ્યું છે તેમ આ જમાનામાં અંગ્રેજ કવિની અસર ઘણી થયેલી છે પરિણામે ભાષાતરો પણ પુષ્કળ થયા છે સંસ્કૃતમાંથી સાગોપાગ તેવા ભાષાતર થયા છે પણ અંગ્રજીમાંથી છુટક છુટક કાવ્યોના જ થયા છે તેના ભાષાતરો આ અગ્રહમાં પણ સારી પેર છે તે કેમણે કેમણે બતાવી વૃથા લખાણ કરવાની આવશ્યકતા લાગી નથી પરંતુ આ ભાષાતર તો એટલું બધું રસમય અને ભાવોભિન્ન તદ્દાદાર ચિત્ર બહુ કરનાર છે કે તેની નોંધ લીધા વગર ચાલે તેવું નથી અંગ્રજ મહાન નાટકકાર શેક્સપીયરના Winter's Taleના ચોથા અક્ટમાં ત્રીજા પ્રવેશમાંની ફોર્સીબ્રલની 'What you do' ઈત્યાદિ ઉક્તિનું ભાષાતર છે રસ, ભાવ, અને અર્થ સંપૂર્ણપણે જળવાયા છે ક્યાઈક આ લેખકની કલ્પના સ્હેજ-સાજ લખી છે ખરી પણ તેથી મૂળ માધુર્ય વધે છે.

કાવ્ય ૯૭ વરવહુ અમે

ટેનીસનના એક કાવ્યને તરજુમો છે ભાવ સારી રીતે અનુકૂળ થયો છે અને છદ પણ બહુ યોગ્યતા પ્રમાણેજ નૂતનત્વને પામ્યો છે શિખરિણીને આમ મરડવા મચડવાનું—અને રા રા ન્હાનાલાલના શબ્દોમાં જહીએ તો છદોના આવી રીતે સરવાળા આદ્યાકી, નેશુણાઝર ભાગા-કાર ડરવાનું—કેટલાકને પસંદ નહિ હોય પરંતુ નવા ભાવ, નવા વિચારો અને નવા રૂપ સાથે છદ પણ નવીનતા પામે તો કાંઈ ના-પસંદ કરવા જેવું નથી ભાવના આલેખનને અષ્ટ રીતે બહાર કાઢતા આવા નવા છદો પરિણમે છે, અને તે નવીનતાની યોગ્યતા સા શ્રી નરસિંહરાવે રા રા ન્હાનાલાલના ‘ વસન્તોત્સવ ’ પરની વિદ્વત્તાભરી ચર્ચામાં સારી રીતે સિદ્ધ કરી છે

અગ્રજી કાવ્ય આપવાને બદલે ટેનીસનના કાવ્યોની ઝલોળ એડિશનને ૧૭૩ મે પાને તે કાવ્ય છે તે જોઈ લેવા વિનતી કર છું

આ સગ્રહમાં ભાષાતરો પણ એકથી વધારે છે પણ તે બધામાં પણ આ તથા કતાપીના ‘ પ્રેમીની મૂર્તિ પૂજા ’ ના જેવા તાદ્દશ, તેજ ભાવ, રસ અને મીઠાશવાળા બીજા થોડા છે

કાવ્ય ૧૦૪ વસતવિજય.

આ કાવ્યની કથા મહાભારતના આદિ પર્વના સભવ પર્વના પાકુ પરમ નામના ૧૨૫મા અધ્યાયમાંથી લીધેલી છે, એ અધ્યાયના પહેલા આર શ્લોકમાંજ આ કાવ્યનું નરતુ આવી જાય છે એક વખતે પાકુ રાજા મહારણ્યમાં શિઝર ડરતો હતો ત્યાં કિંદમ નામે મુનિ અને તેની ભાર્યા મૃચ મૃગીને રૂપે મનુષ્યોની લજ્જા મુકી રતિ કરતા હતા મૃગ જાણી પાકુએ તેમને આણુથી બેદી નાખ્યા મરતા મગ્ના પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તે તપસ્વી ઋષિપુત્રે પાકુને શાપ દીધો કે ‘ સર્વ પ્રાણીઓના હિત અને ઇષ્ઠિત કાલમાં તે મારી કામમેહિતની હિસા કરી માટે હે મૂઠ

તારો પણ એવી જ અવસ્થામાં અન્ત આવશે ઋષિના મરણ પછી શોકદુઃખાતે પાડુએ વનમાં તપ કરી દેહ પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો, તેની બે સ્ત્રીઓ—કુંતી તથા માદ્રીએ કહ્યું કે અમે પણ કામસુખ તથા ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરી તમારી સાથે તપ કરીશું પછી તેઓ વનમાં રહ્યા અને શતશૃંગ વગેરે પર્વતોમાં ફર્યા (અધ્યાય ૧૨૮—૧૩૪) હવે આપણા કાવ્યની કથા શરૂ થાય છે એક પ્રસંગે વસતત ઋતુમાં વનમાં ફરતા વનની લીલા જોઈ પાડુના હૃદયમાં કામ ઉત્પન્ન થયો માદ્રીએ વાર્યા છતાં પાડુ કામને દાખી રાઝ્યા નહિ શાપનો ભય છોડી બળથી માદ્રીને ગ્રહણ કરતા પાડુ કિન્દમ ઋષિની અવસ્થામાં મરણ પામ્યો. આટલા પ્રસંગને લઈ આ કાવ્ય રચ્યું છે એમાં વસતતનો તપ ઉપર વિજય વર્ણવ્યો છે કટલીક વાર કામ ઇન્દ્રિયનિગ્રહને જીતે છે અને અનિષ્ટના પૂર્વજ્ઞાનથી તથી દૂર રહેવા કસો નિશ્ચય પઠારના પ્રાપ્ત્ય અગાડી જતો રહે છે તેનું કવિએ યથાર્થિત વર્ણન ક્યું છે સદ્ અને અસદ્ વૃત્તિનો વિરોધ થતા મનમાં કેવી અડગામણ થાય છે, મનમાં કેવા જુદા જુદા ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, મન કટલી વાર સત્કર્મનો (કે ઇષ્ટ કર્મનો) નિશ્ચય કરે છે ને કટલીક વાર તે નિશ્ચય તોડી પાછું નિર્બલ થઈ પડે છે, અને અન્તે કેવી રીતે અસદ્ (કે અનિષ્ટ) વૃત્તિનો જય થાય છે તેનું તથા મનુષ્ય સદ્ ઇષ્ટનું જ્ઞાન જતા અસદ્ અનિષ્ટ કૃત્ય કરે છે તેનું રસમય ચિત્ર કવિએ અત્યુત્તમ કૌશલ્યથી આપ્યું છે નીતીશાસ્ત્રના એક ઉપયોગી તત્વનું ઉદાહરણ આપતા કવિએ પરાક્ષ રીતે પ્રસ્તુત ઉપદેશનું યોજન કર્યું છે સનાતનવર્સિત કવિતાના ત્રણે વિષય—સૃષ્ટિરચના, પ્રસંગ અને જનમ્વભાવ—નો એમાં સમાવેશ થયો છે વર્ણન, વૃત્તાત અને મનોવૃત્તિના ચિત્રમાં છેલ્લાનું ચિત્ર વિશેષ મહત્વનું છે અને તે આ કાવ્યમાં અદ્ભુત છે

‘સ્લોક ૧ કાવ્યની કથા ત્રીજી સ્લોકથી શરૂ થાય છે, પણ પ્રસ્તાવના દાખલ વચમાંથી એક સ્લોક કહાડી કવિએ પહેલો મુક્યો છે ચમત્કારની આ એક યુક્તિ છે માદ્રીની આ પાડુ પ્રતિ યુક્તિ છે

લી. ૧૫૬ જાણુ બધુ ઈ—પાડુના હૃદયમા વિચાર અને બુદ્ધિ વચ્ચે થઈ ગયેલ તુમુલ્ય બુદ્ધિનું યથાગ્રિયત ચિત્ર છે અમુક કાર્ય હાનિ-કર્તા થશે એમ જાણ્યા છતાં ઘણી વાર તે અટકાવી શકતું નથી એવો અનુભવ ઘણાને થયો હશે. એવી સ્થિતિમા હૃદય કેવું પામર થઈ જાય છે, બુદ્ધિ કેવી મૂળપ્રાય થઈ રહે છે, સારા નરસાનો વિવેક કેવો નષ્ટ થઈ જાય છે, અને આધર્મીયા ડરી પતંગની માફક બળતી ઝાળમા કેવી સહેલાઈથી ઝપલાવાય છે તેનું તાદશ ચિત્ર મહુ જ સફળ રીતે અપાયેલું છે આ કાવ્યનો હેતુ જ એ છે માણસની બુદ્ધિ ઉપર પણ લાગણીનો કેટલો જીલમ છે, અને તેને વશ થતા ‘હબ્બરીઓની ગુલામ-ગીરી, ભારે જીલમી નિરકુશ રાજાઓની પ્રજાનું દાસત્વ પણ મનની આ અસ્વતંત્ર વિદારાધીનતા આગળ ઝાઈ નથી’ એ સિદ્ધ ડરી આપ છે

કાવ્ય તરીકેની કિંમત ઉપરાંત નીતિશાસ્ત્રના એક ઉપયોગી તરવને સમજાવવાની અતુલ શક્તિથી કાવ્ય એક પથે બે ઉત્તમ કાર્ય સાધે છે. (સવિસ્તર ટિપ્પણ માટે જીઓ ૧૮૯૦ના જાન્યુઆરીના બુદ્ધિ પ્રકાશમા આવેલી આ કાવ્ય પરની રા રમણભાઈની ટીકા)

કાવ્ય ૧૦૮ વદાય

સધ્યા સલૂણી ઈત્યાદિ વિચાર જેમ શેલીની કવિતામા ઠેકઠેકાણે દર્શાવાયા છે તેમ આ લેખમા પણ તેવાજ વિચાર શબ્દાતર કે રૂપાતર પામી નીકળી આવે છે

સરખાવો શેલીનું Flight of love

When the lamp is shattered &c.

આપણા હાલના લેખકોમાથી કેટલાકના વિચાર સાથે અંગ્રેજ કવિઓના વિચારનું સમિશ્રણ એવું તો થયું છે કે તે સમયે વિદ્વાત-ભરી ચર્ચા રસભરી થાય તેવું છે પરંતુ આવા નાના સંગ્રહમા ને તેમાએ તેની ટુકડી ટીકામા ઠેકાણે ઠેકાણે તેવી નોંધ લેવી એ વધારે

પડતુ ગણાય એવી ધામ્નીથી તેમ ક્યું નથી તોપણ કોઈ કોઈ કેકાણે
તો વિચારતુ તાદાત્મ્ય કે સામ્ય એટલુ બધુ મળી આવે કે કે અગ્રજ
કવિના શબ્દો ઉતારવાના મોહને અટકાવી શકાયો નથી

કાવ્ય ૧૦૯ વિપ્રયોગ

પહેલી આઠ લીટીમા પ્રશ્ન છે ને છેલ્લી આઠમા તેનો ઉત્તર છે

પત્નીવિયોગની દુખી થયેલુ હૃદય સસૃતિની અન્ય વસ્તુઓ તેવી
ને તેવી દેખે છે--તેને નાશ કે વિકાસ નથી આકાશમા તારલી, ચન્દ્રની
જ્યોત્સના, અને નિશાનો વિલાસ-એ જેવા હતા તેવાજ દેખાય છે
પણ હની તે દારા ક્યા છે ?

સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રશ્ન ઉડે છે કે શુ ત્યારે હવે એ નહિ જોવાય ?
રોનારા પ્રિય જનના આસુડા, આશ્વાસડ શબ્દો સાથે તે નહિ રહોવે ?
શુ ત્યારે ત્યા (પરયોદ્ગમ) એની એ દારા ત્યારે (મૃત્યુ પછી) લાઇલાજ
રોયાજ કરવાની ?

દુખી હૃદય, શોકના અગાધ પ્રભા નિમજન થયેલુ હૃદય આખર
કાઇક દિવાસો ગોધી ઉત્તર મેળવે છે કે જ્યા રંગની જ્યોત્સના વસી
રહે છે અને જ્યા નિશાનો અધકાર કોઈ દિવસ દ્રષ્ટિગોચર થતો નથી
ત્યા તે દારા છે

હેવટ શોકાદિધિમા ધુમના ધુમતા દિવાસાડપી ત્રાપો હાથ આપે છે
અને જો ત્યા ને દારા છે તો તેને ત્યા મળશે અને ત્યા એ આસુ
પણ લૂગશે એમ વિચારી દુખ ભાર ઓછો કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને
એની એ દારા છે તેને મળાશે માટે હમણા સાથે રોવા કે આસુ
લોવા ન આવે તોપણ તે ત્યા તો છે અને આખરે મળશે એવા
દિવાસાથી મન વાળે છે

આ નાનકડા સગીનમા જે મીકાશ અને કોમળ ભાવના લલિત
ઉદ્દગાર નીકળ્યા છે તે ખરેખર અતિ સુદૃઢ લાગે છે શૌચની પરાકાષ્ટા

તથા ક્રોમળ હૃદયની નિરાશામાંથી જગી ઉઠતી અમર આશાનું ચિત્ર રસવૃત્તિને મોહ પમાડે ને હૃદયને પીગળાવે તેવુંજ છે ડલાપીના નાના સંગીતો-માજ ફેટલેક ઠેકાણે આ માર્દવ આ કરુણભાવ, આ મીઠાશ અને આ હલક કંઈક અશ્વે દેખાય છે બીજામાંથી તો ભાગ્યેજ આની પાસે ઉભુ રહી શકે તેવું કાવ્ય મળશે

કાવ્ય ૧૧૦. સ્વપ્ન-વાટકા

મૃત્યુવશ થયેલી એક સ્નેહીબાઈની કબર પાસે આવતા ‘હવામા કાઈ તરલ ઝુલતી લાગણી’ લાગવા મડી, અને તેને પરિણામે આ લીટીઓ લખાઈ મીઠ તારાપોગવાળાને ગુજરાતી-શુદ્ધ ગુજરાતીના સસ્કાર થયેલા છે તે આ કાવ્યમાંથી દેખી શકાય છે પારસી ભાઈઓને આવી શુદ્ધિ તરફ વળતા જોઈ કોને હપે નહિ થાય ?

કાવ્ય ૧૧૧ તુ ગઈ.

“ આ કરુણ અને માર્દવથી ઉભરાઈ જતુ લઘુ સંગીત કાવ્ય મારા એક મિત્રે પોતાની પત્નીના ગર્ભવાસ ઉપર લખેલું છે પ્રમલ ચિત્તક્ષોભના ઉદ્દગાર કે શાંતિના સમયમા સભારેલી અને ફરો નાદશ થતી અવ-સ્થાનુ ચિત્ર એ આમા નથી જે સ્થિતિમા વિચાર અને લાગણી અલિખ થઈ જઈ પ્રસ્તુત સમયનુજ દર્શન થાય છે તે નહિ, પણ ફરી એકવાર દષ્ટિ થઈ શકતા સમગ્ર જીવન જે પ્રકારનું ભાસે છે, તેનું પ્રતિબિંબ છે પ્રદીપ દૂર થતા શૂન્ય જાણાતી મદિતના જેવી દશાવાળા અત કંગણનું આ નિરાશાફલન છે આવેશના કરતા માર્દવ વિશેષ હોઈને સહૃદયનું હૃદય વધારે દ્રવિત અને છે દષ્ટા થઈ જીવનને નિહાળી જોતા પણ વિન્નત કરેલા નયન બાળપણથી ભરાય છે, અને લૂછાય છે આ બધું સમજનારને નીચે ફેટલું બધું છે એ કટપના આવતા અસામાન્ય અસર થવી જોઈએ, પણ સામાન્ય વાચનારને તો ફક્ત શુદ્ધ પ્રેરણા અને સરલ-

તાનોજ અનુભવ થવાનો સભવ છે આપણી ભાષામાં આવા પૂર્ણ કાવ્યરત્નો ઘણા થોડા મળી શકશે લી ૨૫-૨૮ આ કટપતા એટલી બધી મુશીબિત અને તેની સાથે એટલી બધી અસરકારક છે કે પ્રસ્તુત અવસ્થાની પૂર્ણ પ્રતીતિ થવામાં કાંઈ પણ ન્યૂનતા રહેતી નથી ”

મ ૨ ભટ્ટ.

કાવ્ય ૧૧૩

માળીને ઉપાલબ્ધ

આ કાવ્ય આજ સુધી જ લ દેવની કૃતિ તરીકે મે માનેલું હતું પરંતુ મારા મિત્ર રા લલિતને ખમર થતા તેમણે ખાત્રી કરી જણાવ્યું કે તે તો રા ઈન્દ્રજીત જ્યેષ્ઠરામનું કરેલું છે, તેથી યોગ્ય ફેરફાર કરવાનું વાજબી માન્યું છે

કાવ્ય ૧૧૪

પ્રાર્થના

આ અગ્નિ નાના જન્મમાં દુખી દીલને સૌ સાથે મળી માથે પડ્યું સહી લેવાનો ઉપદેશ બહુ દુઝામાં, પણ હૃદયના ખરા ભાવથી દર્શાવતામાં આવ્યો છે જેમ ભાવ બળવાન, તેનો ઉદ્ગાર આવેશભર્યો અને હૃદયની છબી ખરી હોય, તેમ શબ્દોનો ઉપયોગ થોડો કરવો પડે છે વૃથા વાગ્જલનો ત્યા અવગણ રહેતો નથી રોનારનું હૃદય ગમે તેવું હૈયાકાંટ રૂદન કરતું હોય તોપણ તેના હૃદયને અસરકારક આશ્વાસન આપવું એ બાહ્યોપચારથી બનવું અશક્ય છે, સખાનું હૈયું ‘બહાલા કેરા દુખ શ્રવણથી પીગળે’ છે અને નિરૂપાય બની દુખી થતા બહાલા સ્વર્ગન સામું મુગામુગા જોયા કરે છે ને બહુ સારે સાથે આસુ સારે છે સારે બહાલાઓ પ્રતિ ઉપદેશ એવો છે કે સાગરમાં (ભવસાગરમાં) સૌ સાથે ઈ.

રોવાની નિષ્ફળતા છતાં માનુષી હૃદયપર તેની સત્તા, આજ ઉપયો-

ગની નિરર્થકતા અને બહાલામાં બહાલા સખાનુ વધારામાં વધારે જોર અશ્રુસમર્પણનું જ છે આ બધું મિત શબ્દોમાં અમિત ભાવથી દર્શાવી, પાછળથી સૌ સાથે રહેવાનો અમોલ ઉપદેશ આપનાર આ નાનકડું કાવ્ય સસારયાત્રા સફળ રીતે કરવા ઉત્તમ શિક્ષણ આપે છે

કાવ્ય ૧૧૫ વિધવા બહેન બખાને

પ્રભુપર ખરી આરથા—તેના સર્વ રસ્તાઓ સારા માટે છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ અને આવેલી સ્થિતિમાંથી પણ ઉત્તમ બોધ અને સંપૂર્ણ સંતોષ મનાવનાર આ કાવ્યની મધુર છાપ અનેરી જ છે !

એ લેખકના કાવ્યમાં કળાવિધાન એવું તો સાવધાન રીતે થયેલું છે કે તેની એકે લીટી નવીન આનંદભરી મીઠાશ વિનાની નથી, એટલું જ નહિ પણ તેના સર્વ લખાણમાં અથથી તે ઇતિ મુધી ભાવ વધતા જતા રસથી જળવાઈ રહે છે

કાવ્ય ૧૧૬ વિદ્વ મૃગ

સ્વ હરિલાલભાઈ જ્યારે ચન્દ્રના તત્રી હતા ત્યારે તેમની નવા લેખકોપર માયાળુ વૃત્તિને લીધે કેટલાક નવા જણને લખવાનો ઉત્સાહ ચડતો અને મળતા અભિનંદનથી કાયમ રહેતો આવા બધામાં મીઠા બોટાદકરના લેખ ઘણા ખરા બધા ખરા કવિત્વથી ઝળકી ઉઠે છે

આ કાવ્યનો પ્રસંગ બહુ જ ખારીક છે સહજ સમજાય તેવું છે—તેમાં પ્રદર્શિત થયેલ કંઈ પણ ભાવ અને માર્દવ વિશે વિશેષ વિવેચન કરવા જેવું રહેતું નથી

તેજ લેખકનો બીજો લેખ ‘પ્રેમ અને સ્વકાર’ પણ તેની કલમની સચોટ લેખનશૈલી તથા વિચારમાં ઉગ્ર ઉત્તરવાની રીતિનું સારી રીતે જ્ઞાન કરાવે છે

‘કલ્પોલિની’ નામનો કાવ્ય સંગ્રહ તેમના તરફથી હમણા બહાર પડ્યો છે બીજો પણ ‘સ્રોતરિવની’ નામથી પ્રકટ થઈ ચૂક્યો છે

લી ૨૦ આ પ્રેમ પારાવારમા ઇ૦ સરખાવો
કાઈ તેથી વધુ સુખ હશે પ્રેમીને દાઝવામા

(તુલસી કલાપી)

કાવ્ય ૧૧૭ મહારા મયૂરને

આ કાવ્ય સ્વર્ગસ્થ લાઠી ઠાકીરશ્રી સુરસિહજીના (કલાપી)
સ્મરણાર્થે રચાયેલુ હતુ

કાવ્ય ૧૧૯ મૃગલીને.

‘મળ કયા છે’ ના લખનાર રા લલિતનુ જ આ કાવ્ય છે,
પરતુ આમા દિલની સ્થિતિ તદ્દન જુદી જ છે પહેલી ડીમા ગ્રીષ્મના
પ્રચડ તાપથી થતી દુખદ અવસ્થાનુ વર્ણન છે અને તેમા તૃપાથી
ચીડાતો, અધોગતી પામેલી મૃગલીને ઉન્નતિ માટે અવનતિ પણ સડી
લેવાનો ઉપદેશ અપાયો છે દુખના કાળા વાદળા દુર થઈ સુખસૂર્ય
ઉગશે, લીલી લીલા બવે પ્રસરશે અને અનત વસતની ભલકલરો ખુબી
પાછી અવનીમા ખીલી ગ્હેશે એવો આશાભરો ઉપદેશ તથા દિલાસો
અપાયેલ છે

કાવ્ય ૧૨૨ શિકારીને

આ નાનડડા કાવ્યમા કેટલી ગભીરતા છે, એ હવે સમજાવવુ
પડે તેમ નથી જો કે પોતાનામા ડળાની ખામી છે એમ કલાપી માનતા
હતા, તોપણ વાચનારને આ કાવ્ય વાચ્યાથી જાણવામા આવશે કે,
કળાવિધાનમા તે રાજવી કવિ પોતે કહે છે તેટલા પછાત હતા નહિ
સુદર વિચારને સુન્દર રીતે વર્ણવી થોડી સુન્દર લીટીઓમા સમાપ્ત કર-
વાની સુદરતા આ નાના સુન્દર કાવ્યમા સર્વ વાચકને પ્રતીત થશે
એમ આશા છે.

કાવ્ય ૧૨૪ થોડક છટે બળતી ચિત્તા

લી ૮ મૂર્ખમનુ--મનુષ્યને મૂર્ખ ઉપનામ વાન્તવિડ જ છે
માયાના ખેવ પ્રત્યક્ષ છતા તેનુ ભોપાળુ, છતી આખે પણ જોઇ ન
શકે તો પગી તેને મૂર્ખ કહેવોજ ઘટે છે

આળુ ને બળતી દેખાઉ, નળતી બાળતી ખાઉ,

મૂર્ખ મનુ તોથે ના સમજે માયાનુ ભોપાળુ

એ લીટીઓ ઉત્તમ સૂત્રને ઘણીજ સ્વભાવિડ રીતે, સુદર, સહેલા,
સાદા, શબ્દોમા સમજાવે છે ને ખરા જીવિતની પ્રતિભાનુ સૂચન કરે છે
આવા સુદર, મોહક ઉદ્દગારે પ્રસાદી જીવિમા ઠેકાણે ઠેકાણે મળી
આવે છે તેને માટે રસીક વાચકને જ્યા ત્યા સૂચન આપવુ યોગ્ય
લાગ્યુ નથી

કાવ્ય ૧૨૫ બહાલાઓને ઉપદેશ

દયા ધર્મ કો મૂલ છે, તથા આત્મવત્ સર્વ મૂતેષુ આદિ મહાત્માના
મહા વચનોમા ઉપદેશાયેલી મૂત્તદયા નો ઉપદેશ આમા પણ છે ઉદારચરિત
મહાત્માઓના જીવનનુ સત્વસાર-આમા જ છે મનુષ્ય જાતિ પર બધુભાવ
રાખવાનો ઉમદા, ઉત્તમ અને ઉદાર ઉપદેશ, તેવાજ સરળ શબ્દો, સહેલી રૌલી
અને રસભરી છટાથી થયેલો છે

આ લેખકના આવેલા જુદા જુદા ગ્રંથોના અનુભવથી વાચકને
તેના ગ્રંથની ભાવપૂર્ણતા, રસિકતા અને મધુરતાનો તો સ્વાદ આવ્યો જ
હશે અને તેથી તેના સ્વચ્છ હૃદય, તેને ઉકેલવા માટે વપરાતા આખેહુખ
શબ્દો, તેમા વહેતી કોમળતા અને પદ્ધલાલિત્ય, તથા આખા ગ્રંથમા
ઓતપ્રોત પરોવાઇ રહેલો ભાવ વિગેરેનુ વિવેચન જરૂરનુ નથી

કાવ્ય ૧૨૮. સખા પ્રત્યે ઉક્તિ

સસારમા નેહનો અભાવ દેખી દુખી થતા હૃદયની સખા પ્રત્યે

ઉક્તિ જલને પડે-આમુ ભરી આખે નિગમતા નેહ જણાતો નથી જરા
જોના જહિ છુ કે હૃદયમા ગ્વાનિ, અસતોષ, નિરાશા ઉત્પન્ન થતા
અશ્રુધારા વહે છે ને તેથી ચક્ષુ આડે જળનો પડદો રહે છે

જો ભવસાગરમા તારા હૃદયની સાથે માગ હૃદયથી વહાય તો મને
ઐહિક આશા નથી એમ કહી સખાને ઐહિક આશમા મોહ ન પામ
વાનુ વિનવી, મ્નેહ સિંધુ વહેતો ડગવા માટે આતુર વિગ્નપિત સાથે કાવ્ય
અવસાન પામે છે

કાવ્ય ૧૩૧

તુલસી

‘કલાપીના કેઝારાવ’ મા આ કાવ્યને ‘બિન્દમગળ’ એવુ નામ
આપનામા આવ્યુ છે ત્યા તથા અદગ્ની લીંગીઓમા પણ છેવટના ભાગમા
જ્યા નામ આવે છે ત્યા ફેરફાર કર્યો છે તુલસીદાસ માટે દતકથા
જુદી તરેહની છે અને આમા વર્ણવેલી વાત સુગ્રહસને વધારે લાગુ
પડ છે, તે ખરૂ હોય તો પણ કવિએ જેવી રીતે લખેલ હોય તેજ રૂપમા
તે કવિના વાચક આગળ સાગોપાગ મુકની ને પછી તે સમ્યક્ષે જે ચર્ચા
યોગ્ય લાગે તે કરવી એ વધારે ઉચિત છે, એમ ધારી, કલાપીએ પોતે
‘ચદ્ર’ મા જેવી છપાવી હતી તેવીજ આમા પણ દાખલ કરી છે

કાવ્ય ૧૩૬

ચક્રવાક મિથુન

“મય અને કમલ, ચદ્ર અને કુમુદ એવા કેટલાએક પ્રેમી જોડા
સંસ્કૃત કવિઓએ કહ્યા છે ચક્રવાકચક્રવાકી વિષે તેઓની કટપના એવી
છે કે એ બન્નેનો પરસ્પર પ્રેમ એટલો બધો હતો કે બેમાથી એટલું
મોત થતા ખીજી તેની પાછળ જીવ ડહાડતુ, તેમા દૈવયોગે કાઢના શાપથી, દરેક
રાત તેમને પ્રિયોગમા ડહાડવાની થઈ ત્યારથી, તેઓ રોજ સાજથી સવાર
સુધી કોઈ નદીને સામસામે ઝડે કે ખીજે એવેજ કોઈ મથળે બેસીને

આખી રાત એક ખીજને ગદ્ગદ સ્વરે બોલાવવામા ગાળે છે, અંતે દિવસે એક ઘડીભર પણ વિખુટા પડતા નથી આ કાવ્યમા ચક્રવાકચક્રવાકીનું હૃદય, મનુષ્યહૃદય જેટલુંજ સુકુમાર કલ્પ્ય છે ફેર માત્ર એટલો જ કે મનુષ્યનું વિશાલ હૃદય અનેક મહાન અને તીવ્ર વિકારોથી ડપાવમાન થાય છે, પણ આ પદ્ધિઓનું હૃદય એક પ્રેમનો જ મહાવિકાર અનુભવે છે ‘સ્નેહ-આલ’ ચક્રનાકના નિરૂપણ દ્વારા મનુષ્યહૃદય પ્રેમમય જ બની રહ્યું હોય, એ વખતની તેની સ્થિતિ સૂચવવાનો આ કાવ્યનો હેતુ છે”

બ ક ઠાઠાર

પ્રેમ એ જ જેતા જીવનનું પરમ ઈર્ષ્ય મનાએલ છે તેવા પ્રેમમય યુગજને પ્રેમીના સહવાસથી મળતા સ્વર્ગીય સુખ અને તેના વિયોગથી-વિયોગના વિચાર માત્રથી પણ-થતા અસહ્ય શોક અને અગાધ દુઃખનું આબેહુપ વર્ણન આ કાવ્યમા થયું છે એક નિર્જન ગિરિ પ્રદેશમા બેઠી નહિને કિનારે ચક્રવાકમિથુન રહેતું હતું થવાના વિરહથી સભય થયેલી નાયિકા વ્યાકુલ થયેલી છે માણેલા અનવધિ સુખ પછી આવતા વિરહથી થતી વ્યાકુલતા કેટલી બધી બેસુમાર થાય તેની તુલના કરવા ખાતર સયોગના સમયે તેઓના અમિતસુખદાથી વિહારતું વર્ણન થી ૧૫ થી ૪૬ સુધીમા છે થવાના વિરહનું ભાન એહમત્ર જોડાને પિલાસને વખતે રહ્યું ન હતું, તે ભાન થતા—સ્મૃતિનાશની જવનિકા ત્રુટતા તેઓ ઉન્મત્ત (ગાડા જેવા) થઈ ગયા અને આખરે જુદા પડવાનો સમય લખાવવા માટે ઉચે ઉચે ઉડવા લાગ્યા—એવી આશાથી કે તેઓ સૂર્યોત્તેજની સમીપ રહે તો વિયોગ ન બેઠે. પડે, પરંતુ દિનતેજના છેલ્લા ઝિરણો જવા લાગ્યા અને તેથી રહેલી ક્ષણમા પણ તેઓ પરિરલ કરી રહ્યા વિરહ વેદનાથી બળતું જોડું ‘છુટી છુટી સહન ન થતા મત્ત પાછું મળે છે’ અને ટળવળતી નાયિકા ‘પા-પાણોમા’ ઈત્યાદિ તૃણા બતાવે છે, તેના જવાબમા નિરાશામા કુખી

રહેલો નાયક ધૈર્યને છેદનાર દિલાસો આપે છે ને કાવ્યનું મૂળ વસ્તુ પુરૂ થાય છે લી ૧૦૭ થી ૧૧૪ માં કવિની કળાની પગકાબજ છે “કવિતાદેવીએ કરેલા દિવ્ય લોચનથી કવિને જીવંજ આભાસ થાય છે મનવાહિત ચિત્તહારક રસતેજપૂર્ણ એક નવીન ‘દુનિયા’ માં આ ‘રનેહબાલ ચક્રવાકમિથુન” પૂર્ણ આવેગથી દાખલ થઈ જતું હોય એમ તેને ઘડી ભર જણાય છે પણ કવિતાદેવીનો હાથ જ્યાં મસ્તક ઉપરથી ખસી જાય છે, આખો બંધ કરીને જ્યાં પાછી ઉઘડે છે, ત્યાં તેની ખાત્રી થાય છે કે એ દેખાવ તો ફક્ત એક ઈન્દ્રજાલ હતું—છેલ્લી બે લીટીઓથી કાવ્ય માત્ર હૃદયજન્મ કવિતાના (Pure Subjective poetry) કરતા ચઢતી પકિતનું બને છે ”

બ ક ઠા.૧૨

કાવ્ય ૧૩૯. રમરણુજાલિ

૨૧ મણિલાલ નલુભાઇને અર્પણ કરેલી રમરણુજાલિમાંથી આ લીટીઓ લેવામાં આવી છે

કાવ્ય ૧૪૫ આલોક

“પ્રલાકર” નામના માસિકમાં આવેલું આ કાવ્ય લેખનરૌલી અને મસ્તી ઉપરથી બાલાશંકર ઉદાસરામનું છે એમ એક મિત્રના કહેવાથી સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું પરંતુ રા મહેતાએ તા ૨૪-૬-૧૯૦૭ ને રોજ લખેલા પત્રથી મને જણાવ્યું તે પ્રમાણે નામમાં સુધારો કર્યો છે

કાવ્ય ૧૫૦ પ્રાર્થના

પ્રાર્થના કરનારના જીવનને સરિતાનું રૂપ આપ્યું છે, અને તે રૂપક અગેઅગમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે ખરી જીવનની લાલસા-નદીને

ઊંઝાણે રહેતુ સ્વચ્છ પાણી, ખુદ્ખુદો, મેલ, શીણ, વમળ-પ્રાર્થના કરનારના પાપ, ખાર (એ પરપોટાઓ પોતે નાશ પામે છે, છતાં તેના અસ્તિત્વના ચિરસ્થાયી ચિન્હ ખાર રૂપે મુકી જાય છે)—કચેલા પાપનો પસ્તાવો, પવન ફેટલીકવાર અગ્નિજ્વાલા આપણા કર્તવ્ય અમુક રમ્તે દોરાઈ જાય છે તે દોરનાર અઠસ્માન, ઉદ્ધિની વેલા-સસારની ધડમથલ (સત્ય જ્ઞાનને ઝુરવા નહિ દેનાર રીતિરિવાજ, લાજશરમ વગેરે વગેરેનું જોર) તિમિર ગહ્વર (=નદીની અદરની ખખોલ)-જીભ પાપ આમ સર્વાંશે રૂપક અનુસૂત હોઈ કાવ્ય એક પરમ્પરિત રૂપક બને છે

કાવ્ય ૧૫૩ કલમ કરનાર વનમાળી

આ માત્રાત્મક ચિત્રણ ધના પ્રથમ પદ્યમાં, અનુવાદ સાગોપાગ સજીવન હોવાની, રસપ્રવાહ મળના જેવો જ સાહસિક ગતિવાળો હોવાની, અને નવી વાણી નવી ખુબીવાળી હોવાની આશસા પ્રદર્શિત કરી છે, તે પચોક્ષ એમ મુચ્ચ છે કે શબ્દાર્થ શુદ્ધિ સાચાતા એ અનુવાદ નિર્જીવ હોય છે, ભાવ ધટાવતા એ રસપ્રવાહ ક્લેશથી વહેતો હોય છે, અને જૂની વાણીની ખુબી લાવવાના પ્રયાસ થતા એ નવી વાણી ખામી ભરેલી હોય છે ખીજ પદ્યમાં પ્રસંગ મળ્યે ન્યુનતા દૂર થઈ શકે એટલા માટે છુટથી વિરૂદ્ધ પણ હિતશુદ્ધિની દીઠ કરવા પ્રિવેચકને અનુનાદકની પ્રાર્થના છે અને નવીન આવૃત્તિમાં અનુવાદને અગે ઉદ્ભવતી નૂતન શોધ ભરેલી ચચાની મજરી વાચકને નિવેદન કરવા અનુવાદકની ગૂઢ પ્રતિજ્ઞા છે

કેલિ કરતુ-રમતુ, રમતિયાળ (Sportive) ધજ ધરણી અનુવાદની ચાસ્તર (ચરોતર) ભૂમિની ગુજરાતી ભાષારૂપી ભૂમિ વિદ્યાધર-વિદ્વાન સજીવની—મૃત સસ્કૃતના મૃતપ્રાય નાટકને પોતે જીવતી હોષ સજીવન કરનારી નવ જીવન-અનુવાદની ભાષાની સમર્થના (Expressiveness), વ્યજકતા, મધુરતા, આદિ વિશિષ્ટતાથી જે નવું ચૈતન્ય

અનુદાદમા આવે તે ડવાસવા—વિરહ છતાં પણ હિતબુદ્ધિના વૃન્દાવ-
નના વનમાળી-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મથન-સમુદ્ભવન, નવનીત-માખણ
સુગવન-નદન અને કાચનપુરી-સોનાની દ્વારકા બ્રહ્મારણ્ય-બ્રાહ્મણોના આશ્ર-
મોને લીધે પ્રાચીન કાળથી “બ્રહ્મારણ્ય” સના પામેલો ગુજરાત ગિવાણુ-
દેવવાણી, સન્કૃત પંચરાવી—પરિમળથી મહમહ બનાવી

કેશવ હર્ષદ મુવ

કાવ્ય ૧૫૪

અવસાન

વશવર્તી ઈ સગીતના ધ્વનિથી જળ પણ થલી જાય છે તેવો
વિચાર જીતા ડવિમાથી પણ મળી આવે છે * ‘ગોપીનો રાસ’
નામના એક કાવ્યમા કૃષ્ણની વાસળીથી જડ અજડ સૃષ્ટિપર થતી મોહક
અસન્નુ અતિ મુદ્દર અને તાદરા વર્ણન છે, તેમા આ વિચાર દર્શાવાયલો છે

હરિ વૃન્દાવન આવીયા જીરે,

કઈ વાંચો મધુરો નાદ, પ્રજગોપીને રાસ રમાડીયા જીરે

ગાજી ગયો ચાદ લોકમા જીરે

પછી બ્રહ્માજી ભૂલ્યા વેદ,

પ્રજ૦

પવન રહ્યો મૂછાઈને જીરે

*

*

~

*

જમનાના જળ થીર થલીયા જીરે

પછી તૃણ ન વહે ગાય—પ્રજ૦

~

*

*

*

આખા કાવ્ય સાથે સરખાવો શેલીની

Mus c when soft voices die, ઈત્યાદિ લીટીઓ

* આનો રાસ મોહક ભાવની છાપ પાડે તેવો છે આવા કિમ્મત રત્નોનો
ભડાર ભેવ જાણુ આતુર નહિ થાય ? પરંતુ તેની પરીક્ષા કરી એકત્ર કરનાર
ભેદએ છે આત્મા છે - આ નમ્ર અને જવા નેવા પ્રયાસનો દાખલો લઈ બીજા
પણ એ ક્ષેત્રમા નીકળી પડશે

પહેલી લીટી પ્રમાણે કાવ્યાનુક્રમ.

	પાનુ
અમે તો આજ તમારા બે દિનના મેમાન	૨૫૮
અમે દિવ્ય ગીતો ગાનારા	૧૨૩
અરણ્ય તરણ ઉદય થયો સહુ જગો સુના લોક	૧૧૬
અરે એ ! બાળ બાળુડા !	૭૨
અરે માળી ! અડાળે કા	૨૭૮
અસતિપરથી નભ ચડ્યુ મારિ	૧૭૧
અહા રા! પડ્યા હતા અમ તુલક મ્મતકે રમ્મથ !	૧૬
અહિયા મહાઅલિંગ તળાવ નિશાળુ દૂતુ	૧૦
અહો પ્રભુ ! મને હૃદય ફીધુ તે	૧૧૨
અહારો અનેકવાર ચક્ષુએ હી'ત હતા	૨૫૨
અન્તર ઉજ્યુ હો ! સહઆ ધૈર્ય ગળ્યુ હો !	૯૨
અન્ધાર થયુ પાતળુ નભ વિષે, તારાદ્યુતિ નીતરી	૫૭
આઠાશે એની એ તારા	૧૭૨
આપે ઉભુ તટધુમન જેમા દુમો નીદ સેવે	૯૩
આજ મહાગજ જલ પર ઉદય જોઇને	૨૫
આવો કુલડા મધુરા રે આપણુ સગે રમિયે	૭૩
આશાપખીડુ મહે તો પૂર્યું કનકમય પાજરે	૮૫
આના અણુગણુ તારાવૃન્દ રે ફીચે શ્યામ નિશામા	૮૧
આ શી ઉડી રજની આજની ભણે ઉડા ભણુકાર	૮૦
ઉગતા સૂર્યની સામે આવે છે મૃગ દોડતો	૧૫૨
ઉગે છે સુરખી ભરી રવિ મૃદુ હેમન્તનો પૂર્વમા	૯૫
ઉગે વને સુતર આમ્ર આલે	૧૧

ઉગ્યો સૂરજ જો લીલુડા વનમા રે	૫૧૫
ઉજડ એક ગિરિકરી કરાડ	૨૨
ઉડી જા તુ પ્રિયા પાસે	૧૫૭
ઉદ્ગ્રીવ દષ્ટિ કરતા નભ શૂન્ય ભાસે	૧૪૫
ગિજ્યુ સવાર મુખરૂપ સખિ ! અમાર	૨૪૩
એક વેળા રાત્રિ પડતી હતી	૩૨
એક મુભાગી પળે પ્રિય તહારી	૫૪
એકાન્ત આ ગિરિતણા ઉદરે પડેલુ	૫૮
એવુ બતાવે કાર્ધ આજ	૭૯
ઓ મેઘ વૃષ્ટિ લાવજો ..	૨૫૪
ઓ હૃદયરવ રેલાવનારા કવિવરો ! ગાયકગણો	૪૬
કર્ધ લાખો નિરાશામા અમર આશા છુપાઇ છે	૩
કર તુ કર્ધએ, કર તુ કર્ધએ	૮૪
કલાપી ! કેદા મધુરરવ રેલ !	૧૩૮
કર્ધઆઘ વારિમક વ્યાસ કલિદાસ આદિ વિનાશથી	૨૪૯
કલિ તુ જાય છે દોરી દગાબાજી કરી કિરમત !	૩૭
કાયલડી ! તારી મોરલી, લલિત ખેંદના ! છોડી જજો	૧૦૩
કયા છે મગ્ન ? કયા છે મગ્ન ? કહે તુ મુસાફર ખરડના	૭૫
કર્ધ ઋતુ વસત, પ્રાવૃષ વળી જશે પરવરો	૧૦૦
ગગને આજ, પ્રેમની ઝલક છાઈરે	૧૦૮
ગયો ગુર્જરી ભૂમિનો આજ હીરો	૧૫૬
ગાન મધુક કરી ઉછરગે હર્ષ નદી નાયતી	૨૪૬
ગુજારે જે શિરે ત્હારે જગતનો નાથ તે રહેજો	૧૯૧
ધુ વ્હૂ ધૂ ધ ધુધવતી ગહનગિરી, ગુફા, કાનને ગાંજ ઉઠે	૧૦૯
ચળક ચળક શી આકાશે તારલી	૧૧૪
છુપી ઉપે વનપડ મહિ તારના વ્યોમ અંકે	૧૪૧
	૧૯૮

જગ ! ગજવજે ઘેર ગીતડા	પાનુ	
જતા'તા સાંઝે જ્યા વરવહુ અમે ધાન્ય લણના	૯૪	
જય ઉદય વિજય શિવ સમય અભય સભારો	૧૪૬	.
જયમગળ પ્રિય જન્મભૂમિનુ ગમ્ભવિયે	૧૧૩	...
જા ઉડી, બધન છુટી, પખેર ! જા વન ઉડી	૧૧૫	
જગરનો ચાર જુદો તો બધો સસાર જુદો છે	૭૪	.
જે આઘ દિવ્ય સહુ વાઘની કયા તુ વીણા ?	૧૧૦	
જે આદલાતુ મધુર મુખકુ નિહાળ્યુ	૭	
જેવી ફરતી શરદબ્રહ્મા	૬૩	..
જોતજોતામા સરી ગિરિથી, મુજને પણ તે તુજ સાથ લીધો	૧૭૬	
જ્યા જ્યા નજર મારો હરે યાત્રી લરી ત્યા આપની	૧૩૪	
તુજ પાખ ચળકે પર્ણના ઝુડો માંહિ ચક્રો રચી	૧૬૯	
તે પખીની ઉપર પથરો ફેડતા ફેડી દીધો	૧૦૨	
તેજે ઘડયા અમ-અગ, અમોવા તેજે ઘડયા છે	૧૨૦	..
ત્યારે ગમ શુ અહિથી પ્રિયા તુ ?	૬૪	
થયુ માફ તારૂ મિતન ચુલ એ દેની ભૂમિમા	૧૭૪	.
દોહી રૂપાળા મરુરી મુજ ગારડીયુ	૧૮૭	
ઘૈરેવી દીર્ઘકાળ મેરે બદી કાધી રે	૨૧	
ધન્ય ધન્ય ઓ ચિત્ત મુજ તુ	૪૪	
ધપતી ધપતી વેગે રાત્રિ ધીમી પડી જાય છે	૩૯	
ધાઓ, ધાઓ, અરે નાથ ! ઉગારો અગ્નિકાળથી	૨૦૭	...
ધીક્રા રહી ધરા નીચે હચે તપે રવિ તીવ્ર ને	૨૧૫	
નથી નેત્ર, તુ તેજ પીનાય સખે !	૧૮૫	
નરી સરલતા પ્રાણુ પજજે !	૧૯૫	.
નહિ નાથ ! નહિ નાથ ! ન જાણો કે સસાર છે	૨૬	
નહિ આહ્વાણ, નહિ ક્ષાત્રય, ન વૈશ્ય, ન શૂદ્ર	૧૬૧	...
નીચી ભૂમિ પ્રમાણે તનપદવત હુ	૧૧૮	..
	૧૪૦	...

નીલ લીલમ સમા લાલ ગાલે બેઠા તમે જે તણે રે	પાનું
પડ પાછળ પડ રચી ઉભા શિખર ગિરિવર કેરા	૬૭
પડયા જખમ સૌ સહ્યા, સહીશ હું હજીએ બહુ	૩૪
પધારો પખીડા પરદેશવાસી હા !	૧૯૪
પાપો નૂતન લાગતી રુકુટ તે જોતા હસીને ધડી	૬૭
પીડાનણી પરપરા માહે પડી રહેતુ	૧૬૮
પ્રભો 'તુજ દારમા ઉભી જગાવ્યો મે અહાલેડ	૧૮૩
પ્રભો 'શિર નમ્યુ, નમ્યુજ ધરુ સર્વદા	૨૫૭
પ્રસરી રહી ચોપાસ શાખાઓ રૌલરાજની	૨૫૮
પ્રીતી પ્રેમ વડુ જ્ય જ્ય જ્ય વાણી	૨૩૨
પ્રેમની મટકી ચાખી હૃદય દ્રવતુ અન્યુ	૧૪૯
બધા ઝાખા તારા વિધુ પણ મહિ તેજ ન મળે	૧૦૩
અન્યુ હો ! ગાન સુણી તે સાજ	૧૨૭
અન્યો હું પ્રેમનો બદો-ખીજો ર્યે નહિ ધધો	૮
બહુ ગૂઢ તરમા બેસીને જે ગાય મીઠું કોયલ	૧૪૩
બેસી આબાડાળ આ કરતી કોઝિલ ગાન	૧૧૯
બહેની લેતી અહિ તું ધરથી દૂર નિદ્રા સદાની	૬૯
ભવે પુકો પુકો પવન ! તમ જવાલા સળગતી	૧૭૩
મચી રહ્યો કોલાહલ આજે, દગે દિશે ગાજે	૯૮
મદુથી મજની પેલી તીર ! સતો બહાયા !	૮૩
મધુગ કર્મ મદમદ રવ વાય	૨૫૧
મધ્યાહને વર્ષાદ થઇ દિવસમા માધુર્ય રેડી ગયો	૯
મદ મદ સમીર બહે તરુજમા બહુ મહાલતો	૪૯
મહેમાનો ! ચો બહાલા ! પુન પધારજો	૨૭
માનવરાજે રચ્યા મદીરો કીર્તિરાજે	૨૫૯
મહારી મીઠી મીઠી વાત સુણે રે માનવી	૧૯૬
	૮૭

મીઠા દીર્ઘ ધ્વનિ થકી વન બધું હર્ષે ભરે કોકિલા	પાનું	૧૫૭
મુજ જીવન આ પ્રભુ ! તુથી ભરૂં	..	૨૫૫
મુજ વૃત્તમા નથી કો નવાઈ, શિવાય પણુ હું શું કહું !		૧૩૧
મુજ બહેવુ થાય ઘડી ધીર	..	૫૧
મૂર્ખ મનુ ! માયાનો રોતો ! મૂર્ખતાની નહિ સીમા	..	૧૯૨
મૃત્યુવશ છું આજ જીવ અરે ! જાતો નથી		૧૮૬
યદિ હોત હું વર્ષાદ બિન્દુ ને તું કોમળ પાદકું		૧૪૧
રજનીથી ડરૂં તોયે આજે એ લેખની નથી		૨૧૯
રજની બંધીય ગાળી ! શોઝની સીમ ભાળી		૯૦
રમતા ભમતા કદી દિવ્ય વને		૨
રસ રસ રસ કરી દીધું જ જગત પલકમાહિ		૪૩
રહે પડી શું એડલો ! ચલની વાડીની મોજમા		૧૦૭
રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સહાર યુવાન તું		૧૯૦
રૂમઝૂમ ઝરણા-સાથે નીડળ્યા	.	૧૨૪
રોનારૂં ભીતરમા રોતું		૧૭૬
લખ્યું તે પત્રમા પ્યારા ! નથી સત્કાર મે કીધો		૧૨૬
વદને બહુ નીર ભરાય, સખે !	.	૧૯૬
વધ કોમળ વાદળી ! આગળ જા !	..	૧૯
વીર નર્મદ ! તું જગમા લડી જગ ગયો		૨૪૮
વહાલમ ! રૂપાળો રઢિયાળો રથ શો આપણો		૧૪૬
બહાલા કેરા દુખ શ્રવણથી પીગળે હૈયું ભીતું	...	૧૮૪
બહાલા મહારા નિશદીન હવે થાય ઝખા નમારી	...	૧૬૯
બહાલા રમીએ ઉમંગે, ફરતા કુદડી અનત	...	૭૮
બહાલી બાબા ! સહન કરવું એય છે એક લહાણું	...	૧૮૦
શારદાની વનવાડીમા	..	૨૬૦
શાન્ત આ રજની મહિ, મધુરો કહિ રવ આ-ટુહ	.	૭૦

	પાતુ
શાન્ત છે બધ છે આખો, કાઈ દર્દ કમી દીસે	૨૩૭
શાન્તિ ! શાન્તિ ! ઝરમર ઝરી ગઈ ગળી વાદળી આ ...	૮૬
શાન્તિ શીતળ વરણીને સુખમા સુવાહુ રાત્રિયે	૬૦
શીળી વાદનીની સમ રેલી રહે	૨૬૧
સખિ ! મહારા વીરના જો ! ગૂઢ ઉડા આકાશમા રે	૧૧૧
સખિ સહદયતાના ખરા ભેદ સમજો જ્યાં ન કોઈ મૂઢ	૧૦૪
સખે ! હૃદય ! ક્યા હશે ? પથ ક્યો હશે આ સમે ?	૨૭
સનાતન યૌવને રાતી હસુ આનદ હુ સ્હાતી	૧૮
સગીત, લુખ્ધક ' સુખદ તારૂ આમ નવ અટકાવ તુ	૧૮૨
સાલજાને, બહાલાઓ ! વચનો દીનતા ..	૧૯૩
સીમ્યુ નેને જગપર અમી, મીઠા વેણુ વાઈ ..	૨૪૭
સુન્દર શિવ મગળ ગુણુ ગાઉ ઇશ્વરા ' .	૧
સુરતાની વાડીના મીઠા મોરલા ' .	૨૫૦
સુર સદનતણી જ જે વાડીઓમા રમે છે	૧૨૭
સુતુ જગ નિદ્રા અડ હુ પશુ ચાલ	૫૯
સ્વર્ગીય સગીત ગમ્ય મચ્યુ ' વાહ !	૧૬૭
હમે જોગી બધા વરવા મશાનો હૃદનારાઓ	૧૨૨
હમે તો જઈ ગમ્મવીશુ બધી આલમ .	૨૫૧
હા ! આવીઓ દિવસ આખર આજ એ તો	૧૭૧
હા ! પશ્તાવો વિપુલ ઝરાણુ મ્વર્ગથી ઉતર્યું છે ...	૧૯૦
હા ! હા ! આયે રવિની સુપ્રભા વિરમી સિંધુ ખોજે ...	૨૨૪
હા ! હા ! તે માણુડ ખોવાયુ ! રતન થયુ ખેતાલ	૯૧
હીરાની કણિજ સમાન ઝળકે તારા ઝગારો ગ્રહો ...	૫૮
હુ છુ રાઝર તુ સતી શીરોમણિ સૌંદર્ય ધરાવતી ...	૧૩૬
હુ જાઉ છુ ! હુ જાઉ છુ ! ત્યા આવશે કોઈ નહિ ..	૧૦૬
હુ વિશ્વ મડળમા વસુ ને વિશ્વ વસતુ મુજમા	૫૧
હે પુત્રી કુદરતની ભલી ! માતા અહો આનદની !	૫૧

શબ્દકોષ

અકળ=કળી-સમજી ન શકાય તેવું
અકળિત=અકલિત=ન અમળ-ધારી
શકાય તેવું

અકારણ=કારણ વગરનું

અકારો=રી-ર=અણુગમતો-ક ટાળો
આપનાર

અકીક-એક જાતનો પત્થર- જેનાં
પટન વગેરે બને છે તે

અખડ } =ખડ-ભાગ-વગરનું
અખડિત } આણુ

અખિન=ગણી ન શકાય તેટલા,
અસખ્ય

અગતિ=૧ ન જવું તે ૨
અમદ્ગતિ

અગમ્ય=જવાય નહિ તેવું, જાણી
ન શકાય તેવું

અગમ્યતા=ન સમજી શકાય તેવી
રિયતિ

અગર } =એક જાતનું સુગંધી લાકડું
અગર } (જે ધૂપ તરીકે
વપરાય છે)

અગાધ=પણુ ઉડ, જેનું તળીયું ન
માલમ પડે તેવું.

અગજે-અગજે પજે જે પજે
ગાજ્યો ન જાય તેવા પજાથી.

અગ્રણી=અગ્રમાં આગળના ભાગમાં
ચાલનાર, દોરનાર

અગ્રણ=અગ્રણ ન કરી શકાય તેવું,
ન લેવા લાયક

અગ્રિમ=પ્રથમ, પહેલું

અધોર=ભયકર, ધણુજ ખરાબ
અધોર નીર- મહારાવી નાખે
તેવું-મત્ત ગૂઢ-અગમ્ય-ગોરવ
ભયુ-નીર-પાણી

અચરજ=આશ્ચર્ય, નવાઈ

અજર=રૂડપણુ ન આવે તેવું

અજવાળવું=ઉજળું-પ્રકાશિત-
પ્રદીપ-કરવું

અજ=પકરી

અટન=રખડવું તે, પ્રવાસ, ફરવું તે.

અટારી=ઉંચી મેડી, ઝરખો, ગોખ.

અટળ=ટળે નહિ તેવું.

અડગ=ડગે નહિ તેવું, બહાદુર.

અડપણુ=અટક્યાળું

અડગમ=નાદાન, ખોચડ, જડ, અભણ;
મૂખ, વિચિત્ર તરેહવું.

અડી=અટકીને, હડીને
અણુછતી=છતી ન હોય તેવી,
ગુમ, જાની, અદશ્ય

આત }
અતિશય } =ધણ

અતુલ-અતુલ્ય=જેની તુલના ન
થઈ શકે તેવું, અતુલ્ય

અથાગ=ધણ, થાગ ન લાગે તેવું

અદકુ=વધારાતું, વધતું

અદ્રિ=પુગર, પર્વત

અધમ=ધણુ હલકું

અધર=(ના) નીચલો હોઈ
(વિ) લટકેતું, આધાર વગરનું

અધાર્ય=ધારણુ ન કરી શકાય તેવું

અધિદેવી=મોટી દેવી, અધિષ્ઠાતા
દેવી

અધીર=ધીરજ વિનાનું, હચુપચુ

અધોગતિ=અવનતિ, પડતી, હલકી
ઉતરતી સ્થિતિ,

અનંદહં=હંદ વગરનું, ધણુ જ

અનગ=અગ-દેહ વગરનો, કામદેવ

અનગ સુત-કામદેવ પુત્ર-અનિરૂદ્ધ

અનામી=નામ હપ ન શકાય તેવું

અનાયાસ=આયાસ—શ્રમ—મહેનત
વગર

અનાયાસ હંદ=શ્રમ વગર—પોતાની
મેળે નીકળી આવતા હંદ

અનિદ્રાશ્રમ=અનિદ્રા—ઉઝગરાથી
લાગતો થાક

અનિમિષ } =આખતો પલકારો
અનિમેષ } માર્યા વગર

અનિલ=પવન

અનિશ્ચમ્=નિરંતર, બધ રહ્યા વગર

અનુકરણુ=અનુકરણુ કરવું, એક
કરે તે જોઈ તે પ્રમાણુ કરવું, નકલ
કરવી

અનુક પ } દયા, એકને ક પતો જોઈ
અનુક પા } બીજાને ક પારી આવે
અનુક પા } તે

અનુગુણુ=સમાનગુણી, એકના જેવા
બીજામા ગુણુ હોય તે

અનુગ્રહ=કૃપા

અનુપ } =જેને ઉપમા ન આપી
અનુપમ } શકાય તેવું શ્રેષ્ઠ

અનુમતિ=સ મતિ, અનુમોદન,

મ જુરી, પરવાનગી

અનુમોદીને=અનુમોદન-ટેકા આપીને,

એકે કહેલું મ જુર રાખી,

સ મતિ આપી, સતોષ માની,

ખુશ થઈને

અનુસાર-અનુસારે=ની પ્રમાણે, ની
પાછળ.

અનેરી-૩=ઓર તરફનું, જુદી જ
ગતનું

અન્યૂન=પૂરેપૂરી, જરા પણ ન્યૂન
(ઓછી) નહિ તેવી

અન્યૈન્ય=પરસ્પર

અપાર=પાર પગરનું, ધણ જ

અપૂર્વ=પહેલા નહિ જોયેલું હોય
તેવું

અદ્વાળવુ=પછાડવું

અદ્વાળી=પછાડીને

અબુધ=અજાણ, યાન વગરનું

અબિધ=સમુદ્ર

અભિન=ભિન્ન નહિ તેવું, એક ૩૫

અભિરામ=સુ હર, ખુશકારક

અભિષેક=પાણી રેડવું તે

અભેદ=ભેદી-કાપી ન શકાય તેવું,

અ હર પેસી ન શકાય તેવું,

અભયુર=શાશ્વત, હમેશ્વ ટકે તેવું,

દહ

અભ્ર=વાદળ

અભ્રાસન=નાદળાનું આસન

અમર=(ના) દેવ, (વિ) મરે નહિ

તેવું

અમલ=(ના) જ્ઞાતા. (વિ) સ્વચ્છ

અમળ=સ્વચ્છ, ચોખ્ખું

અમદં=મદ નહિ તેવું

અમાતુષ } =દેવતાઈ, દેવી, માણુ-
અમાતુષી } સમા ન હોય તેવું

અમિત=અમાપ, અપાર

અમી=અમૃતનો પ્રવાહ

અમીદ્રવ=અમૃતનો પ્રવાહ

અમીવેલડી=અમૃતનો વેલો

અમૃતાક્ષપ=અમૃત જેવી વાણી

અમોલ=અમોલ=અમર

અયુત=દશ હજાર

અરણ્ય=વગડો, જંગલ

અર્યા=પુણ્ય

અધાધ=અરધોઅરધ

અલક=રાળ

અલકત્રેણી=અ બોડો

અલાપવુ-અલાપવુ=ગાવું

અલિ=ભમરો

અતૌકિક=સ્વર્ગીય, ઉત્કૃષ્ટ જગતમાં

ન હોય તેવું

અદપ=થોડું

અવકાશ=ખાલી જગા

અવગચ્છવુ=ન લેખવું ની દરકાર

ન કરવી.

અવતરણુ=અવતરવું તે

અવતસ=એક ગતનું કાનનું ધરેણું.

અવધાન=ધ્યાન, કાળજી
 અવધિ=ઢેડો, સમાપ્તિ, હદ, મર્યાદા
 અવધિ અ કુશ્વ—મર્યાદાનો અ કુશ્વ
 અમુક મુદત માટેજ અમુક સ્થિતિ
 રહેવાની છે તેનો અ કુશ્વ
 અવનતિ=હિતરતી સ્થિતિ, પડતી
 અવનવીન=વિશેષ કરીને નવું, નવી
 જાતનું, નવનવું
 અવનિ=પૃથ્વી
 અવમાન=અપમાન
 અવમાનવું=હવડું પાડવું, અપમાન
 કરવું
 અવર=ખીજી
 અવરોધ=અટકાવ
 અવલ્લભન=આશ્રય, આધાર, ટેકો
 અવલોકવું=જોવું, તપાસવું
 અવસાન=છેડો, સમાપ્તિ, મૃત્યુ
 અવાસ=રહેઠાણ, ઘર
 અવિકૃત=જેમા ફેરફાર ન થયો
 હોય તેવું
 અવિરત=અટક્યા વગર
 અવ્યકત=અસ્પષ્ટ, વ્યકત દષ્ટિ ગોચર
 નહિ તેવું, અદૃશ્ય.
 અશબ્દ=શબ્દથી જણાવેલું ન હોય
 તેવું
 અમુ=અંસુ

અમૃત્વ=અંસુથી રૂધામ-મધ યમ
 મયેલ
 અસહ } =સહન ન થઈ શકે
 અસહ્ય } તેવું
 અસિ=તરવાર
 અસિમ=અસીમ=સીમા હદ વગરનું
 અસ્તિત્વ=હયાતી
 અધુલ્લભ=લોભ નહિ પામેલ, શાન્ત.
 અ ક=૧ આક્રોશ ૨ ચિન્હ
 ૩ ખોળો
 અ કાનવું=વીટી દોરી ચિન્હ કરવું,
 અ કાવળે=પરખાવળે, બતાવળે,
 ચિન્હ કરી સુઝાડળે
 અ કિત=ચિન્હવાળું, નિશાની કર-
 વામા આવી હોય તેવું
 અ કુર=ફણગો
 અ કુશ્વ=હાથીને કાચુમાં રાખવા
 માટેનું અણીવાળું હથિયાર, દાબ,
 બધન
 અ મના=સ્ત્રી
 અ ગાર=ધમધમતો કાચલો
 અ ગુલી=અંગળી
 અ ચળ=કપડાંની ફેર, પદ્ધતી,
 અ જલિ=ખોખો
 અ ટીવાળે=અ ટીવા=અડફટ -
 અ ટીવાળે આવવું=અડફટા આવવું,
 અટવાવું.
 અ તર=૧ છેડું ૨ તફાવત ૩.
 જૂઠાઈ ૪ મન, હૃદય.

અ તરહીપ=હૃદયનો દીવો-પ્રકાશ.
 અંતરાળ=અ તરાલ=વચ્ચો ભાગ
 અ તરિક્ષ=અ તરીક્ષ=આકાશ
 અન્તર્વિક્ષ=હૃદયની અ દર થતા
 સંકલ્પ વિકલ્પ
 અ ધાર=અ ધાર
 અ ધારી=અ ધારા, ઝાખ
 અ મર=૧ આકાશ ૨ કપલું
 અ બાર=ઢગલો, ઢગ
 અ બુદ્ધ=વાદ્યુ
 અ બુદ્ધ ચાપ=ચંદ્ર ધનુષ, મેઘ
 ધનુષ્ય
 અ બુધિ=સમ્પદ
 અ શ=શાગ
 અ શી=જેને ભાગ છે તેવું
 અ શુનાય=અ શુ=કિરણ અ શુનાય
 =કિરણોના નાથ સૂર્ય, ચંદ્ર
 આકરમાતિક } =અકરમાતથી બ-
 આકરિમક } નેલું, એકાએક
 આક હ=ગરુડ, કલ્પાંત, ૩૧
 આગળો=ગરણીની સલામતી વધા-
 રવા માટે લાકડા કે લોઢાની
 પટ્ટી રાખવામા આવે છે

આગાર=ધર
 આચરવું=ચાલવું, વતવું,
 આચ્છાદવું=ઢાંકવું
 આજીવિકા=ઋણપોષણ, નિભાવ
 આતિથ્ય=પરોણ્યાચારી, ખાતર,
 મરદારત
 આત્મજ=પુત્ર
 આત્મજ=પુત્રી
 આત્મપત્ની=આત્મારૂપી પત્ની
 આત્મ મંદિર=આત્મા રૂપી મંદીર
 આત્મા કળી=આત્મારૂપી કળી
 આત્મીય=પોતાનું
 આદર્શ=તમુનો
 આલ્પ=પહેલું, પ્રથમ હોનાર
 આલ્પન્ત=આદિથી તે અત સુધી
 આધિ=મનમાંનું દુઃખ
 આનન=મોહુ
 આનન્દ હિડોળો=આનન્દ રૂપી
 હિડોળો
 આશર=એક-મ કાઠી પડે તેવી
 રીતથી
 આશ્રીન=વખાણુ, શાગાશી
 આશ્રીન થવું=ઓવારી જવું, મોહી
 જવું
 આપ=પાણી
 આપ=આકાશ
 આભિજ્ઞત્ય=કુલીતતા, કુળવાનપણું.

આભો=વિસ્મય પામેલ, આવરો
 આભોગ=વિસ્તાર, પટ
 આભોદ=સુગંધ.
 આમ્ર=કેરી
 આરામ=૧ વિશ્રાન્તિ ૨ અગિયો
 આરો=ઘાટ, કાઠો
 આરોગ્યુ=જમવું
 આર્જુની=અર્જુનને લગતી
 આર્તિ=દુ ખ, શારીરિક પીડા
 આર્દ્ર=બીનું
 આર્દ્રતા=બીનાશ, રસમયતા
 આર્ષે=ઋષિને લગતું
 આર્ય=સારા સરકારવાળા લોક
 (હિન્દુઓ આર્યો કહેવાય છે)
 આસન્ન=દુનીયા,
 આલાપ=વાતચીત
 આલિંગન=મેટવું તે, આશ્લેષ
 આલી=૧ સ્ત્રી મિત્ર, બહેનપણી
 ૨ દાર
 આલેખવું=ચિત્ર કાઢવું
 આવનિ-લી=દાર
 આવાસ=રહેઠાણ
 આવાહન=મોલાવવું તે
 આશક=શકા, વહેમ, સશય
 આશીષ=દુવા, શુભ ઇચ્છા તે
 આશ્ચર્ય=નવાઈ, વિસ્મય

આશ્લેષ=મેટવું તે, આલિંગન
 આસમાન=આકાશ
 આહ્નિદ=દિવસને લગતું દિવસ
 દરમ્યાન કરવાનાં નિત્ય કર્મ
 આહ્વાદ=આનંદ, હુલ્લાસ
 આહ્વાદિની=આનંદ આપનાર
 આળુ=કોમળ-જરા કાષ્ઠક અડકે
 તો દુ ખે તેવું-સુવાળું
 આંતર=અંદરનું
 ઇતર=બીજું
 ઇતરેતર=એક બીજાને
 ઇતિહાસવાહી=ઇતિહાસનું વહન કર
 નાર-જાન આપનાર
 ઇન્દરા=લક્ષ્મી
 ઇન્દુ=ચન્દ્ર
 ઇન્દ્રધનુ=મેઘ ધનુષ
 ઇન્દ્રપ્રસ્થ=પાડવાનું મળેલું ગામ
 ઇન્ધન=મળતણ
 ઉકલવું=વાંચી શકાય તેવું હોવું
 ઉકલવું=વાંચવું
 ઉક્તિ=મોલવું તે
 ઉખળવું=વિટાળેલું પાછું ફરવું
 ઉખેળવું=વિટાળેલું પાછું ફેરવી
 નાખવું.

ઉખળ્યા=ઉખળેલા ઠકાઈ રહેલા
પાછા દૃષ્ટીમાં આવી રહેલા
હોય તેવા

ઉચ્ચ=આકર, પ્રચડ

ઉચ્છ્રામ=મસ્તીખોર કાણુ કે દાખ
વગરનો

ઉછગ=ખોળો

ઉછરગ=ઉમગ, ઉત્સાહ

ઉછળત=ઉછળતા—ઉછળી રહેલ

ઉજ્જવલ=ઉજ્જવળ

ઉઝરડા=ચાન્ડીપર અણીદાર વસ્ત્રની
અણી વસાવાથી જે લીટા પડી
રહે તે

ઉટજ=ઝુપડું

ઉટજ-કુજ=ઝુપડાનો સમુખ

ઉડું=તારા

ઉડું ગમ્મ } =તારાના ઝુડ
ઉડું મડળ }

ઉડડમન=ઉડવું તે

ઉટક=ઉદ્દામ, આકર

ઉટકર્ષ=મેટાઈ, ઁષ્ટતા, ઉત્તરિ

ઉત્તરગ=ઉછળતા મોખવાળો

ઉતાન=(૧)છીછરે ૨ વિસ્તારવાળું

ઉત્તુગ=ઉચ્ચ

ઉત્સાહ=ઉમગ, ઉદ્દાસ, ઉલટ,

ઉઘાપવું=હોય તેને ફેરવી નાખવું,
ની વિરુદ્ધ થવું, ન માનવું

ઉદર=પેટ

ઉદાસીન=તટસ્થ, અલગ રહેનાર,
વૃત્તિ માત્રને દાખી દઈ ત્યાગી—
વિરાગી થઈ મથેલ

ઉદે=ઉદય

ઉદ્ગાર=ઉચ્ચાર, હૃદયમાથી કુદરતી
રીતે નીકળી આવતા શબ્દો

ઉદ્ગ્રીવ=ઉચ્ચી ડોકવાળું

ઉદામ=ખેરદાર, ઉચ્ચ, ધીટ

ઉદ્દરો=ઉદ્દરવું=ઉદ્દાર કરવો
દુખમાથી છોડાવવું.

ઉદ્ધાન=મગીચો

ઉદ્ધોત=પ્રકાશ, તેજ.

ઉદ્ધવેગ=ચિંતા, દુખ અકળામણું

ઉન્હાધખ=મહુ ગરમ, જેને અડવા
થી દાઝી ઝવાય તેવા

ઉપકઠ=કઠિ-કિનાર પાસેનો ભાગ

ઉપની=ઉપન્યા, 'ઉત્પન્ન થવું' ના
અર્થમાં 'ઉપનવું' ધાતુના રૂપ.

ઉપમત્ય=મત્યની પાસેનું

ઉપવન=મગીચો

ઉપહાર=ભેટ

ઉપાવંશ=મેણું, ઠપકો

ઉભય=બંને

ઉભરે=ઉભરાઈ જાય

ઉભાય છે=ઉભારાઇ છે ના અર્થમાં
વપરાયેલ છે (પારસી પ્રયોગ છે.)

ઉર=લાસ=હૃદયનું નામયુ, ઉરનો આ-
ન હ=ઉમળકો

ઉર=છાક=ઉરનો છાક=છાક=મિળબ
અ હકાર, ધુન

ઉર્જાત, બર્જાત=વધારે ઉમદા, વિ-
શિષ્ટ

ઉદકાપાત=(૧) તારો ખરે તે (૨)
મોટો ઉત્પાત

ઉદ્ભવુ=ઓળગવુ, ની ઉપર થઇને
જવુ

ઉદ્ભાસ=આનંદ, હર્ષ

ઉપા=પ્રભાત, પરાઈથુ

ઉપ્ચરશ્મિ=સુચ

ઉખા=અરમી

ઉટ વૈદ=લેભાગુ વૈદ, વૈદક શાસ્ત્રનો

અભ્યાસ કર્યા વિના થોડા ધણા
જ્ઞાનથી ધરાળ વૈદ થઇ બેઠેલ
વૈદ

ઉર્વ=ઉંચું

ઉર્વગામી=ઉંચે જવું

ઉર્મિ=મોજા (દરિયાના).

ઋતુરાજ=વસન્ત

એકમય=એક બની ગયેલ

એકમયતા=એક બની જવુ તે.

ભિન્નભાવ ભૂલી જઇ એક રૂપ

થઇ જવુ તે, 'એકમય' થવુ

એકમયતા અનુભવવી=એક બની
જવુ

એકાત્રતા=એકાત્ર=એકજ વસ્તુ પર
ધ્યાન લાગી રહેલુ હોય તેવી
સ્થિતિ

ઐહિક=આ સંસારનું, અહિનુ

એધ=૧ હમ્મો, સમુદાય ૨
પ્રવાહ

એથાર=અમુક અમાનુષી શક્તિના,

અમર અવધૂનીય વિચિત્ર સ્થિ-

તિના ક્ષોભથી થતુ ભાવમય

દખાણુ, છાતીપર કેમ જાણે કાંઈ

દખાણુ થતુ હોય તેવુ થઇ આવે

ત્યારે 'એથારની' અસર કહેવાય છે

ઓખ=ચળકાટ, દિપ્તિ, તેજ, પ્રકાશ

ઓખવુ=ધસીને ચળકાટ આપે તેવુ

કરવુ, ચક્રચકાટ હોવુ

ઓપતી=ચળકાટ મારતી

ઓલિયા=સત, સાધુ પુરુષો ઓલિયા

એ બહુ વચન છે એક વચન ઓલિયો

વલી=મિત્ર, ખુદાનો મિત્ર સત, સાક્ષી

ઓઠ=ઓઠ

ઔદાર્ય=ઉદારતા, મનની મોટાઇ
ઔદાર્ય=ખેદરક્ષરી, ઉદાસીનતા,
વૈરાગ્ય, ઓર્કાતપણુ

કચ્છ=કઠિનો-છેડાનો-પ્રદેશ (પાણીના
અગર બીજી કોઇ હદના
કઠિા કે છેડાનો)

કળ્ળવુ=હોલાતા હોલાતા ઉપર
રાખ વળી જવી

કળ્ળના=કળ્ળી ગયેલા=જેના ઉપર
રાખ વળી ગઈ છે તેવા

કટાણુ=કવખતે, અયોગ્ય વખતે

કટાક્ષ=આંખ મારવી તે, વાડી આંખે
સરા કરવી તે અયોગ દષ્ટી

કટુ=કડવુ.

કણિ=કણી

કતલ=હથિયારથી કાપી નાંખવુ તે,
ખુનરેણ,

કલ્મ=પગલુ, ચરણ.

કલ્મ યોસી=પગ ચુ મવા તે, ચરણ
ચુ બન

કલ્મ=ગુણસત્તા, કિમ્મત કરવી તે

કનક=સોનુ, સુવર્ણ

કનકમય=સુવર્ણમય, સોનાનું બનેલુ

કનડવુ=હેરાન કરવુ.

કન્યાકા=કન્યા

કપિ=વાદરા

કપિદળ=વાદરાનુ ટોણુ

કપોલ=ગાલ

કપોત=પારેવુ (નર)

કપોતી=પારેવી (માદા)

કમનીય=લોભામણુ, આકર્ષક, સુંદર

કમ કળ=સ ન્યાસીઓ વાપરે છે તે-
ધાતુ અગર લાકડાનુ એક જાતનું
પાત્ર

કયામત=ખુદા પાસે પાપ પુણ્યનો
હિસાબ થવાનો નિવસ (મુસલ
માનોના ધર્મ પ્રમાણે)

કરતાર=કરનાર, પ્રભુ

કરાકર=(કર=કિરણુ, આકાર=સમુ-
દાય, જથ્થો) કિરણોનો સમુદાય

કરાડ=પર્વતનો ઉચો સીધો ભાગ,
ભેખડ

કરાળ } =મયડર
કરાલ }

કરણાર્દ્ર=કરણા-દયાથી આર્દ્ર-ભીનુ
પીગળેલુ.

કરત=કરન્ત=કરના-તી

કર્કશ=કઠોર

કર્ણ=૧ કાન ૨ વહાણનુ સુકાન.

કર્ણ્યવનિકા=કાનનો પકટો

કર્તવ્ય=કરજ, કરવા લાયક,
જે કરવુ જ જોઈએ તે.

કર્દમ=કાદવ.

કલકલ=અપ્યકા અનાજ, દૂરથી
આવતો ધીરો અરપણ્ટ ઘેઘાટ,
કલગી=છોગુ, પાઘડી-ટોપીમાં ખોસ
વામાં આવે છે તે

કલત'=કલકલ, અવાજ
કલાપ=૧ મોરપીંછ, ૨ જુથો
કલાપી=મોર.

કલામ=શબ્દ
કલિ=૧ કણથો ૨ કલજીગ
કલહ=કણથો

કલોલ } =૧ આનહ, ઉમગ,
હપ્ ૨ મોટા મોળ,
કલ્લોલ } લોહ

કલ્પુ=કવિતા કરવી, કહેવું
કલાસના-કવા=પ્રતિકૂળ પવન-ખરાબ
પવન સવ=અનુકૂળ પવન, સારો
પવન

કવિત્વ=કવિ હોવાનો ગુણ, કવિતા
કરવાની શક્તિ

કસપ્પી=કસમવાળું, હુત્તર કારીગરી-
વાળું, હુશીયાર

કસવુ=કસોટી કરવી, મહેનત કરવી,
ખૂમ ખે ચવુ મજબૂત કરવું

કસાવુ=૧ ગટ ચઢી જવો, ખરામ
ચર્મ જવું ૨ દુખ વેઠવું, કંઠણ
કામમા લાગુ રહેવું સઢન કરવું

કમોટીયાથી પસાર થવું

કળીના-કળતુ=જાણતું.

કળાપ=જુથો, સમુદાય

કળાતુ=દેખાઇ જવું

કળાશ=કળાનો ભાગ

કચન=સોનું

કચા=કન્યા-થીમડાંનાળી ધાબળી,
મોદડી, સન્યાસી રાખે તેવી ઝોળી

કદર=કન્દર=ગુફા

કાઠીઅ=શાકભાજી વેચનાર,
બકાલી

કાજળકાળી=કાજળના જેવી કાળી

કાતિલ=કતલ કરનાર, કૂર

કાનન=જમલ, અરણ્ય

કાબિલ=હુશિયાર

કામિની=સ્ત્રી

કામદેવ=મદન, અનગ

કાય=શરીર

કારમી=કારમો=ભય કર, ખીલામણી-
જો, રિચિત, અદ્ભુત

કારાગાર } =૫ દીખાતું
કારાગર }

કાપ્પય=ફેન્સ, હલકાઇ

કાસાર=સરોવર

કાત-કાન્ત-પ્રિયજન

કાપવુ=કુજવું

કિતાવ=પુસ્તક, ચોપડી

કિર=પોપટ

કિસોર=ખાળક, પદર વરસથી નાની

ઉમરનો

કિકરી=ચાકરી
 છીકી=૧ નાની-આળસ છીકરી
 ૨ અખના ડોળાની વચમાં નાની
 કાળી ગોળ ટપકી હોય છે તે
 છીટ=છીડો
 કુંછાદી=ખરાબ લક્ષણવાળો, ખરાબ
 ટેવવાળો, તોફાની
 કુંટલ=આડું, કપટવાળું, વાંકું
 હલીસો
 કુંટલતા=કપટ, બુચ્ચાઈ, આડાઈ
 કુંદારી=કડીયારા
 કુંજો=કુમળો, ઓછી ઉંચતાવાળો,
 કામળ
 કુંવલ=કુંડલ, કોતુક, વિરમય
 કુંસિત=ધિકારવા લાગે, ખરાબ,
 રીચ
 કુંમરિકા=કુંમારી, અવિવાહિત
 કન્યા.
 કુંલ=વશ.
 કુંસમ=કુંલ
 કુંસમ વસન=કુંવરપી કપડાં
 કુંહર=ગુફા
 કુંક્ષિ=કૂખ, પગથી
 કુંજ=માઠવો, લતાગૃહ વેલાઓથી
 ઢકાયેલો મકાન.
 કુંલ-કુંલ=ધડો
 કુંજવુ=કાંચલનું બોવનું, ટહુકો કરવો

કુંજન=ટહુકો કરવો તે
 કુંમડો=વરવો, કહરવો
 કુંતાર્ય=કૃતકૃત્ય, કર્તવ્ય જોણે કહ્યું
 હોય તેવો
 કુંતિ=કામ, કામ,
 કુંપણ=લોભી, હલકું, નીચ
 કુંપિક
 કુંપિવલ } =ખેડુત
 કુંણુ=૧ કાળું ૨ પ્રભુનો આ-
 હમો અવતાર
 કુંકા=મોરનો ટહુકો
 કુંકી=મોર
 કુંકિના=કાંચલ
 કુંકિ=૧ કરોડ (મજૂતરીમાં) ૨
 ૩ આલિમન ૪ વર્ગ
 કુંકિક=કરોડેક, લગભગ કરોડ, ધણી
 કુંકા=હોંસ
 કુંકે=હોંસે
 કુંકલ=વચન
 કુંકાહલ=અવાજ, યોધાટ
 કુંચ=૧ ભડાર ૨ તરવાર વગેરેનું
 મિથાન ૩ કમળ વગેરે પુલ્લનો
 હોડો
 કુંકકર્ષિ=કોતુક ઉત્પન્ન કરનાર
 કુંમદી=ચાદની.
 કુંન્તિ=કુંમલો, હરાવવું તે હલ્લો
 કુંમ=૧ પગલું કદમ ૨. રિવાજ

ક્રમે ક્રમે=ધીમે ધીમે.

કુસ—કૌસ-પ્રીસ્તીઓના ધર્મનું
ચિન્હ

ખ=આકાશ

ખગ=પક્ષી.

ખચિત-ખચીત=નકકી

ખગોળ=આકાશને ગોળો

ખફા=ચુરસો, ચમકા.

ખરજ=સ ગીતમાના સાત સૂર માહેનો
એક સૂર

ખજર=કટારી

ખાક=ધૂળ

ખાપ=અરીસો

ખાપ=કાંટા

ખાળવુ=અટકાવવુ, રોકવુ

ખુટ=ખોટ=ખામી, ઓછપ, ન્યૂનતા

ખુશતુગા=સુખકારક, સુદર

ખુન=૧ લોહી ૨ મારી નાખવુ તે
ખે=આકાશ.

ખેચર=પક્ષી

ખેશી=સગા

ખો=૧ નાશ ૨ ટેવ, આદત

૩ ગુફા, બખાલ

ખોફ=ખીક

ખોજ=શોધ

ખમાત=જાણીતુ, પ્રસિદ્ધ

ખ્યાલ=વિચાર તર્ક

ખ્યાલી=વિચારવાળા

વિપરીત ખ્યાલી=વિપરીત ખ્યાલ
કરનાર

ખ્યાખ=રવરન

ખગણુવુ=ગણુગણુવુ

ગગન=ગાણુ=આકાશ

ગગનાગણુ=આકાશરૂપી આણુ

ગજ=હાથી

ગજગતિ=હાથી ના જેવી ચાલ

ગજગમિની=હાથી ના જેવો ચાલ

જેની હોય તે જી મળીર, કુલતી

મદભરી જેનારને ભગ્ય અને અસ-

રકારક છાપ પાડે તેની ચાલ

ગણિતિ=ગણુ

તિ=૧ ચાલ, ૨ અવસ્થા, ૩.

પહેલો ૪ સમજ

ગતિમાન=ગતિવાળુ, ચાલતુ

ગમર=ન સાર નો ખટપટ ભરી રહેણી

જરણીડુ જેને ભાગ ન હોય તેવો,

ભોળો, નિષ્કપટ મનવાળો, કપટ થુ

હસે તે જો જાણુનોજ ન હોય તેવો

ગભીર=ગૌર, ઉડુ, જે જોઇ વિરમય

અને ભગતાની અસર થઇ આવે

તેવુ

ગરક=કૂબી ગયેલુ, લીન થઇ ગયેલું.

ગરવા=‘ગરવો’નું બહુ વચન
 ગરવી=મોટી, ભારે (નારીજાતિ)
 ગરવો=મોટો, ભારે (નરજાતિ)
 ગરીયસી=‘ગરવી’નું એક રૂપ વધારે
 મોટી બે વસ્ત્રની સરખામણીમાં
 એકનાથી બીજી વધારે મોટી છે
 એમ કહેવું હોય ત્યારે વધારે મોટી
 માટે ‘ગરીયસી’ શબ્દ વપરાય

ગજન=ગજનું તે
 ગજન=ગજનાં જે અવાજ થાય તે
 ગર્વ=અભિમાન, અહ કાર.
 ગર્વિષ્ટ=અભિમાની
 ગલન=ખોટું, જૂનું, ન માનવા જેવું
 ગહન=અગમ્ય, ઢિંકું, ન સમજી શકાય
 તેવું

ગહ્વર=ગુફા
 ગધવતી=ગધાવતી=પૃથ્વી
 ગધર્વ=ગધર્વ=સ્વર્ગના ગાનારાની
 એક જાત

ગાડી=નાની ગાડી.

ગાડીવ=ગાડીવ=અર્જુનના ધતુરનું
 નામ

ગાથ } ગાથ=ગાયન, વેદનો ન હોય
 ગાથા } તેવો ધર્મ વિષયક હ’ંદ
 ૨ પ્રાકૃત ભાષા ૩ પ્રાકૃ
 તમાં લખાયેલી કવિતા

૪ સાધારણ ધર્મવિષયક
 કથા=વાર્તા (ગાથ-ગાથા બંને
 વાર્તા-કથાના અર્થમાં હવે
 વપરાય છે)

ગાત્ર=શરીરના અવયવ, શરીર
 ગાન=ગાવું તે, ગાયન
 ગાન=યોગ=ગાયનનો=ગાનનો યોગ
 (યોગ એટલે એક વાતમાં તદ્દલ-
 નતા=એકાગ્રતા) ગાનમાં મશગુલ
 થઈ જવું તે

ગાન સંગમ=ગાયનનો સંગમ, બે
 ગાનારાનાં ગાન એક રૂપ થઈ
 જાય તે

ગાભ=ગભ

ગિર્વાણુ=સમૃત ભાષા

ગુમ્મનવુ=૧ વીતાહનું, સુખ હું ખ
 ખાનવાં ૨ કાઢવું, ગાળવું ૩
 દિવસ કાઢવા જીવવું

ગુણુ=૧ કુદરતી ખમીયત ૨ જારી
 વખાણવા લાયક દેવ ૩ દોરી

ગુપ્ત=જાનું, છૂપેલું

ગુરુ=૧ શિષ્યવતારો, ભણાવનાર.
 ૨. (વિ) મોટો

ગુરુજન=વડીલ, મોટો

ગુલ=ગુલાબનું ફૂલ

ગુન્તાન=ગમડનો, આગોટનો, લીન,
 મગન

ગુલમ્હોર=શાલ કુલવાળું એક ઝાડ,
 જેને જેઠ-અસાડમા કુલ આવે છે
 ગુદમ=ઝાડી, ઝાડનો ઝુડ, વેલીયાનો
 ઝુડ
 ગુદા=ગુફા, કોતર, બખેરાવ
 ગુદ્ય=ખાતગી, છૂપુ રહસ્ય
 ગુજ=૧ ગણુગણાટ, ૨ અવ્યક્ત,
 અસ્પષ્ટ, ઝીણો અવાજ
 ગુજારવ=ગણુગણાટ
 ગુકિત=પરોવેલ, ગુથેલ (માળાની
 પેંદ)
 ગુદ=છૂપુ, સતાઈ રહેલું, ઉકું, ગદન,
 અગમ્ય
 ગેખી=ખત ન પડે તેવી રીતે થતું,
 અદભૂત
 ગેદદોડો
 ગોખ=વેશમાં બહાર નીકળતી બરી
 ગોઝાડ=જ્યા ખુન કે લોહી લોહાણુ
 વચલ હોય તેવી જગા ગોઝારી,
 હત્યાર, ખુન થયેલ હોય તેવું
 ગોદ=ખે જો, પાસુ, પડખુ
 ગોઠડી=વાતચીત
 ગોત્ર=કુટુંબ, કુળ, નામ
 ગોપિકા=ગોપી પ્રજામાની ગોવાલણુ
 ગોપત=રક્ષણુ કરનાર
 ગોરસ=ગામનું દહીં દુધ
 ગોઠી=વાતચીત

અસાઓ=અસાવું=ખવાઈ જવું, કાળાયે
 થઈ જવું હારી જવું, સુઝાઈ જવું.
 અહ=૧ નવ અહમાની એક ૨. પક-
 ઠવું તે
 અથિ=અનિથિ=ગાઈ
 અમ=ગામ
 અસ=કાળાયે
 અસી=ગળી જનાર
 ગ્રીવા=કોક, ગરદન
 ધયુમલે=ધયુમલો=જથો, ભેગુ
 થઈ જવું તે
 ધન=૧ વાદળ. ૨ ઘેર, ગીચ
 ભરેલું
 ધનદળ=વાદળાનો જથથો
 ધનરાજ=રાજાની હાર
 ધમસાણુ=જીલ્લું, તોફાન, ગડમથલ
 બેળસેળ થઈ બહુ અસ્તવ્યસ્ત થઈ
 જનાર તે
 ધાત=હત્યા, મારવું તે, ખૂન
 ધાતક=મારી નાખનાર ખુની
 ધોરે=વોરવું=ઉધમા અવાજ કરવો
 તે. મબીર ધોરો મોટો અવાજ થાય
 તે ઉદા. સાગર ધોરે છે
 ધોષ=અવાજ.
 ધોષણુ=પુકારીને કહેવું તે
 યકચકવું=ઝગઝગ થવું, ઉજળો
 પ્રકાશ પાડવો

ચક્રિત=વિસ્મિત, આશ્ચય પામેલુ,
 છક્ક=અજબ=થયેલુ
 ચક્રારી કુળ-ચક્રાર પક્ષીનું ટોળુ
 ચક્રમતિ=ગોળ ગોળ ચક્ર પેઠે=ફરતી
 ગતિ
 ચતરમ=૧ ચાર ભાગવાળુ ૨
 સાલણીને ખુશ થઈ જમ્યો તેવુ
 ૩ એક જાતનુ વાળુ
 ચપળા=વીજળી,
 ચમન=મગીચો.
 ચરખો=સ ચો, ધટી
 ચશચર=ચર=ચાલે તેવુ, જગમ,
 અચર=સ્થિર આખુ જગત, સૃષ્ટિ
 ચલ=ચલાયમાન
 ચલિત=ચાલેલુ, ચાલતુ
 ચશચશી=ચુસી, ચશ ચશ અવાજ
 ફરીને, ચૂસીને, ચશ ચશ અવાજ
 થાય તેવી રીતે-હોસથી-પીને
 ચળે=ચળવુ=ચલિત થવુ, ફરી ખરી
 જવુ
 ચળક યુદ્ધ=ચળકતા ટીપા
 ચળક ત=ચળકન્ત=ચળકતા
 ચચળતા=ચાલાકી, ચપળતા
 ચડ=ઉઠ, તીવ્ર, ગરમ
 ચડુલ=એક જાતનુ પક્ષી
 ચચુ=ચાચ
 ચદા=ચદ્રમા,
 ચાતક=એક જાતનું પક્ષી-જે મેઘ

માથી પડતું જળ જ માત્ર પીએ છે
 એમ કહેવાય છે
 ચાપ=કામડુ, ધનુષ્ય
 ચાર=સુન્દર, સાર
 ચારત=સૌન્દર્ય
 ચારો=ગાય ભેસ ચરે તે
 ચાલક=ચલાવનાર, ગતિ આપનાર.
 ચાદર્ન=ચ દ્રિકા, ડૌમુદી
 ચિત્ર=૧ તસવીર, છબી, ૨ વિચિત્ર
 અદ્ભુત, વિરમય પમાડે તેવુ
 ચિત્રક=ચીતારો, ચીતરનાર
 ચિત્રકાર=ચિત્ર કાઢનાર
 ચિબુક=હડપચી
 ચીલો=ચીલા=ગાડાં ચાલવાથી પડી
 રહેતો માર્ગ, ધરડ
 ચિર=લાંબા વખતનુ, લાંબો વખત
 ટકે તેવુ
 ચિન્તનાત્મક=ચિન્તન=વિચાર જેમા
 કરવો પડે=થાય છે તેવુ
 ચેન=આરામ, શાન્તિ, મોજમઝા
 ચેષ્ટા=ચાળા, વિનોદ, રમતગમત
 ચોરગ્રાહક=ચોરને પકડનાર
 છાનવ=ચાપી રહો, છાપ રહો
 છતાં=દૃષ્ટિગોચર, ખુલ્લુ છતુ છતી,
 છતો છતા છતોનુ બહુવચન
 છદ=પાંદડુ

છમીલુ=સારી છમીવાળુ, સુંદર,

પુનઃપુનઃ

છળીને='છળવું'નું અવ્યયકૃદ ત

છળવું=ડંગવુ, છેતરવુ

છદ=કવિતાના જુદા જુદા મેળ
પ્રમાણે થતી જુદી જુદી રચના,
કવિતા

છાદ=ઢાંકીને

છાજવું=૧ શોભવું, ધટિત હોવું,
૨ ઢાંકી દેવું

છાય=૧ છાયા ૨ ઢાંકી દે

છેદવું=કાપવું

છોળ=પાણીનું મોજી

છોળડેડે=પાણીની છોળનો-મોજનો-

ઠેલો-ધકઠા-હડસેલો-લાગવાથી

જકિલો=હઠીલો, જક કરે તેવો

જગતવદ્ધ=જગતને વદવા લાયક

જગજરા=જગતને ધારણ કરનાર

જગપિત=જગતના પિતા

જટિલ=જટાવાળો

જઠર=પેટ, હોજરી

જડ=૧ નિર્જીવ, ૨ જાડી બુદ્ધિનું,
ઠોઠ, કમ અકકલ

જડન=ઠોડપણું, કમ અકકલ
હોવાપણું

જડમણિ=ચન્દ્રકાન્તમણિ જે જડ-
નિર્જીવ છે

જડવત=જડ, નિર્જીવ જેવું

જતન=રક્ષણ, સંભાળ

જનની=માતા, જનેતા

જનપદ=૧ દેશ, ૨ પ્રાંત કે કુળ
સમુદાય ૩ એક દેશમાં રહેનારા
લોકો

જમાવવું=એકત્ર કરી દેવું, ભેગું
કરવું

જયધ્વજ=જય-જીત-મતાનનાર
વાવરો

જયિની=જીતવાળી

જર-શ=જરકરી=કસખી ભરતવાળું

જર=૧-પણું

જરાઈદ=વૃદ્ધ, ધરડો

જલચર=પાણીમાં રહેનારા પ્રાણી

જલ=વાદળ

જલદોદર=વાદળાની અંદરનો ભાગ

જલધરા-જલધર=વાદળ

જલધિ=દ્વિચો, ચમુદ્ર

જવ=વેગ

જવનિકા=પડદો

જહા=દુનિયા

જગ=લગાણું ચુદ્ધ

જગુ=જગુ { જીવડું, જીવડા,
જગુડા=જગુડા { સુદ, હલકા
પ્રાણી

જાભુ-જમ્મુ-જમ્મુદ્વીપ-મેરૂ પર્વતની
આસપાસ આવી રહેલા સાત
ખડમાના એક ખડનું નામ,
હિન્દુસ્થાનને માટે તે નામ છે
એમ મનાય છે

જપવુ-જમ્પવુ=શાન્ત થવું, નિરાત
વાળવી, શાન્ત થઇ બેસી રહેવું
જાળ જપે=જાળ હોલાઈ જાય
જાન=હાનિ, નુકસાન

જીવન } = જીવગી
જીવિત }

જીગ=૧ ચાર જીગ માહેનો એક ૨
લાખો કાળ ૩ જોકે, જોટો
જ્યાદે=વધારે

જ્યોતિ=પ્રકાશ, તેજ

જ્યોતિગણુ=આકાશ માહેના ગ્રહો,
ઉપગ્રહો, તારાઓ વગેરેનો સમુદાય
જ્યોતિષી=જ્યોતિષ વિદ્યા જાણનાર
જોશી

જ્યોત્સ્ના=ચંદ્ર તેજ, ચાંદની, ધૈમુદી

જ્યોત્સ્નિકા=ચાંદની, ચંદ્ર પ્રકાશ

ઝગારે=ઝગઝગ થઇ રહે

ઝાપટી=લુગડાની કોરથી અગર પવ
નના સપાટાથી મારવું તે, ઝાપટવું

ઝખાકા=ચમકારો, ઝખકારો, ઝખુકો
વચમા જરા રહી જઈ જે પાછો
ચળકાટ મારતો પ્રકાશ થાય તે
વિજળીનો ઝખાકો

ઝખુડવું=પ્રકાશવું, ચમકારા થવા,
જરા જરા વાર અટકી જઈ
ચળકાટ થાય, પ્રકાશ થાય તે.

ઝખોળવું=ખોળી દેવું પ્રવાહીમા
કુખી જાય તેમ નાખવું, અને
પાછું ડાલવું

ઝમતી-ઝમવું=જરા જરા ટીપે ટીપે
ગળાઈને ઉતરવું

ઝરણી=પાણીનું નાનું સરખું બહેળીયું
ઝર્ઝર-પાણી કે પવનનો ઝર ઝર
એવો અવાજ થાય તે

ઝલક=તેજ, ચમકાર, પ્રકાશ, ખુબી

ઝલે=ઝલક, ચમકારાવાળો પ્રકાશ

ઝકારવું=ઝમઝમ અવાજ કરવો

ઝખવીયું=ઝખ પડી ગયું

ઝખા=ઝખના, ચિતાભયું સ્મરણ

ઝખવાત=વટોળીયો

ઝીણુ ઝીણુ=ખુબ ઝીણા,

ઝીણુ ઝીણુ

ઝુઝવું=ધુમવું, લડવું

ઝુલે=હીચકા ખાય, ઝુલતી દેખાય

ઝુરવું=વિરહથી ફીણ થઈ જવું,
ચિતાથી-વિરહની ચિતાથી દુખી
થવું

ટીપ=સગીતના સ્વર માહેનો એક સુર.

ટુક-ટુકો=પર્વતની ટેકરી

ઠાર=ઠરી જવાય તેવી ઘડ

હીનય-હીનવુ=ટાઢથી ઠાગરી જવુ,
અક્કડ થઈ જવુ

કુખગેપવાની કલમ, જે ડાળ
વાવવાથી રોપ થાય તે ડાળ કે
ડાખળી

ડોલત=ડોલતા

ઢગ=રીતભાત, સારી વર્તણુક, દેખાવ
જે બાહ્ય દેખાવ, રીતભાત, વગેરેથી
સારી રીતભાત કે સારૂ ખરાબ
જણાઈ આવે છે તે રીત ટેવ,
દેખાવ

તકાવુ-તકાવવુ=તજર રાખી જોયા
કરવુ, લાભ માટે રાહ જોયા કરવી
તટ=કનારો

તડિત=વીજળી.

તત=વિસ્તાર પામેલુ

તતિ=વિસ્તાર

તત્વ=૧ ખરૂ સત્ય ૨. સાર ૩
પચીસ તત્વ માહેતુ કોઈ

તદપિ=તોપણ

તદુપ=ખરાબર તેના જેવાજ રૂપવાળુ
તાદૃશ

તતલા=એકલો

તપતુ='તપવુ'નુ એકરૂપ તપવુ-ગરમ
થવુ તપવુ=તપ કરવુ

તપ્ત=ગરમ થયેલ, તપેલ.

તપલચી=તપલા વગાડનાર,

તમ=૧ તમે તુનુ બહુવચન ૨
અધાર.

તમમય=તમારામય, અધારમય

તમરાજ=અધિકારનુ રાજ, ગાઢ
અધાર

તમિસ્રા= (વિ) અધાર

તમિસ્રા=રાત્રિ

તરણુ-તૃણુ=ખડ, ધાસ

તરણી=મજબો

તરલ=ચચળ, અગ્નિચર

તરગ=૧ વિચાર ૨ મોજુ (દરિયાનુ)

તરૂ=ઝાડ

તરૂથ=ઝાડનો ઝુડ

તર્જી=તિરસ્કાર કરશે

તતુ-તન્તુ=તાનણો.

તથુર=તથુરો

તુપે=તારા ઉપર

તલપવુ=તલપાપડ થવુ, આતુરનાથી
ઉપર તળે થઈ રહેવુ

તલસે=ઝખે.

તલીન=ત-મય, મશગુલ, નિમગ્ન,
ગર્ક થયલુ

તલરપર્શા=તળાને અડનાર ઉડા
ઉતરનાર

તાન=૧ ગાવામા અમુક વચો લાગી
પવટો મારવો તે ૨ મસ્તી ૩.

છદ, નાદ

તાપસ=તપસ્વી, તપ કરનાર
 તામડીકુ=તામડાંનું બહુ વચન, દુધ
 લેવાની વટલોઈ
 તામસ=તામસી, તમોગુણવાળું
 તિમિર=અધાર
 તિમિરોદર=અધારાનું પેટ-ખુબ અ-
 ધાર હોય તેવી જગા, અધારાનું
 મધ્ય
 તિગેહિન થવું=દેખાતા બધ થવું
 તિત્ર=આકર, તીક્ષ્ણ, અણીયાળું
 તીક્ષ્ણ=અણીવાળું, બહુ લાગે તેવું
 તુરંગારવું=તિરસ્કાર કરવો, હલકું
 ગણવું
 તુતક=વહાણુના જે ઉપલા ભાગમાં
 બેસના જેવું કરેલું હોય છે તે ભાગ
 તુષ્ટિ=સંતોષ
 તુહિનાચલ=હિમાલય
 તૃપા=નરસ
 તૃપાર્ત=નરસથી ખીડતો
 તેજમય=તેજવાળો
 તોરણ-શુભ અવસરે આપ્યા તથા આ
 શોપાલવના પાન આરણના ઉપલા
 ભાગે બાધવામાં આવે છે તે
 તોલ=વજન, આબરૂ, ભાર, બોજ
 ત્રપતુ=તૃપ્તિ પામતું
 ત્રયી=ત્રણનો સમુદાય
 ત્રાહ=મોટી ભુમ, સિંહ વાધ વગેરેના
 હોકાર, ગર્જના

ત્રાહિ=અચાવો, રદાણું કરો
 ત્રિકાળ=ત્રણે કાળ-જૂત, વર્તમાન,
 ભવિષ્ય
 ત્રિખંડ=ત્રણ ખંડ, એશિયા, આફ્રિકા,
 યુરોપ
 ત્રિગુણ=ત્રણ ગુણ, સત્ત્વ, રજસ, તમસ
 ત્રિપુટી=ત્રણનો સમુદાય
 ત્રિવેણી=નદીના પાણી જ્યાં સગમ
 પામે તે સ્થાન
 ત્વ-મય=તુ મય
 થર=ઉપરાઉપર ગોઠવેલી વસ્તુઓની
 એક સપાટ હાર
 થભવું=થભી-અટકી જવું, સ્થિર
 થઈ રહેવું
 થાળે-થાળું=ચોરસ અથવા તો ગોળ
 અને જરા ઉંચો કરેલો ભાગ-જેને
 ઝઈ રાખના માટે ઉંચો કરવામાં
 આવ્યો હોય તે, થાળું-કુવાની ફરતું
 કરેલું ચણતર
 થિર=સ્થિર
 થીજનય=ઠીજનય, થીજી જનય, ઠાંજરી
 જનય
 થોક=જથ્થો
 થોકિથોક=ઢગલે ઢગલા
 દખલ=વચમાં આવવું તે, ધડમથલ,
 હરકત, અડચણ
 દનુજ=રાક્ષસ

દખી=દક્ષિણે, કચગઈને
 દમકતી-દમકલુ=પ્રકાશલુ, તેજ માગ-
 વુ, ઝણુલુ
 દમન-સતાવણી, દુ ખ દેલુ તે, જીલમ
 દમખદમ=શ્વાસોચ્વાસ
 દમલુ=દુ ખ દેલુ, જીલમ ડરવો
 દમામ=દખદખો, લખકો, શોભા
 દયાકરા=દયા કરનારા
 દયિત-દયિતા=બહાલુ, બહાલી
 દરિયાવ=દરિયો દરિયા જેલુ
 દર્પણુ=અરીસો, આરસી
 દર્શનાર્ત=દર્શન માટે પીડાલુ, દર્શન
 ડરવા માટે આલુર
 દલ=પાદકુ, પાખડી,
 દળ=૧ જાડાઈ ૨ સૈન્ય, લખકર
 ૩ જથ્થો ૪ પાદકુ, પાદડી
 દહન=આળીવુ તે
 દહત-દહત=ખળીવુ
 દહા=હરીયાર
 દાનવ=રાક્ષસ
 દામની=નિજળી
 દારા=સ્ત્રી, પત્ની, ઓરત
 દારણુ=આડર, ખીહામણુ, લયાનડ,
 ઉગ્ર
 દાવાનળ=જગલમા બળતો અગ્નિ

દાહ-આગ=શયને બાળવા આગિ
 મૂકવો તે 'દાહ દેવો' કહેવાય છે
 દાક્ષિણ્ય=૧ વિવેક, સમ્યક્તા, ૨ પુર-
 ષનુ પેતાની પ્રેમપાત્ર તરફનુ માન
 ભયુ' વર્તન, આશકની માથુડ
 પ્રત્યેની નમનતાઇ, વિવેકભરી
 સલુકાઈ
 દક્ષિણાત્ય=દક્ષિણ દિશા તરફથી
 આવતો
 દિક્રાન્ત } =દિશાના છેડા
 ફિગન્ત }
 દિગન્ત વ્યાપી=દિશાના છેડાઓ સુધી
 વ્યાપી રહેનાર, બહુજ પ્રસરી
 ગયેલ
 દિદીપી રહો-મહુજ દીપી-અતિ પ્રકા-
 શથી ઝળઝળીત થઈ રહો
 દિનચયા=દિવસમા કરવાનુ કામકાજ.
 દિનનાથ } =સૂર્ય
 દિનમણિ }
 દિનેશ }
 દિલખર=પ્રિયજન, સનમ, પ્રેમપાત્ર
 દિવાકર=સૂર્ય
 દિવ્ય=સ્વર્ગીય, અલૌકિક
 દિવ્યાગના=અપ્સરા, સ્વર્ગની સ્ત્રી.
 દિશ=દિશા
 દીદાર-દિદાર=રહેશે સુરત
 દીપાવે=પ્રકાશવાળુ બનાવે.

દીપ્તિ=પ્રજાશીત, તેજસ્વી
 દીપ્તિ=પ્રજાશ, તેજ
 દુ ખભેઘ=દુ ખથી ભેગી શક્ય તેની
 દુ ખીયારી=દુ ખી દુ ખથી ઘેરાયલી,
 દુ ખમા હૂબેલી
 દુભવુ=(દુભી)-દુ ખ દેવુ, પીડા
 કરી
 દુરિત=પાપ, દુષ્ટકામ
 દુર્ગ=કિલો, ગઢ
 દુર્બલ=નબળુ, દુબળુ, બળ વગરનું
 દુર્ભતિ=દુષ્ટ મતિ, ખોટી મતિ,
 દુર્વામુનિ=દુર્વાસા મુનિ-જે ધરી
 વારમા બહુ જ કોધિષ્ઠ થઈ જતા તે
 દુશાલો=શાલ, ઉત્તરીય, ઉપર ઓઢ
 વાનું વસ્ત્ર
 દુશ્વર=ખરાબ ગીતે ચાલનાર
 દુષ્કાળ=દુઝાળ, વરસાદ ન થાય અને
 તેથી ખરાબ વખત આવી લાગે તે
 દુસ્તર=તરી ન શક્ય-મુશ્કેલીથી તરી
 શકાય તેવું
 દુહાધિ=મદદ માટે પોષાર
 દુ દુલિ=ઢોલ, નોબત, નગારા
 દુરગામી=દૂર જનાર
 દગ=આખ
 દશ્ય=દેખી શકાય તેવું
 દેવકુલ=દેવોના ટોળા
 દેવહૂત=દેવનો હૂત-કાસદ.

દેવાગના=દેવની સ્ત્રી
 દૈન્ય=દીનતા, ગરીબાર્થ
 દ્યુતિ=પ્રજાશ, તેજ
 દ્યૌ=આજાશ
 દ્રવ્યુ=પીગળવું
 દ્રુમ=ઝાડ
 દ્વાર=બારણું
 દ્વિગુણ } =બેવડું
 દ્વિગુણ }
 દ્વિજ=૧ બ્રાહ્મણ ૨ પક્ષી ૩ દાત
 દ્વીપ=ખેટ
 દ્વીપાકૃતિ=મેટના જેવો જેનો આકાર
 છે તે
 દ્રષ્ટવ્ય=જે જોવાનું છે તે
 ધબ્ધે-ધમ્મવુ=ગરમ હોવું, થવું
 ધજ=સાર, શ્રીકાર, સરસ ઉત્તમ
 ધણુ=ગાયોનું ટોળું
 ધનિક } =પૈસાદાર, તાલેવત
 ધની }
 ધરમૂળથી=શરૂઆતથી, પહેલેથી
 ધરા=પૃથ્વી
 ધર્મગોપ્તા=ધર્મનું રક્ષણ કરનાર
 ધર્માર્થ=ધર્માદા, ધર્મને માટે
 ધર્મ-પુણ્ય-થાય તેવા હેતુથી
 ધવલ=ધોળું, સફેત
 ધામ=સ્થાન, ઠેકાણું
 ધારાકર=ધારા-ધાર રૂપી હાથ

ધીકી રહી=ગમ થઈ રહી
 ધીમહિ=પ્રસન્ન કરીએ છીએ, પૂછએ
 છીએ, પ્રાર્થના કરીએ છીએ
 ધુરધર=મોટો, જવાબદારી લેનાર
 આગળ ચાલનાર, બળદ, ધુસરી
 ઉપાડનાર, બધો ભાર વહેનાર
 ધુસર=ધુડીયા રગનું, ધુળવાળું
 ધૂપે=તપે, ગરમી વર્ષી રહે
 ધૂમ=ધુમોડો
 ધૂમકિતુ=પ્રગટીએ તારો
 ધેન=ધેનું, ગાય
 વૈર્યશ્રશ=ધીજનો નાશ
 ધોમ ધમે=ખુબ ગરમ થાય, બહુજ
 તપે
 ધોરી=મોટા
 ધ્યાઉ-ધ્યાવુ=ધ્યાન ધર્યા કરવું, વિચાર
 કર્યા કરવો, ચિંતવન કરવું.
 ધનિ=અવાજ
 ધનસ=નાશ
 ધવમી=નાશ કરીને, ટાળી દઈને
 ધનાન્ત ધનાત=અધારૂં,
 નખલી-સતાર અળવવા માટે આગ
 બામા-નખ ઉપર રાખવાનું એક
 બાતનું સાધન
 નગ=પર્વત
 નત=નમી ગયેલ, નીચું.
 નદ=મોટી નદી.

નલ=૧ આઝાશ ૨ આવણુ માસ
 નલકટિ=આઝાશની કમર મધ્યમ
 ભાગ.
 નલગગ=આઝાશ ગગા
 નલ પ્રાન્ત=આઝાશના છેડા
 નમણુ=નમેણુ, નમે તેવું નમ્ર
 નમુલતી=અમૃત્યુ ડિમ્બતી.
 નમેરી=દયા વગરની, કૂર
 નરી=એડલી, જેની સથે બીજી ડંથુ
 ભળેલું ન હોય તેવી, એડળ ગુણ-
 થી ભરેલી નયું-નયોં નરી, નરી
 સરળતા-માત્ર-એડલી સરળતાજ
 હોય તે સિવાય બીજી ડંથુ જેમા
 ન હોય તે
 નર્નતુ=નાચતું
 નર્મ ગાળી=માર્મિક, સહેજ, નિર્દાપ,
 હઠાભરી વાતચીત
 નવનીત=આખણુ
 નવલ=નવું
 નવલી=નવી
 નવોદા=નાજેતરમાજ-થોડા વખત
 અગાઉજ-પરણેલી સ્ત્રી, પરણીને
 તુર્તજ સાસરે આવેલી તે
 નક્ષત્ર=૧ તારો ૨ સત્તાવીશ નક્ષત્ર
 છે તેમાનું એક
 નક્ષત્રમાળ=તારાના શુભખા

નાટ્ય=૧ નાટ્ય ૨ નાટક ૩ નટ
પહેરે તે વેશ ૪. નટ કરે તે
ચાળા

નાદ=અવાજ

નાના=વિધવિધ પ્રકારના

નાયક-નાયિકા=નાટકના મુખ્ય પુરુષ કે
સ્ત્રી પાત્ર

નાયિકા=નાયનારી, ગણિકા

નાય=મહાવીર, હોડી

નાવડું=નાનો મહાવીર

નિઠર=પાસે, નજીક

નિઠરે=ઠરે બહિ તેવું

નિદ્રાથ=નિદ્રાધીન, સુતેલ

નિદ્રિત=ઉઘમા પડેલ, સુતેલ

નિધન=મૃત્યુ

નિધનવાહી=મૃત્યુ લાવનાર

નિધાન=ભંડાર, નિધિ તીજેરી

નિધિ=ભંડાર

નિપટ=છેડ, નફન પટ નિપટ=કપ-
ડાની લગ્નલગ હોય તેમ

નિયિત=ગીચ, ગાઢ

નિબૃત=જનુ, એટલું, સતાયેલું

નિમમ્મ=મહેલું,

નિમત્રવુ=નિમત્રણ આપવું, ઈજન
આપવું, ખોલાવવું

નિમીલ } બંધ કરેલું,

નિમીલિત } =મીચેલું

નિયમિતતા=નિયમિતનું નારી જાતિનું

રૂપ, નિયમમા રાખેલ, મર્યાદામા
હોય તેવી, બાધી રાખેલ

નિરવધિ=સીમા વગરનું, હદ વગરનું,
અનહદ

નિરતર=હંમેશ, ચાલુ.

નિર્ગમવુ=ગાળવું, કાઢવું, પસાર
કરવું

નિર્જન=જન વગરનું, એકાત, ઉજડ.

નિર્જર=ઝરો

નિર્મળા-નિર્મળા=વચ્ચ, ચોખ્ખું,
મેચ વગરનું

નિર્મિત=સરજીત, નિર્માણ કરેલ

નિર્મોહી=મોહ વગરની.

નિશિલવ=રાતે થનાર, રાત્રીયે ઉત્પન્ન
થાય તે

નિષેધ=મના, અટકાવવું તે

નિષ્કુર પ્રાણુ=નિષ્કુર-દયા વગરનો,
લાગણી વગરનો પ્રાણુ-જીવ છે
જેનો તે દયાહીન

નિસ્તેજ=તેજ વગરનું

નિહાળવુ=જોવું

નિશક=શકા વગર

નીક=ધોરિયો, પાણી જવા માટે
કરેલ લાખો પહોળો માર્ગ, ઉંડો
માર્ગ.

નીતરવુ=ગળવુ, ટીપે ટીપે પડવુ,

ટપકી જવુ

નીભી=નીલવુ-નલવુ=ટડવુ, જારી રહેવુ, ચાલવુ

નીમ=૧ નિષમ રિવાજ ૨ બાધા આખડી

નીરવ=અવાજ વગરનુ, શુભશામ શાન્ત

નીરી-નીરીને=' નીરવુ ' નુ અવ્યય ક્રદત નીરવુ=આગળ મૂકવુ, ઢોરને ઘાસ નાખવુ તે ઘાસ નીરવુ કહેવાય છે

નીલ=સ્વામી

નૂતન=નવુ

નૂર=તેજ

નૃત્ય=નાચ.

નૃપ=રાજા

નૃપસુતા=રાજાની પુત્રી

નેળ=ભાલા.

નેન=નયન, આખ

નેહ=પ્રીતિ, સ્નેહ

નૈક=ન+એક=એક નહિ તે, અનેક, વણા

ન્યૂન=ઓછુ

ન્યૂનતા=ઓછપ, ખોટ, ખામી

પકવાન=૧ પકવેલુ-રાંધેલુ અન્ન ૨ મીઠુ ખાવાનુ

પખાળવુ=ધોવુ.

પગથી=કેડી

પચરગી-પાચ રગવાળુ, જૂદા જૂદા રગવાળુ

પટ=વસ્ત્ર

પટનિપટ=શરીરની લગોલગ રહેતુ વસ્ત્ર તે પટ, અને તેની ઉપર ઓઢવાનુ બીજુ વસ્ત્ર તે નિપટ એ બે વસ્ત્ર જેમ હોય તેવી રીતે

પટલ=સમુદાય, જથ્થો

પટાર=પટારો

પટાયળ=લુગડાની ઢોર-છેડો

પથ=રસ્તો, માર્ગ

પથિઝ=મુસાફર

પદગોપ=પગના અવાજ

પદવી=પદપ કિત, પગલા, ચિન્હ, ઓધો.

પદાવાત=પગનુ પડવુ, ષગ પડતા અવાજ થાય તે

પનઘટ્ટ=પાણી ભરવાનો ઘાટ

પનોતુ=મ ગળદાખી, ભાગ્યદાખી

પમરે-પમનુ-મધમઘાટ થઇ રહેલુ, બહેકી રહેલુ

પયોફ=વાદળુ

પયોધર=વાદળુ સ્તન

પર=૧ અવર, બીજુ, પારકુ, ૨ પાખ.

પરકાર=હોકાશ ત્ર

પરજન્મ-પર્જન્ય=વરસાદ.

પર મતિકા=કોયલ
 પરમ=ઉચ્ચ, મોટું
 પરવરતા=પરવરવું=જવું
 પરવારના=પત ગીઉ
 પર પરા=હાર, આવલિ, ઓળી, એક
 પછી એક એમ અનુસંધાનથી જે
 કાંઈ આવ્યે જાય તેની 'પર પરા'
 બધાઈ છે એમ કહેવાય
 પરાગ=પ્રવાહની રજ
 પરાજ=હાર (હારી જવું તે)
 પરિપૂર્ણ=સંપૂર્ણ
 પરિમળ-લ=સુગંધ, સુવાસ
 પરિમલમય=સુવાસિત, સુગંધથી ભરેલ
 પરિરભ=ભેટવું તે, આલિંગન
 પરિવર્તન=ફરવું તે, ફેરફાર ફરી
 આવી જવું તે
 પરિવેષ=સૂર્ય ચંદ્રની આસપાસ ફેરવાતું
 તેજવું કુણું Halo
 પરિવળે-પરિવળવું=આલિંગન દેવું,
 ભેટવું
 પરિહરવા-પરિહરવું=તજવા-તજવું
 પરી=દિવ્યાગના, સુન્દર સ્ત્રી.
 પર્ણ=પાદકુ
 પર્ણકુટિ=પાદકાની બનાવેલી ઝુંપડી
 પર્વત=કુંડાર
 પલક=આખ ઉધડે અને મીચાય તે
 દરમ્યાનનો વખત, પળ, ક્ષણ
 પલટતી=અદલાતી

પલવટ=સ્ત્રી વસ્ત્રને ઓઢે છે તેના
 છેડાને જે ગાઠ બાંધે છે તે પલવટ-
 પલવટી=પલવટ વાળીને
 પલાણુવું=પલાણુ નાખવું, આરંભ થવું -
 પલવ=ઝાડના નવા અંતર, કુપ
 પલવલ=ખામોચીયું, તળાવ, નાનું
 સરોવર
 પવન સતતિ=પવનથી ઉત્પન્ન થયેલ.
 પળી-પળવું=ચાવી જવું
 પદ્મ=પાપણું
 પક=કાદવ
 પડજ=કમળ
 પકિત=હાર
 પખેર=પખી, પક્ષી
 પચતવ=પાય હોવાપણું,
 પચતવ પામવું=પાય ભૂતોનું બનેલું
 શરીર તે તે ભૂતમા ભળી જાય તે,
 મરણ પામવું
 પચલાગ=પાયમો ભાગ, હિસ્સો
 પચમ=સંગીતમાના સૂર માહેનો એક
 સૂર
 પજર=પાજર
 પજે=પજા વડે
 પથ-પન્થ=રસ્તો
 પથી-પન્થી=વટેમાર્ગ, મુસાફર
 પાત=પડવું તે, ધા
 પાનકી=પાપી

પાતા=પાલણુ કરનાર રક્ષણુ કરનાર
 પાયોધિ=દરિયો
 પાન=પગ
 પાદ પ્રહર=પગથી મારવુ તે પાટુ
 પાન=૧ પાદકુ ૨ પીવુ તે
 પામર=કાળા હલકુ, રક
 પામરી=ઉત કુ રેશમનુ ખભે નાખ-
 વાનુ વસ્ત્ર,
 પારાવાર=દરિયો
 પાર્થિવ=૧ પૃથ્વી સબધીનુ ઐહિક
 ૨ રાજ્ય ક, માટીનુ બનેલુ
 પાલન=વસ્ત્રનો કોડો
 પાવડી=ચાખડી,
 પાપાણુ=પતથર
 પાપ=અળ, કાસો,
 પાગરી=(ખી માથી ઢાટા નીકળે તે
 'પાગરવુ') ઉગીને, ખીલીને
 પાથ-પાન્થ=મુસાફર,
 પાથુ=ધૂળ,
 પિર ૫=પીછુ,
 પિતૃવ્ય=કોકો,
 પિપાસિતા-પિપાસિતના નારી જાતિનુ
 કપ, તૃપાર્ત, તરસી
 પિગળા=પિગળનુ નારી જાતિનુ
 ૫, પીળા ભુરા રંગની
 પીયળ=લવાટ પર કુકુમનો લેપ, શુભ

અવસરે કરે છે તે
 પીયૂષ=અમૃત, સુધા,
 પુરુષ=પૂછકુ,
 પુન=કરીથી
 પુનિત=પવિત્ર, પાવન,
 પુરદર=ધન્દ્ર,
 પુરા=આગળના-પહેલાના અપતમા,
 પ્રાચીન કાળમા
 પુરાણુ=જૂનુ, પ્રાચીન કાળનુ
 પુલિન=નદીનો રેતાળ કાંઠો, સમુદ્રને
 કાંઠે જેટલા ભાગમા પાણી આવી
 જતુ હોય તે ભાગ પાણી ગયા
 પડી પુલિન કહેવાય
 પુજ=દુર્ગતો, રાશિ, સમુદાય,
 પૂખે=પૂખવુ-રોપવુ, વાવવુ
 પૂજામિષે=પૂજાને અહાને
 પૃથુ=પહોળુ, મોટુ
 પાયણી=રાત્રિ વિગતસી કમળ, કુમુદ
 પ્રકાશવુ=પ્રકાશ આપવો, ઝળહળ
 થવુ
 પ્રકમી=આતુર, બહુ કામના રાખનાર,
 ઇતેજ્ઞર
 પ્રકૃતિજ=પ્રકૃતિથી જન્મેલ, જન્મથી
 ઉત્પન્ન થયેલ
 પ્રકૃતિશાયિ-પ્રકૃતિ=કુદરત, જગત, મા
 સુતેલો-માલમ પડનાર, તે દ્વારા
 પ્રત્યક્ષ થતા

પ્રખર=ઉચ્ચ, ચડ, તીવ્ર, આક્ર
 પ્રચડ=મહુ ગરમ
 પ્રચડોર્મિ=ઉચ્ચ મોત્ત
 પ્રજવતી=મગગી
 પ્રણત=પગે પડેલ
 પ્રણય=પ્રેમ, પ્રેમ
 પ્રણયચળ્લી=પ્રેમની ચળ્લી
 પ્રણયમયતા=પ્રેમમય હોય તેની ગિયતિ
 પ્રણયી=પ્રેમી, પ્રેમપાત્ર
 પ્રતાપ=તેજ, પ્રભાવ
 પ્રતિપદ્ધે=દરેક પગલે
 પ્રતિફલિતા=પ્રતિફલિતનું નામ જાતિનું
 રૂપ, પ્રતિબિમિત, જેનું પ્રતિબિમિત
 પડેલ છે તેવું
 પ્રતિભા-૧ પ્રભાવ, પ્રતાપ ૨ બુદ્ધિ,
 ઉચ્ચ જાતની અક્ષય ૩ ઢાંતિ
 પ્રતિભાદીપ=પ્રતિભા-બુદ્ધિરૂપી દીવો
 પ્રતિભા=પ્રતળી
 પ્રતિવીચિ=દરેક મોજે
 પ્રતિહાસ=સામું હસવું તે
 પ્રતીચી=પશ્ચિમ દિશા
 પ્રતીતિ=૧ જ્ઞાન, જ્ઞાન, ૨ ખાતરી
 પ્રદર્શિત=ખતાવાચેલ
 પ્રદક્ષિણા=કોઈની ચોતરફ ફરી જવું તે
 પ્રપચ=કપટ, માયા
 પ્રપ્રુલ્લ=પૂર્ણ ગીતે વિકસેલ

પ્રપન્ધ=ચોજના, ઘટના
 પ્રબોધ=જ્ઞાન, જગૃતિ
 પ્રબોધવુ=જગાડવું જ્ઞાન આપવું.
 પ્રભ=પ્રભાવાળું
 પ્રભવે=સભવે, જન્મ પામે
 પ્રભા=તેજ, દીપ્તિ, પ્રકાશ, પ્રભુતા
 પ્રભાવ=પ્રતાપ, મહિમા
 પ્રમદવન=ગજ્ય મહેલમા જનાના
 માટે રાખવામા આવતો બગીચો
 પ્રમોદ=આનંદ, હર્ષ
 પ્રમાણુવુ=માનવું, પ્રમાણ તરીકે
 ચીકારવું
 પ્રયાણુ=નીકળવું તે
 પ્રવચન=ભાષણ બોલવું તે
 પ્રવતા=બોલતા
 પ્રશન્ત=વખણાયેલ
 પ્રશાન્ત=શાન્ત
 પ્રસન્ન=આનંદ પામેલું
 પ્રસર=ફેલાવો વિસ્તાર
 પ્રસરવું=પથરાવું, ફેલાવું
 પ્રસંગ=અનુકુળ સમય, લાગ, ઘટનો
 વખત
 પ્રસાદ=કૃપા, અનુગ્રહ
 પ્રસૂતી=સુવાવડ, પ્રસવ
 પ્રસૂતી વેદના=પ્રસવ વખતની પીડા.
 પ્રહર=પહોર, બે ચોથડીયા અગર
 ત્રણ કલાકનો વખત

પ્રહાર=માનુ તે, ધા
 પ્રાચી=પૂર્વ વિશા
 પ્રાવૃથ=ચોમાસુ
 પ્રાગણુ=આગણુ
 પ્રાત-પ્રાન્ત=છેડો
 પ્રાશી=ખાઈને
 પ્રેમળ=પ્રેમભયુ, પ્રેમમય
 પ્રેમાવતાર=પ્રેમનો અવતાર
 પ્રેમાળ=પ્રેમથી ભરેલુ માયાળુ
 પ્રેરડ=પ્રેરનાર પ્રયોજક
 પ્રેરવુ=ઉત્તેજન આપવુ મોડલવુ
 પ્રેપિત=મોડલેવ
 પ્રેક્ષીને=જોષ્ટે
 પ્રોઈ=પરોષીને
 પ્રૌઢ=પુખ્ત ઉમરનુ, ઠાવકુ, ઉચુ
 મોટુ
 પ્યામી=તરુશ્યો
 પ્યુત=ઉચો સ્વર, ત્રણ માત્રાનો
 સ્વર, લાઘો સ્વર
 પ્હણે=દૂર (દૂર વસ્તુ હોય તે તરફ
 આગળી ચી ધી ખતાવના વપરાય છે)
 ફતા=પાયમાલ, સમૂજો નારા,
 ફડકા=ધ્રાસકા ખીડ
 ફલડ=થર સ્તર, Layer
 ગલ=ઝડને ફળ આવવા તે
 ફાલવુ=ફળ આવવા, વિસ્તાર થવો,
 ફાદ થવી

ફિતુર=દ્રોહ, ઝવડો, મખેડો
 ફિરસ્તા=દેવ દૂત
 શીટી નય=નકામુ થઈ જવુ, વથા
 થઈ જવુ લય પામવુ
 પુલવતી=પુલવાળી
 ફન=શીલુ
 ફલે=ફેલાઈ નય પ્રસરી નય
 ફેરમ=સુગવ
 બગ=મગલો
 બજે-બગવતુ=વગાડવુ
 બટુડ=છોડો
 બડભાગી=મોટા ભાગ્યવાળો-બડ=મોટું.
 બનન=શરીર
 બનનગુલ=ગુનામતા પુલ જેવુ શરીર
 બદપાશા=પાશ (=જાળ)થી બાધી
 લીધલ હોય તેની
 બલિહારી=કુરમાન ફિદા થવુ તે.
 બધી=બલિદાન
 બહલાવ=મહલાવુ, વિકસાવવુ
 બહુધા=ધણુ ટરીને
 બહુ વિધ=વણી રીતથી
 બગ=તરેહ, રીત, નમુનો
 બદી-બન્દી=કેદી
 બદો=મેવડ (પોતાને વિષે જરા
 પુલાશમા વપરાતો શબ્દ)

અધુર=૧ મોજના જેવી ગતિ
 વાળું undulating ૨ સુન્દર,
 રમણીય
 અસી=વાસળી
 બાજે=વાગે
 બાઝર=બઝર
 બાતલ=ઝાઢી નાખવા લાયક, નકામું
 નિરૂપયોગી
 બાધા=અટકાવ અટકાયત
 બાળપ=૧ આસુ ૨ પાણીની વરાળ
 બિસ=કમળનો તત્તુ
 બિન્દુ=ટપકું, બુન્દ, ટીપુ
 બદ્દુબ્દ=પગપોટા
 બુન્દ=ટીપુ, ટપક
 બુઝાવવું=ઠારવું, ઓલવવું
 બુરજ=ઢિલ્લામાનો બહાર પડતો ગોળ
 ભાગ, જેમાથી તોપ વગેરે ગોઠવાય
 છે તે
 બેતાલ=તાલ વગરનું, માપ વગરનું,
 (એટલે મળા વગરનું), નીરસ
 બેહ્યાર્થ=બેશરમપણું
 બો=ગંધ
 બોસા=ચુમી, ચુબન
 બ્રહ્મા=૧ વશ્વ, મહાવિશ્વ (જેમા ચૈદે
 ભુવન આવી જાય)
 ભગવું=ખાખી (જોગીઓ જે રંગના
 વસ્ત્ર પહેરે છે તેવું)

ભગીચ્ચ=સગર નામના સૂર્યવંશી
 રાગનો ભગીરથ નામનો પ્રપૌત્ર
 મહાન તપ કરી ગંગાજીને પૃથ્વી પર
 લાવવા શક્તિમાન થયો હતો તે
 ઉપરથી ટાઈ મહા મોટા પ્રયત્ન કે
 કામના વિશેષણ તરીકે પણ ભગીરથ
 શબ્દ વપરાય છે
 ભાશા=જેની આશા ભાગી ગઈ હોય,
 નષ્ટ થઈ હોય તે
 ભભુકવું=તેજથી પ્રકાશવું એકદમ
 પ્રકાશથી ચમકારો થય તેની રીતે
 સળગવું
 ભમવું=રખાવું ફરી આવવું
 ભવ=૧ દુનિયા, સસાર ૨ અનંતાર,
 જન્મ
 ભરતેર=પુષ્કળ તહેર આવે તેવી રીતે
 ભર્ગ=તેજ
 ભવ્ય=જોતા અચ્ચો પમાય તેવું,
 અતિ મોટું કે અતિ સુંદર હોવાથી
 અજબ થઈએ તેવું
 ભગ=મોજી (દરિયાનું)
 ભગાણું=તટ, ભાગી પડવું તે
 ભજે=ભાગી નાખે (ભજ સંસ્કૃત
 ધાતુ છે, ગુજરાતીમા તેનો ઉપયોગ
 સાધારણ રીતે થતો નથી)
 ભાણું=સૂર્ય
 ભાણું=વાસણ, ઠામ, પીસેલી ઘાળા
 ભાનું=સૂર્ય

ભારતી=૧ ભાષા, વાણી ૨ દેવી
સરસ્વતી
ભાર્ગવ=ભાર્ગવ એ શુક્રનું નામ છે
તે ઉપરથી તેજ, પ્રકાશ, એવો
અર્થ કરી શકાય

ભાલ=કપાળ

ભાવ=૧ હૃદયની લાગણી, વૃત્તિ ૨
પ્રેમ, પ્રેમ ૩ રૂચિ, ધારણ

ભાવિ=ભવિષ્યમા થનાર

ભાવિત=ભાવ હોય તેવું, શ્રદ્ધાળુ

ભાન્ડર=સૂર્ય

ભાષ્ય=પુણ્ય સમજાવતી સાથનું
વિવરણ

ભાષ્યકાર=અર્થ સમજાવતી વિવરણ
કર્તા

ભાન્ડ=ખડીકણ

ભાષણુ=ભય કર, દાણુ

ભુખર=ભુખરા—રાખોડીયા—ગતુ

ભુજમધ=ભુજમા હાથમા—આધી
લેતું તે, ભેટ, આલિંગન

ભુવન=જગત, લોક, યૌદ ભુવન કહે
વાય છે તે

ભુકપ=ધરતીકપ

ભૂતકણુ=ભૂતકાળની રહેલી કણી

ભૂતજીવન=ભૂતકાળનું જીવન, આગલો
ભાવ

ભૂતળ=પૃથ્વીની સપાટી

ભૂગ=ભમરો

ભેદ=તફાવત, રહસ્ય જાણ

ભેદક=ભેદનાર, અસર કરનાર

ભોજ્ય=ભોગવવા લાયક

ભોમ=ભૂમિ

ભૌતિક=જડ જગ સખધી, સ્થૂળ-
દુનિયાના સખધનું

ભ્રમણુ=ભ્રાન્તિ, ભૂલચૂક, વહેમ

ભ્રાનાશ, વિલોપ, વિલય, વિનાશ

મહાન્દ=પુણ્યોનો રસ, પુણ્યમાનું મધ-

મહાલાય-મહાકાય=જગ જરા હસે,
ગ્રિમત કરે

મદ=ખાવા સાધુઓ, વજેરેને રહેવાની
જગા

મણિમય=મણિઓવાળું

મત્ત=ઉન્મત્ત, મદનાળું, પેલું

મથે=શ્રમ કરે, મહેનત લે, કઠણું

કામ પણ પાર પાડવા ઉદ્યોગ
કર્તા કરે

મદકલ કલરવ=મદથી થતો કલકલ
અવાજ

મદન=કામદેવ, ખમર

મદન તન્ત્રી=કામદેવની વીણા

મદભર=મદથી ભરેલ

મદ મીણુ=મદથી ભરેલા

મધુર=લમરે
 મધુ=મીઠું, મળતુ
 મધુતર=વધારે મીઠું
 મધુતરા=મધ ઝરતુ હોય તેવા મીઠા
 મધુરવા=મીઠા અવાજવાળા
 મધુરવાદિતી=મધુર લાગે તેની રીતે
 વાગતી-અવાજ ડરતી
 મધુરરવા-મધુરવા=મીઠા અવાજવાળા
 મધુરવગ=મીઠા અવાજ ડરનાર
 મનમથ-મનમથ=કામદેવ, અમર
 મનુનેત્ર=માણસની આંખ
 મનોહર } =મન હરી લે તેવું
 મનોહરા }
 મયુ=મોન
 મર=ભલે
 મરકત=એક જાતનો માણુ
 મરહમ=મવમ
 મરાલી=હ સણી
 મરીચિ=ઢિરણુ
 મરૂત=પવન, પવનના દેવ, દેવ
 મર્યુ=મરે તેવા મરણાધીન
 મર્યુ ભૂમિ=દુનિયા, સસાર
 મર્મ=૧ ભેદ, રહસ્ય ૨ શરીરના અતિ
 સુવાળા ભાગ જ્યાં જરા સરખી પણ
 ઝગ્ગ થવાથી જીવને હાનિ થાય તેવા
 મલકણુ=રિમત કરવું
 મશગુલ=મગ્ન

મસ=ધણુ
 મહકતી=ખહેકતી, મધમધાટ થતી
 મહતલાવ=મહાનુભાવ, મોટા માણસ-
 મોટા ભાવવાળું,
 મહાકાળ=મોટો કાળ, લાંબો કાળ,
 મહાનુભાવ=ઉદાર દિલનો માણસ,
 મહાશય
 મહાન્ત=મોટા
 મહારણ્ય=મોટું અરણ્ય-જંગલ
 મહાલય=મહેલ, મોટું મંદિર, પવિત્ર
 ધામ
 મહિષ=પાડા
 મહી=પૂરી
 મહીધર=પર્વત
 મહેશ્વરા=મહેશ્વર-શક, શિવ મોટા
 ધ્રુવર, પ્રભુ
 મહૌષધી=મોટું ઔષધ
 મગળ=શુભ
 મજરી=માજર, કાઠનો મોર.
 મજરા=ગાતી વખત રાખવામાં આવતા
 પીતળના કાસીયા
 મજુ=મધુર, કર્ણપ્રિય
 મજુલ=મધુર, કર્ણપ્રિય, કોમળ.
 મજુલતા=માધુર્ય, કોમળતા
 મદ મદ=ધીમુ ધીમુ
 મદાકિની-મન્દાકિની=ગંગા.

મદ્ર-મન્દ્ર=૧ ગભીર, ઉડુ અને પેર,
૨, સુદ્ર, આન દ્વયથી

માતરિશ્વ } =પાન
માતરિશ્વા }

માધવી=એક જાતની વેલનું નામ

માધુરી=મધુરતા, મીઠાશ

માનસ=૧ મન-૨ તે નામનું સરોવર

માનિની=માનવાળી, મોટાધવાળી સ્ત્રી

મામ=મમત્ત, હુ પાણુ, અહ કાર

માયાગ્રહ=માયાનો ગ્રહ, માયાની પન્ડ

માયાનો કસો

માર્દવ=મૃદુતા, કોમળતા

મિથુન=મેઘ

મિલન=મેળાપ

મિધ=બહાનું

મિગ્સ=દાને દેવાનો રગ

મિહિર=મૃત

મીર=અમીર

મંડ=તનુ નાપમા એ પન્ડા રચેતો

મૂર જાલવા તારને હલાવવાથી ઉપ
જતો મધુરો સવાદ

મુક્તાકાર=મોતીના આકારવાળા

મુક્તાપ્રાશી=મોતી ચરનાર

મુક્તાક્ષ્ણ=મોતી

મુકેર=દર્પણ, અરીસા

મુખર=અવાજ કરતા, બોલજણા

મુખરતા=બોલકણાપણું

મુખ=૧ મોહક, સુદર, ૨ ઓછી અક-
લવાળું, પાપ રહિત

મુદ=આનંદ,

મુદપ્રદા=આનંદ આપનાર

મુદિત=આનંદી, આનંદભર્યું

મુદ્રિત=અક્ષિત, છપાયેલું

મુનિ ૧૨=મોટા મુનિ

મુરરીફ=ચુક, ઉસ્તાદ

મુદિ=મુદી

મુદ=મુગો

મૃગતૃણા=મૃગજળ, ઝાઝવાનું પાણી.

મૃણાલી=કમળનો છોડ

મતસ જીવની=મરેલા જીવતું કરવાની
ક્રિયા

મૃદગ=પખવાજ, એ હાથે વગાડવાનું
વાદ્ય

મૃદગી=મૃત-મૃદ=માટીના જેવા
અગાળા

મદુ = } કોમલ, મધુર.
મદુલ = }

મૃદુલકંઠ=કોમળ કંઠવાળું.

મેખ=ખીલી, ચુક

મેવમાળ=વાદળાની હાર

મેધાસુર=મેધરૂપી અસુર

મેદિની=પૃથ્વી

મેહુલો=મેધ, વરસાદ

મૈથિલસુતા=સીતા

મોકળી=ખુલ્લી, ઉઘાડી
 મોજ=આનંદ, મગ
 મોજે=મોજ માણે, આનંદ પામે
 મોડે-મોડવું=ભાગવું
 મોદ=આનંદ
 મોહ=જે ગુણથી ખીજતું મન પરવશ
 થઈ રહે તે માયા
 મોહની=મોહ પમાડનાર, કામણુગાર
 મૌઘ્ય=મુઘ્ધભાવ, શરમાળપણું, નિ-
 બકપટપણું
 મૌન=મુગ્ધા રહેવું તે, મૂકભાવ
 મૌલિ=માથું
 મ્લાનિ=કરમાઈ જવું તે.
 મ્હાલતા=મ્હાલવું-આનંદ કરવો, આ-
 નંદથી હરવું કરવું
 મ્હેકવું=સુગંધથી મધમધાટ થતું
 મ્હેકાવવું=સુગંધથી ભરતું, બ્હેકાવવું
 મ્હોર=આખા, આમલી, વગેરેના ફુલ
 યથેચ્છ=ઈચ્છાનુસાર
 યદિ=જો
 યમ=૧ જમ, ૨ નિયમ, કાણુ
 યવન=મ્હેચ્છ, ગ્રીક લોકને 'યવન'
 કહેવામા આવતા
 યશસ્વી=નામીયું, પ્રખ્યાત, કીર્તિમાન
 યહુદે=યાહુદીઓ.
 યામિની=રાત્રિ.
 યુક્તિ=કળા, તદબીર

યુગ=૧ જુગ, લાંબો કાળ ૨ જોડું,
 જોડો
 યુગલ } =જોડું, જોડ,
 યુગ્મ
 યુનાની=યવનના, ગ્રીક લોકોના
 યુવતી=જુવાન સ્ત્રી
 યુથ=યૌવન
 યોગ=૧ જોડવું તે, સંબંધ ૨ પતન-
 લિએ તત્ત્વજ્ઞાનનો જે માર્ગ બતાવ્યો
 છે તે.
 યોગે=યોગથી, સંબંધથી
 યોજવું=ધટાવવું, વ્યવસ્થા કરવી,
 તદબીર રચવી
 યોગાધત્વ=યોગથી થયેલું અધત્વ-
 આધળાપણું
 રક્તિમા=રતાશ
 રગડાઈ=રગડાવું=ચોળાવું, મસળાવું,
 દુખી હેરાન-થવું
 રજત=રૂપું
 રજની=રાત્રિ.
 રણુ=૧ રેતીનું મોટું મેદાન ૨ જંગલ
 વગડો ૩ યુદ્ધ, લડાઈ
 રણુવાદ=લડાઈના વાળ
 રતિમૂઢ=પ્રેમથી-પ્રેમમા મૂઢ થઈ ગયેલ
 રક્ષાઈ=રક્ષાઈના પાલો પીવાની ક્રિયા.
 રમણુ=૧ રમવું તે ક્રિડા ૨.
 આશક, પ્રેમપાત્ર પુરૂષ

રમણી=સુદર સ્ત્રી, મનને રમાડે

તેની પ્રેમપાત્ર સ્ત્રી, પ્રિયા

રમણીય } =સુદર, મનમોહન
રમ્ય }

રવ=અવાજ

રવ અનુસારે=અવાજ પ્રમાણે, અવા-
જને અનુલક્ષીને, અવાજ કૃષ્ણ દિશા-
માંથી આવે છે તે જોઈ અવાજની
પાછળ પાછળ જવું તે રવ અનુ-
સારે જવું કહેવાય

રવિ=સૂર્ય

રશ્મિ=કિરણ

રસદ } =વાદળ
રસધર }

રસશાલિની=રસથી ભરેલી

રસજવું=ધીમે ધીમે ચાલવું, આજસ
અથવા એદરકારીથી પાછળ પડી
જવું, વાર લગાડવી

રસાલ=૧ આખાનું ઝાડ ૨ રસથી
ભરેલું

રસાવતી=રસથી ભરી દેતી

રસાળ=રસથી ભરેલું, રસવાળું

રસિડ=૧ નસને સમજનાર, ૨
રસથી ભરેલ, રસવાળી

રસિલા=રસવાળા, ગમી જાય તેવા

રસેન્દુ=રસનો ચન્દ્ર, રસનો ભંડાર

રહમ=દયા, કૃપા

રહસ્ય=ભેદ, મર્મ, ગૂઢ અર્થ,
છાની વાત

રહેમત=દયા, કૃપા

રગીલા=રગથી ભરેલા, રગ ઉપજાવે

-આપે-તેવા, આનંદી, રહેરી

રજાડવું=કનડવું, હેરાન કરવું

રાઘવ=રઘુનો પુત્ર, રામ

રાયવું=ખુશી થવું, આનંદમાં આવવું

રાજવું=શોભવું, સુદર દેખાવું

રાજસ=રજો ગુણ જેમાં વધારે
હોય તેવું

રાભો=ગામડીયો

રાયકો=ભરવાડ, રખારી

રાશિ=દગલો

રાહ=રમતો

રાત્રી=રાણી

રખડું=ઝાડ

રચિર=રચિને ગમી જાય તેવું,
પસંદ પડે તેવું, સુદર

રડલા=રડા, સારા

રદ્દ=ભય કર, બહુ મોટું, ઉગ્ર

રદ્દતા=ભય કર, ભય, બહુ મોટું
હોવાથી જે પ્રતાપ પડે તે

રદ્દ=અટકાવાયેલ, ગુ ગળાયેલ

અશ્રુરદ્દ=આસુથી ગુ ગળાયેલ, અટકા
બધા આસુ આવતા હોય કે

મુઝાઈ જવાય, અકળાઈ જવાય,

ત્યારે અશ્રુક મુખ કે લોચન એમ
કહેવાય

૩ધિર=બોહી

રેખા=લીટી

રેત=રેતી, વાલુકા

રેલવુ=ઢાળાઇ પ્રવાહ થવો, ઇલી

જવુ, ભરપૂર થઈ જવુ

રેસનારી=રેસવુ-રેસવુ-મારી નાખવુ,

દુખ દેવુ, કૂર થઈ વર્તવુ

રેનક=ઝલેહ, તેજ, એમ, લખકો

રોમ-૩ વાટા=ચામડીપરના વાળ

રોમાચ=૩વાટા ઉભા થાય તે

રોશન=મહેર, ખુલ્લુ, પ્રત્યક્ષ

રોહિણીનાથ } =ચંદ્રમા

રોહિણીપતિ }

રોળવુ=મસળવુ, કચરી નાખવુ

લગની=લેહ, પ્રીતિ, એકવુ બીજા

સાથે બહુ ભાવથી જોડાવુ તે 'લગની'

લટક-લટકો=ચાલતા અમુક જાતનો

સુદર, આકર્ષક લાગે તેવો લહેકો

લેવો ને

લચતા-લચવુ=ઝુલી રહેવુ, ભારથી

નમી જવુ

લતા=વેલી

લપાઈ=છુપાઇને, એક બીજાની પાસે

એવુ અડોઅડ એસે કે કેમ જાણે

તે બીજામા સમાઇ જવા કરવુ ન

હોય એની રીતે બેસવુ તે

લય=નાચ, પ્રલય

લલિત=સુદર, કે મળ, મધુર, નાજુક.

લવણુ=૧ મીઠુ ૨ ખાંડ

લસે=લસવુ, શોભવુ

લહરી=લહેર

લહરી ચુમ્મિત=લહેરથી જેને ચુમ્મન

કરાયેલ છે તેવુ, લહરી જેને અડી

ગયેલ હોય તેવુ

લળી લળી=નીચા નમીને લળવુ=નીચા

નમવુ

લડ=લડા

લાજવુ=લાજ પામવી, શરમાવુ

નાડવુ=નાડ કરવુ, વહાલથી રમવુ

લાધ્યા=મળ્યા

લારય=નૃય, નાય

લીઝૂત=મઝા, ગમત, ખુબી, રસ

લીન=સમાઈ ગયેલ, તનમય

લીલમકુ=લીલુ

લીલા=ફીડા, તમાસો, ખુબી, શોભા

લીના વિમુઝ્ઘ=આનંદથી મોહ પામી

ગયેલ, આનંદ મેહમા પડેલ

લીલકુ } =લીલમકુ 'ની પેડે 'લીલુ'

લીલેઝ } વાચક કામળ ધરગથ્થુ

શબ્દો

લીસરડા=લિસોટા, લીટા

લુપ્ત=લોપ પામેલુ, અદૃશ્ય

લુખ્ધ=લોભઈ ગયેલ, અભિલાષી

લુખ્ધક=શિકરી, પારધિ

લુમખા=લુમ, જથ્થો, સમુદાય ફળ
એક સામટા વળગીને થાય છે
તેવા ફળોનો એક સાથે વળગેલો
જથ્થો

લુગી ઝુખી=લચી પડીને, ડુલ અ
થવા ફળ કે પાનના ભારથી નમી
ગયેલ હોય તેવી

લૂ=ઉનાળામાં અપોરે ગરમ પવન
વાય છે તે પવન

લેખા=લીટી, રેખા

લેહ=લગની, ચડસ, પ્રીતિ, મઝા

લોહ=મોટું મોજી (દરિયાનું)

લ્હાવુ=૧ લ્હાણું કરવું આપવું ૨
અમિની જવાળા જેવો ભડભડ
અવાજ થવો

લહેરીયા-લહેરીયા=મોજાના જેવી
વાકીચુકી ફારને લહેરીયા કહે છે
તેવી આકૃતિ તે રહેરીયા

લહેરાતી=રહેરીયા પાડતી

લોકડીયા=લોકો (કામળ, ગ્રામ્ય પ્રયોગ

વકરવું=ખરાબ થવું, આડું થવું,
સામા થવું

વકારવું=સામા કરવું, પડકારવું, આવી
જાઓ-લડવાને-એમ કહેવું ખહેકા-
વવું, ઉશ્કેરવું

વક=વાકું

વજતલ=વજના જેવું કરણ અભેદ
તાળીયું

વટી=ચાલી ગઈ (વટવું-વેળા વટી)

વણુ=વિના

વધાઈ=વધામણી, શુભ વર્તમાન

વનબેદી=વનને બેદી નાખે તેવો

વનવેલી=વનમાની વેલી

વનિતાદિક=વનિતા-સ્ત્રીઓ વગેરે

વપુ=શરીર

વમળ=ચક્રી, ભમરી (પાણીમાં પડે

છે તે) ૨ દુખ, મુશ્કેલી

વરતનું=સર શારીર

વરણુ=વર્ણુ=રંગ

વરવા=(વિ) કદરૂપા

વરવું=(વિ) કદરૂપું (કિ) પસદ
કરવું, પરણવું

વરેચય=પસદ કરવા લાયક, ઉત્તમ,
શ્રેષ્ઠ

વર્ણાંગ-વરણાંગ=શરીરની, કપડાની
ટાપટીપ

વર્તમાન=૧ ખબર, ૨ ચાલુ કાળ

વર્ષણુ=વરસવું તે, વરસાદ

વલકલ=છાલનું વસ્ત્ર

વલ્લી=વેલી, વેલો

વલરી=વેલી, ધુમવલરી-ધુમાડાના
ગોટા વેલાની માફક લાગતા ધુમા-
ડાના ગોટા

વશવર્તી=વશ રહેનાર, તમે રહેનાર

વશીકરણુ=વશ કરવું તે, વશ
કરવાનો મત્ર-જાદુ

વસન=કપડું
 વસતી=ઝણ્યો
 વસમો=વિષમ, આકરો, દુ ખ દેનારો
 વસાડવું =ગણવું, માનવું, વાડ વસા-
 ડવો- વાક ધ્યાનમાં લેવો
 વસુ=પેસા, ધન
 વસુધા } =પૃથ્વી
 વસુ ધરા }
 વચ્ચ=મેળાપ, સયોગ
 વહતી=વહેતી
 વહાવો=વહેવરાવો
 વહ્નિ=અગ્નિ
 વહ્નિ=છાતી
 વડ=વાકા, ટેડા, નિ શક
 વઘ=વ દન કરવા લાયક.
 વચના=છેતરવું તે
 વજ્રુલ=૧ વાસ ૨ વાકુ એવો એક
 જ અર્થ માલમ પડે છે પણ કા-
 વ્યની અ દરનો સ અ ધ જોતા મીઠી,
 કર્ણાત્રિય, મનોહર એવો અર્થ અ ધ
 એસાડવાની જરૂર જણાય છે
 વશવિધુ=૩ શરૂ થી ચક્ર
 વાઈ=વગાડી, અગમી
 વાટડી=વાટ, રાહ
 વાટિકા=વાડી, અગીયો
 વાણી=બોલવું તે, અવાજ.
 વાદળિયુ=વાદળીઓ (કાઠીયાવાડી
 બહુવચન)

વાદિત=૧ વગાડેલું ૨ વાજત (સ-
 રૂતમાં વાદિત શબ્દ છે-તે ઉપરથી
 વપરાયેલો જણાય છે)
 વાદિનિ=વગાડનારી
 વાઘ=વાઝુ
 વાઘરવ=વાઝ નો અવાજ
 વામવું=દર ડરવું, નાખી દેવું, કાઢી
 નાખવું
 વાથરો=પવન
 વારિ=પાણી
 વારિદ=વાદળ
 વારિધિ=દરિયો
 વારિપુજ=પાણીનો ઢગલો, વાદળ.
 વાર્ણી=દાર, મદિરા
 વાલુ } =રેતી
 વાલુકા }
 વાવું=રોપવું
 વાસે છે-(વસે છે=ના અર્થમાં)=રહે છે.
 વાસ્તવ=સત્ય, સાર, માનવા જેવી
 હકીકત
 વાગમયી=વાડ મયી-શબ્દમય-વાણીમય.
 વાસી=ડાગ, વાસની મોટી લાકડી.
 વિકટ=ચુસ્કેલ, અધર, દુ ખકર
 વિકરપ=વિતર્ક, વિચાર, સદેહ, શક
 વિકસવું=ખીલવું.
 વિકળ=વિહ્વલ, ગભરાઈ ગયેલ, એએન
 વિકીર્ણ=છુટા છરાયેલા વેરાયેલા

વિકૃતિ=તકાવત, ફેરફાર, વિકાર
 વિક્રમ=૧ પગલુ-૨ શૌર્ય, પરાક્રમ
 વિક્રમયુક્ત=ધણા બળવાળુ, શરવીર
 પરાક્રમી
 વિગુણુ=ગુણુ વગરનુ, જીદા જીદા ભિન્ન
 ભિન્ન ગુણુનાળુ, સપાટ ન હોય તેવુ
 વિચરનુ=ફરવુ
 વિજન=જન વગરનુ, ઉજડ
 વિજય=ફતેહ
 વિટપ=ઝાડની ડાળી
 વિતડ=વિતેલુ, બનેલુ, દુ ખ, સ કટ,
 વિપત્તિ
 વિતત=વિસ્તૃત વિસ્તારવાળુ
 વિતથ=ફેડટ, મિથ્યા, જીહુ
 વિત્ત=ધન, પૈસા
 વિદ્ય=૧ બજેત ૨ હુશીયાર, ચતુર
 વિદ્ય=ધ્યા વગરનુ
 વિદક્ષિણુ=બહુ દક્ષિણ, વિવેકી
 વિદૂર=ધણે દૂર, બહુ છેટે
 વિદ્ધ=વિધાયેલ, વવાયેલ
 વિજીત=નીજળી
 વિદર્ભ—દેશનુ નામ
 વિધુ=ચંદ્ર
 વિધિ=પ્રહ્લા, નસીબ, વિધાતા
 વિધિદમન='વિધિ' નસીબથી થતી
 પીડા
 વિધુરી=પ્રિયજનથી વિખૂટી પડેલી

વિનશ્વર=અહુ નશ્વર, ક્ષણભગુર,
 નાશવત
 વિનાશન=વિનાશ કરનાર
 વિનિમય=આપ લે, સાટુ, અદલો
 બદલો
 વિનિદ્રિત=ઉઘમા પડેલ, નિદ્રાધિન,
 સમાધિલીન
 વિન્યાસી=મુડતા
 વિપથ=આડો રસ્તો
 વિપથચારી=આડે રસ્તે જનાર
 વિપદ=આપત્તિ, આફત
 વિપરીત=ઉધુ
 વિપરીત ખ્યાલી=ઉધા પ્રતિદૂળ
 -ખ્યાલ-વિચાર-કરનાર
 વિપુલ=મોટુ, વિશાળ
 વિપ્રભાભી=છેતરનાર
 વિફરી=ફની ગઈ, બગડી ગઈ
 વિચુધ=પણિડત, ભણેલ, હુશીયાર, ડાહ્યો
 વિભવ=વિભૂતિ, અબ્યુદય, સુખ
 સપતિ વૈભવ
 વિભા=પ્રકાશ, શોભા
 વિભાવનરસ ઉદીપ કરે તેવો પ્રસંગ,
 કે તેવી ઐતિ આલ આચરણ ()
 વિભુ=સર્વવ્યાપક
 વિભુનર=પરમેશ્વર
 વિભૂતિ=પ્રતાપ, બળ, વૈભવ
 વિમલ=ચોખ્ખુ, શુદ્ધ

વિમળા=ચોખ્ખા, શુદ્ધ
 વિમાનગતિ=ઉઝે જવું તે
 વિમાસવું=વિચારવું, ચિંતાથી વિચાર
 કરવો.

વિયોગાધી=વિયોગ —વિરહથી થયેલી
 અધી-અધારૂં

વિરત=અધ થયેલ, અટકી ગયેલ

વિમરવું=અટકી જવું, અધ થવું

વિરલ=અસાધારણ, દુર્લભ

વિરહ=જૂદા પડવું તે, વિયોગ

વિરાજીત=મુશોભિત

વિગજે=શોભે

વિરાટ=મોટું મંથરનું વિરાટ સ્વરૂપ

એટલે પ્રભુના આખા વિશ્વરૂપ દેહની

રૂપના એ ઉપરથી વિરાટ એ અતિ

મોટાના અર્થમાં વપરાય છે

વિરામ=અટકવું તે, આરામ

વિરોધ=મતમાં જૂદા પડવું તે, અણ-

બતાવ, અટકાવ

વિરોધી=વિરોધ રાખનાર

વિરચી=બ્રહ્મા

વિલસવું=વિહાર કરવો, વિલાસ કરવો,

રમવું, શોભવું

વિલસાવવું=આનંદ પમાડવો, રમાડવું,

શોભાવવું

વિલીન=સમાધ ગયેલ

વિલુપ્ત=લોપ પામેલ, અદૃશ્ય

વિલોકી-વિલોકવું=નિહાળવું ધારી

ધારીને જોવું

વિલોભી=વિશેષે કરીને લોભાવનાર,

લલચાવનાર

વિલોલ=કમ્પવું, અસ્થિર, હલવા કરતું

૨ જેમ તેમ પડેલ અસ્ત વ્યસ્ત

વિવર્ત=ફેરફાર

વિવર્તિની=ફરીફરીને આવનાર ગાળ

કરતી

વિવિધ=જૂદા જૂદા, ભાત ભાતનું,

નાના પ્રકારનું

વિવેકહૃત=વિવેક વગરના, સમજ-ખરા-

ખોટાની સમજ વગરના

વિરાટ=અવર, સ્પષ્ટ, સ્ફુટ

વિશાળ=વિસ્તારવાળું, મોટું

વિશુદ્ધ=અડુ શુદ્ધ

વિશ્રમ્ભ=વિશ્વાસ, ભરોસો રહસ્ય

વિશ્રામ=વિસામો, વિસામો લેવાનું

સ્થળ

વિશ્વ=દુનિયા, સૃષ્ટિ સમસ્ત

વિશ્વકર્મા=દેવતાનો શિલ્પી= (આધ-

કર્મનો કારીગર)

વિષ=ઝેર

વિષધરા=વિષ ધારણ કરનાર

વિષમ=સપાટ ન હોય તેવું મુશ્કેલ,

કઠણું

વિષમતા=ઉચાનીચાપણ, મુશ્કેલી

વપથ=૧ આખત ૨ દેશ મુલક ૩
ઈન્દ્રિયથી જે કાંઈ અનુભવાય છે
તે સુખ, દુઃખ, ભોગ વિલાસ
વગેરે ૪ ઈશ્કબાણ

વિપયકટી=વિપયના કીડા

■વિપય મોહની=વિપયરૂપીમોહની

વિપયાગાર=વિપયનું ઘર

વિષ્ણુપદ=આકાશ

વિસર્પિ=આમ તેમ જતા વાગ્યું કા
વહેતા, આડા અવળા હોય તેવા.

વિસામતા=વિસામો લેતા, એસતા

વિસ્તરે=વિસ્તારથી પથરાઈ ગયે

વિસ્તારવુ=ફેલાવુ

વિસ્મૃત=ભૂલાઈ ગયેલ

વિહગ

વિહગ

વિહગમ

વિહગમ

} = પક્ષી

વિહગમાળ=પક્ષીઓની હાર.

વિહાર=રમત, ફેલી, કીડા

વીચિ=મોઘુ (દરિયાનું)

વીણુ=એક જાતનું વાણ

વિધ=રીત

વીર=શૂર, બળવાન, ભાઈ

વીરહાક=યુદ્ધ પ્રસંગે યોદ્ધાઓની
મોટી થયેલાવનારી બમ

વીરી=શૂરી પરાક્રમી સ્ત્રી, (નવો
પ્રયોગ છે, અર્થ એસાડેલો છે)

વીરવીરી બટુકો=પરાક્રમી ભાઈ બહેનો

પગક્રમી, શૂરવીર, સતતિ

વીઝવુ=આમતેમ ફેગવવું તરવાર
વીઝવી, ૨ ફેગડાવવું પાખો વીઝવી.

વૃત્ત=વૃત્તાત, હકીકત, ઇતિહાસ

વૃત્તિ=૧ મનનું વલણ, ઇચ્છા ૨

આચરણ ૩ રોજગાર

વૃદ્ધાગ્ર=ઝાડનો આગલો ભાગ ટોચ

વૃદ્ધ=ટોળુ, સધ, સમુદાય

વૃદ્ધાવન=૧ તુલસીનું વન ૨ વ્રજનું

બીજું નામ

વેડરી દેવુ=નકામુ ખરચી નાખવું.

વૃથા જવા દેવું

વેણુ=૧ વચન, શબ્દ ૨ વેણુ

વેણી=અભોડો, ચોટલો

વેણુ=વાસળી.

વેદના=પીડા, દુઃખ.

વેદાન્ત=વેદના જ્ઞાનનો ભાગ, તત્ત્વજ્ઞાન

નો વિષય, તત્ત્વજ્ઞાનના મત માહેનો

એક મત

વેરવુ=છુટા છુટા પડે તેમ નાખવું

વેરાન=ઉજડ

વેલ

વેલડી

} = વેલી, વેલો

વેષધર= વેષ ધારણ કરનાર.

વેળ=વખત ૨ દરિયાની ભરતી.

વ્યજન=વીઝવો, વાચુ નાખવો.

વ્યથિત=પીડાવાળો, દુઃખી
 વ્યષ્ટિ=વ્યક્તિ, એકપણ (સમષ્ટિથી
 વિરુદ્ધ)
 વ્યાધાકારી=વ્યાધિ-વાધ-ના જેવા
 આકારવાળું
 વ્યાધિ==શિકારી, પારધિ
 વ્યાપુ=ફેલાવું, સર્વત્ર પ્રસરી રહેવું
 વ્યુહ=લશ્કરની ગોઠવણ, રચના
 વ્યોમ=આકાશ
 વ્યોમવાસિની=આકાશમા રહેનારી
 વ્યોમસર=આકાશરૂપી સરોવર
 વ્રણ=વા
 વ્રતાનુસારિ=વ્રત પ્રમાણે વર્તનાર
 વહાણુ=પ્રભાત
 વહાર=મદદ
 વહાલપડા=વહાલા
 વહાલસોઈ=લાડકવાઈ
 વહો=પ્રવાહ
 શકલ=કટોકા
 શકુન્તલ=એક જાતનું પક્ષી
 શકે=રખે.
 શતકાય=સો શરીર, અને શતકાય=સો
 શરીર રૂપે દેખાય, અનેક રૂપે દેખાય
 શતખંડ=સો ભાગ, સો ભાગ થઈ જાય
 તેવી રીતે
 શતધા=સો રીતે, અનેક રીતે
 શતધાર=સોધાર

શતાશ=સોમો ભાગ
 શક્ત્રી=ચ થળ, માછલીની એક જાતનું
 નામ
 શબરપતિ-શબર=ભીલ શબરપતિ=
 ભીલનો રાજા.
 શમ=શાન્તિ
 શમવુ=શાન્ત થઈ જવું
 શમવવુ=શાન્ત કરવું.
 શમશમાકાર=શાન્તિ સૂતકાર જરા
 પણ અવાજ ન થતો હોય તેવી
 સ્થિતિ
 શમા=અત્તી, દીવો
 શયન=સુવું તે, પથારી
 શરદભ્ર=શરદના વાદળા
 શરદભ્રજય=શરદના વાદળાનો પડછાયો-
 શરદાગમ=શરદ ઋતુનું આવવું-ખેસવું-
 શરાપ્ય=દાર.
 શરાખી=દાર પીનાર
 શશાક } =ચન્દ્રમા
 શશી }
 શશિકલા=ચન્દ્રમાની કળા
 શશિ રેખા } =લીટી જેવો ચન્દ્ર-
 શશિ લેખા } ખીજનો ચન્દ્ર હોય તે.
 શશિપદ=ચન્દ્રના જેવા પ્રવેત પગલા
 શાહ=પાદશાહી, ધંખતા
 શાતા=શાન્તિ, આશ્વાસન

શાન્ત્યા=શાન્ત કર્યા-થયા
 શામલ શ્યામલ=કાળુ
 શામિલ=દાખલ
 શામે=શમી જાય
 શારદ=શારદા, સરસ્વતી
 શાલી=ભાતનો છોડ, નવ પ્રભુતશાલી
 અવયવે=નવા પકિલા ભાતના છોડના
 જેવા અવયવથી
 શાશ્વત=નિત્ય, હમેશનું
 શાશ્વતપ્રભ=જેની પ્રભા હમેશા જાયમ
 રહે છે તેવું
 શાસન=રાસન-હુકમ-કરનાર
 શાસ્ત્રીય=શાસ્ત્રથી વિહિત, શાસ્ત્રમા
 કહેલું હોય તે પ્રમાણેનું
 શિથિલ=ઠીલું પોચું, થાકી ગયેલું
 શિખી=મોર
 શિના=પત્થર પાપાણુ
 શિશિર=ઝાઝામુખાની એક ઝાઝા
 ગિષ્ટ=૧ બાકી રહેલું ૨ માન
 આપવા લાગત વિદ્વાન, ડાહ્યા ૩
 ૪ સન્કારી, ઓઠ
 શિવ=૧ કંથાણુ ૨ કંથાણુકારી
 ૩ શંકર
 શિવમય=શંકર સ્વરૂપ, પ્રભુમય
 રીડર=પાણીના છાટા
 રીઘ=તુર્ત, જલદી, ઉતાવળ
 રીત=થકું, થડી

શીર્ષ=માથુ
 શીળો=શીતળ, થડો
 શુક=પોપટ
 શુચિ=૧ સ્વચ્છ, શુદ્ધ, પવિત્ર
 ૨ ઉનાળો, જેઠ અને અસાઃ એ
 બે માસ તે શુચિ
 શુચિતા=સ્વચ્છતા, શુદ્ધિ
 શુભ્ર=ધોળું, સફેદ, સ્વચ્છ, ચળકતું
 શુભમુખી=શુભ મુખવાળી,
 શુભ્રૂપા=સેવા, ચાકરી
 શુષ્કતા=સુકું હોવાપણું, રસ વગરનું
 હોવાપણું
 સુડ-શુણ્ડ=સૂઠ (હાથીની)
 શન્યના=શન્ય હોવાપણું
 શન્યમુખ=જેનું મુખ શન્યમુખ-
 ગર્હ પાણુ સરકાર કે ચિન્હ વગ-
 રનું હોય, તેનું
 શન્યાત્મ=આત્મા જેનો શન્ય હોય
 તેનું, બેધ્યાન, ગમાર, સુઝ વગરનો.
 શગ=૧ ટોચ, શિખર, ૨ શીંગડું
 શૈલ=થડી
 શૈલ=પત્થર
 શૈલરાજ=પર્વત
 શૈશવ=અયપણું
 શોકાર્તિ=શોકનું દુઃખ
 શોકય=સપત્ની, પોતાના ધણીની
 બીજી સ્ત્રી

શોચના=શોક, દિલગીરી, વીલાપ
 શોણિત=૧ ગતુ ૨ બોલી, શોણિત
 સમુદ્ર=રાતો સમુદ્ર
 શોભાવાન=શોભાવાળું, સુદર ૨
 શોભતુ
 શોર=અવાજ, વોધાટ ધ્રુમ
 શ્રવણુ=૧ સાભળવું તે ૨ એક
 નજરનું નામ
 શ્રાપ=શાપ બદ્ધવા
 શ્રાવ્ય=સાભળવા લાયક
 શ્રુતિ=૧ જ્ઞાન ૨ સાભળવું તે
 ૩ વેદ
 શ્રોત્ર=જ્ઞાન
 શ્વસન=નિ શામો
 પટપદ્મભરો
 સકનમચારિણી=મધે કેડાણે સચાર
 ૬ તારી-જનારી
 સકાળ=સાંજિધ્ય, નજીકપણું
 સનનમા=ની પાસેની નજીકમા
 સગુણુ=૧ ગુણુવાળું ૨ વેદાન્તમા
 સગુણુ બ્રહ્મ એટલે ધર્મિયર એવો
 અર્થ છે
 સધન=ગાદ, ઉકું
 સચરાચર=સર્વત્ર, સ્થાવર અને જંગમ
 બનેનો સમાવેશ થઈ જતો હોય
 તેવું
 સચિત=ચિત્તા સહિત

સતત=હમેશા, નિરતર, નિલ
 સતનજ્યોતિ=સદા પ્રકાશ કરે તેવા
 તેજવાળું.
 સતી=પવિત્ર સ્ત્રી, પતિવ્રતા સ્ત્રી
 સત્કાર-સત્કાર=આવકાર, આદર, માન
 સત્કાર્ય } =સાફ કામ
 સત્કૃતિ }
 સત્વ=૧ હોવાપણું ૨ સાર, રસ,
 બળ ૩ જીવ, જતુ ૪ ત્રણ
 ગુણુમાનો પહેલો ગુણુ-સત્ત્વ ગુણુ
 સત્યતર=સત્યને વરનાર-પસંદ કરનાર
 સદન=ધર
 સદ્ય=દયાવાળું, કૃપાળું
 સદૈવ=હમેશા
 સદ્ધર્મ=સારો ધર્મ
 સદ્ધર્મ=એકદમ
 સનમ=બહાવી, પ્રિયા માનુષ
 મનાનન=અનાદી અને અનંત શાશ્વત
 સપ્રભ=પ્રભા-તેજ વાળું
 સપરિવાર=પરિવાર કુટુંબ કબિલા-
 સિદ્ધત
 સકર=મુસાફરી, પ્રવાસ
 સફરી=૧ શફરી ૨ સફર કરનાર
 સફળા=સફળ, કળનાળી
 સખળ=અળવાન
 સભય=ભયાનિત, ભયસહિત
 સમ=(વિ) સરખું

સમર (નામ) = લડાઈ, યુદ્ધ (ક્રિ)
 યાદ કરે, સમરણ કરે
 સમપણુ = સમર્પણુ કરવું, આપવું
 સમષ્ટિ = મુદ્દાય, વ્યષ્ટિથી વીરુદ્ધ
 સમસ્ત = બધું, સધળું, એકત્ર કરેલું
 સમાધ = માધુ કે સત મરી જાય ત્યારે
 તેને માટ્યા કે બાળ્યાની જગાએ
 દેરડી ચણવામા આવે છે તે
 સમાધિ = એકાગ્ર ચિત્ત કરી ઉડું
 ધ્યાન ધરવું તે
 સમાધિછલ = સમાધિનો દોષ
 સમારવું = સમુ નમુ કરવું, સુધારવું
 સમાતર = વચ્ચે સરખું અતર હોય
 તેવું
 સમીર = પવન
 સમુચિત = ઉચે
 સમુલ્લાસ = ધણો હર્ષ,
 સમૃદ્ધિ = આબાદી
 સમોવડ = સમોવડીયો, સરખો, બરાબરીયો
 સરજળે = સરોવરના જળમા
 સરવરયુ = નાનું સરોવર
 સરવા = સરવું - (વિ) તીક્ષ્ણ, ચ ચળ
 જટ સાલળે તેવું
 સરનું - ક્રિ = સરકવું, પાર પડવું
 સરસ્વતી = શારદા
 સરણી = ૧ સરકવું તે, ૨ સેર સારૂપ,
 જેથી સાર પમાય તે.

સરત = સરતા
 સરિત } = નદી
 સરિતા }
 સરોપ = રોપવાળા, રાતા
 સર્ગ = ૧ રચના, સૃષ્ટિ ૨ અધ્યાય
 સર્વ વ્યાપક = સર્વત્ર હોય તે
 સર્વ વ્યાપકતા = સર્વત્ર હોવાનો ગુણ
 સલિલ = પાણી
 સલિલગર્ભ = પાણીથી ભરેલ, જેના
 અંતરમા ગર્ભમા પાણી છે તેવો
 સલીલ = સ્ત્રીલા સહિત
 સભુલ્લુ = નાબુદ અને સુદર, મનોરંજક
 મનોહર કાન્તિનું
 સવિતા = સૂરજ
 સહકાર = આભાનુ વૃક્ષ
 સહસા = એકદમ
 સહોદર = ભાઈ
 સર્કર્પણુ = ખે ચનાર
 સ કલન = સ કેલવું તે, એકલું કરવું તે,
 સરવાળો કરવો તે મેળવી દેવું તે
 સ કરપ = ઇચ્છા, ઠરાવ, મનસુખો.
 નિયમ, નિશ્ચય
 સકેત = ૧ સાન, ઇસારો ૨ મળવા
 માટે નક્કી કરેલો વિચાર કે સ્થાન
 સકોરવું = ઉશ્કેરવું, જાગ્રત કરવું, બેળું
 કરવું
 સગમથાન = ભગા મળવાની જગા

સ ચરવુ=ચાલતુ થવુ, જવુ, અદર
દાખલ થવુ

સ ચારો=જનાર

સ ચારિણી=જનારી

સતતિ=પ્રભ, છોકરા

સધાન=સધિ, જોડાણ, જોગ

સધિ=અનુકુળ સજોગ, રનેહ, સપ,
સલાહ, અણીનો વખત

સન્ધ્યા=સાજનો વખત.

સપાત-સમ્પાત=ધા, પાડવુ તે

સભવ=૧ જન્મ, ૨ બની શકવુ તે.

સયોગી=જોડનાર

સજ્જત=૬ ગાઈ ગયેલ

સશયભૂમિકા=વહેમનુ સ્થાન

સસ્કૃતિ=સસ્કાર, શુદ્ધિ, ઋણ સ્વરૂપને
સુધારવા માટે-પવિત્ર કરરા માટે-જે
ક્રિયા કરવાગા આવે તે

સસૃતિ=સસાર, જન્મ પુનર્જન્મની
ઘટમાળ, પ્રવાહ.

સહારવુ=મારી નાખવુ

સાજ=ગાયન ગાતી વખતે સાથેવગાડ-
વાના વાજીત્ર, સારગી, મૃદગ, તથુર
કે તેવુ કાંઈ

સાટોપ=આટોપ—મગરૂરી-ભરેલુ

સારિવક=સરવણુવાળુ પવિત્ર શુદ્ધ,

ઉદાર, શાન્ત, વગેરે સારાગુણો જેમા
હોય તે, ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ

સાથી=જોડિયો, સોબતી, સાથે રહેનાર
સાધુ=ભલો, સારો, માણસ, પવિત્ર,
ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિવાળો માણસ

સાધ્ય=સાધવા-પ્રાપ્ત કરવા લાયક,
જે સિદ્ધ કરવુ જોઈએ તે

સાન=નિશાન, ઇશારત, સમજણ,
અકક્લ

સાન્વની=શાત પમાડતી

સાનદ=આનદ સહિત

સામ્રાજ્ય=મહારાજ્ય, મોટુ રાજ્ય-જે
વિશાળ રાજ્યમા એકજ મહારાજ
તરીકે સ્વીકારાતો હોય તેવુ મોટું

રાજ્ય

સાયક=તીર, બાણ

સાયકપાત=માણનો ધા, તીર મારવુ
તે

સાર=મુખ્ય તરવ, ફળ, રહસ્ય

સારડી=કાણા પાડવાનુ સુતારનુ
હથીઆર

સારવુ=૧ શ્રાદ્ધ, તર્પણ કરવુ ૨
વર્ષાવવુ, ચાલુ રહે તેવી રીતે પાડવુ,
૩ પ્રણ કરવુ ૪ રેડવુ

સારગી=તનુ વાદ્યની એક જાતનુ
નામ

સારિગમ=સ ગીતના સ્વરો માટે વપ-
રાતા લઘુ શબ્દ અમુક રાગમા
ક્યા ક્યા સ્વરો આવે છે તેનો નિર્ણય
બતાવનાર તે ગયનના સ્વરોની
નોંધ તે ગાયનની 'સારિગમ' કહે-
વાય છે

સાર્થ=૧ અર્થ સહિત, અર્થવાળું
૨ સામુદાય, સમ, ટોળું

સાશ ક=શ કાયુક્ત, બહેમવાળું

સાહિત્ય=૧ સાધન ૨ ગદ્યમય
પ્રબંધ, કાવ્ય, ગદ્ય, વગેરેનું સાર
લખાણ

સાહી=લછને, પકડીને

સાષ્ટ=૧ ભેટ, આલિંગન ૨ ફકીર

સાચી=સચ્ચ કરાને સત્રાહ કરીને

સામ્પ્રત=હાલનું

સિકત=મી ચેતુ, છટાયેતુ, પાણીથી
ભીજાયેતુ

સિતમ=મુનમ

સિતારી=મિતાડ ઉપરથી, સિતારી
બજા રહી-ગાયન ગવાઈ રહ્યું

સિદ્ધાર્થ=બુદ્ધદેવ જેણે પોતાનો
અર્થ-જીવન હેતુ-સિદ્ધ કર્યો હોય

તેણે પુરૂષ

સિધુ=દરિયો

સીકર=પાણીના છાટા

સીજુ-સીઝુ=ઉપર ઉપરથી બળા
જુ, ૨ પાર પડ્યું

સુકર=સહેલું

સુકલ=સારા કલવાળું સારા અવાજ-
વાળું

સુકોમળ=ખુબુ દ્રામળ

સુખડર } સુખ આપે તેવું
સુખડરા }

સુખદ=સુખ આપે તેવું

સુખવાડી=સુખની સુખરૂપ વાડી

સુખસાર=સુખ જેનો સાર છે તેવું

સુખના સાર રૂપ ધણ સુખ
આપનાર

સુગન્ધ=સુવાસ, આમોદ પરિમળ

સુતનુ=સરા, નમળ, સારીરવાળું,

સુધા=અમૃત

સુધામન=અમૃતમય

સુધાશુ=અમૃતના ટિંચો જેને છે
તે એટલે ચન્દ્રમા

સુનન્દન=સાગ ની આનંદ આપનાર

સુનાવી=સલગાવી

સુપરત કરતુ=નાપી તેવું

સુખત=સૂતેલો ઉપલો

સુખભા=સાર લાગે તેવું-ગમી જાય
તેવું તેજ

સુખધ=સારી ની મધાયેલ

સુભગ=સારા ભાગ્યવાળું,

સુમૃત્=સારી મુર્તિવાળુ, દેખાવે સુદર
 સુર=૧ અવાજ, રાગ દેવ
 સુરખ=તેજ, ચળકાટ
 સુરતા=દેહ હોવાપણુ, દિવ્ય ગુણના
 ભડારરૂપ દેવત્વ
 સુન્તાની વાડી=દેવ લોકાની વાડી
 દેવત્વના ગુણથી ભરેલી વાડી
 સુરનન્દિની=દેવોને આનંદ આપનારી
 સુરભિ=૧ સુગંધ ૨ સુગંધી ૩
 ગાય ૪ કામધેનુ
 સુરમ્ય=અતિ રમ્ય
 સુરવ=સારો અવાજ
 સુગમ્=સારો રસ
 સુરસરિત=દેવોની-સ્વર્ગની નદી ગંગા
 સુરગ=સારા રંગાળુ, સુશોભિત
 સુરા=મદ્ય-દાર
 સુરેખ } =સારી રેખાવાળો, સુદર
 સુરેખિત }
 સુયુત=સારી રીતે જોડાયેલ
 સુપુત્ર=સુતેલ, ભર ઉધમા પડેલ
 સુસમીર=સારો પવન
 સુસારિતક=સારી રીતે સારિવક
 સુહર્ષ-સુહાર્ષ-શોભાને
 સુહવશે-શોભાવશે
 સુહાગન=શોભાવનાર
 સુહવિ=શોભાવી
 સુહાય=સુદર લાગે.

સૂકત=સારૂ વચન, સારી ઉક્તિ
 સૂત્ર=૧ દોરો ૨ સકળ આધાર-
 પુતળાના ખેલ કરનાર દોરો પોતાના
 હાથમા રાખી પુતળાને નચવે છે
 તેથી પુતળાનો બધો આધાર તે સૂત્ર
 ઉપર હોય છે તે ઉપરથી સૂત્ર
 એટલે બધો આધાર જેના ઉપર
 હોય તે દોરો
 સૂતકાર=શાન્તિ, ચુપચાપ હોય તેવી
 સ્થિતિ
 સૂતુ=(ના) દીકરો, પુત્ર
 સૂતુ=(વિ) એકાત, ઉજડ, નિર્જન
 સેડ=ગેડવુ તે, સિચન
 સેજ=પથારી, શય્યા
 સેથો-સેથી=માથાના વાળના એ
 ભાગ કરનાથી વચ્ચે પડી રહેલી
 રેખા
 સૈયારી=મઝીયારી, સૌ સાથે મળી
 ભોગવે તે
 સોડ=પડખુ
 સોડમ=સુગંધ, સુવાસ
 સોડિયુ=સોડ, સ્ત્રીઓના કપડાનો છેડો
 વાળવામા આવે છે તે
 સોડિયુ વાળવુ=તે છેડો સપેટી લપેટી
 વાળવો તે
 સોસાવુ=દુખળા ચર્ષ જવુ, લેવાઈ
 જવુ શરીરમા ઓછા થતા જવુ.

સોહતુ=શોભતુ
 સોહાગ=સૌભાગ્ય, શોભા
 સોહલુ=સોહલુ
 સૌમ્ય=સૌદર્ય, શીળુ સૌદર્ય,
 સૌમ્ય કાન્તિ=સુદર કાન્તિવાળુ
 સૌરભ=સુગંધ
 સૌવર્ણ=સુવર્ણુ, સોનેરી,
 સ્કંધ=ખભો,
 સ્તન ચ્યુક=સ્તનની ડીટડી.
 સ્તબ્ધ=દિગ્મૂઠ, આશ્ચર્ય ચક્રિત
 સ્તવવુ=સ્તુતિ કરવી
 સ્તભજી-થાભલા જેવુ બની ગયેલુ
 જળ, જળના દેખાતા થાભલા
 સ્તોત્ર=સ્તુતિ અર્થે ગાયેલુ ગાય
 સ્થળી-અથળ=જગ્યા ઉપરથી નાનુ,
 નાજુક, એ અર્થમા વપરાય છે,
 સ્થાથી=ટકી રહે તેવુ
 ચિથરા-ચિથર=કાયમ રહે તે,
 સ્નાનપાન=ન્હાવુ અને પીવુ તે,
 સ્નિગ્ધ કૃષ્ણુ=ચળકાટ મારતા બીના
 ડાળી રંગનુ,
 ગ્રેહગર્ભ=સ્નેહ જેના ગર્ભમા છે તે,
 સ્પૃહા=ઈચ્છા,
 સ્ફટિક=એક જાતનો પથર, સફેત,
 પાસાવાળો સુવાળો હોય છે,
 સ્ફુટિત=ફુટેલ ઉગી નીકળેલ,

સ્ફુરત=સ્ફુરતા-ફરકતા,
 સ્ફુરાવવુ=ફરકાવવુ,
 સ્ફુર્તિ=સ્ફુરણા, ચાલાકી એકદમ
 કાઈ મુઝી આવે તે,
 સ્મરવુ=યાદ કરવુ,
 સ્મારક=સભારી આપનાર, યાદ
 કરાવનાર,
 સ્મિત=મ્હો મલકાવવુ તે,
 સ્મિતમય=મ્હો મલકાતા રહે તેવુ,
 આનંદમય,
 સ્ત્રોત=પ્રવાહ,
 સ્વ=પોતે, પોતાનુ,
 સ્વચ્છદ=પોતાની ઈચ્છા,
 સ્વચ્છદી=પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે
 વર્તનાર, (બીજને માટે દરકાર
 ન જ કરે તેવો,
 સ્વસ્વ=પોતાપણુ, સ્વાભિમાન,
 સ્વર્મન્દ્રા કિની=આકાશ ગગા,
 સ્વરણમયી=સુવર્ણમયી, સોના જેવી,
 સોનેરી,
 સ્વર્ગીય=સ્વર્ગનુ, દિવ્ય
 સ્વપ્ન=બહુ ઓછુ
 સ્વસુખ=પોતાનુ સુખ
 સ્વસા=બહેન
 સ્વચ્છ=પોતામાજ તૃપ્ત રહેનાર,
 તદ્દન શાત, સુખચ

સ્વામ=સ્વામી, પ્રભુ
 સ્વારથસરણિ=સ્વાર્થની સીટી સ્વાર્થની
 પર પરા
 સ્નેહ=પરસેવે
 સ્હાવુ=મદદમા જવુ, હાથ પકડી પાસે
 ઉભા રહેવુ
 હકીકત=ખરી ખીના
 હઠપાશ=હઠરૂપી જાળ, બહુજ હઠ
 પકડી રાખવી તે
 હતાશ=ભગ્નાશ, જેની આશા ભાગી
 ગઈ હોય તેવુ
 હબ્બુ=ખી જવુ, ડરી જવુ
 હય=ગોડો
 હરણુ=૧ તે જાતનુ પ્રાણી ૨ લઘ
 જવુ તે
 હરિત=૧ લીલુ ૨ પીળુ ૩ ઘાસ
 હરિયાળી=લીલી લીલોતરી
 હર્ષ વર્ષણુ=હર્ષને વરસાવનાર
 હલડ=ગાવામા અમુક જાતની મગ્ગ-
 અવાજને ધ્રુજવવાથી આવે તે સુર
 કંઠ
 હલે-હલા=સ્ત્રી સખીને સમોધનમા
 વપરાતો શબ્દ, સખિ, બહેનપણી.
 હવાદળ=હવાના દળ-થર પડ.
 હવિ=અલિદાન
 હસ્ત સ્થળી=હથેળી.

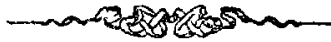
હસ્તી=હયાતી, અસ્તિત્વ
 હગમ=ધામધુમ, તોફાન, લડાઇ
 હાડ=હાડકા, શરીરનો આધો
 હારિ=હરણુ કરે તેવુ, આકર્ષક, મનો-
 હર, સુદર
 હાય=દુ ખનો પુકાર, દીલગીરી, અફ-
 સોસ
 હાર્દ=રહસ્ય, મર્મ ગુહ સત્ય
 હાલરકુ=નાના બાળકને ઉઘાડવા માટે
 ગાવામા આવે છે તે ગીત
 બાવલાવ=લટકા, અમુક જાતની
 ચેષ્ટા
 હાસ-હાસ્ય=હસવુ તે
 હિના=મેદી
 હિમ=ધણીજ સખત ઠંડી, ઠાર, બરફ
 હિમડર=ઠંડા ઠિરણોવાળો ચન્દ્ર
 હિમભૂમિ=જ્યા ઠંડી બહુ હોય તેવી
 ભૂમિ
 હિમ શિલા=ઠંડો પથ્થર
 હિમાચુ=ઠંડુ પાણી
 હિમાચુ=ઠંડા ઠિરણવાળો ચન્દ્ર
 હિ સ્ત્ર=હિ સા કર તેવુ, હિ સા કરનાર
 કુર
 હીર=૧ રેશમ ૨ તેજ, કાન્તિ
 ૩ દેવત, પાણી, બળ, જોર

હીસે-હીસવું=હરખાવું, ખુશી થવું,	હેલી=અટક્યા વગરની વૃષ્ટિ
ખુશી થઈ અતિ આનંદમાં આવી જવું.	હેમ=હિમનું અનેહું હિમના જેવું
હુતાશન=અગ્નિ	હંકુ
હદ=ઝરો, નાનું સરોવર, સીમા	હોલાવવું=ઠારવું, ઘુઝવવું
હેમ=સોનું	ક્ષણુ=પળ.
હેમ-ત=શીયાળો, ઠંડી ઋતુ (માગશર પોષ માસ)	ક્ષિતિજ=દૃષ્ટિ મર્યાદા
	ક્ષોભ=ખળભળાટ, ગુસ્સો, વ્યગ્રતા
	જ્ઞાતપૂર્વ=પહેલા જાણેલું હોય તેવું

નોંધ

૧ ક્રમમાં અનુનાસિકના વર્ગનું ધોરણ નહિ રાખતા સ્વરને અતે તે સ્વરના અનુચારનાળા શબ્દો રાખવામાં આવ્યા છે

૨ ક્ષ, ન, ઝે એ જોડાક્ષર છે, પણ ગુજરાતીમાં મળાક્ષર માફક ગણાયેલા હોવાથી તે માટેના ક્રમ ગુજરાતી મળાક્ષર પ્રમાણે રાખ્યા છે

શુદ્ધિ પત્ર.

	પા	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
અવજોડન	૧૧	૧	ત્રેતાજનને	ત્રેતાજનને
,,	૨૩	૧૮	ઉદ્દેશ	ઉદ્દેશ
કાવ્ય				
૧	૧		વિષધરા	વિષધરા,
૮	૧૦		જાગ્યના નામમા ઉપરથા	ઉપરથી
૯	૧૩	૪	સધિ ?	સધિ !
૧૩	૨૨	૩	ઉપવનમા	ઉપવનમા
૧૪	૨૩	૧૫	આકાશ	આકાશ
,,	૩૧	૫	પિતૃઓ	પિતૃઓ !
,,	,,	૨૪	તન	તને
,,	૩૨	૨	ધર્મસ્સ કૃતિ	ધર્મસસ્કૃતિ
૧૯ મા	જાગ્યમા	બે	લીટી પછી ૩૫ આઝો	છે તે ન જોઈએ
૨૩	૪૨	૨૦	છેલ્લો શબ્દ દિવસ	દિવસ સમ જોઈએ
૨૫	૪૫	૧૨	ઘતિલીલા	ઘુતિલીલા
૩૬	૬૦	૮	તેવ	તેવા
,,	૬૧	૮	સુધી	સુધા
૩૭	૬૬	૧૧	રેલીને	રેડીને
૩૯	૬૮	૬	લેખા	લેખા
૪૦	૭૦	૧૭	મીઠા	મીઠો
૪૫	૭૬		ગાધવ	ગાધર્વ

કાવ્ય	પા	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૬	૭૮	૧	બહાલા	બહાલા
૪૮	૮૧	૮	ગઢ	ગૂઢ
૪૯	૮૨	૧	ન હાલે	ને હાલે
૬૦	૯૮	૨	વટોળાની	વટોળાની
૬૨	૧૦૩	૨	વિધિએ	વિધિએ
૬૩	૧૦૪	૩	ધુરે	ધુવે
૬૪	,,	પાનામા	છેલ્લી નિકત	વિરક્ત
૭૫	૧૧૬	૧૩	સમતિયમે	શમ નિયમે
૭૭	૧૧૯	૧૨	તેના દીકું	તે ના દીકું
૭૭	૧૨૦	૧	‘નીરખા જા યુવનાતણુ’ છે તે ‘નીરખી કા યુવતીતણુ’	જોઈએ
૭૮	,,	૯	તઉરીને	ઉતરીને
૮૮	૧૩૫	૧	વારધિએ	વારિધિએ
,,	,,	,,	હિમગિર	હિમગિરિ
,,	,,	,,	ઉરમા	ઉરમા
,,	,,	૧૬	ઉકું ઉકું	ઉકું ઉકું
૮૯	૧૩૬	૧૬	પ્રિય	પ્રિયે
૯૦	૧૩૭	૪	તથા ૯ કવચિદ્	કવચિત્
૯૨	૧૪૦	૨	ઉરતણા	ઉરતણો
૯૪	૧૪૨	૧૭	અસ્થીર	અસ્થિર
૯૫	૧૪૩	૧૩	ખળ છો	ખળ દુષ્ટ છો
૯૬	૧૪૫	૧	ઉડી	ઉડી
૯૭	૧૪૮	૮	હત	હતા
,,	,,	૧૨	જહા	જયહા
૯૯	૧૫૦	૪	તુજ	તુજ
૧૦૦	૧૫૧	૧૫	નજ	નિજ
૧૦૧	૧૫૨	૬	રહ્યા	રહ્યા

ક્રમ	પા	લી	અશુદ્ધ	ગુદ્ધ
૧૦૧	૧૫૩	૧૧	મગમા	મૃગમા
૧૦૧	૧૫૪	૨૪	મહી	મહી
„	૧૫૬	૧૦	પાથિડ	પથિક
૧૦૨	૧૫૭	૪	ધન્ધ	ધન્ય
૧૦૩	૧૫૮	૨૧	પારધીએ	પારાધીએ
„	૧૫૯	૧	શીખ્યા નથી	શીખ્યા એ નથી
૧૦૪	૧૬૩	૨	રક્તિમા	રક્તિમા
„	૧૬૫	૧૩	ઉતુગ	ઉતુગ
„	૧૬૬	૪	કે	કે
„	„	૭	કયાહિ	કયાહિ
„	૧૬૭	૧૪	થાતી	થાતી
„	„	૧૬	જવુ	જવુ
„	„	૧૮	નાહિ	નાહિ
„	„	૨૪	પલાવી	પલાવી
„	૧૬૮	૨	શ્રુતિ	શ્રુતિ
૧૦૫	„	૫	ઓળગુ	ઓળગુ
„	„	૬	ઉચા	ઉચા
૧૦૭	૧૭૦	૩	ગાઉ	ગોઉ
૧૦૮	૧૭૧	૯	હસે	હસે
„	૧૭૨	૪	નદી-એ,	નદી એ
૧૧૧	૧૭૫	૧૮	સાર	સાર
૧૧૫	૧૮૧	૨૦	ડ	કર્ષ
„	„	૨૩	ઔદાર્યને	ઔદાર્યને
૧૧૬	૧૮૨	૧૮	સાગી	સારગી
૧૧૮	૧૮૪	૧૧	લૂછવતા	લૂછવતા
„	૧૮૫	૯	ટરે	કરે
૧૧૯	„	૧	ચડુએ	ચડ એ

કાવ્ય	૫૧	લી, અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૯	૧૮૫	૭ બાળતી	બાળતી
૧૨૩	૧૯૨	૮ અદ્ભુત	અદ્ભુત
૧૨૯	૧૯૭	૧ છેલ્લો શબ્દ લેખો નોંધો	
૧૩૧	૧૯૯	૨૧ મૃત શરીરને	મૃત શરીરને
,	૨૦૪	૫ અશ્રુ	અશ્રુ
,	,	૨૩ કે	કે
,	૨૦૫	૧૦ ને જાણી તે	તે જાણીને
૧૩૨	૨૦૭	૬ મોઘા લાવા	મોઘા લાવા
,	,	૨૦ પ્રણય	પ્રણય
	૨૦૯	પહેલી લીટી નીચે પ્રમાણે વાંચો —	
		અપલ ચતુરા એવું શું એ હશે, ચમકે ભલા ?	
,	,	૨ ચચલા	ચચલા
,	૨૧૦	૧૯ મુજ અધમને	મુજ અધમને
,	૨૧૧	૬ મથુ	મથુ
,	૨૧૧	૧૧ સિંચી	સિંચી
,	,	૨૧ કરે	કરે
,	૨૧૪	૧૭ આ લીટી નીચે પ્રમાણે વાંચો -	
		રસજીવનના ! જ્ઞાલા ! જ્ઞાલા ! ન આમ ઘટે કદી!	
,	૨૧૫	ગામ્યની છેલ્લી લીટી વીરલા	વીરલા
૧૩૩	૨૧૬	૧૩ રોપિયા	રોપિયા
,	૨૧૭	છઠી લીટી નીચે પ્રમાણે વાંચો -	
		બીજી દાર્ઝ મૃગ્યુ નાહિ,	
,	૨૧૮	૧૨ સ્વપ્ના ભ્રમણા	સ્વપ્ના ભ્રમણા
,	,	૧૪ કે	કે
૧૩૪	૨૨૦	૪ કે	કે
,	૨૨૧	૨ કો ચમા	કોઈ વચમા
૧૩૫	૨૨૪	૧૫ વલ્લે કરી	વલ્લે કરી

ક્રમ	પા	લી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૫	૨૨૬	૧૦	વાયુના	વાયુના
„	૨૨૮	૨૧	પરભોમની	પરભોમની
„	૨૩૦	૧	જલધિતમા	જલધિ તટમા
„	„	„	સકીર્ણ	સકીર્ણ
„	„	૬	યૌવન	યૌવન
„	„	„	સર્વસ્વ	સર્વસ્વ
„	„	૧૬	મુહત	મુહત
„	„	„	ઘડિ	ઘન્ટુ
„	૨૩૧	૨૦	સપૂતિ	સપૂતિ
૧૩૬	૨૩૨	૬	આકુલતા	આકુલતા
„	૨૩૩	૧	ઉતાન	ઉતાન
„	„	૧૭	જણાય	જણાય,
૧૩૬	૨૩૪	૧	ધુતિ	ધુતિ
„	૨૩૬	૬	ધૈર્યને	ધૈર્યને
૧૩૭	૨૩૮	૧	તણા	તણા
„	„	૧૮	સૈ બન્યા	સૈ બન્યા
„	૨૩૯	૯	મુદરી	મુદરી
„	૨૪૨	૫	જાદા	જાદા
„	„	૨૨	રૂની	રૂની
„	૨૪૩	૧૨	કઈ	કઈ
૧૩૮	„	૪	પ્રસવા	પ્રસવા
„	૨૪૪	૬	દિશામા	દિશામા
„	„	૨૩	ધૂત	ધૂત
૧૩૯	૨૪૭	૧	‘ બીજી ’ પત્ની ગંગા શબ્દ	ઉડી ગયો છે
૧૪૦	૨૪૭	૧	વેણુ વ	વેણુ વાઈ
૧૪૨	૨૪૯	૭	શત્રુ સુધાતી	શત્રુ સુધાતી
૧૪૩	૨૫૦	૧૦, ૨૦	મોઘા	મોઘા

કાવ્ય	૫૧	લી	અશુદ્ધ
૧૪૩	”	૧૬	તત
૧૪૬	૨૫૨	૧	અક્ષરે
”	”	૮	વેગળુ
૧૪૭	૨૫૫	૫	અણુમા
”	”	૯	નિત્ય
૧૪૯	૨૫૭	૨	જગતના
૧૫૧	૨૫૯	૮	તત્ત્વે

શુદ્ધ.
તત
અક્ષરો
વેગળુ
અણુમા
નિત્યે
જગતના
તત્ત્વે

વ્યાસ અને પોસ્ટ કૃત

ધી સ્ટેન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી

ડીક્ષનેરી.

બહુજ સુધારા વધારા સાથે તથા ચીત્રો સહિત,
કિંમત રૂ. ૧૮-૦-૦. બે વોલ્યુમ (ભાગ) માં બાંધેલી
રૂ. ૧૬-૦-૦.

ધી સ્ટુડન્ટસ સ્ટેન્ડર્ડ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી રૂ. ૧૨
ધી કન્ડેન્સ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી . રૂ. ૬

ધી ન્યુ પોકેટ ગ્રોનાઉનસીંગ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી
ડીક્ષનેરી (યાત્રિક કૃત) ... રૂ. ૨૫
ધી પોકેટ ગુજરાતી-ઇંગ્લીશ ડીક્ષનેરી
(યાત્રિક કૃત) ... રૂ. ૨૫
ધી રીઠાર પોકેટ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી
(કારભારી કૃત) ... રૂ. ૧
વી. પી. તથા પોસ્ટેજ બુક પડશે.

અતિશય સરળ, સુવાચ્ય, સદુપદેશપુર્ણ અનુપમ અદ્વિતીય ગ્રંથ
કેવળ જીજ્ઞ સેટ સિદ્ધકે છે. વહેલો તે વહેલો !

ભારતાર્થ પ્રકાશ અથવા મહાભારત.

એક દર અઢાર પર્વમાં આ બૃહદ્ ગ્રંથ સંપૂર્ણ તૈયાર છે.

આ મહાભારત ગ્રંથની જાહેર ખર્ચ માટે કાર્પલખવું એ સુવર્ણ પર
ઢાળ ચઢાવવા બરાબર છે શોકદુઃખમય સસાર સાગરમાંથી તરી જવા ઇચ્છનાર,
આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપમાંથી મુક્ત થવાની અભિલાષા
રાખનાર, ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર આદિ સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવવા આહવાર,
આ લોકને સુધારી પરલોકમાં શાશ્વત શાન્તિ મેળવવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મુમુક્ષુ
જનને માટે આ ગ્રંથ અનુપમ સલાહકાર કિંવા શિક્ષાગુરુ છે ગુજરાતી
વાચકને આવા એક અમુલ્ય પારસમણિરૂપ ગ્રંથનો લાભ મળે એવી ઇચ્છાથી
અમે પુણ્ડળ સાહસ અને જોખમ ખેડી સંપૂર્ણ મહાભારત પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તથા
તેના કેટલાક પર્વોની તો જીજ્ઞ નક્કો સિદ્ધકે રહેલી હોવાથી વિલંબ કરનારને
કદાચ પસ્તાવું પડશે આ મહાભારત તદ્દન સંપૂર્ણ અને શુદ્ધ હોઈ ભાષા
સરળ-સર્વે કોઈ સમજી શકે એવી છે દરેક પર્વ સારા ચીકણા એક કાગળ
ઉપર જાપેલું હોઈ મજબુત પુકું કરવામાં આવ્યું છે

૩૧ આ પા		૩૧ આ પા	
પર્વ ૧ સુ આદિ પર્વ	૫૦૦	પર્વ ૨ જી સભા પર્વ	૨૦૦
„ ૩ જી વન „	૫૦૦	„ ૪ થુ વિરાટ „	૩૦૦
„ ૫ મુ ઉદ્યોગ „	૪૮૦	„ ૬ હુ ભીષ્મ „	૩૦૦
„ ૭ મુ દ્રોણ „	૫૦૦	„ ૮ મુ કર્ણ „	૩૦૦
„ ૯, ૧૦, ૧૧ શત્ય, સૌમિક અને સ્ત્રી, ૫૫			૩૦૦
„ ૧૨ મુ શાંતિપર્વભા ૧ ૫૦૦		„ ૧૨ મુ શાંતિપર્વભા ૨ જો ૬ ૮૦	
„ ૧૩ મુ અનુશાસનપર્વ ૪૦૦		„ ૧૪ મુ આશ્વમેધિકા, ૨૦૦	
„ ૧૫ થી ૧૮ આશ્રમ વાસિક, મહાપ્રસ્થાવિક, મૌસલ અને સ્વર્ગારોહણ ૨૦૦			

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની,

કાલ્યાણેશી રોડ, મુંબઈ.

મેશર્સ એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપતી
કાલબાઝેરી, મુબઈ નં. ૨

